

ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Лазар Д. Стојановић

**БЕЗБЕДНОСНЕ ПОСЛЕДИЦЕ
ИСПОЉАВАЊА МОЋИ СЈЕДИЊЕНИХ
АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА У
ПОСТХЛАДНОРАТОВСКОЈ ЕРИ НА
ПРОСТОРУ САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ, БОЛИВАРСКЕ РЕПУБЛИКЕ
ВЕНЕЦУЕЛЕ И УКРАЈИНЕ**

Докторска дисертација

Београд, 2026

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SECURITY STUDIES

Lazar D. Stojanović

**SECURITY CONSEQUENCES OF THE
EXERCISE OF THE POWER OF THE UNITED
STATES IN THE POST-COLD WAR ERA IN
THE TERRITORY OF THE FEDERAL
REPUBLIC OF YUGOSLAVIA, THE
BOLIVARIAN REPUBLIC OF VENEZUELA
AND UKRAINE**

Doctoral disertation

Belgrade, 2026

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ:

Ментор:

Проф. др Ненад Путник, редовни професор
Факултет безбедности, Универзитет у Београду

Чланови комисије:

Проф. др Зоран Јефтић, председник
Факултет безбедности, Универзитет у Београду

Др Милан Игрутиновић, члан
Институт за европске студије, Београд

Доц. др Михајло Копанџа, члан
Факултет безбедности, Универзитет у Београду

Датум одбране: _____

ИЗРАЗИ ЗАХВАЛНОСТИ

Ова докторска дисертација је плод дугогодишњих мисли, које су прошле академски филтер објективности, непристрасности, темељности и добиле научну потпору. Ово нипошто нису селективне мисли о пар земаља, већ разматрања о поретку у коме живимо. О свету који нас окружује. О борби за (над)моћ. Ово је покушај повезивања последњих пар деценија међународне политике у смислену целину. Такав рад мотивисан је мишљу да без познавања образаца из прошлости не можемо креирати сигурну будућност.

Захвалан сам свима који су својом стручношћу допринели квалитету рада. Захвалан сам Институту за европске студије на прилици да се научно развијам и професионално ангажујем, као и колегама са Института, чија широка знања су ме подстакла да додатно радим на свом усавршавању. Захвалан сам Факултету безбедности на коме сам, кроз три нивоа студија, спознао себе и своја интересовања. Захвалан сам ментору Ненаду Путнику, изванредном човеку и професору, на правовременим смерницама и конструктивним саветима. Захвалан сам многима, чија имена нећу помињати, из бојазни да неког не прескочим, који су ми помогли, или ме подстакли, да овај задатак научно засновано конструишем, обрадим и приведем крају.

Захвалан сам породици, оцу Драгану, мајци Снежани и сестри Александри, на свесрдној љубави и подршци, али и могућности да се посветим академском раду лишен ма каквих других брига.

Захвалан сам родбини и правим пријатељима на подршци и позитивној енергији.

На крају, захвалан сам вољи, жељи и ентузијазму, који ме никада нису напуштали на овом академском путу.

У Београду,

јула 2025.

Безбедносне последице испољавања моћи Сједињених Америчких Држава у постхладноратовској ери на простору Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине

САЖЕТАК

Ова докторска дисертација анализира безбедносне последице које настају на тлу националних држава, услед испољавања моћи велике силе. Следствено општим постулатима, тема се конкретизује на ефекте моћи Сједињених Америчких Држава, у постхладноратовском периоду. Континуално се анализирају импликације по безбедност, које настају на простору Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине. Докторска дисертација има за циљ да униполарну структуру међународног поретка доведе у везу са променом стања безбедности у националним државама. На том трагу, важан аспект представља изложеност полугама моћи, које рад тежи да целовито представи, уз указивање најпре на врсте моћи, то јест меку, војну, економску и сајбер моћ. У вези с тим, како хронологија налаже, рад анализира димензије, обим и импликације испољавања тако конструисане моћи.

Теоријски се дефинишу кључни појмови, који подлежу концептуализацији и операционализацији, сходно предмету истраживања. Случајеви Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине, којима се докторска дисертација бави, нуде сазнања о спектру моћи Сједињених Америчких Држава, пружајући могућност за стицање увида и извођење ширих закључака. Процес реализације постављених задатака, прати адекватан методолошки оквир. Иако је истраживање начелно широко постављено, оно се у оквиру временског и просторног оквира конкретизује. Примењен је квалитативни истраживачки приступ, коришћен широк спектар извора података, као и комбинација истраживачких метода и техника, које ће адекватно одговорити предмету истраживања и дати ваљани научни допринос.

Кључне речи: безбедносне последице, национална безбедност, димензије моћи, Сједињене Америчке Државе, постхладноратовски период, Савезна Република Југославија, Боливарска Република Венецуела, Украјина.

Научна област: науке безбедности

Ужа научна област: студије безбедности

Security consequences of the exercise of the power of the United States of America in the post-Cold War era on the territory of the Federal Republic of Yugoslavia, the Bolivarian Republic of Venezuela and Ukraine

SUMMARY

This doctoral dissertation analyzes the security consequences that arise on the soil of nation states, due to the manifestation of the power of a great power. Following the general postulates, the topic is concretized on the effects of the power of the United States of America in the post-Cold War period. Security implications arising in the territory of the Federal Republic of Yugoslavia, the Bolivarian Republic of Venezuela and Ukraine are continuously analyzed. The aim of the doctoral dissertation is to relate the unipolar structure of the international order to the change in the state of security in national states. On that track, an important aspect is the exposure to the levers of power, which the paper aims to present in its entirety, with an indication of the types of power, i.e. soft, military, economic and cyber power. In this regard, as the chronology dictates, the paper analyzes the dimensions, scope and implications of the exercise of such constructed power.

Key concepts are theoretically defined, which are subject to conceptualization and operationalization, according to the subject of the research. The cases of the Federal Republic of Yugoslavia, the Bolivarian Republic of Venezuela and Ukraine, which the dissertation deals with, offer insights into the power spectrum of the United States of America, providing the opportunity to draw broader conclusions. The process of realizing the set tasks is followed by an adequate methodological framework. Although the research is fundamentally broad, it is made concrete within the time and space framework. A qualitative research approach was applied, a wide range of data sources were used, as well as a combination of research methods and techniques, which will adequately respond to the research subject and provide a valid scientific contribution.

Keywords: security consequences, national security, dimensions of power, United States of America, post-Cold War period, Federal Republic of Yugoslavia, Bolivarian Republic of Venezuela, Ukraine.

Scientific field: security sciences

Narrower scientific field: security studies

САДРЖАЈ

1.	УВОДНА РАЗМАТРАЊА.....	1
2.	ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ И ИСТРАЖИВАЧКА ПИТАЊА.....	4
2.1.	Предмет истраживања	4
2.2.	Циљеви истраживања	6
2.3.	Истраживачка питања	7
2.3.1.	Варијабле	8
2.3.2.	Индикатори	8
3.	МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	12
3.1.	Тип истраживања.....	12
3.2.	Извори података	13
3.3.	Методе и технике прикупљања података	16
3.3.1.	Преглед литературе	16
3.3.2.	Квалитативна анализа садржаја.....	17
3.3.3.	Секундарна анализа садржаја	17
3.4.	Временски оквир истраживања	18
3.5.	Научни допринос истраживања	19
4.	ПОЈАМ И СХВАТАЊА МОЋИ.....	20
4.1.	Схватања моћи истакнутих теоретичара	20
4.2.	Моћ у међународним односима	22
4.2.1.	Тумачење моћи као контроле над ресурсима	23
4.2.2.	Тумачење моћи као контроле над актерима	25
4.2.3.	Тумачење моћи као контроле над догађајима и исходима.....	25
4.3.	Теоријски приступи у разумевању моћи и односа међу државама	26
4.3.1.	Либерализам.....	26
4.3.2.	Реализам	28
4.3.3.	Социјални конструктивизам	33
4.3.4.	Остале теоријске парадигме	34
4.4.	Равнотежа моћи и теорија реализма	37
4.5.	Три „лица“ релационе моћи.....	38
5.	ВРСТЕ МОЋИ.....	40
5.1.	Војна моћ – појам и анализа	40
5.1.1.	Безбедносна дилема	44
5.1.2.	Војни интервенционизам	45

5.1.3.	Војни савези.....	47
5.2.	Економска моћ – појам и анализа	49
5.2.1.	Међународне економске организације и интеграције	50
5.2.2.	Капиталистички конзументизам и потрошачко друштво	52
5.2.3.	Економска компонента војне моћи	53
5.2.4.	Санкције као средство економске моћи.....	54
5.2.5.	Значај природних ресурса	55
5.3.	Мека моћ – појам и анализа	58
5.3.1.	Позиција меке моћи у науци о међународним односима	59
5.3.2.	Средства и извори меке моћи.....	60
5.3.3.	Корелирање пропаганде и меке моћи.....	63
5.3.4.	Значај меке моћи у потрошачком друштву	64
5.4.	Сајбер моћ – појам и анализа	66
5.4.1.	Средства сајбер моћи.....	66
5.4.2.	Носиоци сајбер моћи.....	68
5.5.	Интеракција и хронологија у испољавању врста моћи.....	70
5.6.	Паметна моћ	71
6.	КОНЦЕПТ СИЛЕ – НИВОИ ИСПОЉАВАЊА И АНАЛИЗЕ	73
6.1.	Сила у међународним односима	74
6.1.1.	Одређење велике силе	74
6.1.2.	Регионализам и регионалне силе	76
6.1.3.	Политика малих држава	77
6.2.	Модел конститутисања међународног поретка.....	78
6.2.1.	Униполарност.....	78
6.2.2.	Биполарност	79
6.2.3.	Мултиполарност	80
6.2.4.	Остале варијанте структурисања међународног поретка	81
7.	БЕЗБЕДНОСНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ПО НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ.....	83
7.1.	Појам националне безбедности	83
7.2.	Штићене вредности националне државе.....	85
7.2.1.	Суверенитет	85
7.2.2.	Национални интерес	86
7.2.3.	Национални идентитет	88
7.2.4.	Критична инфраструктура	89
7.3.	Показатељи безбедносних последица према врстама моћи.....	90
7.4.	Политички утицај, превратничке тежње и сродне претње.....	93

7.4.1.	Грађанска непослушност – пут ка преврату	94
7.4.2.	Револуција	95
7.4.3.	Државни удар	96
7.4.4.	Пуч.....	97
7.4.5.	Субверзија и политичка диверзија	98
7.4.6.	Грађански рат	98
7.5.	Перцепција безбедности	99
8.	МОЋ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА НАКОН ХЛАДНОГ РАТА..	101
8.1.	Геополитичка стратегија – од независности до постхладноратовског Римланда ...	101
8.2.	Основа спољне политике САД	104
8.2.1.	Спољна политика САД пре Хладног рата (1895-1945)	105
8.2.2.	Спољна политика САД током Хладног рата	106
8.2.3.	Спољна политика САД након Хладног рата	108
8.3.	Политички систем САД.....	109
8.4.	Спољнополитички дискурс постхладноратовских председника САД	111
8.4.1.	Џорџ Х. В. Буш.....	112
8.4.2.	Вилијам Џеферсон Клинтон.....	113
8.4.3.	Џорџ В. Буш	115
8.4.4.	Барак Обама	116
8.4.5.	Доналд Трамп.....	117
8.4.6.	Џозеф Бајден.....	118
8.5.	Систем безбедности САД – структура и циљеви.....	119
8.5.1.	Приоритети постхладноратовских стратегија националне безбедности.....	120
8.5.2.	Обавештајно-безбедносни систем	123
8.6.	Војна моћ Сједињених Америчких Држава	124
8.6.1.	Систем одбране САД – структура и национални интереси.....	125
8.6.2.	Интервенционистичка политика и глобално војно присуство	127
8.6.3.	Носилац политике Северноатлантског савеза – први међу једнакима ..	135
8.7.	Економска моћ Сједињених Америчких Држава – пионир новог капитализма.....	136
8.7.1.	Made in America.....	138
8.7.2.	Америчке санкције као полуга моћи	140
8.8.	Мека моћ Сједињених Америчких Држава – наратив о америчком сну	141
8.8.1.	Уметност као извор меке моћи – од Холивуда до хип-хопа.....	141
8.8.2.	Систем образовања као извор меке моћи – доминација Шангајском листом ..	143
8.8.3.	Спорт и бренд као извор меке моћи – од НБА лиге до Кока Коле.....	145
8.8.4.	Америчка јавна дипломатија и мека моћ	147

8.9.	Сајбер моћ САД – администратор мреже и оператор дрона	149
8.9.1.	Мека компонента сајбер моћи САД	149
8.9.2.	Тврда компонента сајбер моћи САД	152
8.10.	Паметна моћ Сједињених Америчких Држава	153
8.11.	Опадање америчке моћи	155
9.	СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА	158
9.1.	Случај Савезне Републике Југославије.....	158
9.1.1.	Историјска анализа билатералних односа САД и Југославије – значај контекста	159
9.1.2.	Дисолуција Југославије након Хладног рата	161
9.1.3.	Рат у Босни и Херцеговини и улога САД (1992-1995).....	163
9.1.3.1.	Мека моћ – стратегија медијске манипулације и јавне дипломатије.....	164
9.1.3.2.	Иspoљавање војне моћи према Републици Српској и мировни споразум	166
9.1.4.	Економске санкције према СРЈ (1992-1996).....	167
9.1.5.	Димензије моћи САД током косовске кризе.....	170
9.1.5.1.	Економске санкције према СРЈ (1998-2000).....	171
9.1.5.2.	Случај Рачак.....	172
9.1.5.3.	Спорност преговора у Рамбујеу	175
9.1.5.4.	Албански лоби у САД.....	177
9.1.6.	Војна интервенција на СРЈ и улога САД	179
9.1.6.1.	Правна (не)оправданост војне интервенције	179
9.1.6.2.	Ток и карактер војне интервенције	181
9.1.6.3.	Анализа безбедносних последица	184
9.1.7.	Дугорочне импликације – политичка и друштвена нестабилност.....	191
9.1.7.1.	Демократске промене, транзициони период и интерес страног фактора	192
9.1.7.2.	Билатерална сарадња Србије и САД у 21. веку.....	195
9.1.7.3.	Једнострано проглашење независности тзв. Косова	197
9.1.8.	Збирни преглед употребе америчке моћи и безбедносних последица у СРЈ ..	198
9.2.	Случај Боливарске Републике Венецуеле	201
9.2.1.	Политички развој, геостратешки и енергетски значај Венецуеле.....	202
9.2.1.1.	Карактер политичког режима у Венецуели – историјска анализа... ..	202
9.2.1.2.	Чавизам – обнова социјализма у постхладноратовском свету	205
9.2.1.3.	Владавина Николаса Мадуре	207
9.2.1.4.	Природно-географске одлике Венецуеле и њен геополитички контекст	208
9.2.1.5.	Нафтни сектор Венецуеле - ресурси, структура и изазови	211
9.2.2.	Хронологија испољавања америчке моћи и насталих безбедносних последица на простору Венецуеле	213

9.2.2.1.	Покушај државног удара против Чавеза и улога САД (2002).....	214
9.2.2.2.	Увод у санкције САД: енергетске и спољнополитичке алтернативе услед кризе америчко-венецуеланских односа	217
9.2.2.3.	Почеци санкција и Венецуела као претња националној безбедности САД.....	221
9.2.2.4.	Заоштравање санкција и економска изолација Венецуеле	223
9.2.2.5.	Америчка подршка Гваиду: стратегија за промену режима у Венецуели	226
9.2.2.6.	Војно присуство САД у Карибском региону и интервенционистичке претње Венецуели	228
9.2.2.7.	Криза америчке меке моћи у Венецуели.....	231
9.2.3.	Збирни преглед димензија америчке моћи и безбедносних последица у Венецуели	233
9.3.	Случај Украјине.....	235
9.3.1.	Историјски контекст: формирање државе и украјинског идентитета ...	235
9.3.2.	Природно-географске одлике Украјине	239
9.3.3.	Геостратешки значај Украјине и ширег региона Источне Европе	240
9.3.4.	Мултивекторски постхладноратовски интереси САД у Источној Европи	242
9.3.5.	Билатерални односи САД и Украјине	244
9.3.6.	Хронологија ефеката америчке моћи и безбедносних последица у Украјини	246
9.3.6.1.	Транзициони период: војна и безбедносна реформа	247
9.3.6.2.	Транзициони период: економска и културна сарадња САД - Украјина ...	248
9.3.6.3.	Позиција САД у Нарандастој револуцији	250
9.3.6.4.	Евромајдан – револуционарни континуитет и спољни утицај.....	253
9.3.6.5.	Анексија Крима: између моћи истока и запада	256
9.3.6.6.	Континуитет Хладног рата - кумулативни ефекти испољавања моћи у Украјини	259
9.3.6.7.	Однос САД према руској војној интервенцији у Украјини (2022)	261
9.3.7.	Збирни преглед испољавања америчке моћи и безбедносних последица у Украјини.....	264
10.	ДИСКУСИЈА	266
10.1.	Резиме резултата истраживања.....	266
10.2.	Критичка анализа и ограничења истраживања	268
10.3.	Смернице за будућа истраживања	269
11.	ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	270
12.	ЛИТЕРАТУРА	276
13.	БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА	319

Попис коришћених табела, схема, илустрација и дијаграма

Табеле

Табела 1: Преглед индикатора истраживања	9
Табела 2: Либерално виђење држава	27
Табела 3: Основне поставке реализма	30
Табела 4: Кључне разлике два типа структуралног реализма	32
Табела 5: Могући исходи затвореникове дилеме	36
Табела 6: Државе са најбројнијом војском на свету	43
Табела 7: Државе са највећом и најнижом вредности БДП-а (2023)	50
Табела 8: Војни трошкови земаља за периоду 1990-2016. (у милионима \$)	53
Табела 9: Државе најбогатије нафтом и природним гасом (% удео у светским залихама)	57
Табела 10: Број конфликтних парова великих сила, у мултиполарном међународном поретку	81
Табела 11: Доминантни показатељи безбедносних последица према врстама моћи	91
Табела 12: Постхладноратовски председници САД	112
Табела 13: Преглед употребе америчких оружаних снага у иностранству	127
Табела 14: Периодични преглед најпрофитабилнијих америчких компанија (1991-2024)	139
Табела 15: Америчке друштвене мреже са највећим бројем корисника на свету	150
Табела 16: Хронолошки попис бомбардованих стамбених објеката у насељеним местима	184
Табела 17: Бомбардовани релеји и репетитори, привредни објекти и рафинерије	189
Табела 18: Збирни преглед димензија америчке моћи и безбедносних последица у СРЈ	199
Табела 19: Збирни преглед димензија америчке моћи и безбедносних последица у Венецуели	234
Табела 20: Динамика стратегије акције и реакције у Украјини	259
Табела 21: Збирни преглед димензија америчке моћи и безбедносних последица у Украјини	265

Схеме

Схема 1: Постојећи извори података	13
Схема 2: Разлика између моћи и силе	73
Схема 3: Хибридне прелазне варијанте међународног поретка	81

Илустрације

Илустрација 1: Мапа НАТО чланица у Европи током 2025. године	48
Илустрација 2: Географски приказ простирања теорије Римленда	104
Илустрација 3: Географска позиција Венецуеле	201
Илустрација 4: Природно-географске карактеристике Венецуеле	209

Дијаграми

Дијаграм 1: Распоред нуклеарног оружја по државама	42
Дијаграм 2: Број припадника оружаних снага САД према родовима	125
Дијаграм 3: Војни буџет САД у 21. веку (у милијардама \$)	126
Дијаграм 4: Бруто домаћи производ САД (1990-2023)	137
Дијаграм 5: Годишња просечна дневна производња нафте у Венецуели	225

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Dubito ergo cogito, cogito ergo sum

- Декарт

Амбиција овог истраживања усмерена је ка објашњењу делотворности појединих врста моћи, на одређеном простору, и синтези постојећих сазнања, уз опис појава и процеса, значајних за настајање безбедносних последица у националним државама. Иако је реч о начелно широко постављеном задатку, он се конкретизује кроз усмереност на моћ Сједињених Америчких Држава, као носиоца поретка, адекватне студије случаја и дефинисани временски оквир.

Пад Берлинског зида, уједињење Немачке и дезинтеграција Совјетског Савеза симболично су означили крај Хладног рата. Његовим, изненадним и неочекиваним, завршетком отпочета је нова етапа међународних односа. Дошло је до значајног предимензионарања ранијих образаца функционисања. Блокowska подела и биполарни међународни поредак замењени су доминантном позицијом једног актера - Сједињених Америчких Држава, пред крај 20. века. Такав модел функционисања значајно је изменио раније обрасце, поставивши нове принципе, моделе и приоритете. Стога, не чуди да савремена пракса бележи пораст истраживања у области постхладноратовске безбедности. Рад је усмерен ка анализи безбедносне компоненте у постхладноратовској ери, али нипошто не запоставља ранији временски период, важан за креирање целовите слике о насталим феноменима.

Моћ, као важан аспект рада, представља комплексан феномен, која умногоме зависи од контекста. Стога, изостаје јединствена дефиниција овог појма, те ће рад понудити мноштво њих и покушати да их синтетише и сублимира. Међутим, за почетак, моћ најшире посматрано, можемо перципирати као способност да се добије оно што се жели (Нај, 2012: 22). Од последње деценије 20. века, таква способност, имајући у виду ниво националних држава, била је иманентна хладноратовском победнику. У таквој констелацији, апропо савременим међународним односима, долази до груписања моћи око једне велике силе, Сједињених Америчких Држава. У том периоду имплементирају се различите врсте моћи, од меке и војне, до економске и сајбер моћи, као тековине савременог доба. Протоком времена, усавршавају се постојећа средства и појављују нови облици испољавања моћи, што ствара потребу за континуираним изучавањем ове тематике. С тим у вези, примарни циљ истраживања је да се, кроз конкретне примере националних држава, укаже на аспекте испољавања врста моћи велике силе, у постхладноратовском периоду.

Постхладноратовску еру могуће је посматрати кроз призму различитих теоријских приступа попут реализма, либерализма, социјалног конструктивизма, теорије игара, критичких теорија и многих других. Међутим, као доминантна теоријска орјенатација, којој је у научној литератури посвећено много пажње, издваја се реализам. Како у класичном и неореалистичном облику, тако и са дефанзивном или офанзивном конотацијом. Таквом теоријском опредељењу доприноси пораз либералних идеала, имајући у виду да глобални сукоби нису изостали. На супротној страни став реализма о константном надметању држава за моћ и успостављање доминације над другим актерима постаје све прихватљивији (Miršajmer, 2017: 46).

Стога, у докторској дисертацији биће приказани најважнији постулати одређених теоријских орјентација и истовремено доведени у везу са конкретним примерима, уз посебан акценат на реализам и социјални конструктивизам, као теорије од значаја за схватање постхладноратовског поретка. Комбинација ове две орјентације чини се погодном за анализу ове историјске епохе.

Иspoљавањем димензија моћи великих сила могу настати значајне безбедносне последице по националне државе. Широко опсег последица иде од војне интервенције, политичких утицаја, превратничких активности све до економских санкција и изложености аспектима меке моћи. Као важно истраживачко питање у овом смислу намеће се и потенцијална хронологија у испољавању врста моћи. Односно, да ли неделотворност појединих аспеката моћи имплицира примену других облика моћи и којих? На конкретном примеру, анализе испољавања моћи Сједињених Америчких Држава након Хладног рата, акценат се ставља на три студије случаја на основу којих је могуће извести уопштене правилности и закључке. Реч је о примерима Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине. Свака од ових држава се, у неком периоду, суочавала са одређеном врстом америчке моћи. У Савезној Републици Југославији дошло је до војне интервенције, као облика тврде војне моћи, иако то свакако није једина димензија моћи која је испољена. Примена економских санкција и покушаји државних удара иманентни су случају Венецуеле, са доминантном позицијом економске моћи. Док је за случај Украјине карактеристичан вишегодишњи социо-политички утицај, као полуга меке моћи, која је последњих година кулминирала ратним дејствима. Описом и анализом стања, у државама обухваћеним студијама случаја, могуће је увидети спектар безбедносних последица, које настају по националне државе, као и методе, средства и актере, који служе тој сврси.

Докторска дисертација је структурисана кроз више поглавља. Најпре је дефинисан проблем истраживања, предмет истраживања и постављена главна и помоћна истраживачка питања, од значаја за истраживање. Дефинисане су варијабле, како зависне тако и независне, као и индикатори безбедносних последица, који су класификовани према врстама моћи, испољених у државама обухваћеним студијама случаја. Методолошким делом одређен је доминантно квалитативни тип истраживања, истраживачке методе и технике које ће се користити на путу одговора на истраживачка питања, као и широк спектар извора података. Методолошки део је заокружен временским оквиром истраживања и навођењем научног доприноса докторске дисертације.

Наредне тематске целине поступно дефинишу кључне теоријске појмове од значаја за предмет истраживања. Отпочиње се одређењем моћи у многим научним дисциплинама и од стране великог броја аутора, са посебним освртом на област међународних односа. Наредни, јако важан сегмент, представља дефинисање врста моћи. На том трагу издвајају се мека, војна, економска и сајбер моћ, са својим појединостима, које се често међусобно преплићу у свом деловању. Наредна целина отпочиње одређењем силе у међународним односима и нивоима њеног испољавања. Прави се јасна разлика између велике силе, регионалне силе и мале државе, као и њиховим приоритетима и стратешким циљевима. Обрађују се теоријски обрасци од значаја за разумевање постхладноратовских међународних односа, са доминантном позицијом теорије реализма и социјалног конструктивизма, указује се на варијанте структурисања међународног поретка и

њихове главне особине. Затим се представљају могуће безбедносне последице по националне државе које настају испољавањем димензија моћи великих сила, уз приказ метода, средстава и актера у промени стања безбедности. Као доминантне области којима се дисертација бави, у контексту безбедносних последица, истичу се војни интервенционизам, политички и економски утицај, као и улога меке моћи у настајању импликација по безбедност. Приликом сагледавања велике силе у раду се доминантно анализа позиција Сједињених Америчких Држава. На том трагу једно поглавље целисходно анализира аспекте моћи носиоца постхладноратовског поретка. Теоријски и практично се одређује спољна политика Сједињених Америчких Држава, представља њен политички систем, са детаљном анализом улоге сваког од постхладноратовских председника, дефинишу полуге сектора националне безбедности, одређују стратешки приоритети. Након тога приступа се централном задатку поглавља, истраживању врста моћи Сједињених Америчких Држава, од последње деценије 20. века. Представљају се полуге моћи овог првог међу једнаким члановима Северноатлантског савеза, пионира новог капитализма, креатора специфичног модела идеја и вредности, које заокупљају свет.

Следећи хронологију дедуктивни ланац долази до студија случаја, као најконкретнијих карика које заокружују истраживање. Систематски се анализирају промене стања националне безбедности у Савезној Републици Југославији, Боливарској Републици Венецуели и Украјини, као и стратерије које је велика сила користила у сваком од примера. Тежи се уочавању правилности праћењем тока догађања и фокусом на различите врсте моћи у сваком од понуђених случајева. Извођење научних и конструктивних закључака остаје важан сегмент и циљ, који се налази пред овом докторском дисертацијом, усмереној ка доприносу студијама безбедности у предикцији понашања великих сила у будућности.

2. ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ И ИСТРАЖИВАЧКА ПИТАЊА

2.1. Предмет истраживања

Предмет овог истраживања је анализа спектра безбедносних последица насталих испољавањем моћи Сједињених Америчких Држава, на простору Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине у постхладноратовском периоду. Конкретније, предмет овог истраживања су савремена теоријска схватања моћи у периоду након Хладног рата, са посебним освртом на примену теорије реализма и социјалног конструктивизма у поступању Сједињених Америчких Држава у међународним односима.

Последњу деценију прошлог века и почетак новог века и миленијума обележиле су промене, које се карактеришу као најзначајније у међународним односима од краја Другог светског рата. Завршетком Хладног рата блоковска подела је урушена, равнотежа снага измењена, а међународни поредак модификован у униполарни. Главна карактеристика овог система је доминација једног актера, који умногоме може утицати на међународне односе и имплицитно међународну безбедност. Поједини истраживачи овај систем сматрају најстабилнијим и на том основу креирају *теорију хегемонистичке стабилности*, која почива на тези о једној суперсили и непостојању равноправних конкурената на глобалном нивоу (Goldstein, 2005: 107). Док други аутори износе супротне тврдње, овакве периоде сматрају прелазним фазама које воде ка другачијем устројству међународног система.

Но, да би једна држава стекла униполарни статус неопходно је да располаже не само тврдом, већ и економском и меком моћи. Дал сматра да моћ подразумева контролу или утицај на друге државе, односно моћ је способност једне државе да примора другу да нешто учини (Dahl, 1957: 202). Тек онај ко поседује моћ, према Кенету Волцу може да утиче на одржавање аутономије у односу на друге актере, предузима спектар акција против других актера и одређује правила игре (Waltz, 1978: 113). Конкретизацијом поменутог, аутономија се тиче самосталности у одлучивању уз подређивање личним националним интересима, док спектар акција имплицира на врсте и ресурсе моћи. Таква схватања идентификују се са *теоријом реализма*, као класичним приступом у међународним односима, који сеже дубоко у прошлост. Реализам свет посматра као скуп суверених држава, које теже да очувају своју безбедност. Но, у поимању реализма је потребно исказати опрез. Поједини реалисти се уско везују за војну силу, као кључни инструмент моћи, док прагматични реалисти узимају у обзир све врсте моћи (Naj, 2011: 38). Иако се врсте моћи међусобно преплићу, традиционална војна моћ, све чешће, бива замењена економском или меком моћи. Или пак, војна сила се доживљава као крајњи облик моћи (Gilpin, 1975: 24), за којим се посеже тек у моментима када остале стратегије употребе моћи нису делотворне. Економска моћ се исказује као способност да се казни или награди друга страна, док је мека моћ усмерена на убеђивање и подстицање путем идеја, вредности, институција (Naj, 2011: 40). Ефекти оваког односа снага могу довести до значајних безбедносних последица у националним државама. Изложеност таквом стању може кулминирати друштвеном поларизацијом, револуционалним тежњама, грађанским или (не)конвенционалним ратом, када говоримо о националном нивоу. Продуковане безбедносне последице могу имати комплекснији карактер стварајући конфликтне зоне на ширем подручју, притом угрожавајући регионалну безбедност.

Операционализацијом проблема истраживања истиче се позиција Сједињених Америчких Држава након Хладног рата. Урушавање Совјетског Савеза, као блоковског конкурента, је Сједињене Америчке Државе учинило доминантном силом са униполарним статусом. Тиме је испуњена тежња велике силе да стекне више моћи од својих ривала и постане хегемон, односно држава која је толико моћна да доминира над свим другим државама у систему (Miršajmer, 2017: 74). Таква позиција отвара могућност за вишеструко деловање широм света. Описано стање представља полазиште за истраживање и давање одговора на многа питања. *Које су најважније димензије, које праве разлику између два пола? Шта доводи до урушавања једне стране, односно уздизања друге стране? Да ли је могуће уочити правилности, које могу имати значај за предикције будућности?*

Постоји спектар начина путем којих америчка моћ утиче на формулисање преференција и интереса својих мета, или мењање њиховог понашања (Lukes, 2007: 83). Извор таквих намера може потицати од стране државних институција, недржавних актера али и културолошких образаца. Поред прегледа и дескрипције ових модела, а ради свеобухватне опсервације испољавања америчке моћи након Хладног рата, анализирају се безбедносне последице националних држава. Конкретније, узимају се случајеви Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине, који се сматрају релевантним и подесним будући да су примери испољавања различитих врста моћи од стране истог актера, у релативно приближном временском интервалу, чиме се омогућава извођење ширих закључака.

Наиме, у Савезној Републици Југославији је дошло до војне интервенције, која представља типик тврде моћи. Монтејро указују да су Сједињене Америчке Државе велики део своје униполарне доминације провеле у рату. У периоду који чини мање од 10% америчке историје, догодило се 25% свих ратова које су водиле (Monteiro, 2012: 13). Наведени аргумент полази за принципима реализма, који велику силу перципирају као актера склоног бруталности, зарад очувања такве позиције. Венецуела се дуго суочавала са економским санкцијама, пре свега у области енергетике, будући да је ова земља нафтни гигант, што имплицира пример примене економске моћи Сједињених Америчких Држава. Ово је чест инструмент Сједињених Америчких Држава, имајући у виду да су од 1996. до 2001. године примениле 85 санкција против других држава (Gottemoeller, 2007: 100). Док је за случај Украјине карактеристичан социо-политички утицај као полуга меке моћи, која привлачи преко три основна ресурса: културе, политичких вредности и спољних политика (Naj, 2012: 111). На примеру Украјине ови елементи меке моћи, али и њене комбинације са другим врстама моћи, су усмерени и на сузбијање утицаја других конкурентних актера, пре свега Руске Федерације. Настале безбедносне последице, се поред представљеног ужег тумачења, могу посматрати и у ширем смислу. На тај начин се холистички изучавају процеси који су довели до конкретних безбедносних последица.

2.2. Циљеви истраживања

На основу постављеног предмета истраживања, као примарни циљ истраживања истиче се научна дескрипција. Циљ овог истраживања је *опис (дескрипција)* појава и процеса, на основу којих се утврђује повезаност између врста моћи Сједињених Америчких Држава и безбедносних последица, које настају испољавањем те моћи на простору Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине у ери постхладноратовске униполарности. Овако постављеним циљем продубљено и холистички се приступа предмету истраживања. Адекватним описом омогућава се стицање увида у појединости моћи Сједињених Америчких Држава након Хладног рата, што представља сложен задатак имајући у виду опсег и димензије распрострања моћи једне велике силе. Сврсисходним описом, безбедносно-политичких чинилаца, у државама обухваћеним студијама случаја, стичу се важна сазнања, која у наредним истраживачким фазама могу бити у служби одговора *због чега су управо те државе таргетиране од стране велике силе?*. Хронолошким описом се континуално прате дешавања и активности на тим просторима, отварајући простор за дубински истраживачко-аналитички рад и касније утврђивање каузалности.

Дескриптивни елемент, као циљ истраживања, има сврху у стварању адекватне основе сазнања за наредни истраживачки циљ. Стога, у појединим сегментима циљ истраживања је усмерен и на *експликацију (објашњење)*, фактора који утичу на делотворност појединих врста моћи, на одређеном простору. Разлагањем овог експликативног сплета, ради јаснијег разумевања, могуће је аутономно тумачити функционисање међународног поретка, деловање великих сила, реаговање мањих држава при угрожавању безбедности. Научно објашњење је као такво значајно за утврђивање узрочно-последичне везе између појава (Bešić, 2019: 57). Иако је истраживање усмерено на конкретне примере деловања велике силе, према другим државама, на основу њихове анализе могуће је извести и уопштене закључке о феноменима. У случајевима обухваћеним истраживањем, односно у Савезној Републици Југославији, Боливарској Републици Венецуели и Украјини, поменути фактори примарно се везују за интервенционистичку политику, економске санкције и спољно политички утицај носиоца униполарног поретка, односно војну, економску и доминантно меку моћ Сједињених Америчких Држава након Хладног рата. Збирно, дескриптивно-експликативни циљеви, захтевају темељна истраживачка питања, постављен појмовни апарат и прецизно дефинисан методолошки оквир истраживања.

2.3. Истраживачка питања

У складу са претходно дефинисаним предметом истраживања и постављеним циљевима истраживања следећи корак представља дефинисање главног и помоћних истраживачких питања. Главно истраживачко питање гласи:

На који начин је испољавање моћи Сједињених Америчких Држава након Хладног рата, имало утицаја на настајање безбедносних последица на простору Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине?

Главно истраживачко питање третира више нивоа анализе, те је стога неопходан фрагментарни приступ. Дакле, ради пружања целовитог одговора на главно истраживачко питање, неопходно је поставити секундарна, односно помоћна, истраживачка питања. Њихов задатак је конкретизација главног истраживачког питања.

Помоћно истраживачко питање број 1:

Које су доминантне полуге моћи Сједињених Америчких Држава након Хладног рата?

Помоћно истраживачко питање број 2:

Да ли се може утврдити постојање хронологије Сједињених Америчких Држава у коришћењу врста моћи, односно да ли се војна моћ појављује као последња у том низу, тек уколико изложеност претходним димензијама моћи не остварују жељене резултате?

Ово истраживачко питање претпоставља постојање правилности у испољавању врста моћи, те је стога усмерено на утврђивање услова који регулишу такво стање, односно иницирају одређени приступ. Такав став полази од претпоставке да велике силе не посежу нужно најпре за елементима војне моћи, већ теже остваривању својих циљева кроз примену других невојних стратегија.

Помоћно истраживачко питање број 3:

Да ли је остваривање утицаја у различитим деловима света, обухваћеним студијама случаја, потврда униполарног статуса Сједињених Америчких Држава након Хладног рата?

Истраживачко питање полази од хипотезе о доминацији једне државе, у односу на друге актере у међународном систему. Стога, захтева апстраковање аспеката који потврђују тај статус и компаративну анализу конкурената.

Помоћно истраживачко питање број 4:

Које методе, актери и средства америчке моћи имају најзначајнију улогу у промени стања националне безбедности након Хладног рата, и које су доминантне безбедносне последице настале на простору обухваћеном студијама случаја?

Овим истраживачким питањем отвара се потреба за продубљивањем и конкретизовањем стратегија и инструмената који, из угла доминантне државе, представљају најефикаснија средства у остваривању постављених циљева. Такође, захтева се експлицитно одређење безбедносних последица.

2.3.1. Варијабле

Након дисолуције Совјетског Савеза и урушавања источног блока конституисан је униполарни међународни поредак, на челу са Сједињеним Америчким Државама. Таква позиција произилази из свеопште доминације једног актера, који групише моћ, јасно се издвајајући од других, потенцијално конкурентних, актера. Тако постављена моћ велике силе може имати војну, економску, меку или сајбер конотацију и компоненту. Стога, врсте моћи Сједињених Америчких Држава можемо посматрати као *независну варијаблу*. На овај начин конструисана независна варијабла произилази из представљених истраживачких питања, која апстракују димензије моћи Сједињених Америчких Држава и наводе хипотезу о постхладноратовској униполарности и потенцијалној хронологији у испољавању врста моћи.

Главном истраживачком питање, али и помоћно истраживачко питање број 4, указују на безбедносне последице по националну безбедност, које настају испољавањем моћи велике силе. Стога, настајање конкретних безбедносних последица на простору Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине, услед деловања полуга моћи Сједињених Америчких Држава, можемо посматрати као *зависну варијаблу* овог истраживања. Продуковане безбедносне последице могу бити различитог карактера, у зависности од доминантне врсте моћи чијим деловањем настају. На овај начин конструисана независна варијабла захтева екзактан приступ, са елементима квантитативне теорије, из чега произилазе индикатори.

2.3.2. Индикатори

Сходно постављеним варијаблама, потребно је индиковати конкретне показатеље безбедносних последица, које настају испољавањем врста моћи Сједињених Америчких Држава у постхладноровском периоду, на простору Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине. Иако рад имплементира квалитативни истраживачки дизајн, индикатори умногоме садрже квантитативне податке. Њихово одређење отвара простор за циљеве истраживања, односно за дескрипцију и експликацију.

За потребе овог истраживања значајни су институционални подаци попут докумената националних држава, међународних организација и агенција али и база података, које представљају извор важних и богатих података. Подацима се приступа систематично, како би резултовали ваљаним показатељима. Из таквог процеса произилази сумирани табеларни приказ индикатора, који указује на њихову операционализацију и доминантне изворе података (видети табелу број 6). Приказани индикатори, које је могуће класификовати према томе да ли припадају зависној или независној варијабли, су у највећој мери квантитативни. Наиме, војну моћ, као независну варијаблу, је могуће изразити војним буџетом или бројем припадника војске, док је интензитет војне операције, као зависне варијабле у служби безбедносних последица, могуће исказати бројем жртава, материјалном штетом или, на пример, трошковима одбране. Истом аналогijом економску и сајбер моћ је веома успешно могуће свести на квантитативне показатеље, попут бруто домаћег производа, односно савремених дронова или вештачке интелигенције. Мека моћ захтева нешто специфичнији и комплекснији приступ, имајући у виду да је неретко прати епитет неодређености. Међутим, велики број аспеката меке моћи је

могуће такође свести на јасне индикаторе, имајући у виду да се развијају јасна скалирања и индексирања њених појединости. Финално, дефинисање и анализа индикатора је кључни показатељ на путу потврде или одбацивања постављених истраживачких хипотеза. Погрешке на овом тлу, могу читаво истраживање усмерити у погрешном правцу, те је адекватна операционализација индикатора неопходан предуслов темељног истраживања. Наиме, адекватном и доследном операционализацијом концептуалне дефиниције омогућава се њено изражавање кроз један или више индикатора (Vuković i Štrbac, 2019: 112).

Табела бр. 1 – Преглед индикатора истраживања

Независна варијабла		Операционализација	Извори података
В Р С Т Е М О Ћ И	Војна моћ	Величина и обим војске; технолошка супериорност; буџет за одбрану; савези и војне базе широм света.	Извештаји Конгреса и Сената; Министарство одбране САД; Војни буџет САД; Извештаји (SIPRI); НАТО; Присуство оружаних снага у иностранству (Torreon & Plagakis, 2020).
	Економска моћ	БДП; трговинска моћ; финансијски сектор; инвестиције; долар као глобална резервна валута; висок животни стандард.	World Bank open Data; International Monetary Fund; Систем федералних резерви; Министарство финансија САД; извештаји Конгреса и Сената.
	Сајбер моћ	Убрзани развој информационих технологија; сајбер напади; обавештајне операције у сајбер простору.	International Telecommunication Union – ITU; Internet Corporation for Assigned Names and Numbers – ICANN; National Cyber Security and Communications Integration Center.
	Мека моћ	Привлачност (суп)културе, уметности, спорта, америчког брэнда; образовни систем; јавна дипломатија.	Soft Power Index; US Agency for Global Media; Joseph Nye Soft Power Institute; Истраживање аутора.

Зависна варијабла		Операционализација	Извори података
Б Е З Б Е Д Н О С Н Е П О С Л Е Д И Ц Е	Интензитет војне интервенције	Људске жртве; материјална штета; еколошке последице; Трошкови војне интервенције.	Министарство одбране Републике Србије; NATO; UN (УНМНИК, KFOR); Military Interventions Database; Conflict and Security Database.
	Социјални показатељи друштва	Стопа сиромаштва; стопа незапослености; стопа смртности; ниво образовања становништва.	Националне статистичке агенције; Државне институције; World Health Organization; UN ; World Bank open Data; Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD.
	БДП	Укупан број произведених добара и пружених услуга током једне године, на територији једне државе. Показатељ економског раста и стабилне економије или супротних трендова.	Националне централне банке; World Bank open Data; International Monetary Fund.
	Присуство невладиних организација	Активност и делатност невладиних организација на тлу других држава. Политичка инструментализација, инострани утицај.	Националне Владе; United Nations Development Programme; Истраживање аутора.
	Ниво демократичности	Секундарна анализа података базираних на квантитативним критеријумима за мерење демократичности из	Freedom House; Varieties of Democracy (V-Dem);

		доступних истраживања.	Democracy Index.
	Револуционарне тежње	Револуционарна учесталост продукује политичку нестабилност праћену честим унутрашњим сукобима, миграцијама, хуманитарним кризама.	Извештаји Владе Боливарске Републике Венецуеле и Украјине; UN; глобални медији; Истраживање аутора.

Извор: Аутор.

3. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

*Суштина научног открића не лежи у томе да будемо први
који су нешто уочили, већ у успостављању чврсте везе
између претходно познатог и дотад непознатог*
- Ханс Сели

Следствено представљеним теоријским обрасцима и дефинисаним предметом, циљевима, те постављеним истраживачким питањима, варијаблама и индикаторима као наредни, логички корак, намеће се методолошки оквир истраживања. Апропо тога, у овом одељку биће представљен тип истраживања, доминантни извори података, технике и методе коришћене током процеса прикупљања података, временски оквир као и научни допринос истраживања. Имајући у виду комплексност истраживања, неопходно је применити више истраживачких метода, како би се дошло до ваљаних података.

3.1. Тип истраживања

Планирано истраживање се, у складу са претходно представљеним аспектима, доминантно везује за *квалитативни истраживачки приступ*. Према овом приступу друштвени контекст је кључан за разумевање друштвених феномена. Стога, „квалитативна истраживања можемо дефинисати као онај тип истраживања који је усмерен на описивање и разумевање понашања друштвених актера у реалним друштвеним условима са акцентом на значај социјалног контекста, а који за циљ има идентификацију друштвених процеса и образаца” (Bešić, 2019: 286). Стога, не чуди често поистовећивање овог истраживачког приступа са друштвено-хуманистичким наукама. На том трагу, методолози квалитативне оријентације истичу две истраживачке стратегије, у оквиру овог приступа, и то: компаративно проучавање и истраживање случаја (Ђурић, 2013: 50).

У складу са проблемом и предметом, у овом истраживању, се најподеснијом сматра примена стратегије студије случаја. Како аутори наводе, у фокусу ових метода су друштвени процеси који се могу тумачити и као општији обрасци (Van Velsen, 1967). Овакав приступ захтева метод праћења процеса, који је веома заступљен у студијама безбедности (Mahoney, 2015: 201). Треба истаћи да примена *студије случаја* омогућава ретроспективне осврте, добијене на основу емпирије, позитивне праксе и темељне анализе догађаја (Patankar et al., 2012). Стога, планирано истраживање је усмерено на продубљено и холистичко изучавање 3 (три) студије случаја, како би се дошло до богатих описа. Као јединице анализе узимају се националне државе: Савезна Република Југославија, Боливарска Република Венецуела и Украјина. Реч је о значајним случајевима, будући да нам њихов избор омогућава увид у реалне и значајне друштвене последице (Bešić, 2019: 375-376).

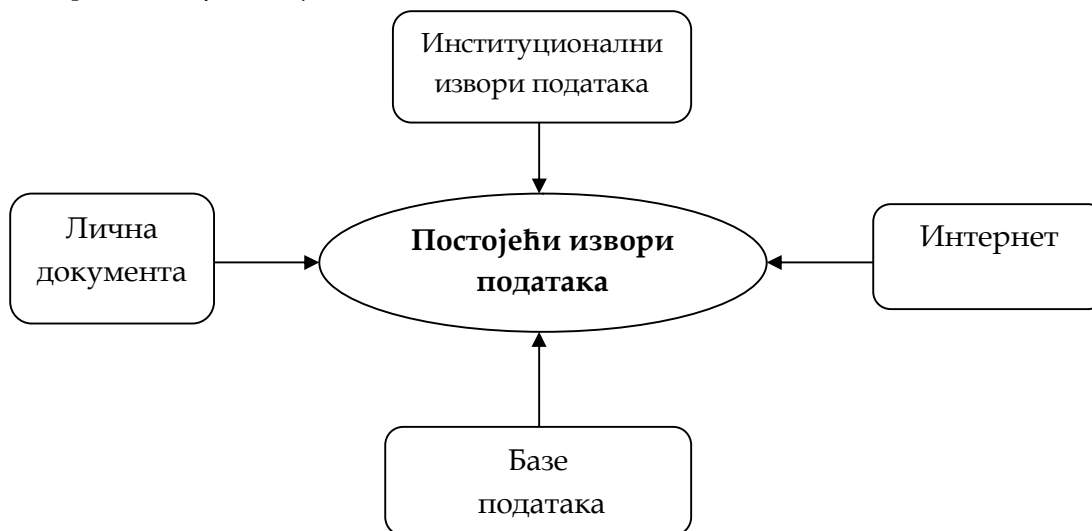
Адекватност избора случајева се може посматрати на два нивоа. Први, подразумева карактеристику заједничку за сва три случаја, а то је испољавање моћи Сједињених Америчких Држава у постхладноратовском периоду. Други ниво се односи на доминантну примену различитих врста моћи у сваком од случаја, чиме се долази до богатих података за сваку врсту моћи Сједињених Америчких Држава након Хладног рата. У Савезној Републици Југославији је дошло до војне интервенције, као

облика испољавања војне моћи, која је доминантна, иако се бележи присуство и других врста моћи. Примена економских санкција и покушаји државних удара су иманентни случају Венецуеле, са примарном позицијом економске моћи. Док је за случај Украјине карактеристичан социо-политички утицај, као полуга меке моћи, која привлачи преко три основна ресурса: културе, политичких вредности и спољних политика (Nye, 2012: 111). Но, случај Украјине, поред важних аспеката меке моћи, карактерише сплет врста моћи, које истовремено делују у служби циљева. Такође, након конкретних безбедносних последица све три државе улазе у период политичке нестабилности, који карактерише неки вид превратничких тежњи, које се неретко одвијају под иностраном подршком или утицајем. Коначно, на овај начин конципирано истраживање долази до свеобухватног и целовитог изучавања случајева, чиме се омогућава валидно закључивање о врстама моћи Сједињених Америчких Држава након Хладног рата и продуктованим безбедносним последицама, у државама обухваћеним понућеним случајевима.

3.2. Извори података

У циљу одређења димензија моћи Сједињених Америчких Држава након Хладног рата, а потом и анализе безбедносних последица насталих на простору Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине, неопходно је располагати адекватним изворима података. Сходно тој сврси, али и уопштено у истраживању појава безбедности, користе се *постојећи извори података*.

Схема бр. 1 – *Постојећи извори података*

Извор: Аутор.

- Институционални извори података

Највећи део постојећих података у оквиру истраживања припада институционалним изворима података. Овим се потврђује теза о значају ових података у квалитативном проучавању појава безбедности (Ђурић, 2013: 111). Доминантна позиција институционалних извора података, произилази из потребе за разумевањем званичне спољне и стратешке политике, као и процеса располагања ресурсима моћи Сједињених Америчких Држава након Хладног рата. Институционалним подацима остварује се увид у димензије и ресурсе моћи, пре свега војне и економске моћи, Сједињених Америчких Држава у

постхладноратовском периоду. Постојећи подаци су од значаја и за схватање односа према моћи Сједињених Америчких Држава, од стране Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине. Постојећи подаци су важни за холистичку анализу безбедносних последица, у државама обухваћеним студијама случаја. Финално, институционалне изворе података, који могу бити у форми стратешких докумената, одлука, уредби, аката, извештаја, потребно је критички анализирати ради утврђивања аутентичности и веродостојности (Ђурић, 2013: 113).

Институционалне изворе података, од значаја за предмет истраживања, можемо класификовати у пет група:

- i. Институционални извори података, креирани од стране државних органа Сједињених Америчких Држава;

У случају података које креирају институције Сједињених Америчких Држава битно је приступити адекватној селекцији сходно предмету истраживања, будући да говоримо о великом броју података. У овом случају, од значаја могу бити документа креирана од стране извршне власти, у првом реду председничке администрације, Министарства спољних послова и Министарства одбране, документа легислативе, националног савета за безбедност и других тела и агенција.

- ii. Доступни подаци Централно обавештајне агенције (ЦИА), (енг. *Central Intelligence Agency – CIA*);

Будући да се ради о обавештајној агенцији, велики број података има одређен степен тајности. Међутим, протоком времена долази до селективног скидања тајности са одређених података, што може представљати важан извор података имајући у виду предмет истраживања.

- iii. Институционални извори података, креирани од стране институција Савезне Републике Југославије¹, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине;

Релеватност званичних докумената институција држава, које су обухваћене истраживањем, је важан извор података. Историјским прегледом стиче се дугорочна слика о одлукама државних институција и званичној политици државе. Прецизирају се национални приоритети, интереси, ризици и претње и њихова модификација кроз време.

- iv. Документа и извештаји међународних институција и организација (*Уједињене нације, Северноатлантски савез, ЕУ, ОЕБС, Међународни комитет Црвеног Крста*);
- v. Статистички извештаји, као важан сегмент приликом прецизирања индикатора истраживања.

¹ У овом смислу анализирају се и институционални подаци Републике Србије, као формалноправног наследика Савезне Републике Југославије.

- Базе података

Истраживачи имају могућност коришћења квалитативних података других истраживача, чиме се може доћи до значајних података. У том смислу постоји бојазан, имајући у виду да изостаје било какав облик контроле над прикупљањем тих података (Ђурић, 2013: 139), али то не умањује значај који ови подаци могу имати за истраживање. Стога, неке од база података, усклађене са предметом истраживања су:

i. Говори председника Сједињених Америчких Држава;

Секундарна анализа базе говора председника Сједињених Америчких Држава након Хладног рата је од важности за предмет истраживања, имајући у виду да јавни говори могу садржати значајне податке о актуелним државним доктринама, дипломатији али и будућим визијама. За потребе истраживања, анализа се ограничава на говоре који се тичу спољне и стратешке политике шест председника Сједињених Америчких Држава, у постхладноратовском периоду, односно од 1989. до 2022. године, и то: Џорџ Х. Буш, Бил Клинтон, Џорџ В. Буш, Барак Обама, Доналд Трамп и Џо Бајден.

- ii.* Говори државника Савезне Републике Југославије, Венецуеле и Украјине;
- iii.* Актери, врсте и последице политичког насиља;
- iv.* Државе у транзицији;
- v.* База мировних споразума;
- vi.* База националних стратегијских докумената;
- vii.* Светски лидери: шефови држава и чланови кабинета страних влада;
- viii.* Подаци о броју страдалих припадника оружаних снага и цивила у оружаним сукобима од 1946. до 2008. године;

Ова база података нуди значајне податке за конкретизацију индикатора истраживања, у контексту зависне варијабле и одређивања интензитета војне операције. База података у потпуности одговара временском оквиру истраживања.

- ix.* Процена ризика од избијања сукоба;
- x.* База окончања сукоба – Упсала програм података о сукобима;
- xi.* Дипломатска размена – корелати рата.

Све начелно поменуте базе података су (не)посредно повезане са предметом истраживања, представљајући значајне изворе података и јавно су доступне на интернету.

- Интернет

Током последњих деценија бележи се значајан пораст примене интернета у различитим друштвеним сферама. Стога, широк спектар података који нуде интернет платформе може се применити и у науци. За потребе овог истраживања претражују се, мимо научне литературе, и медијски садржаји. Саопштења оваквог типа могу садржати обраћања релевантних актера и представљати значајан извор података, уз напомену о пажљивој селекцији и анализи на тај начин прикупљених података.

- Лична документа

Осим институционалних података, база података, интернета и лична документа могу представљати значајан извор података у квалитативним истраживањима. За потребе овог истраживања анализирају се писма, фотографије, мемоари и аутобиографије америчких председника (видети: Reagan, 2007; Obama, 2009; Buš, 2011; Tramp, 2016). Ова лична документа је потребно пажљиво и критички анализирати, уз минимизирање њиховог утицаја, с обзиром на опасност од стварања искривљених слика стварности. Наведено произилази из тежње да аутори себе представе у позитивном светлу. Финално, али јако значајно, круцијалне изворе података представљају научни садржаји из области студија безбедности, међународних односа и сродних дисциплина, који омогућавају ваљану концептуализацију и операционализацију истраживачког проблема.

3.3. Методе и технике прикупљања података

Након дефинисања предмета, циљева и истраживачких питања, одређивања типа истраживања и извора података следи избор метода и техника за прикупљање података. Стога, у складу са теоријско-методолошким оквиром овог истраживања примењује се преглед литературе, квалитативна анализа садржаја и секундарна анализа података.

3.3.1. Преглед литературе

Преглед литературе представља темељ за унапређење постојећег знања (Webster & Watson, 2002:13), што га чини предусловом доброг истраживања (Boote & Beile, 2005:16). Преглед литературе представља способност која интегрише велики број активности, од проналажења адекватне и релевантне литературе, преко синтезе кључних података, све до њиховог критичког сагледавања (Pautasso, 2013). Суштински, прегледом литературе омогућује се увид у дотадашњи корпус сазнања о предмету истраживања.

Преглед литературе је активност која прожима читаво истраживање, почев од одлуке о његовом спровођењу. У почетним фазама прегледом литературе упознаје се научни материјал дотадашњих истраживачких подухвата, потенцијалне баријере и проблеми са којима су се истраживачи суочавали (Hart, 2001: 1), али и позитивне праксе које могу потпомогнути истраживање у будућности, попут вишегодишњег научног рада Џозефа Наја о моћи или Џона Миршајмера о међународним односима, у конкретном случају ове дисертације. Након позитивне одлуке о истраживању, преглед литературе прати и етапу дефинисања кључних појмова. У овом истраживању то су, најуже посматрано, појам моћи и силе, врсте моћи, теоријске орјентације у међународној политици, међународни поредак, методи, актери и средства угрожавања безбедности. Иако у овом контексту умногоме говоримо о развијеним теоријама, њихов преглед не подразумева пуку парафразу, већ им се приступа на систематичан начин (Petticrew and Roberts, 2006: 1). Како хронологија налаже, фаза истраживања студија случаја такође инкорпорира преглед доступне литературе. Сумарно, приликом прегледа литературе, за потребе овог истраживања, се, поред библиотечког фонда, користе бројни компјутерски претраживачи. За анализу, овако прикупљених података, користи се квалитативна анализа садржаја и секундарна анализа података. На овај начин, у складу са

предметом истраживања, долази се до надоградње постојећих сазнања у области међународних односа, студија безбедности и теорија моћи.

3.3.2. *Квалитативна анализа садржаја*

Квалитативна анализа садржаја, чији статус постаје све значајнији од средине прошлог века, представља адекватан избор будући да омогућава дубинско истраживање и анализу контекста, што је значајно из угла предмета истраживања (Ilić, 2012: 485). Берелсон наводи да се квалитативна анализа садржаја примењују код комплекснијих тема. За разлику од квантитативне анализе садржаја, која почива на мерљивим и једноставним категоријама, које не захтевају дубоку анализу (Berelson, 1952: 134). Такође, квалитативном анализом се проучава текст као целина, ради утврђивања битних категорија анализе и финално разумевања појава и њиховог контекста (Manić, 2017: 51). Према томе, велики број аутора је сматра ваљаним избором уз дескриптивни метод (Sandelowski, 2000; Schreier, 2012). У том процесу истраживач, како наводи Бранковић, путује кроз истраживачку грађу неоптерећен предрасудама и систематски је анализира, уз примену логике и методологије посматрања долазећи до закључака (Branković, 2009: 132).

Анализу појединих индикатора истраживања је могуће квантификовати, али се у тим случајевима придодаје и квалитативна димензија ради богатства текста, што Каљевић сматра једним од учесталих облика примене овог метода (Kaljević, 1972: 217). Имајући у виду предмет истраживања, квалитативна анализа садржаја се сматра подесном техником прикупљања података. Она је заступљена и током фазе теоријског одређења појмова, али нарочити изражај постиже у етапама рада које следе, и подразумевају богат опис сценарија. Тиме се, на конкретном примеру, најпре омогућава дубинско изучавање врста моћи Сједињених Америчких Држава након Хладног рата. То захтева осврт на спољнополитичку, стратешку и одбрамбену димензију, али и културолошке обрасце чији је контекст од значаја за креирање америчке моћи. Следећа етапа захтева сагледавање испољавања раније представљене моћи. Квалитативном анализом садржаја стичу се и вредни увиди о угрожавању националне безбедности Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине. Те се критички сагледава војно-интервенционистички, економско-политички, културолошки, или комбиновани утицај свих категорија, који је имајући у виду изворе података немогућ без квалитативне анализе садржаја.

3.3.3. *Секундарна анализа садржаја*

Коначно, секундарна анализа података, поред коришћења постојећих података, подразумева и њихово ново тумачење и извођење налаза (Ђурић, 2013: 111). Стога, задаци су усмерени ка интерпретацији прикупљених података, која може ићи до разумевања мотива, намера и значења (Bešić, 2019: 380). У том смислу у овом истраживању секундарној анализи садржаја подлежу, раније поменути, институционални извори података, базе података, интернет садржаји и лична документа. У вези са конкретним истраживањем, секундарна анализа институционалних извора омогућава сазнања о националним приоритетима, стратешким визијама и њиховој модификацији кроз време, како из угла офанзивног актера, односно Сједињених Америчких Држава, тако и из позиције инфериорних држава, односно Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине. Масивне базе података подлежу селекцији података који су уско везани за

предмет истраживања и њиховој адекватној класификацији. Док интернет садржаји и лична документа подлежу секундарној анализи, из које се могу увидети прикривене поруке или намере, уз свест о могућности неистина или субјективности.

3.4. Временски оквир истраживања

У складу са предметом и циљевима истраживања рад превасходно обрађује временски период од завршетка Хладног рата до 2022. године. Иако је реч о значајном временском периоду, он се у оквиру обрађених студија случаја конкертизује и везује за настајање конкретних безбедносних последица. У првој студији случаја која је посвећена Савезној Републици Југославији акценат се ставља на 1999. годину, када је извршена агресија на Савезну Републику Југославију, уз анализу контекста, затим на 2000. годину, када је дошло до демократских промена и на сплет каснијих импликација које су достигле врхунац једностраним проглашавањем тзв. независности Косова. Друга студија, која анализира безбедносне последице у Боливарској Републици Венецуели, обухвата превасходно временски период од 1999. до 2020. године односно прати антиамеричку политику током власти Чавеза и Мадуре. Конкретне последице се везују за покушај државног удара 2002. године, вишегодишње економске санкције и 2019. годину, када је дошло до председничке кризе, која је праћена испољавањем комбинације моћи САД. Трећа студија се тиче стратешке важности Украјине и револуција, које су се догодиле најпре 2004/05. године - Наранџаста револуција, а затим и 2013/14. године - Евромајдан револуција, као и са њима повезаним безбедносним последицама, попут анексије Крима и евроинтеграција, које су кулминирале ратним дејствима почетком 2022. године. Према временском оквиру студија се закључује анализом узрока избијања рата.

Сваки од случајева систематски анализира конкретна угрожавања безбедности, доводећи их у везу са каснијим дешавањима. Временски оквир је могуће тумачити и у односу на моћ Сједињених Америчких Држава, које након 1991. године постају круцијални креатор међународне политике на глобалном нивоу. Овај период карактерише присутност утицаја супер силе широм света, док се одабрани примери сматрају умногоме репрезентативним. Стога, рад приказује најзначајније континууме и појединости у генези велике силе. Анализира се заступљеност, обим и потреба за испољавањем врста моћи, у одређеним временским периодима након Хладног рата.

Но, иако се централна анализа везује за временски период у коме настају конкретне безбедносне последице, треба указати да студије случаја шире временски оквир и на период пре и након самих догађаја. Стога, временски оквир истраживања можемо посматрати, поред ужег, и у ширем смислу. Такав приступ је неопходан због целовитог разумевања најпре контекста, у коме настају значајни догађаји, а затим и анализе ефеката који ће уследити. Апропо томе, потребно је указати на временске моментуме, мимо раније поменутих, у државама обухваћеним студијама случаја. На примеру Савезне Републике Југославије то могу бити криза социјалистичке државе, историјат етничких конфликта и многи други. У Венецуели континуитет социјалних проблема, антиимперијалистички и левичарски наратив и политичка криза током деценија Хладног рата, који су индиректно отворили врата иностраном утицају, са вером у бољу будућност. Надасве не треба запоставити енергетско богатство Венецуеле, које је учинило додатно рањивом пред експлоататорима. Док у

случају Украјине треба указати на деценије социјалистичког савеза, који је део украјинског идентитета, који се не може *преко ноћи* одбацити, већ захтева темељне процесе реорганизације државног модела и образаца друштвеног функционисања. У контексту ширег временског оквира треба указати и на позицију Сједињених Америчких Држава, пре и доминантно током Хладног рата. Овај временски период остаје важан због разумевања генезе процеса и неопходних услова за стицање статуса најреспектабилније силе на глобалном нивоу.

3.5. Научни допринос истраживања

Научни допринос овог истраживања се огледа у анализи безбедносних импликација, које настају испољавањем моћи великих сила, на простору малих држава, током ере униполарности. Конкретније, изучавају се безбедносне последице у Савезној Републици Југославији, Боливарској Републици Венецуели и Украјини, које настају испољавањем моћи Сједињених Америчких Држава након Хладног рата. Резултати истраживања су усмерени ка давању одговора на постављено примарно и секундарна истраживачка питања. Тема се сматра актуелном из угла студија безбедности и сродних дисциплина. Иако је теми посвећена пажња, како у домаћој тако и у иностраној литератури, што је чини научно препознатом, битно је указати да истраживање тежи јединственој синтези и повезивању више постојећих увида у смислену и логичку целину. Тематизација додатно добија на научном значају стављањем у контекст са конкретним примерима, кроз понуђене студије случаја, што истраживање у том контексту чини пионирским.

4. ПОЈАМ И СХВАТАЊА МОЋИ

*Правда без моћи је беспомоћна,
моћ без правде је тиранска
(Паскал, 1980: 298).*

Моћ представља комплексан феномен, иманентан свим друштвеним епохама. Имајући у виду елемент свеprisутности, није је могуће јединствено одредити. Стога, поимање моћи умногоме ће зависити од контекста и дисциплине која је објашњава. Теоретичари различито посматрају и дефинишу моћ као такву. Иако ће теолог, политиколог, војни стратег или филозоф користити термин *моћ*, они ће имати различите експликације централних значења и дијаметрално различито је схватати и дефинисати. Ово поглавље приказује схватања моћи истакнутих аутора, из хетерогених научних дисциплина, са посебним освртом на област међународних односа. Представља моћ кроз различите временске епохе. Образлаже кључне теоријске приступе у разумевању моћи, са акцентом на посхладноратовску еру. Синтеза која следи свакако се не може сматрати целовитим образлагањем сложеног појма, уосталом то и није њен циљ, већ понуда спектра промишљања, која могу бити од важности номинално за предмет истраживања, а секундарно и за шире увиде. У том смислу отпочиње се филозофским разматрањима моћи, на која се надовезују схватања моћи у науци о међународним односима.

4.1. Схватања моћи истакнутих теоретичара

Да су тумачења моћи стара колико и људска цивилизација указују давна разматрања Тукидида о њој, у петом веку пре нове ере. Он наводи да се праведне одлуке доносе када су две стране једнаке, када је једна од њих јача, ремети се наведена равнотежа, те једни добијају колико желе, док други, инфериорнији, прихватају намет (Woodruff, 2014: 117).

Бертранд Расел, британски филозоф и математичар, моћ дефинише као стварање намераваних последица, али и напомиње непостојање тачних критеријума, на основу којих можемо одредити моћ. Расел наводи пример два уметника, који теже да створе уметничко дело и постану богати. Уколико један од њих створи уметнину, а други постане богат, не можемо бездилемно утврдити ко располаже већом моћи (Rasel, 2022: 60). Међутим, нећемо имати никаквих недоумица ко поседује већу моћ, уколико на једној страни имамо уметничко дело и богатство, док на другој страни они изостају. Примарно, Расел прави разлику између моћи над људским бићима, којом се значајније бави и моћи над материјом, коју увиђа као узрок промена у савременом свету. Моћ усмерена према појединцу, може се испољавати у облику физичке силе, система награђивања или кажњавања и обликовањем мишљења. Расел ове облике моћи илуструје кроз примере односа према животињама. Прасе које везано скичи је пример физичке принуде, затим магарац који добија омиљену храну, да се понаша онако како ми желимо, је други облик испољавања моћи, док у трећем случају уколико прву овцу натерате у једном правцу, све остале ће је следити (Rasel, 2022: 61-62). Када се ово пренесе на тло људског функционисања, третман над прасетом је војна и полицијска моћ, заваривање магарца је моћ пропаганде, док су овце које следе предводника типик политичког деловања (Rasel, 2022: 61-62). Иако

ове Раселове алегорије наликују на басну, оне су се вишеструко, током људске историје, остваривале, а од таквог приступа ни савремено доба не одустаје. На основу свега изреченог Расел је концентрисан на доказивање да је моћ фундаментални појам друштвених наука, попут енергије у физици. Моћ, као уосталом и енергија, се јавља у многим облицима, док ниједан од њих нема подређену позицију, реч је о равноправним пазлама. Према томе, изоловано тумачење се сматра непотпуним (Rasel, 2022: 36-37). На тлу односа међу државама Расел је сматрао важним постојање наднационалне, или међународне, владе. Одсуство таквог тела, уз континуирано усавршавање борбених средстава и непостојање мирнодопских, дугорочно води човечанство ка уништењу (Расел, 1998: 505).

Фридрих Ниче, истакнути немачки филозоф, је своје капитално дело насловом усмерио ка моћи. „Воља за моћ” нуди најразличитије спознаје овог феномена, нудећи опште судове. Према њему, воља за моћ је унутрашња потреба за испољавањем моћи, која сили даје суштину. Без тог унутрашњег збивања сила постаје ништа друго но нихилизам. Воља за моћ одређује разлике у моћи, које се иначе не би могле уочити, према постојању нечега што хоће да расте, које свако друго нешто што хоће да расте тумачи према тој његовој вредности (Ниче, 2022: 362). У контексту друштва и државе Ниче констатује свакодневну потребу да се изрази ма какав вид моћи, или чак и њен привид. Политичке странке хоће моћ ради користи коју им обезбеђује, амбициозни је желе и поред штета и жртава, док поједини хоће моћ само како она не би припала другима (Ниче, 2022: 400). Воља за моћ се према томе јавља у неколико облика. Један од њих је свакако воља за надмоћ, али исто тако може бити и љубав према држави, народу, Богу, или израз емпатије. Коначно, воља за моћ припада и подређенима, где је усмерена ка слободи, као врхунском идеалу (Ниче, 2022: 422).

Лошонц, у својој анализи, синтетише разматрања о моћи истакнутих теоретичара, правећи својеврсну паралелу међу њиховим схватањима овог комплексног појма. На пример, Хобс моћ види као садашња средства која служе остваривању будућих добара, Вебер апстракује наметање своје воље на понашање другог, док Лукс указује да излагање моћи онемогућава изражавање сопственог интереса (Lošonc, 2009: 10). Августин поред охолости и варљивости наводи значај моћи за постизање праведности. Помоћу моћи се остварује праведност поретка, односно искорењује зло (Lošonc, 2009: 9). Овакво тумачење привидно пренебрегава став о моћи као извору зла, што је друга, могуће и учесталија, страна новчића. Из овога, могуће је увидети, да социо-филозофска објашњења моћи посежу за суштински различитим аргуменацијама и интерпретацијама једног истог појма.

Хобс је један од аутора који се темељито и специфично у својој филозофији бави појмом моћи, сматрајући да је жеља за њом непрестана и престаје само смрћу. Примера ради, краљеви, као носиоци највеће моћи, је унутар земље одржавају законима, док ван својих граница то чине ратовима (Хобс, 1991: 111). Тиме се улази у зачарани круг сталне потребе за ширењем и увећањем моћи, негује се компетитивност и развија љубав према борби. Међутим, анализирајући моћ, Хобс на нивоу појединца прави разлику између њене природне и инструменталне компоненте. Природна моћ представља номиналне физичке и интелектуалне способности, док је инструментална моћ управљање изворном моћи усмерено ка стицању неког циља, попут богатства или угледа. Стога, људи моћ коју поседују

усмеравају ка задовољењу потреба, док разлике у нивоу моћи доводе до неједнакости које проузрокују конфликте (Hobbes, 2013: 122). Но, аутор не искључује могућност надомешћивања изворне моћи кроз сарадњу и савезништво, што може резултовати стварањем инструменталне моћи. Жеља за моћи је, према Хобсовој филозофији, поред садашњости усмерена и на будућност, ка идеалу остваривања надмоћи током читавог живота, односно акумулацији добара (Živanović, 2013: 46). Фраза *човек је човеку вук* (лат. *Homo homini lupus*) умногоме описује схватања Хобса, који људску природу и страст сматра важним за креирање света. Према њему, људи живе заједно из нужде (Ryan, 1996: 225), на путу ка свом самоодржању имају право на убиства, пљачке, силовања (Van Dun, 2000: 15), чиме човекова (над)моћ долази до изражаја. Специфична гледишта о природи индивидуе утичу и на конципирање тумачења о владару тј. држави. Хобс сматра да људи стварају државу, они су ти који јој дају моћ, те се стога не могу супротстављати њеном ауторитету и у потпуности су подређени владару ког су изабрали (Tuck, 1996: 34). Према овом виђењу моћ је значајан фактор конкуренције између људи, у жељи за опстанком, која се налази у људској природи, док се све наведено рефлектује и на сложеније социјалне конструкте од појединца.

4.2. Моћ у међународним односима

Иако је појам моћи препознат у многим научним дисциплинама, он у науци о међународним односима има централно место. Ханс Моргентау, утемељивач класичног реализма, моћ види као језгро међународне политике, а синтагму *борба за моћ* као значајан аспект овог процеса. Истовремено овај аутор моћ сматра најконтроверзнијим појмом у науци о међународним односима и политици (Morgenthau, 1948: 27), док га Гилпин подиже на ниво проблема (Gilpin, 1981: 13). Политиколози и теоретичари међународних односа, за разлику од других аутора, имају уже конципирана тумачења моћи, уско повезана са националним државама и односима међу њима. Роберт Дал, заговорник овог гледишта, сматра да А има моћ над Б до нивоа до ког може да утиче на Б, да учини нешто, што иначе не би урадио (Dahl, 1957: 202). На том трагу, Џозеф Нај полази од најширег схватања моћи у међународним односима, према коме је она способност да се оствари промена, или да јој се одупре (Naј, 2012: 22). Док касније Нај овај појам грана, кроз поделу моћи, на меку, војну, економску и паметну, чему ће бити посвећене посебне целине у оквиру рада. Поједина разматрања моћи у међународним односима је доводе у везу са појмом утицаја, на пример Ласвел и Каплан користе и фразу *вршење утицаја* (Laswell & Kaplan, 1950: 77). Кареј моћ у међународним односима такође види кроз призму овог термина, односно као способност једне државе да изврши утицај на другу државу (Carey, 2008: 61).

Гузини сматра да концепт моћи није јединствен и универзално применљив на сваку ситуацију, као и да концепт моћи није могуће проширивати у недоглед, јер тиме може постати недоследан (Guzzini, 1993: 446). У контексту међународних односа, чак и највеће империје су, поред свих аспеката моћи, имале поједине слабости. Уколико оне у правом тренутку буду искоришћене, чак и од стране значајно слабијих актера, могу произвести несагледиве последице. Штавише, многе тривије су мењале ток историје. Само поседовање моћи не мора подразумевати жељени исход. Војни капацитет, као ресурс је маргиналан, уколико победа у бици изостане. Аустроугарској војсци, сазнање да је била многобројнија уочи битке на Церу, не

значи пуно имајући у виду крајњи исход битке. Како Нај закључује, исходи, уз важност контекста и стратегије, су оно до чега нам је стало, а не ресурси (Нај, 2012: 27). Ресурси су „само“ средство, које нас води ка исходу, који је циљ.

Међутим, овом гледишту моћи у одређеној мери се супротстављају схватања Џона Миршајмера, истакнутог теоретичара реализма, који поларизује моћ држава на сакривену, односно латентну и војну моћ. Латентна моћ искорпорира војну моћ, али укључује и многе друге димензије, попут технологије, економског стања, становништва, које се могу ставити на располагање војној моћи, у случају компетиције са ривалима. Но, ово гледиште ипак глорификује значај војне моћи, уз истицање хладноратовског поретка којим су доминирала два блока, од којих је сваки понаособ био војно супериорнији у односу на друге државе. Према овоме, латентна моћ се не занемарује, будући да може представљати потенцијал за стварање војне моћи. Наведено је уочљиво кроз бригу Сједињених Америчких Држава о латентној моћи ривала, који их потенцијално могу угрожавати (Miršajmer, 2017: 91-92). Током Хладног рата то се огледало у „Свемирској трци“, у којој је Совјетски Савез имао први вештачки сателит, прву летелицу на Месецу, прву свемирску станицу, првог човека у Свемиру. У последњим годинама пак, у том контексту, реч је о растућој кинеској економији, руским хиперсоничним ракетама, бразилском потенцијалу, јапанској технологији.

Према Барнету и Дувалу моћ је способност актера да путем друштвених односа контролишу сопствену судбину (Barnett & Duvall, 2005: 45). Ови аутори разликују принудну, институционалну, структурну и продуктивну моћ (Ejdus, 2024: 286). Принудна моћ је заснована на претњи силом од стране респектабилног актера, који другу страну приморава на неки вид повлачења и уступака. Институционална моћ посеже за владавином права и укључивањем институција, попут Уједињених нација (Ejdus, 2024: 287). Ово је инструмент моћи за којим посежу мале државе, које према реализму немају капацитета за супротстављање силом. Структурна моћ је вештина државе на бивствовање у различитим организацијама поретка, то може бити униполарна, биполарна или мултиполарна структура, или анархично стање услед њеног изостанка. Продуктивну моћ Ејдус види као „производњу субјективности у систему значења и обележавања“ (Ejdus, 2024: 287). Приликом разматрања моћи различити аутори међународних односа истичу различите аспекте као опредељујуће. Стога, у наредним редовима биће приказани главни аргументи аутора, који моћ тумаче као контролу над ресурсима, актерима, догађајима или исходима. Круцијална разлика међу схватањима је у стављању акцента на различите аспекте моћи. Тиме се закључују уводна теоријска разматрања моћи из угла међународних односа и отварају нова питања од важности за предмет истраживања.

4.2.1. Тумачење моћи као контроле над ресурсима

Најзаступљеније становиште о разматрању моћи је у складу са сматрањем Шварценбергера (нем. *Georg Schwarzenberger*) који моћ види као способност појединца или државе да наметне своју вољу другима, уз ефикасну примену расположивих средстава (Schwarzenberger, 1951: 14). Стога, поред питања *Шта је моћ?* намеће се и питање *Који ресурси и у којој количини представљају моћ?*. Као неке од значајних ресурса аутори сматрају површину територије, број становника, бруто домаћи производ. На основу вредности ових индикатора Румел је претпоставио могућност настајања конфликта између актера (Rummel, 1972). Истицање ресурса у

први план, је протоком времена довело до покушаја да се моћ подигне на виши ниво и на неки начин квантификује. Клајн, један од аутора који је радио на овом задатку, је анализирао блоковски однос снага током Хладног рата, развивши формулу за одређивање моћи која гласи:

(Становништво + Територија + Економија + Војска) x (Стратегија + Воља)

=

Опажена моћ

Међутим, иако ова формула узима круцијалне аспекте, она је у пракси доживела фијаско. Наиме, према њој Совјетски Савез је перципиран као двоструко моћнији од Сједињених Америчких Држава током Хладног рата, док је крајњи епилог био супротан и довео до поретка на чијем челу су се налазиле САД (Cline, 1977, према: Naj, 2012: 20). Овај покушај квантификације, указује на све тешкоће свођења друштвених феномена на егзактност. РАНД корпорација, која моћ третира као синоним за владавину или атрибут појединца, је такође развила индексирање моћи, које полази од идентификовања свих расположивих ресурса и поступања са њима (Tellis, et al., 2000: 13). На том основу развија се и формула, која се номинално везује за националне државе и укључује нуклеарни капацитет, површину државе, популацију, индустријску развијеност и војну снагу (German, 1960: 141). Многоструки покушаји прецизног одређивања моћи, нису произвели жељени резултат. Такав епилог, једним делом, произилази из значајног апострофирања војних капацитета, који у свету измењених изазова, ризика и претњи губе на значају, чинећи моћ релативном категоријом. Наиме, за супротстављање климатским променама није од нарочитог значаја број крстарећих ракета, којима држава располаже. Још један, репрезентативан пример тога, је терористички напад на куле близнакиње 11. септембра 2001. године, када је објављен глобални рат против тероризма (Clauzet, Young & Gleditsch, 2007: 2). Тај акт, у срцу Сједињених Америчких Држава, носиоца униполарног поретка у настајању, предузет је од стране Ал Каиде, која је успела да застраши највећу војну силу у том моменту, али и читав свет. Овим, али и многим другим примерима, јасно је да моћ превазилази поједине аспекте, попут војног или економског, који без сумње чине њен интегрални део, али са којима је нипошто не треба поистовећивати. Такав приступ не минимизира значај ресурса моћи, који и даље остају јако важни, али не и нужно пресудни. За коначан епилог важно је располагање ресурсима, као и њихово поседовање у правом тренутку. Спортски тим, састављен од најплаћенијих играча, не мора увек добити утакмицу, као ни најбоља рука карата партију покера. Они могу постати жртва добре стратегије противничког тима, односно карташког блефа. Такве изузетке треба имати у виду, али нипошто не треба запоставити предност фаворизованог тима или доброг пара карата. Сама свест о поседовању ресурса моћи, у одређеним случајевима, може бити довољна за потчињавање других актера, односно за развој спортског страхопоштовања или карташке предаје у поменутих случајевима. Такође, нафта или радиоактивни елементи, као ресурси моћи, нису увек имали исти значај. Њихово поседовање пре мотора на нафтни погон, односно пре нуклеалног реактора је било ирелевантно. Вишеструке критике овом схватању моћи полазе од става да се исти ресурси не понашају исто у различитим околностима. Харт, у том правцу, сматра да свођење моћи на мерљиве индикаторе

ресурса занемарује неопипљиве факторе попут логистике, вештина, способности (Hart, 1976: 289), које у конкретним околностима могу направити значајну разлику.

4.2.2. Тумачење моћи као контроле над актерима

На трагу критичког сагледавања претходне перцепције моћи настаје ново схватање које занемарује материјалну компоненту, односно примат који имају ресурси. Према њему моћ се огледа у деловању једног актера који изазива промену понашања другог актера, која може подразумевати и веровања, мишљења, уверења, ставове (Lasswell & Kaplan, 1950: 274). Ово се умногоме наслања на, раније поменутог, Роберта Дала који сматра да актер А има моћ над актером Б до нивоа до ког може да утиче на њега, да предузме нешто, што иначе не би урадио (Dahl, 1957: 202). Заговорници овог схватања моћи однос између актера сматрају пресудним, те се стога и упуштају у анализу појединости понашања сваког од актера. Дејвид Болдвин издваја пет димензија такве моћи, и то: Обухват; Домен; Величину; Трошкове; и Средства. Према томе обухват или распрострањеност моћи, домен (моћ неће бити иста уколико се остварује у региону и на глобалном нивоу), величина, трошкови (који настају по основу односа међу актерима) и средства која се користе (њихов спектар може варирати, од дипломатских до војних) ће умногоме одредити схватање моћи и однос међу актерима (Baldwin, 1989).

Аутори моћ као контролу над актерима не свде на једну димензију, већ је доживљавају као вишедимензионалну појаву. Према томе моћ из једне области се не може преносити на другу област (Baldwin, 2013: 275). Дакле, следствено овоме, држава која поседује војну моћ је може искористити само за постизање бенефита у војној области (Baldwin, 1978: 1229), економска моћ може утицати само на промене економских показатеља и тако даље. Међутим, ово становиште је вероватно (делимично) погрешно, имајући у виду примере, којима нас учи историја, кроз које се путем војне или економске моћи, односно војне интервенције или економских санкција, веома ефикасно постижу политичке промене другог актера (Lipovac, 2018: 85).

4.2.3. Тумачење моћи као контроле над догађајима и исходима

Последње разматрање моћи у овом низу, засновано је на теорији рационалног избора, према којој разлози контроле над ресурсима и актерима се налазе у потреби или жељи за постизањем одређеног исхода. На овај начин се претходна схватања не искључују у потпуности, већ добијају другоразредни значај, док контрола над догађајима и исходима постаје синоним за моћ. Важна предност овог приступа огледа се у фокусирању на прецизно одређене догађаје и њихове исходе (Lipovac, 2018: 86). Актери, односно државе, немају исти интерес према свим догађајима, те се њихов фокус усмерава ка значајнијим међу њима. Када говоримо о великим силама оне неретко поседују спектар догађаја од значаја, сходно максими рат на више фронтова, те стога мора постојати и листа приоритета међу догађајима. Харт претпоставља и постојање каузалне везе међу овим догађајима, односно релацију узрок-последица (Hart, 1976: 293). Подесан пример јесу ратна дејства, где освајање једне територије представља услов за постављање циља освајања друге територије. Дакле, како би стигао до Москве, Хитлер је имао услов освајања територија које се налазе на том путу. Специфичност овог правца мишљења подразумева пренебрегавање значаја инструмената, ресурса или актера, и целокупан акценат на

крајњи епилог. Овиме се оствара могућност за отвореније схватање моћи, које не подразумева два актера и прецизне ресурсе, већ сплет ефеката различите природе који утичу на исход.

Након критичког сагледавања аутора, као најзначајнији проблем на видiku, код схватања моћи као контроле над исходима, истиче се прецизирање важних догађаја из угла актера. Та конкретизација захтева увођење других појмова. Када говоримо о државама, то би доминантно био национални интерес. Он може бити оличен у очувању суверенитета над делом територије, попут примера АП Косово и Метохија, постизању економског благостања или ка другим интересним сферама. Но, овај став аутора претпоставља исправност одређења националног интереса. Треба истаћи да недоследно дефинисање националног интереса, води ка погрешним исходима, те ову везу треба са пажњом и критички проматрати. Још једна дилема, на коју Липовац указује, је случај када епилог догађаја иде у прилог већем броју актера. Чијој моћи се приписују заслуге за такав исход (Lipovac, 2018: 88)? У појединим случајевима је ово једноставно одредити, док поједини догађаји захтевају дубоко проматрање.

4.3. Теоријски приступи у разумевању моћи и односа међу државама

За креирање целовите и свеобухватне слике о односима моћи међу државама, поред кључних схватања и одређења моћи, потребно је указати и на доминантне теоријске правце и постулате. Тиме се поставља темељ за свеобухватно бављење предметом истраживања. Стога, неопходан је критички осврт на најважније школе мишљења и њихове носиоце. У том смислу, хронолошки гледано, издвајају се либерализам и реализам, супротстављене школе са дугом традицијом. Њима је могуће придодати и нешто савременије концепте којима се завршава буран 20. век, попут социјалног конструктивизма, који истиче значај друштвеног контекста и идентитета, или теорије игара и критичких теорија, којима се употпуњују постојећи обрасци или нуде алтернативна тумачења.

4.3.1. Либерализам

Либерализам сеже далеко у прошлост, а своје корене има у просветитељству, који истиче људски разум и слободу као главне врлине. Не случајно, етимолошки посматрано, у корену речи *либерализам* се налази латински придев, који означава управо слободу. Као и већина теорија, либерализам се током времена модификовао. Најпре се тицао борбе за слободу појединца, затим се усмерио на креирање државничког уређења, док се савремени либерали све интензивније баве односима међу државама и структуром међународног поретка. Стога, као неки од истакнутих либерала, у завидној историји, издвајају се: Имануел Кант (нем. *Immanuel Kant*), Џереми Бентам (енг. *Jeremy Bentham*), Џон Стјуарт Мил (енг. *John Stuart Mill*), Френсис Фукујама (енг. *Yoshihiro Francis Fukuyama*), Ендру Моравчик (енг. *Andrew Moravcsik*) и многи други (Недељковић, 2020: 124). Иако је термин у употреби од 14. века, у контексту политичке припадности доста касније је примењиван, тек с почетком 19. века, иако су многи његови обрасци раније коришћени али нису били обухваћени тим појмом. Класични либерализам је прва верзија овог правца. Према њој извор моћи је појединац, вођен сопственим способностима према сопственим интересима. Улога државе је стога излишна, те је она према Пејну *нужно зло*, а према Локу *ноћни чувар*. Наиме, улога државе се огледа у одржавању поретка у земљи и њеној заштити

од напада споља (Hejvud, 2005: 48-49). Либерално гледиште међународне политике је конципирано на мирнодопском троуглу, чија су темена демократија, економска међузависност и међународне институције (Rousseau & Walker, 2010: 26). Демократски поредак, који бар у теорији почива на народној вољи, економска повезаност, која се остварује кроз отворено тржиште и међународне институције, усмерене ка повезивању држава на многим пољима, креирају стање у коме војна моћ бива маргинализована, као средство решавања конфликта, уколико до њих уопште и дође, према схватању либерала. Кооперација и сарадња су довољна снага за премошћавање несугласица и конфликта.

Либералне идеје постају заступљене у Европи након слома феудализма, услед јачања средње класе и њене конфронтације са аристократама и монарсима, чије су привилегије и моћ по рођењу сматране неоправданим. Сходно томе, 19. век је несумњиво век либерализма, који је текао у корак са индустријализацијом (Hejvud, 2005: 25-26). Као главни његови постулати истичу се: Појединац; Слобода; Разум; Правда; Толеранција и Различитост. До тада појединац је доживљаван као део веће целине, породице, класе, заједнице, док је либерализам индивидуу ставио у први план, као извор моћи. Такав индивидуализам, према Локу, је почивао на слободи и својини, као главним идеалима. Док поједини аутори, тако схваћену слободу, сматрају широко постављеним и нејасним појмом (Bell, 2014: 684). Једна од наредних тежњи јесте вера у разум, односно способност човека да преузме одговорност за свој живот. На то се надовезује правда, према фрази све по заслуги, без икаквих повластица или дискриминисаности по неком основу, уз једнаке шансе за успех, што имплицитно води ка меритократском систему (Hejvud, 2005: 28-39; Dworkin & Hampshire, 1985).

Када говоримо о либерализму, у контексту међународне политике, он почива на ставу према коме су државе најважнији актери, а међународни поредак анархичан. Стога и настаје поларизација међу државама на добре и лоше (видети табелу број 2), сматрајући да мир долази са доминацијом добрих држава. Њихова економска повезаност резултује друштвеним благостањем, у коме је конфликт мање вероватан. Тези да демократије међусобно не ратују се супротстављају примери сукоба Чилеа и Аргентине (1932), Израела и Либана (1948 и 2006), инвазије Кипра (1974), Јерменије и Азербејџана (1989), интервенције на СРЈ (1999). Теорија демократског мира поменуте историјске подсетнике правда сматрањем да се у датим примерима не говори о демократијама или пак не говори о истинским ратовима (Ejdus, 2024: 89). На другој страни лоше државе се одликују диктаторским режимима, који постичу константне сукобе.

Табела бр. 2 - Либерално виђење држава

	Државно уређење	Однос према рату	Идеал
Добре државе	Демократија	Пацифизам	Слобода
Лоше државе	Диктатура	Ратоборност, конфликтност	Доминација

Извор: (Аутор)

Значајним проблемом међународних односа либерали сматрају равнотежу снага. Према либералном схватању, реч је о неодређеном појму, који државе уводи у стање константног сукобљавања и доноси многобројне жртве (Stern, 2000: 160). Штавише, равнотежа снага, односно константно надметање међу европским државама, је сматрано узроком Првог светског рата. Међутим, многи теоретичари су се супротставили овом либералном становишту. Едвард Кар, је у свом делу *Двадесетогодишња криза 1919-1939* (енг. *The Twenty Years' Crisis*), либералне идеје сматрао превише идеалистичким, док је равнотежу снага перципирао као расподелу моћи међу државама (Carr, 1946: 106). Након Другог светског рата, тим смером је наставио и Ханс Моргентхау, у делу *Политика међу државама – борба за моћ и мир* (енг. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*). Моргентхау је концепт равнотеже снага довео у везу са природним наукама, сматрајући да даје стабилност систему (Morgenthau, 1948: 137). Том аналогijом равнотежа снага спречава доминацију једне силе, односно сваки вид хегемоније, што се истиче као њена позитивна функција. Немогућношћу либералних идеја, попут Лиге народа, да спрече нови глобални сукоб, политика равнотеже снага је однела победу. Иако је та победа на стакленим ногама, имајући у виду вишегодишње хладноратовско бивствовање два блока на ивици рата, она је *de facto* девалвирала и маргинализовала либералне идеје у другој половини 20. века.

Либерална схватања, као један од извора стабилности, сматрају и економску повезаност, која се остварује путем отвореног тржишта. Тиме државе постају просперитетније и богатије, а самим тим и мирнодопске. Миршајмер сматра да су сукоби међу таквим, економски међузависним, државама мање вероватни јер тиме „секу грану на којој седе“ (Миршајмер, 2017: 44-45). Такође, либерализам истиче позицију међународних институција, као актера који су изнад држава и намећу дневни ред. Важно је указати, тај план активности није продукт једностраног одлучивања, већ консензуса држава чланица (Миршајмер, 2017: 44-45). Концепт, заснован на том принципу, успостављен је на нивоу старог континента, у оквиру Европске уније². Она представља подручје са меким границама, заједничком валутом, јединственом политичко-правном регулацијом, али и очуваним суверенитетом националних држава. Поред међународних, током времена долазило је до промена и у односу према националним институцијама. Наиме, рани либерали су тежили влади која ће се што мање укључивати у живот грађана, док су савременији представници либерализма заговорници становишта према коме власт сноси одговорност за питања здравствене заштите, образовања, пензионог система (Hejvud: 2005: 27). Ове промене представљају рационалну надоградњу традиционалног правца.

4.3.2. Реализам

Насупрот либералном гледишту развија се *реализам*, теорија са дугом традицијом у области међународних односа. Најзначајнији теоретичари реализма, Кар (енг. *Carr*), Нибур (енг. *Nieburh*), Моргентхау (енг. *Morgenthau*), Кенан (енг. *Kennan*), су развијали схватања дијаметрално супротна од либерала или идеалиста, која су се кристалисала између два рата, док су од средине 20. века постала доминантна у међународној политици. Либерали су идеализовали човека и његове особине, док су реалисти

² Детаљније на: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/life-eu_en Датум приступа: 01. 08. 2023.

указивали на његову константну потребу за моћи. Заједништво насупрот егоизма, тежња ка миру наспрам избегавања сукоба. Наиме, реалистичка школа мишљења не одбацује идеју о стварању мирнодопског света, али је сматра нереалном. Стога, Кар наводи да је такво стање датост, чијим се условима треба прилагођавати, са циљем опстанка (Carr, 1946: 10). У ту сврху држава може предузимати све што по њу може бити корисно (Simić, 1999: 49). Ова теза посеже са макијавелизмом³ да циљ оправдава средство. Реалисти, попут либерала, државе виде као кључне актере у међународном поретку, али са клаузулом акцента на велике силе. Гудини, ову тврдњу конкретизује наводећи да су државе усмерене ка својим интересима, теже увећању моћи како би могле да се заштите и глобални систем је анархичан без надауторитета (Goodin, 2010: 132).

Према схватању реалиста, окрутно понашање великих сила настаје под спољашњим утицајима. Док подела на добре и лоше државе у том облику изостаје, будући да се државе воде истим принципима у међународној политици, односно теже да стекну што више моћи (Miršajmer, 2017: 45-47). То не значи да сарадња међу државама не може постојати. Оне у бити следе своје интересе, али у моментима поклапања интереса може доћи до сарадње међу државама. Накнадно мимоилажење интереса не спречава државе у проналажењу нових партнера, са компатибилним интересима. Категорије ривала или партнера су релативне у међународној политици. Дакле, *не постоје наши стални пријатељи и наши стални непријатељи, постоје само наши стални интереси*, како је то сматрао британски премијер, Винстон Черчил.

Током времена реалистичка теорија је доживљавала промене, не одступајући значајно од својих основних начела. На том основу, прави се разлика између класичног реализма, дефанзивног реализма и офанзивног реализма (видети табелу број 3). *Класични реализам*, који је био доминантан у периоду од завршетка Другог светског рата до 70-их година 20. века, почива на тези према којој су државе творевине које имају константну вољу за стицањем моћи. Уместо утопизма, који верује у радикалне промене, успоставља се реализам који фокус поставља на силе које су супротстављене тим променама (Ejduš, 2024: 73). Најзначајнији представник ове епохе уз Кара, је Ханс Моргентау (Miršajmer, 2017: 48-49). Његово, капитално дело, претходно поменуто у другом контексту, из средине 20. века, под називом *Политика међу нацијама, борба за моћ и мир*, борбу за моћ наводи као циљ међународне политике и моћ види кроз различите фазе у којима се тежи њеном очувању, увећању или демонстрацији (Morgenthau, 1948: 21).

Суштина реализма се налази у људској природи. Људи су ти који жуде за моћи, а та потреба се преноси на државе (Lomia, 2020: 596). Стога, оне ће испољити своју моћ зарад егоистичних интереса, када увиде свест о надмоћи над другим актерима. Уз окупираност људском природом, Моргентау истиче примат закона по којима друштво живи. Реализам, према томе, разликује објективне истине вођене разумом од субјективних судова или жеља (Elman & Jensen, 2014: 50). При сагледавању спољне политике и понашања државника теорија реализма прави јасну поларизацију

³ Фраза „циљ оправдава средство“ се приписује Николу Макијавелију, иако о томе не постоје писани трагови. Међутим, овај фирентинац, је сматрао да политика не подлеже моралним начелима, те је све што увећава моћ државе легитимно примењивати. Стога, фраза са почетка не одступа значајно од основних Макијавелијевих уверења. Но, треба имати у виду да се овај израз, који се тиче реалполитике, односно међународне политике, често злоупотребљава у свакодневном животу како би се описало егоистично понашање.

између жељеног сценарија и реалних могућности у датим околностима. Моргентау појашњава кроз поређење са фотографијом и сликом. Фотографија преноси све оно што можемо видети оком, док слика, као одраз уметничког рада, носи апстракцију или доживљај неког догађаја или ситуације. Реализам је усмерен ка смањењу јаза између ове две различите категорије. Такође, реалистичко виђење међународне политике је свесно углавном диспропорције између моралности и успешне политике. Док се моралност не ускраћује појединцу, схватајући је као његов лични избор из ког произилазе импликације неког типа, она се сматра недопустивом у вођењу државне политике, уз сматрање да може негативно утицати на њену делотворност. У суштини, овакав приступ реалисте је одговоран према држави и њеним интересима. Дакле, као што адвокат тежи одбрани клијента, економиста профиту, верник црквеној догми, тако је и реалиста фокусиран искључиво на однос према моћи и крајњу успешност политике (Elman & Jensen, 2014: 56-58).

Иако је историјски имао успоне и падове у прихватању основних начела, период током Хладног рата несумњиво представља златно доба реализма. Тадашња блоковска подела је основне поставке реализма узимала као темељ за разумевање међународних односа, док је либерални конкурент остао по страни. Тек падом гвоздене завесе, током последње деценије 20. века, дошло је до измена у односу према реализму, о чему ће бити речи у каснијим поглављима. Међутим, реалистичка школа се суочава са проблематиком у оквиру дефинисања кључних појмова, попут моћи и равнотеже снага, чија се поимања разликују међу врстама реализма, те ће истраживање бити усмерено и на разјашњење ових термина. Но, опстајање реализма у науци о међународним односима се не доводи у питање, имајући у виду три заједничка имениоца и то: централну позицију државе, опстанак и самопомоћ (Nedeljković, 2020: 100). Сумарно, стиче се привид да реализам сагледава свет превише суровим погледом. Међутим, да ли је реализам реалан у сагледавању међународне политике, је једна од кључних тема, коју овај рад тежи да образложи и аргументује.

Табела бр. 3 – Основне поставке реализма

Основне поставке реализма			
Врсте реализма	Класични реализам	Дефанзивни реализам	Офанзивни реализам
Због чега моћ?	Усађена тежња ка моћи	Структура међународног поретка	Структура међународног поретка
Колико моћи?	Што више моћи (тежња ка хемегонији)	Равнотежа моћи (одржавање равнотеже снага)	Што више моћи (тежња ка хегемонији)

Извор: (Miršajmer 2017: 53).

Надградњом класичног реализма настаје структурални реализам, који пак може имати своју офанзивну или дефанзивну варијанту. До првих измена у схватањима реализма долази са Кенетом Волцом, у оквиру књиге *Теорија међународних односа* (енг. *Theory of International Relations*), која, за разлику од класичног реализма, није изведена из схватања људске природе. Волц је сматрао да државе немају вољу за моћ, већ теже постизању безбедности. Државе се труде да очувају своју позицију у систему и стога са одобравањем гледају на равнотежу снага (Waltz, 1978: 126). Један од главних циљева је ефикасна расподела моћи. У том контексту Волц позитивно гледа на војне савезе, као облик удруживања малих држава, са ограниченим ресурсима, у циљу опстанка. Тиме је на неки начин постављена основа дефанзивног реализма, чији битан сегмент чини безбедносна дилема (Tang, 2009: 588). Она произилази из анархичног међународног поретка, у коме је намере других актера тешко предвидети, те државе посежу за унапређењем одбрамбених стратегија (Taliaferro, 2000: 129). Танг, као дефанзивни реалиста, не спори борбу држава за опстанак и очување националних интереса, али сматра да увећање моћи и сукоб нису једина средства ка том циљу (Tang, 2010: 180). Миршајмер, на овом трагу, пак наводи рационалност, као карактеристику држава, која подстиче неконфликтна решења, када се на тај начин могу постићи жељени ефекти (Miršajmer, 2017). Дакле, сила не мора бити нужно присутна ни код реалиста.

Офанзивни реализам се разликује од дефанзивног сродника у схватању о обиму моћи који је потребан, али и у другим појединостима (видети табелу број 4). Према офанзивном реализму државе су усмерене на повећање своје моћи у односу на ривале. Као крајњи циљ наводи се хегемонија (Miršajmer, 2017: 52). Уколико државе желе да буду на путу хегемоније морају континуирано увећавати своју моћ, чак и у моментима одсуства претње. Није тешко закључити да овај теоријски правац сав фокус ставља на велике силе, сматрајући их одлучујућим за међународну политику, док се друге државе налазе у њиховој сенци. Подесан пример ове тврдње је период Хладног рата, током ког је било незамисливо вођење неког дела међународне политике мимо утицаја Совјетског Савеза и Сједињених Америчких Држава (Miršajmer, 2017: 32). Према томе, главни принципи офанзивног реализма су следећи:

- Међународним системом влада анархија, а главни актери су велике силе, сходно нивоу моћи који поседују;
- Државе никада не могу бити сигурне у намере других држава. Интерес у међународној политици је варљива категорија;
- Опстанак је номинални циљ државе. Тек његовим осигурањем се намећу наредни циљеви, док је врховни циљ хегемонија;
- Државе су склоне рационалним политикама које увећавају њене шансе за опстанак (Lomia, 2020: 597; према: Mearsheimer, 2001).

Табела бр. 4 – Кључне разлике два типа структуралног реализма

Тип реализма	Офанзивни реализам	Дефанзивни реализам
Особина држава/поретка		
Сарадња са другим државама	-	+
Страх од увећања војне моћи држава	-	+
Увећање моћи је тежња ка доминацији	+	-
Стратешко повређивање других држава	+	-
Међународни поредак је анархичан	+	+

Извор: (Аутор; према: Tang, 2010: 21-30).

Став офанзивног реализма према коме је сукоб редовно стање, наилази на очекиване критике од стране пацифиста. Они рат сматрају негативним за цивилизацију и морално неприхватљивим. Чак и Миршајмер, један од заговорника и креатора офанзивног реализма, излаже извесне, додуше јако умерене, критике на конто њега. Он третира државе као пазле једне велике слагалице, односно међународног поретка. Тиме се пренебрегавају унутардржавне карактеристике, које се могу рефлектовати на спољну политику, попут на пример идеологије (Miršajmer, 2017: 38-39). На основу овога офанзивни реалисти су спољнополитички аналитичари, док колегама са дефанзивнијим ставовима препуштају значајније бављење и унутрашњим питањима. Надасве, Миршајмер офанзивни реализам проглашава кључном теоријом за разумевање међународних односа, даје јој епитет лампе која можда не открива сваки ћошак просторије, али обезбеђује ефикасно кретање по мраку.

На темељима традиционалне концепције реализма уздигао се неореализам, са Воцлом и Гилпином на челу. Неорелисти сматрају да државе имају исте задатке у међународном поретку, док се разликују у способностима тј. могућностима којима располажу. Из тога произилазе и кључни проблеми, будући да државе теже истим циљевима, али не крећу са исте стартне позиције у ту трку. Анархичност, као евидентна карактеристика међународног система, је суштински различита од особине унутрашњег поретка, који захтева хијерархију (Janev, 1998: 30-36). Стога, сасвим природно анархија државе приморава на сарадњу са другим актерима, кроз улазак у савезе и заузимање неке од страна, што је јако важна одлука маргиналних актера, која их води ка (не)безбедности. Волц сматра да је систем са мањим бројем доминантних актера стабилнији и једноставнији, уз клаузулу да само два актера нису најбоље решење, док три или четири актера имају велике шансе за дугорочно бивствовање, будући да једну силу може заменити друга без суштинског

нарушавања структуре поретка. Такође, систем се урушава када се уруши еквилибријум између постојећег система и добитака који се предвиђају новим системом (Janev, 1998: 30-36). Замена система се остварује ратовима, те сила остаје важна секвенца. Несумњиво, неореализам је реалистичкој теорији дао потребан *update*, учинивши је флексибилнијом у разумевању тренутака међународне политике, као интензивне и динамичне категорије. Истовремено ни мало није пореметио суштину коју реализам носи у својој бити.

4.3.3. Социјални конструктивизам

Неочекиваним завршетком Хладног рата, улази се у нову фазу међународних односа, током које је социјални конструктивизам заузео значајну позицију. Реч је о концепту који се јавља као критика ранијих приступа. Иако није учење⁴ дуге традиције, попут либерализма или реализма, значајан је и делотворан за попуњавање постојећих празнина. Иако његову основу чини дело Лукмана и Бергера *Друштвена конструкција стварности* (енг. *Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*), најзначајнији аутор овог приступа је Александар Вент, који у свом чланку из 1992. године, нуди нове димензије у разумевању међународне политике, доминантно кроз критику неореализма.

Једна од важних премиса указује да реалистичко виђење води ка анархији, као продукту таквог стања. Али аутор је не одређује унапред, већ каже „анархија је оно што државе од ње направе“ (Ejdus, 2024: 104; према: Wendt, 1992). Стога, конструктивизам нуди три претпоставке, које га чине аутентичним, и то: националне државе су најважнији актери; фокус на подударне особине међу државама, наспрам реалистичког материјализма; и важност конструисаних идентитета (Wendt, 1992: 395). Такође, аутори сматрају да основу конструктивизма чине два схватања: друштвена конструкција знања и конструкција друштвене стварности (Adler, 2013: 113). Иако указује на игру речима, ова два постулата су заиста важна полука новонасталога правца. Према конструктивистима ослањање на интересубјективна знања има ефекте по друштвену стварност што утиче на креирање правила, закона, каузалности, који се преносе и на тло међународних односа (Adler, 2013: 123). За разлику од позитивизма и материјализма који прихватају свет као датост, конструктивисти га виде као пројекат на коме тек треба радити. Они се усредсређују на појединости, које постојеће теорије не могу објаснити. Очи конструктивисте виде свет шире, спремнији су на неочекиване сценарије и могућности. На пример, материјализам који реалисти сматрају важним за међународну политику, конструктивизам доводи у везу са контекстом. Том аналогijом, далеко многобројније нуклеарне бојеве главе Велике Британије су безбедније, од свега пар њих које припадају Северној Кореји (Wendt, 1992: 395; Недељковић, 2020).

Идентитети и интереси су кључни појмови конструктивизма, са премисама структурализма, холизма и идеализма, на супрот реалистичком индивидуализму и материјализму (Kovačević i Vujić, 2014: 148). Сходно томе конструктивисти себе посматрају кроз перспективу других актера. Као значајна предност таквог приступа интерпретира се потенцијал ка расветљавању димензија међународне политике које су биле непознате или недодирљиве (Adler, 1997: 319). Социјални конструктивисти

⁴ Многи аутори спекулишу око одређења социјалног конструктивизма као теорије. Ближи су ставу да је реч о приступу или концепту.

се баве идентитетима, то јест начинима њихове интерпретације (Кучековић, 2021: 8). Дакле, они идентитете виде као срж националних интереса, који имају далекосежне импликације на међународну политику. Према Венту идентитети и интереси су изграђени на заједничкој идеји, нису формиран по природи ствари (Wendt, 1999: 1). Када говори о структури поретка исти аутор истиче везу три елемената: идеја, интереса и материјализма. Идеје су предуслов интереса, интерес је предуслов материјалних услова без којих нема стварности (Vent, 2014: 122). Структура анархичног поретка ће бити обликована и према доминантној улози коју у систему има кључни актер, да ли је реч о непријатељу, пријатељу или ривалу. Улога коју он заузме ће се интернализovati, односно тежиће се њеној интеграцији у интересе и идентитете осталих актера система (Stanković, 2019: 143; према: Vent, 2014). Ова тврдња ипак има елементе реалполитике, будући да недвосмислено указује утицај најмоћнијег актера на интересе и идентитете других држава.

Доступне студије указују да социјализација и учења могу допринети конституисању и ширењу норми међународних институција, помоћу којих се додатно обликују идентитети држава (Adler, 2013: 128). Реч је о праксама које националне државе мотивишу у неком правцу, ка одржању или прекрајању постојећег стања. Уколико став конструктивиста пренесемо на постхладноратовски период, отпор униполарном систему ће умногоме зависити од спремности силе да поштује легитимитет. Непоштовање институција, права и других принципа ће остале актере мотивисати на удруживање, усмерено ка сузбијању хегемоније (Недељковић, 2020: 137), у овом случају сузбијању хегемоније Сједињених Америчких Држава. Дакле, док ће (офанзивни) реалисти бити уверени да им тежња ка хегемонији гарантује будућност, конструктивисти ће се суштински противити таквом ставу и легитимитет сматрати пресудним за бивствовање велике силе на врху поретка. Без сумње, социјални конструктивизам је у науку о међународним односима унео важна разматрања која попуњавају значајну празнину између либерализма и реализма.

4.3.4. Остале теоријске парадигме

Изучавање савремених међународних односа захтева мултидисциплинаран приступ. Целовито сагледавање међународне политике није могуће образложити постулатима једног теоријског правца, те одговори неретко захтевају комбиновани приступ, заснован на теоријском миксу. Поред доминантних теорија, реализма, либерализма и социјалног конструктивизма, ова целина рада указује на алтернативне обрасце који могу допринети целисходнијем разумевању моћи у међународним односима.

Вероватно ни једно теоријско гледиште не изазива толико контроверзи као критичке теорије. За такав третман умногоме је заслужан Кокс (енг. *Robert Cox*) и његов чланак „Друштвене снаге, државе и светски поредак“ (енг. *Social Forces, States and World Orders*). Аутор је указао да је свет могуће посматрати из друге перспективе, као и да он може суштински другачије изгледати. Алегорично, критичке теорије су онај појединац који стоји са стране, прекрштених руку, загладан у постојећи поредак, питајући се како је до тог стања дошло. Летимичним прегледом стиче се утисак да критичке теорије не нуде решење, већ само критикују. Међутим, аутори истичу да ове теорије ипак поседују опсег модификација поретка, које су изводљиве (Cox, 1981: 129-130). Иако ове теорије постају конкурентне осамдесетих година 20. века (Rengger and Thirkell-White, 2007: 4), њихов прави процват настаје изненадним епилогом

Хладног рата, када алтернативна тумачења додатно добијају на значају (Zehfuss, 2013: 146).

Једна од општих критика, коју истиче Хабермас, је да претерана употреба позитивизма у друштвеним наукама доводи до ситуације да се друштвени проблеми доживљавају као технички, чиме се умањује значај људске еманципације у решавању проблема (Diez and Steans, 2005: 129). Линклатер, се надовезује, кроз указивање на потребу за постојањем критичке теорије која ће се бавити питањима моћи, еманципације и одржавања реда у међународној политици (Linklater, 1990: 32). Многи аутори су се, насупрот теоретичарима, бавили практичним питањима. Џонс ово сматра јако важним за друштво у целини и наводи детаљне анализе одређених области усмерених ка развијању критичких безбедносних студија. Тај темељан задатак почива на премиси о елиминацији етатизма, ширења претњи мимо војне димензије и проналажењу заједничког имениоца између теорије и праксе људске еманципације (Wyn Jones, 1999: 5, 119-121). Постструктуралисти су још једна групација, базирана номинално на француској филозофској школи Бодријара, Хајдегера и других, која истиче сталну деконструкцију епилога у међународној политици, детаљно преиспитујући све хипотезе које остали узимају са значајном резервом (Zehfuss, 2013: 152). Постколонијалисти се наслањају на постструктуралисте, сматрајући да иако је колонијализам добио префикс, то не мора значити пуно. И даље говоримо о неједнаким односима моћи, али и о неједнаком третману и начину промишљања према незападном свету⁵. Несумњиво критичке теорије намећу важна питања, која интригирају и захтевају одговоре. Те стога свој пуни капацитет и корисност пре могу остварити допуњујући постојеће теорије, него бивстовати самостално, за шта немају основа и капацитета. Останак критичких теорија „на олуји” прети да угрози њихов опстанак, док им симбиоза са имуним теоријама гарантује исти, иако критичари немају пуно поверења према традиционалистима.

Иако се налазимо на тлу друштвених наука, треба истаћи да и природне науке могу дати допринос појединим питањима у вези са предметом истраживања. Примат односе теорије игара, које постају значајне у конфликтним ситуацијама, укључују елемент стратегије, бавећи се вероватноћом и исходима. На пример, међународни систем можемо посматрати као шаховску таблу, а бављење међународним односима као партију шаха. У тој игри можемо повлачити офанзивне или дефанзивне, стратешки промишљене или брзоплете потезе, који ће одредити крајњи исход. Затим имамо тумачења која сматрају да позитиван исход једне стране, ствара негативан исход на другој страни и обрнуто, као и исходе који су негативни или позитивни за више актера истовремено. Ова теорија укључује мноштво стратегија/игара, али као једна од најпопуларнијих истиче се *затвореникова дилема*. Овај концепт ће, раније поменути шаховским вокабуларом, показати да жртвовање краљице, иако наизглед личи на грешку, може довести до крајњег пожељног исхода у одређеној ситуацији. Наиме, затвореникова дилема је развијена 1950. године од стране РАНД корпорације, те је стога најподесније експликовати управо сликовитим примером са два осумњичена затвореника, који се налазе у различитим ћелијама и пред собом имају одлуку о (не)признавању кривице (Barković Bojanić, & Ereš 2013: 66). Свака варијанта комбинације њихових одлука носи другачији исход, и то:

⁵ Јанг под термином *незападни свет* сматра три континента (Африку, Јужну Америку и Азију), који су подређени Европи и Северној Америци (Young, 2003: 4).

Уколико оба лица признају кривицу очекује их казна од три године затвора; Уколико обе стране не признају кривицу следи им санкција од по једне године затвора, услед хипотетичког недостатка доказа; Уколико лице А призна кривицу, а лице Б то не учини, прво поменути исказ се може користити као доказ у поступку те лице А може бити ослобођено, док лице Б може добити казну од пет година затвора; и обрнуто (видети табелу 5), (Jolić, 2011: 124).

Табела бр. 5 – Могући исходи затвореникове дилеме

Актер А	*0,1,3,5 = број година затвора	Актер Б	
	Избор понашања	Не признати кривицу	Признати кривицу
	Не признати кривицу	А, Б=1	А=5; Б=0
	Признати кривицу	А=0; Б=5	А, Б=3

Извор: (Аутор, према: Barković, Bojanić, & Ereš 2013: 66).

Рационалним сагледавањем признање кривице оба лица је најочекиванији сценарио. Међутим, такав избор не даје најбоље резултате, имајући у виду да је исход повољнији уколико оба актера не признају кривицу. Док је најповољнији сценарио признање кривице, уз супротан избор другог актера (Barković Bojanić, & Ereš, 2013: 66). Овде постоје две круцијалне компоненте. Прва се тиче комуникације између актера, када би она постојала договор би био могућ. Уколико се то пак и оствари, нико не може гарантовати да ће се лица придржавати хипотетичког договора (Barković Bojanić, & Ereš, 2013: 66).

Есенцију затвореникове дилеме можемо пренети на тло међународних односа. Актери су вођени личним интересима као најповољнијим исходима, сарадња са поверењем није у потпуности остварива, док избори који се наизглед чине најбољим не морају то заиста бити. На овом трагу аутори су затвореникову дилему пренели на однос два блока, односно развој нуклеарног оружја Совјетског Савеза и Америке током Хладног рата, што представља најзаступљенији пример у литератури са овом конотацијом (детаљније: Barković Bojanić, & Ereš 2013: 68-70). Реалисти затвореникову дилему виде као део безбедносне дилеме. Попут затвореника који желе да умање казну, државе теже остваривању што вишег нивоа безбедности (Jolić, 2011: 124). Тај подухват је праћен увећањем моћи, која код других актера изазива страх и мотивише их на оснаживање. Покреће се спирала, која отпочиње борбом за безбедност која упорно измиче. Но, иако је затвореникова дилема ваљана алегорија треба рећи да постоје извесне допуне на тлу међународне политике. На пример, исходи у којима актери имају исти третман суштински нису исти за њих саме. Поједине државе ће то доживети као значајан (не)успех. Тиме друштвени токови још једном потврђују да остају изнад квантитативности, уз значај контекста за извођење ваљаних закључака.

На бази критичких теорија у оквиру *Копенхашког института за истраживање мира*, крајем прошлог века, формира се посебна школа мишљења, чији је главни продукт била теорија секуритизације. Њена главна теза је неједнак третман претњи, уз непознат модел селекције опасности. На пример, Ејдус наводи да је 2021. године, на простору ЕУ, више људи страдало у саобраћајним несрећама, него од тероризма, који заокупља пажњу европских званичника (Ejdus, 2024: 108-109). Но, имплицира питање да ли је валидан овакав вид поређења, будући да говоримо о суштински различитим опасностима. Неспорно треба предузимати механизме који доприноси безбедности у саобраћају, али треба истаћи да је проблем тероризма вишедимензионалнији. Говоримо о непредвидивој претњи која може довести до несагледивих последица по друштво, док је њено интензивирање повезано са миграцијама, моралном паником и објективним порастом терористичких претњи на глобалном нивоу. На овом трагу, Оле Вевер, креатор теорије секуритизације, истиче да поједине претње јесу социјални конструкт. Реч је о процесу који говорни чин политичких представника користи као оправдање за примену посебних безбедносних мера, које иначе не би биле примењене. Пут успешне секуритизације се завршава са реакцијом широких маса на дату претњу. Користећи ранији пример, објава глобалног рата против тероризма је говорни чин, који је активирао институционалне активности усмерене ка сузбијању претње и у крајњој линији развио осећај страха код људи, чиме је круг секуритизације затворен. Копенхашка школа је, у досадашњем кратком постојању, оставила значајан утицај на теоријско поимање студија безбедности. Поред описаног, изнедрили су и *теорију регионалних безбедносних комплекса*, која претње једног подручја не посматра изоловано, већ као целину (Ejdus, 2024, 109-110; 112). На пример, ЕУ развија посебне механизме безбедносне политике, које таргетирају све изазове, ризике и претње. Иако ће унутар комплекса приоритети свакако постојати, циљ је обезбеђивање жељеног нивоа укупне безбедности.

4.4. Равнотежа моћи и теорија реализма

Синтагма *равнотежа моћи* има различита тумачења. Још у 15. веку Хјум помиње ову идеју, сматрајући да је она стара колико и друштво, а затим то чини и Макијавели, у свом *Владаоцу*, сматрајући да држава мора имати способности да одбије пљачкашки напад, али не и толико моћи да води превентивне ратове (Popović, 2013: 63), чиме имплицитно указује на равнотежу моћи. Волферс је ово стање упоредио са играњем билијара, реч је о куглама које се константно крећу, пут својих политика, и сударају, услед сукобљавања интереса (Wolfers, 1962: 19). Но, можда би ово поређење било исправније или смисленије када би се билијар, хипотетички, играо куглама различите масе и димензије? Поједини аутори пак равнотежу моћи сагледавају крајње позитивно, сматрајући је извором безбедности (Waltz, 1978: 126). Оваква тврдња имплицира питањем *безбедност за кога?*. Достигнута равнотежа се постиже науштрб једне од страна, те је исти однос различитих актера према равнотежи снага готово немогућ. Они који су је достигли је гледају као успешан епилог, док они који су невољно упали у уравнотежење то могу сматрати неким видом пораза. Но, чак и када је достигнута равнотежа моћи се сматра краткотрајним прелазним стањем, будући да актери константно увећавају своју моћ желећи превласт (Ibler, 1971: 65). Отклањања дилема ради, треба истаћи да савршена равнотежа моћи представља утопију. Прецизно одређење је тешко оствариво због комплексности појма, изузетне динамичности односа међу актерима и немогућности свођења на искључиво

мерљиве критеријуме, уз запостављање контекста. Због тога, Кисинџер наводи да се консензус око равнотеже снага постиже повременим конфликтима (Kissinger, 1994: 63).

Једно од објашњења равнотеже моћи је дефинише као расподелу моћи у међународној политици, док други под тиме подразумевају сложен процес вођења спољне политике, кроз спречавање доминације било ког актера (Elman & Jensen, 2014: 76). Последње поменута перцепција се противи настајању великих сила, са хегемоним статусом, те постизање равнотеже снага може подразумевати удруживање већег броја држава са заједничким циљем. Међутим, уз сав апсурд, линија између хегемоније и равнотеже снага понекад постаје невидљива. Борба за равнотежу се претвара у борбу за хегемонију, само са другим актером на челу (Donnadieu, 1900: 111). У том спречавању униполарности, што је сврха равнотеже снага након Вестфалског мира 1648. године, главно средство је примена силе, тј. рат. Стога, од тог момента свет је сведочио већем броју глобалних сукоба, Седмогодишњи рат, Први светски рат, Други светски рат и Хладни рат (Роровић, 2013: 63).

Још једна номинална нелогичност, која додатно компликује одређење равнотеже снага, је да она продукује конфликт услед жеље за надмоћи, уместо мира и стабилности, као епитета који би јој се рационално из прве руке, испоставља се и погрешно, приписали. Дакле, борба за равнотежу моћи није идилични пацифистички концепт, она је у крајњој линији борба, надасве сурова. Мур је равнотежу снага назвао манифестацијом примитивног инстинкта самоодбране (Moore, 1924: 310). Поред поменутих перцепција, постоје виђења која умереније гледају на равнотежу снага. Она је, у правом смислу те речи, чине теоретски донекле могућом уколико постоје две силе, са сателитима које се групишу око њих. Такво стање међународног поретка спречава значајније искакање сваке од сила чиме се стиче привидна равнотежа (Elman & Jensen, 2014: 80). Овај моменат се највише приближава изједначавању односно равнотежи снага. Но, постаје спорно његово трајање или уопште жеља за одржањем, имајући у виду да свака од сила тежи остваривању доминације или придобијању сателита, који ће јој потпомоћи у томе.

4.5. Три „лица“ релационе моћи

Три димензије, односно лица, релационе моћи дефинисао је Џозеф Нај, истакнути аутор међународних односа, понудивши јасне сценарије за сваки аспект моћи. Многи теоретичари су се бавили појединачним аспектима ових моћи, али њихово груписање у оквиру релационе моћи остаје јако важно, за разумевање поступања држава.

„Прво лице: А прети или награђује како би променио понашање Б противно почетним преференцијама и стратегијама Б. Актер Б то зна и осећа дејство моћи актера А-

Друго лице: А контролише дневни ред деловања на начин који ограничава избор стратегија који Б има на располагању. Б може али не мора то знати или бити свестан намера које има А.

Треће лице: А помаже да се формирају и уобличи основна веровања, опажања и преференције актера Б. Мало је вероватно да ће Б бити свестан тога или схватити учинак моћи коју има А” (Нај, 2012: 32).

Прво лице моћи представља најконвенционалнији облик, са великим бројем историјских примера. Војна сила или принуда је најкарактеристичнији вид испољавања, али се уместо ње ефикасно могу користити економске мере или систем награђивања и кажњавања (Naj, 2012: 28-29). Поступање је транспарентно, без прикривених намера. Супротстављена страна је свесна подређене позиције у којој се налази, уз сужен маневарски простор. Србија се крајем прошлог века суочавала са првим лицем моћи. Била је предмет економских санкција и међународног изопштавања, али и војне агресије која је спроведена током 1999. године. На другој страни, систем награђивања или кажњавања, је могуће илустровати кроз однос родитеља и деце. На пример, дете које добило лошу оцену у школи, кажњено је забраном одласка на игралиште.

Друго лице моћи почива на умеренијој стратегији субјекта, која не мора нужно бити позната објекту моћи (Naj, 2012: 32). Поједини теоретичари су ово лице моћи дефинисали кроз постављање дневног реда. Његово прецизно одређење даје оквир, у коме се могу или морају кретати преференције (Bacrach & Baras, 1963: 636). Стога, није потребно користити принуду, у облику иманентном првом лицу моћи. Подесан пример овог облика моћи је Европска унија, која кроз приступна поглавља, дефинише услове које је потребно испунити, за пуноправно чланство (Putre-Jakovljević, 2019: 29). У таквој улози се налази и радник, који има осмочасовно радно време, током радних дана и испуњавањем тог дневног реда стиче доходак.

Треће лице моћи користи методе убеђивања и завођења, како би се постигао одређени циљ (Lukes, 2005). До промена у схватањима или веровањима долази самостално, мимо принуде или дневног реда, те објекат поступања није свестан деловања коме је изложен. На пример, избор одеће одређеног брэнда, у бити представља самосталну одлуку. Међутим, на њу може утицати велики број фактора, попут маркетиншке кампање наведеног брэнда или његове популарности међу вршњацима. Управо у овим случајевима говоримо о испољавању трећег лица релационе моћи.

Важно је указати, три лица релационе моћи могу користити инструменте тврде или меке моћи, у зависности од стратегије, која се сматра најделотворнијом у конкретној ситуацији (Naj, 2012). Наведено је могуће схватити, на пример, кроз раније поменути однос, на релацији родитељ-дете. У складу са првим лицем моћи, родитељ може различито реаговати на дечији несташлук. Може казнити дете (*тврда моћ*), или провести време са њим, у разговору којим ће утицати на промену његовог понашања (*мека моћ*). Према другом лицу моћи, родитељ може ускратити кретање на одређеним местима (*тврда моћ*), или дечије време употпунити уписом на спортску или глумачку секцију (*мека моћ*). Финално, треће лице релационе моћи може посегнути за променом школе, као тврдом компонентом, или укључити дете у педагошке програме превенције вршњачког насиља, који ће утицати на његове перцепције (*мека моћ*). Ова стратегија се веома ефикасно може применити и на односе међу државама, уз клаузулу да је важно посегнути за правим потезом, односно одговарајућим лицем моћи и његовом димензијом.

5. ВРСТЕ МОЋИ

Што је већа моћ, то је опаснија злоупотреба

- Карл фон Клаузевиц

Појмовним одређењем и уводним разматрањима о моћи, долази се до различитих погледа и перцепција. Такво језгровито анализирање моћи, иако прекопотребно, у одређеним случајевима, може произвести конфузију. Стога, пожељно је моћ разложити кроз категорије, односно врсте. У том смислу издвајају се војна и економска моћ, којима се природаје мека моћ, као специфичан и јако важан концепт, док савремена разматрања моћи у терминологију уводе и сајбер моћ, као јако важно поље на коме се одвија велики број најразличитијих активности током савременог доба. Коначно, треба напоменути и синтагму паметна моћ, која се користи као термин који означава синтезу исправног располагања свим претходним димензијама моћи.

Међутим, уочи бављења поменутих врстама моћи треба указати на ширу поларизацију моћи на меку и тврду, која се појављује у литератури. Тврда моћ подразумева традиционалне и опипљиве вредности моћи, које је могуће квантитативно изразити. Овај тип моћи је типичан за раније епохе, док савремено доба уводи концепте које није могуће расветлити постојећим обрасцима. Управо из тог разлога појављује се „мекша“ моћ, као неодређенији и неопипљиви део у овој подели моћи (Јевтић, 2017: 120-121). Иако учестала ова класификација моћи не постиже пуно, мимо пуне поделе. Теорије међународних односа теже свеобухватнијим поделама моћи, које су доста прецизније. На пример, мека моћ у оквиру савремених концепта добија јасно место, односно престаје да буде *ни на небу, ни на земљи*. Стога, ово поглавље рада ће се бавити управо тим свеобухватним класификацијама врста моћи, док се подела на меку и тврду моћ може користити у односу на сваки тип моћи, изузев меке која је увек мека.

5.1. Војна моћ – појам и анализа

Приликом помињања војне моћи, прве асоцијације су рат, војник, борба, оружје. То свакако није погрешна перцепција, али треба имати у виду да је реч о само једном аспекту, који није апсолутни синоним за војну моћ. Стога, овај део, поред образлагања тог најпрепознатљивијег сегмента, има за циљ ширење концепта војне моћи, кроз демистификовање других димензија, мимо пуне силе и принуде. Тежи се нуђењу објашњења, како ресурси војне моћи, могу бити искоришћени и за стварање других циљева, па и меке моћи.

Рат представља појаву која сеже далеко у прошлост. Све људске заједнице су се бориле за доминацију над другим актерима, а у томе је рат био једно од честих средстава. Одговор на питање *Због чега рат?* није јединствен. Поједини теоретичари су сматрали да је жеља за доминацијом у људској природи, док су други као разлог видели похлепу или структуру међународног система (Нај, 2012: 46). Но, како год, рат је опстајао кроз историју, развијајући и усавршавајући своје потенцијале и стратегије. Већ у шестом веку пре нове ере, настала је једна од најстаријих војних књига на свету. Кинески мислилац, Сун Цу, је у делу *Умеће ратовања* приказао суштину војне стратегије, чије се основе могу применити и на савремено доба, у

контексту вођења конвенционалних ратова. Сун Цу је рат сматрао јако важним за једну државу, дефинисавши га као подручје живота или смрти, опстанка или пропасти. Док је кључним чиниоцима сматрао пут⁶, временске услове, терен, команду и дисциплину (Су, 2016: 9). Нешто касније, у петом веку пре нове ере, Тукидид, истакнути грчки мислилац, је написао капитално дело *Историја Пелопонеског рата*, сматрајући да у рату јаки чине како им је воља, док се слаби понашају како морају (Cawkwell, 1997: 1). Доста касније, током периода ренесансе, овом тематиком се бавио Николо Макијевели, који се сматра оснивачем реалполитике. Он је темељем државе сматрао добру војску, уз навођење да владаоца не сме ништа друго да заокупља осим начина ратовања, војне организације и дисциплине (Макијавели, 2016: 126). Протоком времена, однос према рату је бивао све умеренији. Карл фон Клаузевиц, истакнути теоретичар рата, је рат дефинисао као наставак политике другим средствима (Клаузевиц, 1951: 35). Већ овом изјавом евидентан је пад популарности рата, као средства решавања конфликта. Имплицитно се може закључити да се рат користи као последња могућност, онда када сва остала средства, дипломатска, економска или ма каква друга, не дају резултате.

Нова открића су мењала рат, веома често и одлучивала његове победнике. Конвистадори су, на пример, покорили тло Јужне Америке због поседовања ватреног оружја, које је далеко бројнијем домородачком становништву било непознаница. На том трагу, аутори издвајају неколико кључних догађаја: барутну, индустријску и актуелну информатичку револуцију. Они који су пропустили, неку од поменутих револуција, нису односили епохалне ратне победе (Boot, 2006: 455). Чак и доминација у једној епохи не мора ништа значити уколико се изгуби корак за достигнућима наредне ере. Савремено доба је додатно изменило схватања о рату, услед деловања више фактора. Најпре, војни капацитети су динамична категорија која захтева константност праћења, која је у служби безбедности или опстанка. Такође, војна средства су до те мере напредовала, да би њихова употреба довела у питање опстанак човечанства. Примена нуклеалног оружја (видети дијаграм број 1), не води ка икаквом рационалном политичком циљу, с тога и изостаје. Но, намеће се реторичко питање, *Да ли ће таква максима опстати и до када?* На другој страни ратови постају финансијски јако захтевни, док се истовремено поставља питање њихове неопходности, односно да ли је исте циљеве могуће остварити на други начин? Протоком времена рат је добио на конкуренцији, која је изузетно делотворна, у постизању најразличитијих циљева. Коначно, однос према рату умногоме је измењен ширењем демократичности и тезом да демократије међусобно не ратују⁷ (Cohen, 1994: 207; Mintz & Geva, 1993; Starr, 1997; Rosato, 2003). Ова теза се може користити и као филтер за разлучивање истинских демократија и оних које се на папиру тако декларишу.

⁶ Под путем, у овом контексту, Сун Цу подразумева људскост и праведност, односно спремност људи да подрже циљеве својих вођа.

⁷ На супротној страни, постоје теоретичари који одбацују ову тврдњу о мирнодопском односу међу демократски уређеним државама (Mansfield & Snyder, 2007).

Дијаграм бр. 1 – Распоред нуклеарног оружја по државама

Извор: (World Population Review, 2024).

Према свеобухватном схватању војне моћи, која може произвести како тврду тако и меку моћ, Нај разликује још три модалитета поред физичке принуде, са којом се војна моћ неретко погрешно поистовећује. Реч је о *Претњи принудом*, *Заштити* и *Помоћи* (Нај, 2012: 64). Претња принудом у бити користи иста средства као и принуда, с тим што је суштинска разлика у њиховом ангажовању. Апропо томе, овај аспект војне моћи садржи дипломатски карактер. Потребно је понудити уверљиву претњу, која ће демотивисати и одвратити потенцијалне ривале. Вишепутно подизање борбене готовости Републике Србије, из страха за националну безбедност, по питању територије Косова, је варијанта претње принудом. Треба имати у виду да овакво стање може ескалирати и довести до стварне принуде. У другој варијанти, војна средства се користе за грандиозне војне параде. Својеврстан пример тога је Руска Федерација, која је 2008. године, први пут након завршетка Хладног рата, одржала војну параду, представивши војне капацитете (Klein, 2009: 5), или војне параде у Пјонгјангу чије слике застрашују западни свет. Као пандан Нај наводи америчку флоту, која крстарећи светом подсећа на америчку моћ, или потез Кине којим су, путем интернета, обелодањени планови напада на Вијетнам, чиме је отпечаћена нова димензија – сајбер ратовање (Нај, 2012: 68). Сајбер компонента је тло на коме се Кини предвиђа изузетан успех у будућности, имајући у виду тренд развоја информационих технологија (Fritz, 2008: 28).

Заштита, као наредни модалитет војне моћи, примарно се односи на савезништво са другим државама. Северноатлантски савез, који је оформљен након Другог светског рата и Варшавски уговор, као противтежа, су модели удруживања држава зарад очувања безбедности. Мировне операције, такође, чине део заштитне компоненте војне моћи. Иако у њима може доћи до спорадичних жртава, мировне операције најпре служе за одвраћање од употребе присиле (Нај: 2012: 70). Финално, војни ресурси могу бити ангажовани и у ситуацијама пружања помоћи. Овај концепт није потпуни новитет, али је значајно интензивирао крајем 20. века, односно завршетком Хладног рата. Органи извршне власти држава се све чешће одлучују за пружање

хуманитарне помоћи, или помоћи у катастрофама (Canyion, et al., 2020: 92). У ту сврху се поред војних, укључују и цивилне структуре и организације.

Поред модалитета војне моћи важан задатак је и њено мерење. Доступна литература је опречна и недовољно конкретна по овом питању, будући да изостају базе података које целовито мере војну моћ држава (Miršajmer, 2017: 189). Иако се чини да је то могуће реализовати, није реч о једноставном задатку, те су се тек поједина истраживања ухватила у коштац са овим послом, који обилује изазовима. На пример државе могу бити нетранспарентне, односно тежити тајном развијању војних потенцијала, што се рефлектује на објективност резултата. Уколико ове претпоставке занемаримо, прегршт чинилаца попут броја припадника оружаних снага⁸ (видети табелу број 6), њихове обучености, количине оружја, квалитета опреме, система ваздушне одбране, поморских снага и многих других (Miršajmer, 2017: 189-190), су довољни предуслови за неки вид рангирања држава, али не и за суштинско одређење војне моћи. У пракси ће много тога зависити од немерљивих постулата, као што је рецимо мотивисаност војске. Управо у овоме треба тражити одговор на празнину која у литератури постоји.

Табела бр. 6 – Државе са најбројнијом војском на свету

Држава	Укупан број војника	Број војника на хиљаду становника	Број активних војника на хиљаду становника
Северна Кореја	7 769 000	306.1	50.4
Јужна Кореја	6 712 500	130.5	11.6
Вијетнам	5 522 000	56.9	5
Индија	5 137 500	4	1.1
Кина	4 015 000	2.9	1.6
Русија	3 708 000	26.1	8.1
Украјина	2 122 000	27.6	4.8
Бразил	2 101 500	10.1	1.8
САД	2 072 950	6.3	4

Извор: (World Population Review, 2024).

⁸ Протоком времена значај ове категорије за исход конфликта опада. Поред тога, број обучених припадника оружаних снага и даље представља респектабилан фактор, при сагледавању војне моћи државе. Овим се посредно исказује однос државе и друштва према војној компоненти.

Иако се војни потенцијали пре свега доживљавају као средства одбране на спољашњем плану, не треба запоставити њихову улогу у гарантовању унутрашње безбедности државе, кроз супротстављање сепаратистичким, сецесионистичким и другим претњама по националну безбедност. Синопис одбране (чега и од чега) је дефинисан стратешким документима, који издвајају изазове, ризике и претње осветљавајући пут ка њиховом превазилажењу. У том смислу треба споменути и доктрину одбране коју Мијалковски дефинише као „целовито учење о одбрани изложено у систему научно заснованих ставова и опредељења о организовању, припреми и ангажовању целокупних ресурса државе за одбрану виталних вредности и интереса од носилаца (не)оружаног угрожавања њихове безбедности” (Мијалковски, 2006: 40). Имајући у виду сложеност војне моћи наредни поднаслови ће, сваки из свог угла, анализирати важне појединости ове конвенционалне врсте моћи.

5.1.1. Безбедносна дилема

Иако вишеструко поменута, у најразличитијим контекстима, безбедносна дилема је појам који се најпре односи на војну моћ, што оправдава њено присуство управо у овом поглављу. Реч је о стању у коме држава повећава своју безбедност, чиме умањује безбедност других актера који реагују, чиме се покреће спирала борбе за безбедност. Иако се стиче утисак да након сваке рунде трке за безбедност долази до равнотеже, то у највећем броју случајева није тако. Један од битних фактора јесу активности које се предузимају. На пример, уколико држава подигне своје офанзивне војне капацитете, а држава супарник одговори истом офанзивном тактиком, онда ће ниво безбедности прве државе бити смањен тј. биће угроженија, иако је њена почетна визија била супротна. На другој страни уколико држава развија дефанзивна средства одбране она ће заиста имати прилику да увећа своју безбедност, иако ће то делом зависити и од активности супротстављених актера (Glaser, 1997: 171-174). Ово свакако није једина претпоставка будући да ће у директном дуелу обим и интензитет предузетих акција и реакција бити важан за крајњи епилог.

Такође, државе не доживљавају свако јачање других држава као своју претњу. Када држава савезник увећава своју моћ то разумљиво позитивно делује да безбедност свих чланица савеза (Jervis, 1978: 175; Glaser, 1997; Booth & Wheeler, 2008). Рецимо, Велика Британија и Француска су подржавале међусобно оснаживање услед јачања нацистичке Немачке, као заједничког противника. Џервис наставља са неколико рационалних питања: *Да ли држава мора да троши више или мање од једног долара на дефанзиву, на сваки долар који је противник усмерио ка офанзиви? Да ли ударити први, или издржати ударац?.* Уколико је долар уложен у офанзиву вреднији од дефанзивног долара, како се претпоставља, то усмерава ка тенденцији држава да развијају офанзивне снаге и сходно томе прве задају ударац (Jervis, 1978: 187). Ово иде у прилог Бизмарковој тези да не треба препустити противнику избор времена и места за напад, већ искористити најповољнији моменат (Fischer, 1975: 377). Међутим, таква одлука је вероватно најисправнија у моментима када је рат неопходан, односно када сукоб није могуће избећи. У ситуацији када је пак одбрана у предности све је обрнуто. Државе се не усуђују да посегну за силом, већ чекају ударац противника. Сагледавајући кључне дилеме безбедносне дилеме уочава се значај препознавања

тренутка и контекста, односно да ли одбрамбена или нападачка димензија односи превагу, будући да ће од тога умногоме зависити развој догађаја.

Литература о безбедносној дилеми се превасходно бави процесима увећања војне моћи. Но, то није једини смер којим се она креће. Треба указати на супротан процес када долази до смањења или ограничавања војних потенцијала. Најваљанији пример су преговори који су вођени током Хладног рата између Сједињених Америчких Држава и Совјетског савеза о ограничењу стратешког нуклеарног наоружања (енг. *Strategic Arms Limitation Talks - SALT*). Резултат преговора су споразуми *SALT 1* и *SALT 2*, којима су прецизиране границе у наоружавању (Smart, 1970: 296; Ambrose, 2018; Leonard, Udoudom & Bassey, 2019; Rathjens & Kistiakowsky, 1970; Gharekhan, 1970). Иако су покушаји ограничавања развоја нуклеалног наоружавања били пионирски помак у дипломатији, нису успели до краја у својој сврси. Током Хладног рата развила се интензивна трка у наоружавању између два блока. Такмичење ко ће развити више нуклеарних бојевих глава није било значајно до 1950. године. Али, већ у наредној деценији, америчка политика је била усмерена ка уништавању нуклеарних постројења које су Совјети развијали, по поменутом моделу *удари први*. Генерал леМеј је у том смислу изјавио *Ако уочим да Руси припремају авионе за напад, изућу их из ципела пре него што полете са земље* (Kaplan, 1983: 134). У наредним деценијама Сједињене Америчке Државе су развиле преко 10 000 нуклеарних бојевих глава планираних за до 50 000 потенцијалних мета на совјетском простору. Са друге стране зида, активности развоја нуклеарног оружја су се одвијале значајно спорије. Рецимо, 60-их година совјетске снаге су имале 354 примерака нуклеарног наоружања, док су Сједињене Америчке Државе имале готово десет пута више. Од тог момента креће совјетска експанзија стратешког нуклеарног оружја, те су у последњој години Берлинског зида имали преко 11 000 комада овог оружја (Miršajmer, 2017: 297-298). Хладноратовска безбедносна дилема је најважнији догађај у историји тог типа, будући да се свет никада није налазио пред толиком опасношћу. Са становишта теорије приступ два блока је био нерационалан, уз загладаност у визију о нуклеарној супериорности. Но, имајући у виду убрзани развој (војне) технологије свет се, вероватно, налази пред још значајнијим изазовима имајући у виду да државе теже иновативности, односно да буду прве у креирању најефикаснијег оружја. То им даје почетну предност и имплицитно безбедност.

5.1.2. Војни интервенционизам

У међународној политици моћ је умногоме заснована на војним капацитетима, које држава поседује, те је употреба војне силе саставни део политике националних држава, доминантно великих сила. У том смислу, разликујемо четири врсте војне моћи и то: поморску, ваздушну, копнену и нуклеарну. Миршајмер истиче копнену моћ као пресудну за војно позиционирање држава, будући да представља кључно војно средство у освајању и контролисању територија, док ваздушни и поморски потенцијали служе као вид подршке. Морнарице али и ваздухоплови омогућавају транспорт копненим снагама, али истовремено бомбардовањем могу остварити војне циљеве. Корбетово гледиште се надовезује на ове тврдње кроз наизглед логично запажање да човек живи на копну и да ће његово заузимање доминантно зависити од ефеката копнених снага. Такву перцепцију је донекле изменила појава нуклеарног оружја, које је ратовању дало нову димензију (Miršajmer, 2017: 125-128; Corbett, 1988: 16), чинећи га више средством застрашивања. Конкретна војна дејства

се мењају фразама попут *Ако не урадиш/те то и то* (спољнополитичка одлука), *напаићу те/вас тим и тим* (војно средство).

Поред доминације копнене војне моћи, треба истаћи кључне полуге осталих врста војне моћи. Морнарица, најједноставније речено, је усмерена ка заузимању и контролисању водених површина. То, као и у случају копна, не значи заузимати баш сваку тачку, већ поседовати контролу над стратешки важним местима попут мореуза, залива, путних чворишта. Према отпору који им се пружа раликују се и мисије морнарице. *Амфибијски напад* карактерише значајан отпор супротстављене стране одмах, или непосредно након искрцавања трупа. Типик овакве мисије је савезничко искрцавање на Нормандију, у оквиру операције Оверлорд током Другог светског рата. У супротном случају минимални отпор који се пружа поморским снагама приликом искрцавања се означава термином *амфибијско искрцавање*. Подесан пример према Миршајмеру је нацистичко искрцавање на обале Норвешке у освит Другог светског рата. Финално, искрцавање на обалу коју контролишу савезничке или пријатељске снаге је обухваћено термином *транспорт трупа* (Miršajmer, 2017: 130-131). Док аутори као најважније средство поморске моћи издвајају блокаду, чији је задатак прекид трговинских поморских ланаца тј. релације увоз-извоз (Kennedy, 1976: 253). Стицања целовите слике ради, пет најјачих морнарица у овом историјском тренутку су, овим редом: Сједињене Америчке Државе; Народна Република Кина; Руска Федерација; Република Индонезија; и Јужна Кореја, које препознају значај поморске моћи. Иако примат односе светске силе, које се реципрочно морају бавити свим димензијама моћи, уочава се природна тенденција развоја код држава које су на важним поморским путевима или окружене водама. Слично поморским снагама и ваздухопловне снаге морају остварити доминацију и супериорност али у ваздуху. Том приликом, у циљу помоћи снагама на копну, могу се предузимати операције *подршке из ваздуха*, приликом којих се директно помаже копненим снагама, *ометање*, које отежава пружање отпора противника и *стратегијско бомбардовање*, које је усмерено ка изнуђивању предаје супротне стране кроз цивилно или критично инфраструктурно бомбардовање (Miršajmer, 2017: 130-131). Последње поменути вид операција је, између осталог, примењен током бомбардовања Савезне Републике Југославије 1999. године, када су бомбе падале на болнице, возове, мостове, о чему ће бити детаљније речи у студијском делу истраживања.

Циљеви употребе описаних војних снага могу бити разнородни, док ће у наставку бити приказани доминантни разлози. Наиме велике силе, у одређеном броју случајева, посежу за војним активирањем у државама на периферији⁹. Као валидно објашњење таквог поступања, аутори наводе спољну политику периферних држава и однос према великој сили (Taliaferro, 2004: 178-179). Овај модел интервенционизма се спроводи без анализе ризика, уз веома високе трошкове. Међутим, потенцијал таквог поступања се налази у одржавању или потврђивању доминантне улоге у међународном поретку. Такав приступ је у складу са постулатима теорије хегемонистичке стабилности, која подразумева једнострану примену силе зарад „одржавања реда”. Позиција хегемона омогућава надмоћ над свим актерима у систему (Gilpin, 1981: 29), будући да нико у систему нема капацитете да јој се адекватно супротстави.

⁹ Периферија је простор који је географски удаљен од велике силе и својим капацитетима јој не може значајније наудити (Taliaferro, 2004: 185).

Разлог војног укључивања може бити и *хуманитарна интервенција*, која представља претњу или употребу силе, од стране једне или више држава, ван њихових граница, а због кршења основних људских права и без дозволе државе на чијој територији се интервенција спроводи (Holzgrefe, 2003: 18). Још један доминантан разлог војног интервенисања може бити економска и финансијска корист. Стога, интервенције лукративне природе су образац који постаје пракса великих сила. Ресурси, у првом реду нафта, су значајно обликовали интервенционистичку политику великих сила. На том трагу у освит 21. века, развија се фраза према којој, где год се Сједињене Америчке Државе боре у име демократије и/или људских права, наћу и нафту. Стога, имплицира реторичко питање, *да ли је енергетско богатство Блиског истока проклетство или дар од Бога?*. Војне интервенције, у чијим основама је енергетски разлог, су апропо томе добиле епитет *петроимперијализма*, будући да економска компонента надилази политичку и постаје кључна (Jhaveri, 2004: 4). Сагледавањем тих мотива линија разграничења савременог интервенционизма и бизниса постаје све мање видљива.

5.1.3. Војни савези

Склапање војних савеза је чест модалитет сарадње међу државама, који је усмерен ка остваривању вишестране безбедности. Према једној од дефиниција „војни савез је споразум држава о националној безбедности у коме све уговорне стране дају гаранције да ће подржавати једна другу у случају кризе” (Bergsmann, 2001: 21). Државе се разликују према разлогу ступања у савез. Према једном сценарију државе ступају у савез како би обезбедиле равнотежу наспрам (нај)моћније државе у поретку, док у другој варијанти моћна држава к себи привлачи мале државе, гарантујући им безбедност, истовремено јачајући своју позицију. Пророковић као пример првопоменуто сарадње користи Шангајску организацију за сарадњу, као савез Кине и Русије усредсређен ка еквилибријуму са САД у Пацифику и Југоисточној Азији. Пример другог вида савезништва је Споразум о безбедности Аустралије, Новог Зеланда и Сједињених Америчких Држава – АНЗУС (енг. *Australia, New Zeland, United States Security Treaty*), који је установљен 1951. године, ради јачања америчке позиције у том делу света, али и подизања нивоа безбедности других држава споразума (2017: 214-215). Аутор прави и дистинкцију војних савеза на симетричне и асиметричне, где је главни критеријум (не)уједначеност уговорених страна, што је у одређеном делу слично претходној класификацији војних савезништава.

Војни савези су свеprisутна категорија у пољу међународних односа, са дугом историјом. Иако своје примере налазе и у вековима пре нове ере, за предмет рада значајније је њихово тумачење кроз 20. век, као епохе на коју се природно надограђују актуелни међународни односи. Наиме, колонијална експанзија је односе међу европским државама чинила затегнутим, пред крај 19. века, али је сукоб већих размера изостајао (Роров, 2010: 262). До њега долази тек са Првим светским ратом, који је обележен формирањем војних савеза, који су сукцесивно грађени сходно интересима европских држава. Аустроугарска и Русија су биле сукобљене на Балкану, Русију и Француску је повезала свест о савезу Бизмарка и Аустроугарске (Ноз, 2020: 144), коме се придодала Италија. На трагу те аналогije створена су два супротстављена тора Првог светског рата: силе Антанте (Француска, Велика Британија и Русија) и Централне силе (Немачка, Италија и Аустроугарска). Други светски рат је обележио Тројни пакт, Немачке, Италије и Јапана, којим су се стране

обавезале на помоћ у случају сукоба. Као одговор на ширење нацизма формирао се скуп Савезничких сила. Овај пример неодољиво подсећа на трећи Њутнов закон, према коме свака акција (у овом случају нацизам) има реакцију (савез у борби против нацизма).

Немогућност консензуса велике антинацистичке коалиције након Другог светског рата је довела до нове поларизације, тј. војног савезништва. Капиталистичке државе западнијег дела света су се груписале у оквиру *Северноатлантског савеза*, док су социјалистичке државе формирале *Варшавски уговор*, а тај период историје, од 1946. до 1991. године, остаје упамћен као Хладни рат. Готово полувековно балансирање између два блока је, мимо свих предикција, окончано мирно, бар на спољнополитичком плану, дисолуцијом совјетских држава (Совјетског Савеза 1991., Југославије 1991. и Чехословачке 1993. године) и поновним уједињењем две Немачке (Bobrinskaya, 2023). Евидентно нарушена равнотежа је два савеза водила супротним правцима, један се убрзано развијао, други се још интензивније рушио. Дакле, западни блок је увећавао број својих чланица политиком проширења (видети илустрацију број 1), док је источни блок у потпуности исчезао (Bobrinskaya, 2023). Тиме се свет нашао пред доминацијом једног савеза, који је физички постајао све ближи Русији, као главном наследнику ранијег источног блока.

Илустрација бр. 1 – Мапа НАТО чланица у Европи током 2025. године

Извор: (NATO, 2025).

Поред безбедносне компоненте приступ савезу садржи дипломатску димензију. Склапањем савеза по аутоматизму преузимају се политике и ставови, које до тог моменту нису морали бити у домену директног интереса државе која ступа у савез. Тиме, поред разлога који су мотивисали државу на чланство, могу настати конфронтације са другим актерима чији се интересиprotиве политици савеза. Као један од актуелних примера можемо навести проширење Северноатлантског савеза услед пуноправног чланства Финске. Таква војно-политичка одлука ове нордијске државе има позитивну компоненту будући да ће се наћи под кишобраном држава савезница, али и супротну конотацију заоштравања односа са граничном Руском Федерацијом. Овај фински сусед још један долазак Северноатлантског савеза на своју границу може тумачити само као додатну претњу својој националној безбедности, која ће несумњиво имати рефлексије на билатералне односе двеју држава. Стога, одлука о савезништву мора бити прагматичан и добро прорачунат потез, чијим вагањем тас користи надмашују тас могућих губитака.

5.2. Економска моћ – појам и анализа

Падом гвоздене завесе и дезинтеграцијом Совјетског Савеза нестала је политичка хладноратовска поларизација, а социјализам је изгубио на делу кредибилитета. Велики број држава је кренуо путем транзиције, односно трансформације са социјалистичког на капиталистички модел функционисања. То је довело до стања у коме су економија и отворено тржиште постајали све значајнија компонента, а националне државе усмереније ка побољшању економских показатеља. Економска теорија нуди прегршт индикатора економске моћи државе, али као најзначајнији издвајају се бруто домаћи производ – БДП (енгл. *Gross domestic product* – GDP), индекс потрошачких цена (енг. *consumer price index* – CPI) и стопа незапослености¹⁰.

Бруто домаћи производ представља вредност произведених добара и услуга у једној држави за период од једне године. Наведеним се квалификује као кључни индикатор привредне снаге државе, односно посредно друштвеног благостања (Van den Bergh, 2009: 117-121). Налази се у дискурсу на финансијском тржишту, у монетарном систему, у политичкој реторици и у свакој од области се сматра важним показатељем економског стања државе. На том основу настају класификације држава, као економских гиганата или најслабијих економија света (видети табелу број 7). Иако је БДП у пракси најчесталији показатељ, многи аутори то оспоравају, сматрајући да он не показује адекватно економску снагу државе (Van den Bergh, 2009; Hicks, 1948; Galbraith, 1958; Mishan, 1967; Weitzman & Löfgren, 1997). Као главне аргументе таквог става Берг истиче изједначавање БДП-а са трошковима, уместо са користи од економске активности, као и проблеме који постоје са праћењем стања залиха (Van den Bergh, 2009: 118). Дилеме око исправности овог показатеља остају пред економском науком, док преостале поменуте економске категорије учвршћују став о економској снази или слабости државе.

Индекс потрошачких цена представља промене цена фиксне корпе робе и услуга које домаћинства купују у циљу задовољавања својих потреба. Индекс мери промену цена кроз време, при чему се за оба периода која се пореде користи структура потрошње базног периода (Републички завод за статистику, 2009: 1-2). Међутим, аутори и овом моделу индексирања моћи, односно утврђивања инфлације или

¹⁰ Детаљније на: <https://www.oecd.org/en/data/indicators/unemployment-rate.html?oecdcontrol-00b22b2429-var3=2024> Приступљено: 06.09.2024.

дефлације, наводе слабе тачке. Наиме, стално увођење нових производа доводи до мењања одлука потрошача. Како постају богатији, људи се усмеравају ка квалитетнијим и истовремено скупљим производима. Ови, али и многи други фактори, умногоме отежавају индексирање у односу на раније периоде са економијама мањих размера (Boskin, et al., 1998: 5-6). Сходно томе постаје упитно да ли индекс потрошачких цена заиста мери реалне промене у трошковима живота, иако се на путу ка том циљу развијају спецификовани узорци који умањују могућност грешке (Wynne & Sigalla, 1994: 1-3).

Табела бр. 7 – Државе са највећом и најнижом вредности БДП-а (2023).

Држава 10/190	БДП (у милионима \$)	Држава 180/190	БДП (у милионима \$)
САД	27,360,935.00	Тувалу	62.28
Кина	17,794,781.99	Науру	154.13
Немачка	4,456,081.02	Палау	263.02
Јапан	4,212,945.16	Кариби	279.03
Индија	3,549,918.92	Маршалска острва	284.00
Уједињено Краљевство	3,340,032.38	Микронезија	460.00
Француска	3,030,904.09	Тонга	500.27
Италија	2,254,851.21	Сао Томе и Принципе	603.24
Бразил	2,173,665.66	Свети Мартин	649.21
Канада	2,140,085.57	Доминика	653.99

Извор: (World Bank Group, 2023).

Управо постхладноратовска епоха је погодна за анализу економске моћи, уз указивање на уопштене принципе утицаја економије на међународну политику. На том трагу, ова целина указује на најбитније корелате економске моћи, мимо оних који су представљени у уводном делу, надовезујући се улогом међународних економских организација, значајем повезаности економске и војне моћи, као и утицајем санкција и природних ресурса на економско стање државе.

5.2.1. Међународне економске организације и интеграције

Иако државе остају важни актери међународног система, након Хладног рата њихова моћ бива распршена међу великим бројем недржавних и надржавних актера, чиме процес глобализације преузима примат. Међутим, расипање моћи на једној страни доводи до њеног груписања на другој страни, те се издваја свега неколико актера који узимају примат у глобалној економији. То су Међународни монетарни фонд – ММФ¹¹, Светска банка – СБ¹², Светска трговинска организација –

¹¹ Детаљније на: <https://www.imf.org/en/Data> Приступљено: 08.09.2024.

¹² Детаљније на: <https://data.worldbank.org/> Приступљено: 08.09.2024.

СТО, усмерена ка нормирању међународне трговине, односно финално њеном олакшавању¹³. Прве две настале су пред крај Другог светског рата (1944), док је последња формирана пола века касније, 1995. године. Примарни задатак ММФ-а је одржавање светске економске стабилности и спречавање криза (Јевтић, 2017: 169). Очување таквог стања базирано је на давању зајмова и додатном умрежавању, које позитивно утиче на велике компаније, док супротан ефекат остварује у односу на мала и средња предузећа, која не могу опстати у тако конкурентном окружењу. Активности СБ се надовезују на ММФ, кроз давање зајмова и сарадњу са финансијским и трговинским институцијама. Аутори истичу да је постхладноратовска епоха довела до подређивања држава глобалним економским институцијама, пре него грађанима (Јевтић, 2017: 175-178). Тиме су државе уведене у процесе приватизације, отварања тржишта, усмеравања ка страним инвестицијама што је имало економске користи, али и евидентне недостатке попут продубљивања социјалног јаза и гомилања капитала при незнатном броју доминантних актера. На тај начин су богати имали све више, а сиромашни су постајали још сиромашнији, чиме се отвара простор за низ социоекономских проблема. Не треба сметнути с ума, иако ове организације имају глобални карактер, оне представљају продужену руку најмоћнијих актера, у првом реду Сједињених Америчких Држава (Збигњев, 1999: 30).

Поред ових организација постоје и оне које се поред економије баве и другим областима попут међународне политике, екологије, безбедности, културе и слично. Оне могу имати глобални карактер, попут Уједињених нација, или чешће регионалну димензију попут Европске уније (EU), Јужноафричке развојне заједнице (SADC), Савеза држава југоисточне Азије (ASEAN) и многих других широм света. Европска унија је најзначајнији вид интегрисања на европском континенту. Реч је о заједници 27 земаља, коју карактерише јединствено тржиште, шенгенска зона и еврозона у којој се налази 19 чланица са једном монетом – евром. Ово плодно тло се рефлектује на економске показатеље, те је Европска унија чинила 14% светске трговине, односно 4.300 милијарди евра, током 2021. године, постајући најзначајнији актер уз Сједињене Америчке Државе и Кину, са БДП-ом од 14,5 билиона евра (Eurostat, 2024).

Савез држава југоистичне Азије окупуља десет чланица око мотоа *једна визија, један идентитет, једна заједница* (енг. *One vision, one Identity, one Community*). Укупан БДП ове организације је 2022. године био 3.6 билиона долара, што је позиционира као пету економију света након САД, Кине, Јапана и Немачке (ASEAN Statistical Brief, 2024: 1). Истине ради, треба указати на неадекватност овог поређења будући да на једној страни имамо регионалну организацију, а на другој параметре националних држава. Предвиђања указују да до 2030. године ова вредност може порастати за готово један билион, имајући у виду трендове и све већи значај ове организације. Највећи удео у садашњој економији заузима прерађивачка индустрија, што не чуди, имајући у виду о ком делу света је реч, затим следе Трговина, Јавна управа, Пољопривреда и остале гране индустрије са једноцифреним процентуалним уделом (ASEAN Statistical Brief, 2024: 1). Слободан проток добара, робе, услуга, радне снаге Савез држава југоистичне Азије позиционира на место једне од најутицајнијих регионалних организација на свету¹⁴. Ови облици економског повезивања и

¹³ Детаљније на: <https://www.wto.org/> Приступљено: 08.09.2024.

¹⁴ Детаљније на: <https://asean.org/our-communities/economic-community/> Приступљено: 07.09.2024.

интегрисања држава доприносе њиховој економској снази, те сарадњу треба посматрати као неизоставан сегмент економске моћи. Иако је конкуренција и тежња ка индивидуалности међу државама свеприсутна, она у области економије има другу димензију, будући да без увоза-извоза, имплицитно партнера, није могућ адекватан економски развој.

5.2.2. *Капиталистички конзумеризам и потрошачко друштво*

Обриси капитализма се појављују с краја 19. века, најпре у књижевности и науци, стварањем култа знатижељног појединца отвореног ка променама и склоном ризику. Средином 20. века симбол капиталистичког система постају директори као руководиоци предузећа и носиоци капитала (Birešev, 2009: 227). Тековине историје се свакако преносе и на период након Хладног рата, када капитализам долази у позицију глобалне имплементације. Иако падом гвоздене завесе долази до значајних промена у свим областима друштва, економија је, вероватно, претрпела најзначајније модификације. Социјалистички обрасци функционисања економије, који су почивали на колективном власништву над средствима за производњу, централизацији и усмерености ка егалитаризму су маргинализовани. Од тог момента истичу се дијаметрално супротни капиталистички постулати. Дакле, средства за производњу постају предмет приватног власништва, економија базирана на отвореном тржишту, друштво децентрализовано и меритократско. Створен је систем, који је бар у начелу, сваком појединцу давао слободу и шансу за успех. Међутим, веома брзо такав економски приступ је довео до значајног социјалног јаза, који се учестало поткрепљује аргументом како 1% светског становништва располаже са више од 99% светског богатства. Још фрапантније, свега 81 милијардер има више богатства од 50% света (Global Citizen, 2023). Наведено представља значајан изазов пред капиталистичким поретком.

О карактеристикама епохе којом влада нови економски систем је могуће говорити на више нивоа. Имајући у виду да је то номинално сфера економске науке, за потребе овог рада анализирају се последице новонасталог поретка кроз видљиве социјалне ефекте, конзумеризам и потрошњу, који заокупљају друштвени живот (Hromadžić, 2012: 48). Конзумеризам, као скуп понашања и вредности повезаних са располагањем материјалним добрима (Singh, 2011: 62), постаје карактеристика савременог друштва. Профит и новац као идеали, од појединца чине помахниталог потрошача који жури за производима масовне производње. Тај процес кокетира са меком моћи, која се огледа у препознавању потреба људи, брендирању, рекламирању и свакодневном присуству у животима потенцијалних купаца. Обиље производа би рационално указивало на боље економско стање људи, али Бодријар напомиње да је тај раст у функцији неравноправности (Бодријар, 2023: 53). Из строго економског угла описано стање је довело до значајног пораста светске трговине. На пример, обим светске трговине 2022. године је 45 пута већи од забележене трговинске размене 1950. године (World Trade Organisation, 2022). Поред јазу у куповној моћи, постоји значајан диспаритет и у производној индустрији, који погодује стварању монопола или доминацији одређеног броја компанија. На пример, најуспешније компаније света, чине значајан део укупног тржишног капитала. Предњаче Епл (енг. *Apple*) и Мајкрософт (енг. *Microsoft*), са капиталом од преко 3 трилиона, док следе Амазон, Гугл (енг. *Google*), Мета (енг. *Meta Platforms*), Лили (енг. *Eli Lilly*) и друге (Forbes, 2024). Највећи број ових компанија долази из области технологије, социјалних мрежа и фармације, што осликава потребе

савременог човека, технолошки обученог, социјално активног и одговорног према здрављу и лепоти.

5.2.3. Економска компонента војне моћи

Време у коме је доминирао штап, је замењено периодом у коме се посеже за шаргарепом. Но, то нипошто не мора значити апсолутну мирољубивост намера, будући да шаргарепа, односно економска моћ, може представљати алат како меке тако и тврде моћи. Свакако, поред јасне дистинкције врста моћи, треба имати у виду да међу њима постоји повезаност. Развијати војне капацитете, без финансија као економског ресурса, је незамисливо. Сваки шлем, пушка и тенк је део буџета, односно економског стања државе. Стога, заблуда о меком карактеру економске моћи, је једнака оној о искључиво тврдом поимању војне моћи.

Спрега војне и економске моћи дошла је до изражаја током Хладног рата. Два табора, ушла су у *безбедносну дилему* трке за наоружањем, термину иманентном студијама безбедности. Иако је тај период указивао на могућност сукоба светских размера, он је завршен без испаљеног метка, те га је сходно класификацијама војне моћи могуће приписати претњи принудом. Без обзира на стање међународног поретка, након благог опадања улагања у последњој деценији 20. века, свет се веома брзо вратио војним инвестирањима која су готово дуплирана у првим годинама 21. века (видети табелу број 8). Сама чињеница да су ова улагања изражена у новцу, јасан је показатељ војно-економске повезаности и оправданости војне анализе у поглављу које се тиче економије.

Табела бр. 8: Војни трошкови земаља за периоду 1990-2016. (у милионима \$)

Држава	1990	2000	2010	2016
САД	555399	415259	758890	606233
Кина	22041	43261	144499	225713
Русија (СССР до 1991)	196111	20982	47321	70345
Француска	58149	50923	54623	55681
Велика Британија	60028	48981	64230	54217
Немачка	61199	42268	41405	40985
Саудијска Арабија	27720	30782	53494	61358
Јапан	37780	40888	41063	41569
Италија	30768	35921	32422	27966
Шпанија	16318	17352	17582	14994

Извор: (SIPRI, 2017: 1-21).

Битан показатељ у сагледавању војних издвајања добија се увидом у удео тих трошкова у бруто домаћем производу држава. Према подацима из 2015. године на врху те листе налази се Саудијска Арабија која чак 14% БДП-а издваја за војни буџет, затим следе Уједињени Арапски Емирати (5,7%), Русија и Израел нешто изнад 5%, док тек након тога долазе Сједињене Америчке Државе са 3,3% БДП-а (Perlo-

Freeman, et al., 2015: 2). Ови проценти указују на однос између потреба и могућности. Државе које се осећају, из неког разлога, угроженије ће повећавати улагања у области одбране на штрб других области. Међутим, јасно је да се и највећа улагања мале државе не могу поредити са скромним издвајањем великих сила, те је у овом смислу јаз који постоји ненарушив. На пример, војни буџет Сједињених Америчких Држава је износио готово 600 милијарди америчких долара, док су Уједињени Арапски Емирати имали „свега“ 87 милијарди (Perlo-Freeman, et al., 2015: 2). Према томе, теорија нуди предикције војних издвајања у будућности, која се значајно разликују од постојећих. Кина има прилику да већ у наредној декади заузме прву позицију, док државе попут Русије, Бразила, Аустралије, Ирана, Пакистана, Алжира бележе завидан пораст војних улагања (Karlin, 2015). Ови индикатори су свакако подложни даљој измени, сходно дешавањима у међународној политици.

5.2.4. Санкције као средство економске моћи

На другој страни, економска моћ се базира на извозу и увозу, односно производњи и потрошњи. Реч је о комплексном процесу међузависности, на који утиче мноштво фактора. По том основу могу настајати санкције, као један од инструмената у рукама економске моћи. Нај санкције дефинише као мере подстрекивања и кажњавања, које се предузимају са циљем да оснаже или обуставе неку одлуку или остваре утицај на одређену политику. Апропо томе, кристалише се дихотомија на позитивне и негативне санкције (Нај, 2012: 95).

Након Другог светског рата уочљива је диспропорционалност између међудржавних сукоба, чији се број смањивао, и санкција, које су постале све учесталије. Амерички председник, Вудру Вилсон о санкцијама говори на следећи начин „Држава која се бојкотује је држава која се на видику предаје. Примените овај економски, миран, тих и смртоносан лек и неће бити потребе за силом. Санкције вас не коштају живота, али врше притисак на нацију према којој се примењују, те по мом суду, ниједна модерна држава им не може одолети“ (Saul, 1942: 108). Без обзира на упитност и потребу за дубљим проучавањем овог става, једно је сигурно, истраживања указују да је сада десет пута више санкција годишње него 1950. године (Morgan, Syropoulos, & Yotov, 2023: 6). Имајући у виду историјат санкција, у највећој мери их предузимају велике силе, свесне да санкцијама не могу много изгубити у односу са трећим државама, а да на супротној страни могу много добити, уколико актере приморају на жељено понашање. С тим, ни мало не чуди податак да су Сједињене Америчке Државе, као највећа економија на свету, у периоду само од 1996. до 2001. године примениле чак 85 санкција (Gottemoeller, 2007/8: 100). Међутим, теоретичари овог феномена сматрају да негативне санкције, у највећем броју случајева, не постижу циљеве одвраћања због којих се предузимају (Elliott, 1998: 50; Lindsay, 1986: 153), попут неуспеха на Куби, или у супротстављању Садаму Хусеину у Ираку (Нај, 2012: 97). Разлог овакве (не)успешности санкција се може пронаћи у високо постављеним циљевима, наспрам којих економске санкције нису делотворне. Сценарио према коме економске санкције, круцијално делују на дубоко укореван режим Садама Хусеина, је поприлично оптимистичан, из угла оних који предузимају санкције. Но, треба имати у виду да санкције представљају први корак борбе, која се неретко наставља војним интервенцијама или другим средствима. Међутим, аутори истичу факторе који могу утицати на ефикасност санкција. Њихова успешност се повећава када су циљеви скромни, када се санкције уводе значајно мањој земљи, која се опционо налази у економској или политичкој кризи,

када претходно постоји значајна трговинска размена међу државама где би санкције значајно пореметиле свакодневно економско функционисање и када се уводе по принципу муњевитог рата, који изненађује супротну страну (Elliot, 1997).

Важно је указати да се санкције могу кретати и у супротном смеру, односно носити позитивну конотацију. У том случају тржиште може прерасти у својеврсну пијацу, на којој је могуће повлашћено трговати. На тој „пијаци“, купац није дужан да плати, или ће платити по минималној цени, док ће продавац остати задовољан, иако није наплатио пун износ, очекујући уступке на неком другом пољу. Ту аналогију користили су велики енергентски произвођачи, попут Русије, Ирана и Венецуеле на тржишту енергената или Сједињене Америчке Државе на многим пољима, као најмоћнија светска економија (Нај, 2012: 101-103). Ову праксу треба посматрати као позитивно дипломатско средство, које пак у економском књижењу има супротну конотацију. Дакле, економија подноси жртву, зарад виших спољнополитичких циљева.

Постхладноратовска епоха је евидентно подигла значај економије али истовремено и санкција, које постају честа пракса. Како се ради о динамичној области није једноставно испратити активност санкција, али ни категорија према којима могу бити усмерене, од појединаца и организација до националних држава, иако су често ови нивои директно повезани. О највећем броју појединаца према којима се примењују санкције не постоје подаци о држављанству (55,9%), затим следе, имајући у виду актуелна дешавања у међународној политици, држављани Руске Федерације (16,2%), Белорусије (4,5%), Ирана (4,2%), Авганистана (2,6%) и других нација са незнатним уделом (European Commission, 2024). Овакав тип података се синтетиче за сваку од категорија, попут терористичких или других организација и држава. На пример, имајући у виду последње поменути категорију, Европска унија је према Турској октобра 2019. године увела рестриктивне мере због бушења у источном Медитерану, које су још увек активне. Санкције представљају вид солидарности и подршке према Кипру, услед активности другог актера у њиховом морском појасу¹⁵. Само неки од примера пружају могућност схватања карактера и значаја санкција у 21. веку.

5.2.5. Значај природних ресурса

Велики број човекових потреба је везан за природне ресурсе. Из тог разлога веома важно је питање *на који начин се долази до неопходних ресурса: воде, хране, енергената?*. Његов одговор свакако није јединствен и умногоме зависи од тога о ком ресурсу је реч, као и да ли се ради о (не)обновљивом ресурсу. У овом смислу важна је рационална потрошња, као и свест о концепту одрживог развоја, односно располагању ресурсима које не угрожава потребе будућих генерација за њима. Овде није крај, још један битан сегмент јесте неравномерна распоређеност ресурса. У првом реду вода, као извор живота, није свима подједнако доступна. Централна Азија, Блиски исток и готово читав афрички континент су у највећем дефициту, док су Централна и Латинска Америка најбогатије регије, што потврђује несразмера између удела у светском копну и глобалних залиха овог ресурса (Килибарда и сар., 2014: 215; Lee et al., 2005: 110). Према подацима Уницефа 2,2 милијарде људи не

¹⁵ Детаљније на:

<https://www.sanctionsmap.eu/#/main/details/49/?search=%7B%22value%22:%22%22,%22searchType%22:%7B%7D%7D> Приступљено: 10.09.2024.

располаже адекватном водом. Од тог броја 1,5 милијарди има приступ основним потребама, 292 милиона имају ограничени приступ, 296 милиона користи неадекватне изводе, док 115 милиона људи прикупља пијаћу воду из површинских површина попут река и језера. Према подацима за 2022. годину, који постоје за само 142 земље, најугроженији су Мадагаскар, Уганда, Лаос, Непал, Етиопија, ДР Конго будући да у овим државама од 12 до 22% становништва конзумирају воду најгорег квалитета (UNICEF, 2023). Такође треба истаћи, да према најновијим подацима, у 2023. години 282 милиона људи односно 21,5% светског становништва не располаже храном неопходном за егзистенцију. Убедљиво највећи број ове популације је на афричком континенту (World Food Programme, 2024). Ове две категорије доминантно указују на лоше економско стање великог броја држава, будући да грађанима не могу гарантовати задовољење егзистенцијалних потреба.

Неравномерна распоређеност ресурса се наставља и у односу на литосферу. Постоји апсолутна несразмера између површине државе и њеног рудног богатства. Па тако Јамајка има стотину пута веће резерве боксита од САД, иако представља површински тачку у Карипском мору наспрам треће земље по површини на свету, бакра има дупло више у Чилеу него у Кини, док Африка обилује племенитим металима (Килибарда и сар., 2014: 215-216). Међутим, ови подаци су свесно изоловани од предикције економске развијености, будући да њихово поседовање не мора нужно ићи у корак са економским растом. Штавише, државе у којима је рударство значајна економска грана потпадају под најнеразвијеније или државе Трећег света. До овога превасходно долази услед експлоатације од стране моћнијих актера. Те стога, својеврстан је апсурд да значајан део афричког становништва нема егзистенцију, иако хода по тлу које обилује златом, бокситом, кобалтом и другим вредним рудама. Слична аналогија, у погледу распрострањености и економског просперитета, се у одређеном делу може применити и на фосилна горива, доминантно нафту и природни гас (видети табелу број 9). Велики број земаља са табеларног приказа су државе благостања са изузетним економским показатељима. На пример, Катар и Уједињени Арапски Емирати (УАЕ) заузимају пето и шесто место према бруто домаћем производу по глави становника (World Metar, 2024). Истовремено одређене државе се и поред изузетног енергетског богатства суочавају са кризама, попут Венецуеле, Ирана, Ирака. До тога долази услед неадекватне експлоатације, лошег располагања добитком или спољних фактора, као учесалог саучесника претходних проблема. Такво стање енергетске богатше чини привлачним другим актерима, који иницирају конфликте, користећи најразличитија средства борбе, вођени примарно економским постулатима, потенцијално произашлим из располагања енергентима. На тај начин државе се уводе у периоде рецесије и нестабилности, све због енергетског богатства које поседују.

Табела бр. 9 – Државе најбогатије нафтом и природним гасом (% удео у светским залихама)

Д Р Ж А В А	Нафта	%	Природни гас	%
	Венецуела	18.2	Русија	24.3
	Саудијска Арабија	16.2	Иран	17.3
	Канада	10.4	Катар	12.5
	Иран	9.5	САД	5.3
	Ирак	8.7	Саудијска Арабија	4.2
	Кувајт	6.1	Туркменистан	3.8
	УАЕ	5.9	УАЕ	3.1
	Русија	4.8	Венецуела	2.8

Извор: (Аутор; према: World Metar, 2024).

Дакле, кључ енергетског богатства није само у његовом поседовању већ и у располагању. Велики број енергетских динова остаје неразвијен, док на другој страни Јапан представља једну од највећих економија света, иако је сиромашан ресурсима (Naj, 2012: 87-90). Током шездесетих година прошлог века моћне компаније су у потпуности одређивале динамику на тржишту енергената, сходно својим потребама. Сва моћ се налазила у њиховим рукама. Одржавање таквог система је често захтевало мешања у унутарполитичка питања државе, ради очувања постојећег стања, попут укључивања англосаксонаца у спречавање свргавања иранског шаха Пахлавија 1953. године. Две деценије касније чувеном нафтном кризом у потпуности је измењено тржиште енергената, произвођачи су преузели примат над њим. Компаније олигарси су губиле на моћи, која се расипала међу великим бројем актера, који су „крали” занат и постајали конкурентни (Naj, 2012: 87-92). На другој страни државе добављачи теже што бољим економским условима набавке и диверзификацији, која није увек могућа. Русија, као највећи произвођач природног гаса, Европу чини умногоме зависном будући да велики број држава нема алтернативне добављаче значајних размера.

Међутим, економска борба актера на тржишту енергената не мора увек бити економије ради, већ циљеви могу бити разнородни. Веома често се може посезати за раније поменутим санкцијама, чија је примена на тлу природних ресурса, доминантно фосилних горива, позната историјска пракса. На пример, нафта је 1973. године постала моћно оружје арапских држава, у супротстављању америчкој хегемонији (Buzzan & Hansen, 2009: 85). У том смислу, Русија је такође користила чињеницу да представља гасну империју. Током 2006. и 2009. године дошло је до гасног ембарга, који је званично предузет због руског неслагања око цене енергената (Jović-Lazić & Lađevac, 2018: 31). Међутим, многи теоретичари међународних односа, сматрају да је завртање славине гаса каузални одговор, на раније тенденције Украјине ка прозападном дискурсу, односно потенцијалном чланству у

Северноатлантском савезу. Поменути ембарго гаса је довео до значајних енергетских криза широм Европе, која је зависна од руског гаса (Jović-Lazić & Lađević, 2018: 31). Дакле, правилности и сигурне куповине на тржишту енергената не постоје. Аргумент *не питам шта кошта* не гарантује куповину, енергетска потреба западне Европе и изградња вишемилијардерског гасовода у Балтику, не значи да ће њиме природни гас потећи. Логика без познавања међународне политике је на овом пољу безначајна.

5.3. Мека моћ – појам и анализа

Како је претходно објашњено, војна и економска моћ имају своју тврду и меку димензију, које се суштински разликују. Али мека моћ је увек мека. Из тог разлога постоје тешкоће у њеном дефинисању, одређењу, чак и питања да ли мека моћ заправо постоји? Таква оспоравања произилазе из неопипљивог карактера и немогућности меке моћи да се апсолутно сведе на мерљиве категорије, чиме се додатно шири њен концепт. Како Нај наводи, моћ је попут љубави, лакше је осетити је, него дефинисати и мерити (Nye, 2004: 1). Поређења ради, војну и економску моћ је квантитивно могуће приказати, бројем обучених војника или произведеног оружја, односно бруто домаћим производом или стопом привредног раста, док привлачност или харизму није могуће на тај начин изразити. Стога, поједини аутори је поједностављују сматрајући да је реч о моћи која користи нефизичка средства (Rothman, 2011: 51). Ова дефиниција се може сматрати валидном, једино када се прави дихотомија моћи на тврду и меку, у складу са којом Фрејзер наводи да тврда моћ прети, а мека моћ заводи (Fraser, 2003: 10), док подробније бављење врстама моћи захтева комплекснија одређења. Други аутори меку моћ описују као стару навику у новом оделу (Snow, 2009: 4), односно као облик моћи који је постојао много пре дефинисања од стране науке о међународним односима (Krige, 2010: 123). Такође, Сун Цу, иако теоретичар рата, је сматрао да је врхунац способности поразили противника без борбе (Kilbane, 2009: 187), кроз постулате касније дефинисане под појмом меке моћи.

Истакнути теоретичар моћи са Универзитета у Харварду, Џозеф Нај, меку моћ дефинише као способност да натерате друге, да желе оно што ви желите (Nye, 2002: 9), а да не користите силу или плаћање, већ привлачност (Nye, 1990). Према њему, мека моћ државе почива на култури, политичким вредностима и спољним политикама, као кључним ресурсима. Стога, успех меке моћи није у потпуности под контролом оног ко је предузима. Значајна је позиција мете, односно њене реакције на предузете акције. Реч је о игри, која захтева партнера. С тим у вези, Нај напомиње да мека моћ не даје брзе резултате, већ се на њих треба чекати (Naj, 2012: 210-211). Наведено је могуће схватити поновном дигресијом на војну и економску моћ. Војна интервенција или економске санкције, као тврде компоненте моћи, ће веома брзо остварити утицај на мету, док ће мека моћ ишчекивати сазнање како на њу реагује мета. Но, важно је напоменути, војна и економска моћ могу имати своју меку димензију. На пример, војне помоћи или диктатори, који гаје култ јунаштва и непобедивности, могу деловати привлачно у складу са меком моћи (Naj, 2012: 113-114). Идентичну логику је могуће применити и на економску моћ. Тако креирана мека моћ, се веома тешко стиче, али лако губи. На пример, Вијетнамцима је могуће, у одређеној мери, била привлачна и задивљујућа војна моћ Сједињених Америчких Држава након Другог светског рата, али такав утисак је евидентно

нестао након бруталних сцена испољавања те моћи током дводеценијског Вијетнамског рата.

5.3.1. Позиција меке моћи у науци о међународним односима

Нај је меку моћ у свом приступу поделио на политичку, културну и образовну и дипломатску моћ. Политичка моћ је везана за политички систем државе, функционисање институција у оквиру поделе власти и спровођење политике на разним нивоима (Nye, 1990). Аутор у овој класификацији изоловано посматра политичку и дипломатску моћ, иако треба истаћи да политичка моћ, у свом најширем поимању, интегрише дипломатску моћ, као полугу спољне политике. Ова димензија моћи је покретач билатералних и мултилатералних односа међу државама (Haneş & Andrei, 2015: 35). Културна и образовна моћ окупља активности које се тичу формалног образовног система, неформалних модела усвајања знања и вештина, вредности друштвене културе, неговања културне баштине, медија и комуникације. Неке од карактеристика меке моћи, као појма од значаја за разумевање целокупне моћи националне државе, су:

- *Традиција*; овај појам је неодвојив од културе. Сваки културни образац пролази еволуцију кроз коју се надограђује, али не запоставља раније обрасце, који постају део традиције;
- *Временитост*; подразумева ограниченост и променљивост појава током времена;
- *Распрострањеност*; мека моћ има изузетну способност ширења. Сходно томе мека моћ надилази националне границе, те се различите врсте моћи на глобалном нивоу могу сусретати, сударати и такмичити;
- *Динамичност*; статичност није особина меке моћи, будући да се она константно мења;
- *Зависност*; иако мека моћ има велики значај у концепту моћи, она је зависна од других димензија моћи, те држава треба равномерна развијати све полуге моћи (Haneş & Andrei, 2015: 32-33).

Наука о међународним односима различито гледа на меку моћ. Најпре, група теоретичара концепт меке моћи идентификује са либералним схватањима међународне политике. Такво гледиште доминантно долази од институционализма и мултилатеризма, иманентних теорији демократског мира (Laune, 2010: 71). Међутим, надасве супротстављени табор реалиста уочава и своје карактеристике у постулатима меке моћи, чиме се оповргава хипотеза о њиховој заслепљености тврдим облицима моћи. Кар и Моргентау, у својим капиталним делима са средине 20. века, уводе појмове *моћ над мишљењем* и *привлачности другим државама* (Carr, 1946; Morgenthau, 1948), који су типик стратегије коју имплементира мека моћ. То је настављено и са реалистима каснијег доба, попут Џорџа Кенана, који су разумевали важност културе и политичке моћи за позиционирање државе на међународном плану (Nye, 1990: 45). Генералним сагледавањем меке моћи стиче се утисак да је реч о безазленом пакету са машном на врху, који је ношен циљевима. Но, такво схватање је погрешно по више основа, могуће због придева који се испред ње налази, давајући дојам умерености и благонаклоности. Међутим, поруке које шаље мека моћ могу бити изузетно оштре, са елементима осуђивања, условљавања, подмуклости, дискредитације, манипулације. Стога, поистовећивање меке моћи са „поступањем

на леп начин” је својеврстан мит, као и строго поистовећивање са либерализмом или реализмом.

Иако мека моћ представља изузетно препознат концепт у академским круговима, треба истаћи да постоје аутори који га критички сагледавају. На пример, Гелб наводи „мека моћ је предигра, а не права ствар. Важна је, али није моћ” (Gelb, 2009: 219). Ово схватање је види као пут ка правој моћи, реч је о предворју које нема разноврсност и капацитет да је самостално спроведе. Критике попут ове као да упадају у замку о претходно поменутом, привидно благом, карактеру меке моћи. Насупрот томе, Фергусон меку моћ пореди са баршунастом рукавицом, која прекрива оловну руку (Ferguson, 2003: 21). Имајући све наведено у виду, поднаслови који предстоје теже ближе одређењу извора али и појавних облика меке моћи.

5.3.2. Средства и извори меке моћи

Како поједина војна средства или економски показатељи имају различиту ефикасност у конкретном случају, тако и од средстава меке моћи умногоме зависи крајњи епилог. Како сваки од њих располаже степеном моћи, потребно је приказати основне моделе класификације ових средстава утицаја од визуелног и звучног, као историјски најпримитивнијих начина преношења порука, преко архитектонског и сценског сегмента, који се представио подесним обликом утицаја, све до масовних медија као тековине модерног друштва. У овом делу рада то се чини најпре историјским прегледом развоја средстава меке моћи, а затим и указивањем на савремене следбенике и ефекте таквог делања.

Сликовно изражавање поруке представља ефикасан начин њене материјализације. Пренос порука на овај начин даје јако добре резултате, те је сликовни садржај у неком од својих појавних облика постао важно средство меке моћи. Сликовно конципиране поруке имају више модела свог испољавања. Фотографија представља један од заступљенијих начина и неретко успева да овековечи историјске епохе успешно остајући очувана у цивилизацијској меморији (Fara, 2003: 14). Том аналогijом, слика совјетског војника који, на врх зграде Рајстага у Берлину, поставља заставу Совјетског Савеза, представља симбол успеха антифашистичке борбе. Битно је указати, фотографија представља неизоставан инпут у креирању многих медијских аутпута попут публицистика, штампе, плаката, летака, штавише представља и основ филма и телевизије. Као учестале варијације сликовног утицаја појављују се уметничка дела, цртежи, карикатуре и стрипови. Карикатура је постала популарно средство за комуницирање са јавношћу са елементима сатире али и неретко подругљивим сегментима. На овај начин креирани садржаји привлаче пажњу маса, извештавајући на занимљив начин, али неретко производе и гнев оних који су (не)посредно предмет илустрације. Негативна ескалација карикатуре погодила је почетком 2015. године француски сатирични недељник Шарли Ебдо (франц. *Charlie Hebdo*). Тумачење карикатуре пророка Мухамеда, у муслиманском свету, било је повод за терористички акт, који је узбуркао јавност али и представио сву моћ садржаја оваквог типа (Połomska-Kimunguyi & Gillespie, 2016: 568). Појачана активност карикатуре и стрипа забележена је након Другог светског рата пратећи културни обрт који је модерна донела са собом (Wright, 2003).

Архитектонски подухвати такође могу представљати значајно средство усмерено ка промовисању одређених вредности. То могу бити изглед и боја фасада, украсни орнаменти, масивни гипсани, бакарни или бетонски прикази владара или симбола владавине, који заузимају централне делове градских тргова. Типичан пример таквог приступа представљала је лењинистичка политика, која је кроз уметничке споменике веома успешно комуницирала са становништвом. Уз масовност, односно свеprisутност овог модела, стиче се дојам како се владар налази иза сваког ћошка (Kruk, 2008: 27). Та теза се уз нешто метафоре може дуално тумачити, најпре реч је лидеру који је ту на сваком кораку и брине за своје грађане, али ће такође полицијски надгледати и санкционисати недозвољено опхођење уливајући страхопоштовање. Битно је схватити да овај сегмент архитектонског утицаја не представља нововековну појаву, те се подједнако добро може уочити у, на пример, древном Египту или Старом Риму.

Сцена се такође кристалише као погодно средство за наметање система вредности, без обзира да ли је реч о позоришној представи, митингу или другом облику масовног окупљања. Појединци који се налазе испред сцене се међусобно разликују према психо-социјалним карактеристикама, што утиче на стварање социјалне дистанце. Циљ оратора је да се ослободи окова хетерогености и да у масу унесе елемент заједништва и јединства (Јазих, 2013). На тај начин услед креирања општих интереса његов задатак постаје монолитан, а схватања општеприхваћена. Посебни симболи, поздрави или узвици настали на оваквим окупљањима се (не)свесно епидемијски шире, док се у њиховом бекграунду могу назирати дубоко укоренење политичке идеје и поруке.

Масовни медији су успешно пренебрегнули проблем ранијих средстава, који се односи на немогућност пласирања информација на шира подручја, те тиме постали најзаступљенији принцип са изузетним потенцијалом. У складу с тим савремени човек после сна и рада посвећује највише пажње масовним медијима. Протоком времена мас-медији пролазе поступну генезу, надограђујући и усавршавајући своје технике и методе, вишеструко правдајући епитет *глобалног села*. Још у 19. веку Алексис де Токвил, истакнути филозоф, указао је на благодети слободе штампе, али и на потребу покорављања разним врстама неизбежног зла до чијег раћања та слобода доводи (Tokvil, 2002). Иако сежу далеко у прошлост новински фељтони и даље представљају популарно средство у пласирању информација. Поред традиције и конвенционалности за опстанак у сложеном медијском гротлу значајна је флексибилност, оличена у способности трансформације од црно-белих широких страна до популистичких сведруштвених илустрација. У свом почетку функционисале су по моделу „све о свему” (Цветковић, 2018: 262). У каснијим етапама долази до специјализације према тематским јединицама, чиме настају спортски магацини, модни часописи, научне и стручне публикације. Након штампе, која и данас није занемарени елемент популистичке теорије, долази радио фреквенција, која је обележила прву половину 20. века. Читање са новинског папира добија своју конкуренцију у виду тонског материјала, чија моћ је природно већа. Могоућност директног обраћања путем радио станица, уз коришћење свих благодети вештине говора, чини почетну предност овог медијског новитета (Стојановић, 2020: 5). Тренутност и актуелност у дистрибуирању информација путем радио пријемника ишла је у корак са жељом слушаца да знају све и одмах. Друга половина 20. века и појава телевизијских пријемника додатно поткрепљује циљеве

меке моћи, имајући у виду спој дотадашњег тона са сликом, која према чувеној фрази вреди више од хиљаду речи. Преношење поруке овим медијским средством захтева пажњу о гестикацији, невербалној комуникацији и другим спољашњим карактеристикама (Стојановић, 2020: 5). Међутим, крај 20. века са собом носи даље усложњавање средстава комуникације. Појава рачунара и интернета, уз апсолутну универзалност и свеprisутност, је нова прекретница масовних медија. Веома успешно су претходнице интегрисане у јединствену целину, која је придобијала публику. На том путу једна од важних заслуга била је децентрализација, као карактеристика дигиталних медија, чиме су обим, извор и трансфер информација постајали доста једноставнији.

Дакле, како се може закључити извори меке моћи потичу из многих друштвених области попут културе, образовања, науке, информисања. Субјекти такве моћи могу бити државе, али у савремено доба све интензивније и компаније, невладине организације, групације и појединци (Putre Jakovljević, 2019: 52). На пример, менаџмент можемо посматрати као савремени облик меке моћи у компанијском пословању, усмерен ка максимизирању профита. Поред располагања ресурсима успешност фирме ће умногоме зависити од способности менаџмента на свим нивоима. Невладине организације или друштвено видљиви појединци своју позицију могу искористити за промоцију идеја и вредности, те ће мека моћ и на овом пољу наћи своју примену. Културолошки обрасци могу бити привлачни другим актерима и одређено подручје учинити препознатљивим. На пример, јапанска храна, јужноамерички плесови, амерички каубој, афричка пустиња све до архитектонских достигнућа попут Ајфелове куле у Паризу, Шпанских степеница у Риму или Гаудијеве катедрале *Sagrada Familia* у Барселони. Не треба запоставити и образовну, и сваку другу размену, ћака, студената, научника, професионалаца. Готово 750.000 страних студената, сваке године дође у Сједињене Америчке Државе (Нај, 2012: 124). Ова импозантна бројка, свакако утиче на промовисање америчке културе и система вредности широм света, будући да се највећи број привремених становника врати у матичну земљу, са позитивним утисцима.

Медији, такође, у свим својим појавним облицима, представљају важан инструмент меке моћи. Ту су и филмски и серијски садржаји, који веома ефикасно могу популаризовати систем вредности. На пример, јакхач Тексаса који номинално чува земљу и стоку, постаје симбол одбране америчког начина живота од досељеника са стране у 19. веку. Такву позицију каубоју омогућују популарни вестерни, који постају препознатљив филмски жанр на глобалном нивоу (Hobsbaum, 2014: 264), без обзира што се он номинално не разликује од, на пример, гаучоса. Слично се догађа и у сфери музике или спорта, где актери који су номинално задужени за забаву или доколицу, постају најпрепознатљивије личности друштва. Као такви постају подесни за промовисање најразличитијих вредности, које не морају имати никакав вид повезаности са њиховим примарним занимањем. На пример, поједине анкете америчке кампање 2024. године указују да ће ставови популарних појединаца утицати на избор у делу популације. У том смислу помиње се утицај Тејлор Свифт (енг. *Taylor Alison Swift*), прве милијардерке са музиком као главним извором прихода, на млађе бираче. Ова кантауторка је након једне објаве са политичком конотацијом на друштвеним мрежама произвела да преко 400.000 људи у једном

дану приступи сајту *Vote.org*¹⁶, што је 13 пута већи број од просечне посете овој платформи (The New York Times, 2024). Ово није преседан, већ овакви и слични примери, представљају учесталу праксу широм света.

Стратегија према којој се држава путем јавне дипломатије бори за што бољи статус, има дугу традицију. Међутим, током последњих година тај посао постаје све захтевнији, имајући у виду развој технологије и чињеницу да су савремене државе у највећем броју демократије. Обиље доступних информација, уводи у стање незаинтересованости. Стога, како би информација била привлачна и видљивија, мора се по неком основу разликовати од конкурената. Тај задатак *спин стручњака*, како их Нај назива, постаје јако важан (Нај, 2012: 133). У том смислу, надметање се са бојног поља премешта на тло интернет прича, са најразличитијим актерима, које могу бити подложне пропагандном деловању. Представљањем најважнијих аспеката меке моћи увиђа се њена снага, коју поједини аутори одбацују, сматрајући да се ради о привлачењу које се не може окарактерисати као моћ (Нје, 2022: 17). Такав став пренебрегава циљеве трећег лица моћи, који се тичу мењања вредности и преференција других актера. Тај процес не мора бити циљ сам по себи, већ може представљати предворје значајнијих промена. Нацистички дискурс је у својим почецима, у баварским пивницама, био пример меке моћи, која је у каснијим годинама еволуирала у добро познати сценарио. Обиље представљених примера, указује да врсте моћи не треба посматрати изоловано, већ у оквиру међузависности са другим димензијама моћи и конкретним контекстом.

5.3.3. Корелирање пропаганде и меке моћи

Након дефинисања меке моћи и утврђивања доминантних извора треба истаћи да њен саставни део у појединим аспектима представља пропаганда, те је овај део рада посвећен управо том појму, доминантно њеном историјског грађењу. Уколико кренемо за етимолошким тумачењем пропаганде долазимо до латинске речи *propagare*, што у дословном преводу подразумева ширење или распрострањавање, информација, начела, појава, вредности што корелира са одређеним постулатима меке моћи. Сама активност пропаганде пролази дуг пут трансформације и надоградње од првих облика друштвене организације преко средњовековних заједница све до постмодерних друштава. Почетак ове временске лествице везује се за период Антике у којој настају организоване друштвене заједнице које је потребно усмерити и вредносно искординисати. Платон је у својој Републици (енг. *De Republica*) препознао потребу за ограничавањем песничких слобода алудирајући на креирање тежње о својеврсном надзору над суморним мотивима стихова у којима је препозната штетност по ратнички дух. Надовезивање, како временско тако и суштински појмовно, је предузео Ксенофонт, који у својој Анабазис (енг. *Anabasis*) наводи како ни број ратника ни њихова снага не доносе победу у рату, већ пресудну улогу игра јачина душе, наспрам које непријатељи немају шансе. На другој страни, Римски пропагандни потенцијал обилује митолошким причама, које имају за циљ истицање народног поноса и витешке снаге. Штавише, према једног таквој митологији Рим су основали Ромул и Рем, које је одгајала вучица. Симболика вука у

¹⁶ Реч је о сајту непрофитне организације који садржи информације о изборној кампањи у свим америчким савезним државама. Истовремено платформа омогућава регистрацију, верификацију и гласање бирача путем поште. Детаљније на: <https://www.vote.org/> Приступљено: 27.09.2024.

овом контексту даје епитете храброг и неустрашивог народа који настаје у подножју Апенина (Taylor, 2013).

Историјски следбеници друштва с почетка средњовековног периода су била ограничена у погледу средстава пропаганде. Низак ниво грађанске просвећености и непознавање писаног језика су умногоме утицали на процес ширења информација који је пре свега био поверен свештенству, базирајући се на усменим проповедима. Догматска учења, конструисана тако да могу бити прихватљива свим слојевима друштва, омогућавајући им идентификацију уз карактер масовности, представљају идеал пропаганде и према модерном схватању. Но, битно је указати да је развој пропаганде директно зависан од друштвених дешавања, која утичу на њену стагнацију, одржавање или подстицај. Том аналогijом револуционарни периоди су представљали пандан мирној луци, коју ће убрзо узбуркати бунт и пропагандно фразирање. Прва у низу, Америчка револуција, је дала несумњив допринос пропаганди какву данас познајемо. Борба против британске власти је писменом америчком становништву била интерпретирана, пре свега, новинским насловима којих је, имајући у виду да је реч о другој половини 18. века, било на завидном нивоу. Реч је о постојању 70 новинских издања, у моментима када је револуција била на врхунцу (Тадих, 2010). Једини проблем, који је савремено доба успешно пренебрегнуло, био је транспорт актуелних информација до крајњих корисника.

Новитет који је Колумбово тло донело у овом контексту била је музика и њен утицај на дешавања, како на фронту, тако и код широких народних маса тадашњих Американаца. Поједине композиције су музички имале елементе маршева, те су њихове интерпретације постале део револуционарне борбе, уз паралелно штампање текстова у новинама (Crawford, 1976: 1-10). Приступ Француске револуције је био нешто другачији, уз присутност тежње да се свим слојевима француског друштва приближе револуционарне идеје, кроз памфлете у виду кратких теза друштвених промена које се промовишу. Поред музике, са емотивним патриотским стиховима, поприште револуционарних идеја постала су и позоришта чији су комади слали политичке поруке и неговали националистичка осећања. Доминантност ових облика пропагандне делатности је донекле била изнуђена, имајући у виду висок ниво неписмености међу француским становништвом. Поменуте револуције представљале су авангарду у политичкој борби и промовисању друштвених идеала, али и у разграђивању и усавршавању пропагандне делатности, као полуге меке моћи. Реч је о постављању темеља, који је декадама и вековима након тога технолошки унапредовао. Стога, данас о пропаганди говоримо као појму који се не односи само на сферу политичког деловања, већ се испољава и на многим другим пољима.

5.3.4. Значај меке моћи у потрошачком друштву

У поглављу које се бави економском моћи је било речи о конзументистичком друштву, широке потрошње, које настаје као продукт капитализма. Поред неспорно економских ефеката, треба истаћи и улогу меке моћи у креирању потреба и активности савременог човека, који све теже остаје имун на импулсе капиталистичког тржишта. Рекламирање је један од најзаступљенијих модела утицаја на потрошаче. И најквалитетнији производ, без адекватне промоције, може проћи готово неопажено, имајући у виду обиље производа сличне намене. Модерне рекламе не представљају спонтана оглашавања, већ добро планиране вести, често у

форми прича које имају за циљ глорификовање конкретног производа. Иако креатори рекламних садржаја јесу усмерени ка убеђивању или изазивању привлачности, расположење савременог гледаоца-мете-купца умногоме олакшава посао. Наиме, Бодријар износи тезу да се жеља за завођењем поклапа са жељом људи да буду заведени (Бодријар, 2023: 156). Истинитост рекламних порука аутор не доводи у питање сматрајући да би такво поступање брзо било демистификовано. Реч је о порукама које су између лажи и истине, док су њене значајније особине оригиналност и остављање утиска привлачности или знатижеље (Бодријар, 2023: 156-158). Штавише, поруке које се шаљу веома често могу имати уопштени карактер, те се не морају директно доводити у везу са производом, бар не у почетку. Протоком времена *Just do it* (срп. *Уради то*) или *Open Happiness* (срп. *Отвори срећу*) су постали слогани који се везују за конкретне производе, представљајући готово синониме Најка (енг. *Nike*), односно Кока Коле (енг. *Coca-Cola*).

Рекламни садржаји свакако коегзистирају са масовним медијима. Иако се стиче утисак да само попуњавају празнине између најразличитијих медијских садржаја, савремене рекламе веома ефикасно могу бити и део њих. Рецимо, главни јунак филма вози ауто одређеног модела, одевен је брендираном одећом, ужива у obroку познатог ланца брзе хране. Такође, препознатљивост одређених лица их може учинити погодним за промоцију производа, који могу, али и не морају, имати повезаност са области у којој су се истакли. На пример, Рајан Рејнолдс (енг. *Ryan Reynolds*), познати глумац и продуцент, је отпочео сарадњу са компанијом Минт Мобајл (енг. *Mint Mobile*), након чега је дошло до раста прихода за 50.000% (Tech crunch, 2020; Search Engine Journal, 2024). Међутим, постоје и супротни случајеви. На конференцији након фудбалске утакмице један од најпознатијих спортиста свих времена, Кристијано Роналдо, је склонио боцу Кока Коле, уз коментар да треба пити воду. Овај гест је учинио да тржишна вредност компанија убрзо падне за 4 милијарде долара (The New York Times, 2021), што представља озбиљан финансијски удар, чак и за компанију тог реномеа.

Поред медија савремена потрошња свој утицај на потенцијалне купце остварује широком палетом техника. Бодријар симболично указује на значај излога, као простора који није ни унутра ни споља, који је делимично јаван али и приватан, са прорачунатим бојама и распоредом предмета (Бодријар, 2023: 212). Многе технике садрже психолошке премисе којима остварују утицај на одлуке, идеје и вредности људи. Стога, постаје јако важан изглед и организација изложених производа. Једна од техника користи *комплементарне групе*, поред тестенине се налази сос за њихову припрему, крај фарбе су четке различитих димензија, док поред кауча стоји клуб сто који се уклапа у амбијент. ИКЕА је један од добрих примера распореда производа по моделу петље. Купац пролази читавом радњом, чиме се повећава вероватноћа куповине мноштва производа мимо почетног плана (Ankor store, 2023). Такође, млеко и хлеб се налазе на крају маркета будући да су предмет свакодневне куповине, док пут до њих захтева пролаз поред много других артикала, најскупљи производи су у висини очију, дечије послатице се налазе њима при руци, док жвакаће гуме и цигарете заокупљају пажњу током стајања крај касе. Сумарно све наведено, имајући у виду обим, учесталост и могућност обликовања преференција човека, представља важну компоненту меке моћи савременог доба.

5.4. Сајбер моћ – појам и анализа

Многе историјске епохе мењале су друштвене обрасце и моделе функционисања. Међутим, стиче се утисак да ниједан историјски период до информатичке револуције, није донео толико промена, у толико кратком временском периоду. Иако појам информатичке револуције можемо посматрати као целину, пожељно је указати на њену генерацијску генезу. *Прву информатичку револуцију*, која је отпочела у 19. веку, обележио је проналазак телефона и радио пријемника. Век касније, уследила је *Друга информатичка револуција*, током које су се појавили први рачунари (Путник, 2012: 66). Коначно, *Трећа информатичка револуција*, која траје свега пар деценија, донела је најзначајније промене. Усавршени су персонални рачунари и развијена глобална мрежа – Интернет, чиме је друштво ушло у нову етапу (Путник, 2012: 66). С правом, за овај период се користи и синоним *Информационо друштво*. Прегршт све доступнијих информација је у директној пропорцији са развојем савремене технологије. Током последњих тридесет година, информатичка моћ се удвостручавала сваких осамнаест месеци, а почетком 21. века коштала хиљади део онога што је коштала седамдесетих година прошлог века (Nye, 2014: 19). Меморијске картице су протоком времена губиле на физичком габариту и цени, али добијале на меморијском капацитету, те данас неколико стотина гигабајта несметано можемо носити уз привезак кључа. Паралелно са тим, растао је број корисника социјалних мрежа, чиме је живот савременог човека добијао нову димензију.

Сајбер простор¹⁷, као неопипљиво место међу рачунарима (Schwartz, 1994, према: Путник, 2012: 74), постаје креатор нове свеобухватне моћи. Постојање минималних препрека, уз исте такве трошкове, омогућује присуство великог броја недржавних актера у сајбер простору, док се утицај може остваривати како унутар, тако и изван сајбер простора. Тиме националне државе губе епитет кључних актера, будући да се моћ расипа на више интересних сфера. Иако је јаз међу актерима умањен, то и даље не значи изједначавање сајбер капацитета великих држава и појединачних организација. Веома често управо су државе актери који предузимају значајне дефанзивне или офанзивне активности у сајбер простору. На пример, званични Пекинг, који је током немира у покрајини Синђијанг, вишемилионском становништву ограничио приступ интернету или сајбер напад на Естонију, за који је верује да је предузет од стране Русије¹⁸ (Ashmore, 2009: 6).

5.4.1. Средства сајбер моћи

Сајбер моћ, иако најмлађа у низу врста моћи, веома успешно кроз своја средства акомодира са меком, економском или војном моћи. Интернет, као једно од важних средстава примарно меке сајбер моћи, бележи рапидан раст у глобалном становништву. Почетком последње деценије 20. века било је свега педесетак сајтова на свету, кроз једну деценију тај број је премашио 5 милиона док и даље вртоглаво расте (Nye, 2019: 10). Од тог момента до данас ствари су се значајно промениле у корист мреже, те стога треба указати и на актуелне податке, иако је реч о значајно

¹⁷ Неретко се у литератури може пронаћи и термин *Кибер простор*, реч је о апсолутном синониму.

¹⁸ Напад се догодио 2007. године, симболично на дан када Русија обележава победу над нацистичком Немачком у Другом светском рату. Поред овог напада, дошло је и до суспендовања путничког саобраћаја између две земље (Kampmark, 2003: 288; према: Ashmore, 2009: 6). Такво стање представља кулминацију захлађених односа двеју земаља, који настају због прозападног дискурса Естоније након дезинтеграције Совјетског Савеза.

променљивој категорији у јединици времена. У 2024. години има 1,13 милијарди веб локација, сваког сата се креира преко 10.000 веб локација, више од 70% предузећа их такође поседује, готово 30% фирми спроводи пословање на мрежи, Гугл дневно има 8,5 милијарди претрага дневно, у дану се пошаље готово 350 милијарди мејлова и искористи четири милијарде гигабајта интернета (Curate Labs, 2024). Људи који имају приступ Интернету, активни у свему овоме, чине 66% светске популације или 5.35 милијарди (Forbes Home, 2024). Сви наведени подаци иду у прилог чињеници да Интернет заузима важну полугу моћи коју не треба занемаривати, будући да се на мрежи одвијају свакодневне активности савременог човека, од комуникације, забаве и посла до деструктивног деловања.

Даљом генезом информационих технологија развија се кибернетски организам или *киборг*, као интегрисани систем човека и машине (Warwick, 2003: 131), који потенцијално може обављати спектар делатности од кувања кафе, погађања коша са половине терена, полицијског патролирања до ратовања, у зависности од специјализације и намене за коју је креиран. На том трагу, треба указати и на вештачку интелигенцију, односно њен глобално популарни продукт *ChatGPT*, који је током првих пет дана достигао број од преко милион корисника, док према подацима из марта 2024. године има 180 милиона корисника широм света (Mortensen, 2024). Реч је о генеративном, унапред обученом, трансформатору, који је заснован на напредним алгоритмима машинског учења, снабдевеним великим скуповима података, што га чини моћним алатом, који омогућава комуникацију на релацији човек – машина (Božić, & Poola, 2023). Овај савремени помоћник, поред олакшавања многих човекових активности, представља својеврстан „усисивач” информација. Долази до велике количине података о људима, њиховим интересовањима, активностима, што представља значајну моћ овог сајбер средства, која многоструко може бити искоришћена.

Након средстава сајбер моћи која доминантно кокетирају са меком моћи, треба указати и на она која се доводе у вези са економском и војном димензијом. Иако се велики број економских активности преноси у сајбер простор, један од најзаступљенијих облика јесте трговина криптовалутама. Реч је о систему дигиталног плаћања, који се уноси у базу података и чува у дигиталним новчаницима, мењајући физички трансфер новца. Јединице криптовалуте настају кроз процес рударења, као облика валидирања на мрежи. Прва криптовалута Биткоин (енг. *Bitcoin*), створена је 2009. године (Kaspersky, 2024), док глобално тржиште криптовалута вреди 2.42 трилиона долара (Forbes, 2024), бележећи могућност додатног раста протоком времена.

Као што је могуће закључити сајбер простор је утицао на многе сфере друштва, самим тим није мимоишао ни рат. Сајбер ратовањем отвара се нова димензија, са потенцијалом проузроковања несагледивих безбедносних последица. Најпре, није могуће јединствено дефинисати овај облик ратовања, те стога академска литература нуди прегршт схватања. Поједини аутори сајбер рат дефинишу као коришћење рачунарских техника и метода према инфраструктури противника са намером угрожавања националне безбедности (Adkins, 2001: 13) или као подскуп информационог ратовања у сајбер простору, путем повезаних рачунарских мрежа (Путник, 2012: 132; према: Parks & Duggan, 2001: 122). Путник закључује да се термин сајбер ратовања користи да означи скуп активности на појединачном, друштвеном, корпоративно-економском и војном нивоу (Путник, 2012: 132). Дакле, реч је о

широком феномену који обухвата војне, али и невојне транснационалне и асиметричне претње по безбедност. Средства која се користе у изазивању таквих претњи по безбедност аутор дели на она аутоматизована за прикупљање информација и извођење напада (Малициозни кодови и Опструкција услуга) и Технике обмањивања на индивидуалном нивоу (Социјални инжињеринг и фишинг), (Путник, 2012: 143-167). Њихов спектар циљева је широко распрострањен, од наношења штете рачунарском систему, што чине Вирус, Црв, Тројански коњ и други Малвери, преко манипулација које не долазе од информатичких способности, попут социјалног инжињеринга, све до илегалног прикупљања података путем фишинг техника, која је често везана за стицање материјалне користи (Путник, 2012: 132, 137, 143-167). Имплементација ових средстава захтева поседовање завидног информатичког знања и познавање специфичних техника и метода.

Када говоримо о утицају информатичке и технолошке димензије важно је указати како је она модификовала рат, који се не одвија само конвенционалним већ и информационо софистицираним средствима. Апропо томе, посебну пажњу заслужује технологија развоја беспилотних летелица, односно дронова и њихове употребе у савременим војним сукобима. У почетку, њихова употреба је била везана за елиминисање ризика од људских жртава приликом обављања задатака и активности. Међутим, протоком времена је уочено да беспилотне летелице имају низ других предности. Многоструко мање коштају војне буџете од авиона исте намене, десет пута су издржљивији што омогућава дуготрајније извршавање задатака у ваздуху и генерално представљају флексибилнија сајбер средства, која налазе ширу примену (Lewis, 2011: 3-4). Имајући у виду да је реч о савременим технолошким достигнућима која се континуално усавршавају, карактеришу их и одређена ограничења. Ова сајбер средства су значајно спорија од конкурената у ваздуху, подложна су ометањима имајући у виду њихов начин функционисања и продукују низ дилема из угла међународног хуманитарног права (Lewis, 2011: 5). Елем, властиту производњу мимо највећих сила, Сједињених Америчких Држава, Русије и Кине, има још свега пар земаља и то Иран, Израел и Турска (Стекић, 2023: 237). Поменути актери су истовремено и на врху листе држава које поседују војне софистициране дронове. Наиме, Сједињене Америчке Државе предњаче са 444 дронова, односно 29,4% у укупном уделу, следи Турска са само једним дроном мање, Кина са 151 дроном (10%), Пакистан 113 (7,5%), Русија 100 (6,6%), Иран 83 (5,5%), Египат 22 (2,1%), док остале државе света имају удео од 9,5% (ArmedForces, 2024). Реч је о тржишту које се убрзано развија, имајући у виду да најзначајније компаније у овој области остварују респектабилне профите по основу трговине дроновима. Једно је сигурно, укључивање беспилотних летелица у савремено ратовање је *per se* привукло значајну пажњу академске, професионалне али и шире јавности, што улива оптимизам у превазилажењу етичких и других недоумица.

5.4.2. Носиоци сајбер моћи

За разлику од држава, које се у начелу боре за очување или јачање капацитета, вредности, стратешке позиције или угледа, недржавни актери, али и појединци, имају разноврснији спектар сајбер циљева. Криминалне групације ће тежити стицању профита у сајбер простору, корпорације јачању позиције на тржишту, политичке организације својим идеологијама, терористи регрутовању појединаца широм света. Последње поменути аспект, умногоме забрињава светску јавност. Развој савремене технологије, уз лакоћу приступа, је остваривање јавности и

публицитета, као циљева терористичких организација, учинио доста лакшим. Сlike застрашивања веома брзо обилазе свет, попут видео записа на коме ел Заркави, припадник Ал Каиде, одсеца главу једном Американцу (Naj, 2012: 151). Сајбер моћ представља ново подручје, које се још увек развија, али поседује изузетан потенцијал, који може бити (зло)употребљен од стране деструктивних актера. Такође, налази примену кроз сва три аспекта раније представљене релационе моћи (видети поднаслов 4.5. Три „лица“ релационе моћи), како у мекој, тако и у тврдој компоненти. Сходно томе, прво лице моћи може користити злонамерне софтвере и програме (*тврда моћ*) или привлачне материјале којима утиче на понашање других (*мека моћ*). Друго лице моћи користи филтере (*тврда моћ*) или варијанте самоконтроле (*мека моћ*), док трећа лице релационе моћи примењује моделе попут система кажњавања (*тврда моћ*) или креирање норми, које одређено поступање чине непожељним (*мека моћ*), (Naj, 2012: 160).

Поред држава и поменутих недржавних организација, појединци могу бити значајни у сајбер простору. Мимо усмерености на стицање материјалне добити, статуса, привлачења пажње, сајбер простор се, од стране појединца, може користити и за промоцију политичких идеја, кроз меку димензију сајбер моћи. У овом смислу говори се о значајној асиметрији, појединац се налази наспрам организација или држава, уз могућност да се минималним улагањем могу постићи високи циљеви. Развијање грађанског бунта, током Арапског пролећа, је погодан пример тога. Наиме, високообразовани и незапослени Тунижанин, Мухамед Бузизи, локални продавац воћа, се услед забране рада и тешке животне ситуације самозапалио, крајем 2010. године (Stojanović, 2025: 247-248). Тај акт, покренуо је серију демонстрација, чије су слике, путем социјалних мрежа, обилазиле свет, чиме је одржана њихова масовност и интензитет. Оно што је у Тунису био локални пиљар, то је у Египту била Асма ал Мафуз, дугогодишња активисткиња, која је мотивационим порукама преко мреже подстакла грађане на окупљање, подједнако добро као и брутални чин у суседној држави (Salt, 2012: 57). Почетком 2010. године Фејсбук (енг. *Facebook*) је имао око 12 милиона корисника у земљама арапског света, док је тај број до краја године порастао на више од 20 милиона корисника (Stojanović, 2025: 249). На то треба додати и постојање преко 40.000 блогова, који су постали важно средство информисања мимо конвенционалних медија, ефикасно информисавши широке масе о актуелним дешавањима (Ghannam, 2011). Такође, формиране су неформалне групе које су приказивале снимке полицијске бруталности током протеста, оповргавале изнесено на националним медијима и позивале грађане на окупљања са информацијама о месту, времену и другој логистици. Једна од таквих група Египћана, је крајем 2010. године бројала пола милиона чланова. Неизоставна је и улога коју је Твитер (енг. *Twitter*), садашњи „Х“, имао у развоју Арапског пролећа. На врхунцу незадовољства, број твитова на дневном нивоу је био преко 250.000, дакле 175 у минути, односно приближно 3 твита у секунди. У прилог томе иде и чињеница да је најпопуларнији хеш-таг, почетком 2011. године је био Египат (*#egypt*), са преко милион помињања (Frangonikolopoulos & Chapsos, 2012: 13-15). Арапско пролеће није изолован пример, већ адекватан репрезент деловања меке сајбер моћи, односно социјалних мрежа, на друштвено-политичка питања.

5.5. Интеракција и хронологија у испољавању врста моћи

Поред значајних разлика врсте моћи се налазе у односу међузависности, представљају воду која иде у више токова али са истог извора. Поред постојања несумњивих разлика између тврде и меке моћи, аутори упозоравају да у пракси није увек могуће разлучити о којој врсти моћи се ради, будући да долази до њиховог преклапања. Иако се у начелу сматрају тоталним супротностима, третман црно-бело није у потпуности исправан, приликом сагледавања врста моћи. О потенцијалном сивилу ових моћи говорио је Нај, сматрајући да подвлачење јасне линије није могуће, као и да ове врсте моћи некада допуњују једна другу, али у појединим случајевима и ометају (Nye, 1990: 153).

Током рата, као типика војне моћи, долази до економских санкција или хуманитарне помоћи као полуте економске моћи, док се паралелно одвијају преговори, као аспект јавне дипломатије односно облик меке моћи усмерен ка обустављању конфликта. Када ово ставимо у контекст конкретног сукоба полазимо од ратних дејстава глобалних размера током Првог светског рата, преко санкција које су чланице Антанте увеле супарничком табору, све до преговора који су кулминирали мировним споразумом у Брест-Литовску. Сагледавањем примера Великог рата можемо закључити да интеракција између врста моћи дакако постоји, те је готово истовремено могуће пуцати, санкционисати и разговарати. На другој страни, сајбер моћ, као најсавременији концепт може имати карактер свих, претходно поменутих, врста моћи. Таква интерактивност и флексибилност сајбер моћи отвара простор за додатни развој и раст ове димензије у будућности. На пример, када се преко интернет платформи пласирају културолошки обрасци, политички ставови, друштвене вредности или идеје на делу је сајбер мека моћ. Одвијање економских токова или активност финансијских институција у сајбер простору је потврда сајбер економске моћи. Док улагање средстава у набавку најсавременије сајбер опреме, или војних дронова представља војну моћ са сајбер конотацијом. Сумарно, у зависности од конкретног случаја и стратегије располагања могу се испољити најразличитије комбинације врста моћи. Некада ће циљеви бити остварени применом једне врсте моћи, док у сложенијим околностима ни примена свих полуга моћи неће гарантовати успех.

Следећа, веома важна дилема, јесте испитивање потенцијалне хронологије врста моћи. Уколико уже поимамо конфликт, онда ћемо као у претходном примеру, почети војном, а завршити меком моћи. Међутим, такав приступ посматрања конфликта, од почетка војног сукоба до консензуса о миру, је непотпун. Према ширем схватању, битно је разумети контекст сукоба, будући да се није изнебуха посегнуло за ратом, као војној димензији. Према томе, смисленије је указати на хронологију која почиње и завршава се меком моћи. Хипотетички тај пут полази од дипломатских средстава, чији неуспех у постизању консензуса потенцијално води ка захлађивању или прекиду економске сарадње, док конфликт може кулминирати употребом војне моћи, која се неретко окончава мировним споразумима. Будући да међународни односи представљају динамично поље, мало је вероватно успоставити јасне хронолошке обрасце, који ће се универзално примењивати. Стога, употреба моћи ће умногоме зависити од конкретног случаја и жељених ефеката. Актер који испољава моћ ће некада тежити брзом остваривању циљева, доминантно применом војне моћи, чији ефекти су најочигледнији. Пример тога је дакако почетак Другог светског рата. Немачки напад на Пољску, по моделу муњевитог рата, је захтевао

реципрочну реакцију, не ма какве економске или меке стратегије, те су Француска и Уједињено Краљевство само два дана касније одговориле објавом рата западнијем суседу. На другој страни Европска унија може представљати репрезентативни пример занемаривања војне компоненте, уз акцентовање економске и меке моћи. Својом политиком, активностима, организацијом и циљевима усмерена је ка промовисању посебног система из ког произилази препознатљива сингата - *европске вредности*¹⁹, док сама унија иако поседују одбрамбену политику не располаже војним капацитетима, већ њих можемо искључиво посматрати кроз појединачну војну снагу држава чланице. Наиме, чланице су ову стратегију препознале као валидан пут, док војна моћ није придобила значајну пажњу и у документима Европске уније (Кршић, 2000: 46). Дакле, приступи могу бити дијаметрално другачији, док овај поднаслов критички анализира најучесталије праксе у располагању димензијама моћи. Интеракција врста моћи је неспорна, док хронологија у њиховом испољавању није у толикој мери стабилна категорија. Међутим, дате претпоставке могу указати на учестале обрасце или стратегије за којима посежу актери, имајући у виду историјски метод.

5.6. Паметна моћ

Током читавог поглавља моћ је испред себе имала различите придеве, те је у том духу легитимно на његовом крају говорити о паметној моћи. То нипошто не значи да претходно представљеној моћи фали памети, будући да је паметна моћ слагалица чије пазле могу бити све врсте моћи, са одређеним уделом. Располагање ресурсима није исто што и употреба ресурса. Дакле, паметна моћ је усмерена ка правилном комбиновању ресурса моћи (Nye, 2000). То је партија шаха у којој се не мора кренути најачим фигурама, јер то не мора истовремено бити и најбољи потез. У овом контексту корисна је и библијска прича о борби Давида и Голијата, у којој слабији и без мача побеђује неустрашивог и јачег противника. Моћ, као таква, неће бити значајна уколико жељени исход изостане.

Лејн је понудио једначину према којој тврда и мека моћ, са уделом од једне четвртине, чине паметну моћ (Layne, 2010: 67). Није прецизније познато како аутор долази управо до ове расподеле моћи, али и други аутори, попут Наја, сматрају да се тврда и мека моћ међусобно појачавају представљајући добитну комбинацију (Nye, 2000), остварујући слободу у схватању колико које моћи. Овај концепт моћи може бити стратегија малих држава, које се воде својим интересима и остваривању што боље позиције у међународном рингу, али и великих сила које лакше успостављају доминацију комбинацијом врста моћи. На пример, Сингапур, као град држава незнатне површине на ободу Малајског полуострва, је пример мале државе која паметно развија моћ. Карактерише је моћна електронска индустрија, прометна лука, завидан бруто домаћи производ по глави становника али и завидан војни потенцијал, нарочито у области ваздухопловства, иако фактички нема небо над којим ће летети. Апропо овоме, занимљива али и истинита је изјава некадашњег премијера Сингапура *У свету у којем велике рибе једу мале, а мале рибе гутају рачиће, Сингапур мора да постане отровни рачић од којег се добију стомачне тегобе ако се поједе* (РТС, 2023). На другој страни Британска империја је својевремено опстајала управо комбиновањем моћи. Тврда моћ је обезбеђивала територијално ширење, а стратегија

¹⁹ Детаљније на: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_hr Приступљено: 24.09.2024.

меке моћи је придобијала локално становништво, са занемарљивим војним присуством (Naj, 2012: 252). Слична аналогија се може применити и на приступ великог броја колонизатора.

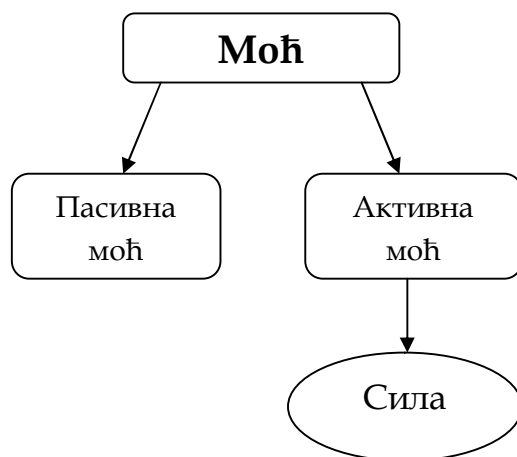
Нај паметну моћ конкретизује кроз пет корака, који одишу хронологијом. Први јесте прецизно одређење циљева, са смислом и приоритетима. Други, попис расположивих ресурса, како би се поседовао реалан увид у стање и могућности. Трећи корак је бављење метама, упознавање са њиховим појединостима, карактеристикама и интересима. Претпоследњи корак је избор адекватних моћи, из раније прецизираног арсенала, на начин да се продукују искључиво позитивни ефекти те комбинације моћи. Финални, пети корак, је усмерен ка прогнозирању и антиципацији жељеног исхода (Naj, 2012: 248-249).

6. КОНЦЕПТ СИЛЕ – НИВОИ ИСПОЉАВАЊА И АНАЛИЗЕ

*Ја одбијам силу,
јер оно што је наизглед њен добар резултат, не траје дуго;
насупротив томе, оно лоше што она учини, остаје заувек*
- Махатма Ганди

У свакодневном говору долази до учесталог поистовећивања силе и моћи. Чак и они који их не сматрају синонимима, имају потешкоће да одреде разлике међу њима. Најпре, моћ је шири појам, који инкорпорира силу. Моћи има без силе, али сила не може постојати без моћи. Поседовање моћи не значи истовремено и њена примена, те је можемо сагледавати као пасивну или активну. Тек активна моћ има предиспозиције за довођење у директну везу са појмом силе (видети схему број 2). Док термин претња силом, који се користи као дипломатско средство застрашивања, не мора нужно подразумевати поседовање моћи. Потврда да се ради о сличним, али не и истим, појмовима је и класификација врста моћи (видети поглавље 5), која се може применити и на силу, али не апсолутно. Дакле, војна, економска и сајбер димензија се могу односити и на моћ и на силу, док само моћ може бити мека, будићи да је тај епитет антипод сили.

Схема бр. 2 – Разлика између моћи и силе

Извор: Аутор.

Сила увек има две стране, ону која демонстрира силу и ону која се суочава са испољавањем силе. На једној или на другој страни, могу се налазити најразличитији актери: појединци, организације, државе, савези и други. Битно је истаћи да актери у том односу не морају нужно бити комплементарни, појединац – појединац, држава – држава, већ су учестали некомплементарни парови попут појединац – организација, савез – држава и тако даље. На пример, појединац може испољити силу према другом појединцу услед персоналног конфликта у угоститељском објекту, према невладиној организацији услед неслагања са њеним вредностима, према (делу) света вршењем терористичког акта. Међутим, ово испољавање силе може произвести реципроцитет. (Део) света ће објавити „рат“ против терористе, припадници организације ће одговорити силом у одбрани штићених вредности, нападути

појединац ће узвратити силом. Но, супротна страна се не мора одлучити на напад, односно на контранапад. У свим овим примерима можемо уочити да је сила избор. Стога, одлука о примени силе је кључни елемент процеса.

Ово поглавље се фокусира на испољавање силе у међународним односима. Сходно количини силе, којом располажу, прави се разлика међу државама на суперсиле, велике силе, регионалне силе и мале државе. Док се у зависности од броја великих сила мења и структура међународног поретка, што је такође предмет истраживања овог дела рада.

6.1. Сила у међународним односима

Међународни односи су поље са учесталом применом силе. Државе, као доминантне јединице анализе, располажу апаратом силе, за којим посежу водећи се својим интересима. Иако су могуће различите класификације силе, једна од њих као критеријум користи област испољавања, те разликује политичку, економску и оружану силу (Ковачевић и сар., 2017: 50). Између ових категорија постоји хронологија, која се учестало завршава оружаном или војном силом, као типичним представником. Међутим, поменути ланац се не мора увек завршити оружаном силом, имајући у виду да политика принуде, уцене или компромиса може остварити циљеве, док се рат перципира као могући наставак политике другим средствима. Посматрано са нивоа државе политичке одлуке и економски потенцијали се јављају као претходнице оружане силе, чије ће спровођење такође бити условљено овим факторима. Дакле, остваривање политичких циљева или недовољна економска улагања ће директно утицати на спровођење оружане силе. Аутори овај појам додатно гранају правећи разлику између: агресије, војне интервенције, оружане побуне, терористичког акта (Ковачевић, 2017: 50; Ковач и Стојковић 2009: 56) и других сродних термина. Наведена објашњења се превасходно тичу офанзивних намера, које су епитет великих и моћних држава. Но, не треба запоставити остале државе актере међународног система који користе силу, одређеног нивоа, углавном у дефанзивне сврхе. За силом, у односу на велике државе, посежу у циљу очувања виталних вредности, самоодбране или опстанка. Док конфликти са државама приближне моћи могу садржати и офанзивне намере. У теоријском смислу позиција силе је беспрекорно објашњива постулатима офанзивног и дефанзивног реализма.

6.1.1. Одређење велике силе

Велике силе су актери који остварују одлучујући утицај на међународни поредак (Мијалковски, 2006: 167), јер својом активношћу имају могућност измене природе међународних односа. Таква позиција „сценариста“ и „редитеља“ система произилази из надмоћи над другим актерима, оствареној кроз располагање врстама моћи. Стицање кредибилитета велике силе се не остварује доминацијом у једној димензији моћи, већ је потребна равномерна висока развијеност свих врста моћи. Обим моћи једне димензије не може надоместити неразвијеност на другим пољима, имајући у виду да постоје државе које се из националих разлога више посвећују одређеној области. На пример, Пакистан, има вишедеценијски спор са суседном Индијом око области Кашмира, те је ова безбедносна претња мотивисала обе државе да се посвете развоју нуклеарног оружја што их чини војно моћнијим, али још увек нису велике силе, будући да њихова економија и социјална димензија не одговаравају потенцијалима великих сила и не остварују утицај на глобалном нивоу. Поједини аутори издвајају услове који морају бити испуњени за стицање епитета

велике силе. То су раније поменуте врсте моћи, просторни аспект, који подразумева испољавање моћи на што ширем подручју и статус, признање од стране других актера (Danilović, 2005: 28).

Готово свака историјска епоха је имала своју велику силу/е, која је остваривала супериорност и офанзивне намере. Инспиративан преглед великих сила даје Миршајмер у књизи *Трагедија политике великих сила*, чиме се омогућују потврде теоријских разматрања о особинама најмоћнијих држава у датом историјском тренутку. Први у том низу је Јапан од 1868. до 1945. године. Ова царевина је 1868. године своју политику и економију усмерила ка моделима функционисања развијених европских земаља, а овај догађај је познат као *Меиџи обнова* (Miršajmer, 2017: 233-272). Поменути заокрет је од аграрне земље на Далеком истоку направио глобалног играча, чији апетити су расли. Експанзија је била усмерена ка контроли над Корејом, Кином и деловима Монголије и Русије, чиме би се Јапан позиционирао као главни актер у том делу света. Значајније ширење Јапана спречиле су Русија, Велика Британија и Сједињене Америчке Државе, које су након вишегодишњег сукоба током Другог светског рата нанеле Јапану кључни пораз, који га је дефинитивно удаљио од статуса велике силе (Miršajmer, 2017: 233-272). Наредни пример је Немачка током периода Бизмарка и Хитлера, која је почетком 20. века постала респектабилна сила, са најразвијеном индустријом у Европи и најмоћнијом војском на свету. Иако је та моћ нарушена након уговора у Версају, она је агресивном политиком нацистичке Немачке више него обновљена (Miršajmer, 2017: 233-272). Наредна империја, која се хронолошки надовезује је Совјетски савез (1917-1991). Њена моћ није упитна имајући у виду тежњу ка доминацији над делом Европе и Азије у првој половини, односно борби за глобалну доминацију са Сједињеним Америчким Државама у другој половини 20. века. Аутор исказује и тезу о Италији као великој сили, најслабијом у овом низу, у периоду од 1861. до 1943. године, сходно њеним офанзивним амбицијама према земљама Магреба и рогу Африке, деловима Албаније, Грчке, данашње Хрватске и јужним ободима Француске (Miršajmer, 2017: 233-272).

Након Другог светског рата у терминологију се уводи *суперсила*, од стране теоретичара геополитике Спајкмана, који је под овим називом подразумевао најутицајније актере у систему, значајније од великих сила (Spykmen, 1944: 51). Лингвистика источних Словена пак користи термин *надржава*, који уноси конфузију будући да је још увек реч о државама само најмоћнијим, не о ентитетима који су изнад ње. Како год, сви расположиви термини су сагласни у основним постулатима најмоћнијих држава. Док традиционални теоретичари међународних односа истичу економску и војну моћ кључном за позиционирање државе као суперсиле, савремени аутори уводе значај научно-технолошког развоја и културе, ширећи овај концепт (Пророковић, 2017: 126-127). Апропо томе, анализа садашњих међународних односа, показује доминацију Сједињених Америчких Држава, а следе их Кина, која има све предуслове да кроз неко време потврди епитет суперсиле, и Русија, коју на том путу умногоме спречава стање економије, као и регионалне силе у успону. Међутим, приликом сагледавања велике/супер силе треба имати на уму да је реч о врху, са кога се пружа импозантан поглед, али који нема могућности даљег успона, те је циљ великих сила опстанак на тренутној позицији, или смањивање „гужве“ на врху уколико се ради о мултиполарном тренутку. Како год, реч је о актерима који дају „тон“ и „слику“ међународном поретку.

6.1.2. Регионализам и регионалне силе

Наредни, за један степен нижи, ниво испољавања силе је *регион*. Уколико регион подразумева скуп повезаних територија са заједничким карактеристикама (Аврамов и Крећа, 1986: 202), онда је регионална сила актер који остварује супериорност на том простору. Имајући у виду да се ради о мањем обиму моћи, од представљеног у претходном поднаслову, одређивање регионалних сила није ни мало лак задатак. Један од првих филтера у класификацији прави разлику између држава које су већ регионалне силе, теже очувању или унапређењу тог статуса, и потенцијалних регионалних сила, као чланова региона који имају предиспозиције да постану водећи на том простору. Конкретније типологије праве додатне разлике међу регионалним силама према параметрима моћи.

Прва у низу држава, која се намеће као синоним за регионалну силу, је *Турска*. Поред етничких проблема који постоје, пре свега са Курдима, реч је о респектабилној сили са изузетно важним геостратешким положајем и другом најбројнијом војском у оквиру НАТО-а. Такав статус додатно учвршћује период просперитета под Ердогановом владавином (Ђурковић и Раковић, 2013: 7), која чини се постепено улази у кризу. *Иран*, уз Турску најзначајнија неарапска исламска држава на свету, представља регионалну силу са огромним потенцијалом. Шиизам, енергетско богатство, историја, географски положај, демографија су само неке од особина које је за то квалификују. *Бразил*, иако наизглед мирољубив, представља правог ђина Латинске Америке (Пророковић, 2017: 155). Највећа држава континента и шеста по површини на свету у региону свакако може много, док домети за будућност иду преко океана. Уколико наставимо са регионалним силама по континентима у Африци су то *Кенија* и *Нигерија*, у Аустралији истоимена држава доминира регионом Пацифика и шире, док *Јапан* доминира Источном Азијом (Пророковић, 2017: 155). Затим, државе са нуклеарним оружјем, које нису велике силе, несумњиво треба истакнути као лидере региона (видети страну 40 и табелу број 6). Око *Индије* постоје спорења, да ли је реч о великој или регионалној сили. *Пакистан* је регионална сила без значајнијих изгледа за прогрес. *Израел* умногоме ограничавају изазови трусног подручја на коме се налази, мала површина и мизеран број становника (Пророковић, 2017: 155), док *Северна Кореја* остаје недокучива у потпуности али са завидним регионалним могућностима. Уколико концепт регионалних сила схватимо још шире постојећим државама се могу придодати и чланице Г20, групе индустријски најразвијенијих земаља. На том проширеном списку могу се наћи и: *Аргентина*, *Француска*, *Немачка*, *Индонезија*, *Италија*, *Јужна Африка*, *Јужна Кореја*, *Канада*, *Мексико*, *Саудијска Арабија* и *Уједињено Краљевство*.

Поред борбе појединачних држава за превласт у региону треба истаћи снагу коју регионализам може рефлектовати на остале регионе или чак глобални систем. На европском континенту се након Другог светског рата у том смислу издвајају Европска унија (енг. *European Union*), Организација за економску сарадњу и развој (енг. *OECD*), Европска заједница за угаљ и челик (енг. *ЕС*) и Европска заједница за атомску енергију (енг. *ЕАЕС*), (Килибарда и сар., 2014: 262-263). Азијски регионализам је сложенији и вишедимензионалнији имајући у виду велики простор, али и мултикултурализам тог простора. Поред мноштва мањих организација доминирају две изразите снаге: Удружење држава Југоисточне Азије (енг. *ASEAN*), које броји десет чланица, и Шангајска организација за сарадњу (енг. *SCO*) (Килибарда и сар., 2014: 269, 279), која заузима већинску површину Евроазије и

обухвата 40% светске популације. На постсовјетском простору државе су окупљене око Организације уговора о колективној безбедности - ОДКБ (енг. *CSTO*) и Организације за демократију и економски развој (енг. *GUAM*) (Килибарда и сар., 2014: 269, 279), док је арапски регионализам исказан кроз Заливски савет за сарадњу - ЗСС (енг. *GCC*). Државе, као пуноправне чланице регионалних организација, се не одричу дела суверенитета, али тај вид повезивања им омогућава бенефите на пољу енергетике, економије, безбедности, политике, културе и других области, давајући региону неопходну стабилност.

6.1.3. Политика малих држава

Све раније поменуте државе чине већину светског становништва, већину копна, најјаче економије, поседују најзначајније политичке и сваке друге утицаје, али већина држава света ипак не припада том друштву одабраних. Стога, политика малих држава јесте важан и специфичан ниво анализе међународних односа. Иако је реч о наизглед маргиналним државама, њихова политика је најсложенија. Оне имају своје националне интересе, али које остварују до мере у којој им велике силе то дозволе. Када на то додамо сукобљене интересе великих сила, то додатно усложњава политику малих држава. Чак и у моментима када се поредак сматра стабилним, односно изостају конфронтације међу великим силама, објект њиховог интересовања су мале државе, које се и тада суочавају са изазовима.

Историјски посматрано није постојао велики интерес теоретичара за изучавање политике малих држава (Christman-Moller, 1983: 3), све до јачања неолибералних идеја. Прва дилема на коју се наилази јесте дефинисање малих држава. Аутори праве разлику према показатељима попут броја становника, бруто домаћег производа (Thorhallson & Wivel, 2006: 653-654), површине и сличног. Но, у том делу не постоји консензус, а крајности варирају од аутора који малом државом сматрају ону која има мање од три милиона становника, до аутора који истичу бројку од четрдесет милиона (Kassimeris, 2009: 88). Поједине квалитативне студије истичу процену утицаја других актера као кључну за одређење мале државе (Beachler, 1998: 271). Поред тога постоје и лаконске класификације које малом државом сматрају сваку ону која није регионална, велика или суперсила. Ту није крај разликама, које се додатно продубљују кроз супротстављене теорије међународних односа. Реалисти истичу силу и моћ, наводећи важност савеза са великом силом која може гарантовати безбедност, либерали фаворизују једнакост и међународне организације као облике сарадње који услед глобализације бришу границе међу државама и граде идиличан свет мира, све до конструктивиста који случајеве гледају изоловано у зависности од контекста.

Спољна политика малих држава је склона фрази према којој су препуштене на милост и немилост. Јаче државе имају могућност коришћења њених слабости, али и предности, кроз, на пример, експлоатацију природних ресурса, што је честа пракса великих сила према државама Трећег света. Међутим, овај песимизам ублажавају ставови који фаворизују савезе, као моделе организовања. Овде не говоримо о типичном схватању реализма, већ о перцепцији према којој је мала држава актер који из савеза неће само извући бенефите, већ ће савез учинити бољим. Теза о малој држави као *капљици која ће прелити чашу* има своје примере у историји међународних односа. Рецимо, ратоборна српска војска је у Другом светском рату пружила неочекивано велики отпор Немачкој, чиме је пролонгиран напад на Русију,

те је нацисте затекла руска зима, за коју се претпоставља да је умногоме одредила епилог рата. Такође, аутори истичу значај нормативне моћи, за коју се треба залагати неселективно (Luša i Mijić, 2012: 52). Према томе, борба за националне интересе добија друго рухо када се тематизује у оквиру међународних организација. На пример, процес дигитализације јавне управе у Републици Србији је резултат дијалога са европском заједницом, али и подршке у наставку тог процеса широм Европе. На другој страни Шведска је држава која је путем нормативне моћи успела да позитивне националне праксе, попут владавине закона и арбитраже конфликта пренесе на ниво ЕУ, као модел који ће се усталиити (Luša i Mijić, 2012: 57). Дакле, мале државе мудро дипломатијом, флексибилношћу и организованошћу могу утицати на процесе, исходе и позицију у међународном систему.

6.2. Модели конституисања међународног поретка

Државе које располажу највећим потенцијалима моћи, који су прецизирани у претходним поглављима, стичу могућност доминације у међународној политици. Теоретичари међународних односа улазе у најмање трилему, око става која структура међународног поретка је најбоља. Из тога имплицира питање, најбоља за кога, или најбоља за шта? Само током последњих пар деценија, односно од 80-их година прошлог века, свет је сведочио готово свим структурама међународног поретка. Хладни рат је бездилемно представљао биполарни поредак, у коме је сваки од полова био јасно одређен. Завршетком хладноратовског надметања улази се у нову, униполарну, фазу међународних односа са примарном позицијом Сједињених Америчких Држава. Последњих година, многи теоретичари упозоравају да је такав поредак у опадању, односно да постепено клизи ка биполарном, или чак и ка мултиполарном систему. Иако међународни односи представљају јединствен тренутак, ове варијанте расподеле снага великих сила са собом носе одређене предиспозиције, које ће бити прецизиране у наставку.

6.2.1. Униполарност

Уно – један. До успостављања доминације једног актера долази услед несразмере војне, економске и политичке моћи са другим актерима у међународном систему, који не могу ни на који начин парирати својим капацитетима. Поједини теоретичари овај систем сматрају најстабилнијим и на том основу развијају *Теорију хегемонистичке стабилности*. Одсуство компетентних ривала, у овом односу снага, сукоб значајнијих размера чини мало вероватним. Стога, конфликти, иако настају, су ниског интензитета (Wohlforth, 1999: 7). Униполарни систем се сматра стабилним само у моментима када је једина сила на врхунцу моћи. Међутим, њено бивствовање на врху, можемо упоредити са планинарењем, како је раније поменуто. Онда када се попнете на врх, немате више куда, можете се само спуштати. Док опстанак на врху излаже удару јаким ветрова који производе претенденти на тај исти врх. Стога, носиоцу униполарног система је потребан проактиван приступ, уз константно потврђивање доминације, док изостајање таквог поступања уздиже нову силу, која стиче прилику за успостављање новог поретка (Gilpin, 1988: 595). Реч је о дечаку, који је најјачи међу својим вршњацима и поседује ауторитет заснован на страхопоштовању. Такав статус потврђује физичком силом или надређеним односом. Оног момента када изгуби ту способност, или њен део, појављује се други појединац који уводи своја правила.

Хантингтон, у свом сукобу цивилизација, указује да хегемон позитивно утиче на међународну политику, док његово одсуство води ка хаосу (Хантингтон, 2000: 151). У том духу, теорија хегемонистичке стабилности не негира период непостојања доминантне силе, али на тај моменат гледа као на прелазно стање изградње хегемоније. Међутим, критичари хегемоније наводе да она подразумева значајне трошкове који је дугорочно чине неодрживом (Kegli & Vitkof, 2004: 171). Додатно, аутори овог гледишта сматрају да тај јаз може бити предуг, да би га посматрали као континуум (Snidal, 1985: 595-597). Периоди непостојања хегемона су, веома често током историје, били дуготрајнији од саме хегемоније. Стога, сасвим је рационално гледиште, које хегемонију посматра као епизоду једног читавог серијала. Иако се може радити о упечатљивој епизоди, она ће остати само епизода. На другој страни, нестабилност униполарном или хегемонистичком систему даје спирала страха, која се на том основу развија. Друге државе на груписање моћи, од стране велике силе, гледају као на опасност. Сходно реалполитици, државе у тој ситуацији посежу за средствима постизања безбедности (Miršajmer, 2017: 424). Осим јачања сопствених капацитета, државе су склоне склапању савеза, како би смањиле јаз у односу на хегемона. Свакако, такав приступ ће мотивисати хегемона на одржавање постојећег стања, чиме се потврђује поменута спирала.

Као победник Хладног рата Сједињене Америчке Државе се, у том периоду, идентификују са представљеним униполарним статусом. То је резултовало експанзионистичким амбицијама и улози светског полицајца. Имајући у виду историјски неуспех таквих намера, оне су, на примеру Сједињених Америчких Држава, камуфлиране светлим дезенима и велом демократичности. Таквим приступом хегемонија је правдана борбом за бољи свет (Килибарда, и сар., 2014: 42-43). Овај приступ може бити осликан фразирањем попут *ми то због демократије* или *спаситељ заробљених нација*. Слаткоречивост тог дискурса, је у постхладноратовским годинама, резултовала ширењем Северноатлантског савеза, који је од тог периода број чланица увећао за петнаест. Велики број држава обухваћених проширењем савеза су бивше социјалистичке земље, које су у суштинском мењању табора виделе своју националну безбедност.

6.2.2. Биполарност

Биполарна структура међународног поретка постоји када је моћ делегирана између два пола, са супротстављеним интересима, који обимом те моћи значајно искачу из оквира осталих актера. Две силе, које обликују поредак, имају релативно подједнаку моћ, или се бар ниједна од њих значајно не истиче, у погледу моћи. Миршајмер овај систем сматра најстабилнијим, напомињујући да су ратови великих сила ретка појава (Miršajmer, 2017: 416). Волц, такође, биполарни систем види као уравнотежен, док критике усмерава према униполарном поретку (Waltz, 1964: 885). Конфликти, и онда када избијају, су усмерени према малим државама, које се у биполарном свету опредељују за један од полова. Контратеза, критичара биполарног поретка пак сматра, да конфликти, који настају на релацији велика сила-мала држава, могу прерасти у сукобе глобалних размера (Serfety, 2008: 175). Иако ова теза о ескалирању прокси ратова има смисла, пракса је показала да се велике силе у биполарном поретку ипак уздржавају од сукоба глобалних размера.

Након гушења нацизма и вишемилионских жртава, било је јасно да ће Други светски рат донети промене на пољу међународне политике. Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез су се, као силе победнице издавајале, али још увек није било јасно како ће функционисати од средине 20. века. Значајан утицај на трасирање односа двеју земаља имао је *Дуги Телеграм* (енг. *Long Telegram*), Џорџа Кенана, који је указао на немогућност сарадње социјализма и капитализма и понудио стратегију обуздавања (Kennan, 1946: 19-31). Креирана конфронтација је пресудно утицала на стварање биполарног поретка. Иако се Хладни рат сматра надметањем две војне силе, важно је указати да је та сила била само покретачка снага, која је крчила пут различитим политичким и друштвеним концепцијама. Поједини аутори овај период означавају продужетком колонијализма. Жеља великих сила за доминацијом, над остатком света, је била видљива кроз пропагирање и/или наметање културних, економских, друштвених промена у земљама Трећег света. Штавише како би сломиле отпор, велике силе се нису либиле да употребе и војну моћ (Vestad, 2008: 527-528). Иако је овај период обележен страхом сваког пола, од победе супарника, али и страхом држава Трећег света за своју безбедност, он је потврдио тезу о релативној стабилности биполарног поретка. Та стабилност примарно почива на војној равнотежи снага, без обзира на разлике које међу великим силама могу постојати у другим аспектима.

6.2.3. Мултиполарност

Када број доминантних актера у међународном поретком пређе број од две силе, које располажу сличним капацитетима моћи, који значајно надмашују остале актере, говоримо о мултиполарном систему²⁰. Актери појединачно не могу наметнути своју вољу, што доводи до усаглашавања и значајнијих интеграција међу великим силама. Поједини аутори стога мултиполарну структуру међународног поретка сматрају дугорочно најстабилнијом, будући да се, интеракције које настају, не успостављају само између два актера као у биполарном систему. Пуцање једног шави не одлучује пресудно на стање система (Пророковић, 2017; Rapoport, 1960). Међутим, Миршајмер у својим анализама наводи супротно гледиште, према коме је биполарност далеко стабилнији поредак од мултиполарности. Као један од аргумената, узима се број потенцијалних конфликтних ситуација, најпре на релацији *велика сила – велика сила*, а затим и *велика сила – мала држава*. Када имамо две велике силе, постоји само један конфликти пар, док увећање броја великих сила утиче на значајно повећање броја конфликтних парова (видети табелу број 10), чиме се уноси конфузија (Miršajmer, 2017: 417). До броја могућих конфликата међу великим силама, у мултиполарном систему, се може доћи применом формуле математичке комбинаторике без понављања која гласи:

$$C_k(n) = \binom{n}{k} = \frac{n!}{(n-k)!k!}$$

при чему је: C =број комбинација (конфликата); k =конфликти пар; n =број великих сила.

²⁰ Поједини актери праве разлику између триполарне структуре, као прелазног стања између биполаризма и мултиполаризма, и мултиполарне структуре, која броји четири или више актера (Saperstein, 1991: 70).

Табела бр. 10 – Број конфликтних парова великих сила, у мултиполарном међународном поретку

Број великих сила	Број могућих конфликата
3	3
4	6
6	15

Извор: Аутор

Табеларни приказ указује на пораст могућег броја конфликта међу великим силама, услед повећања броја актера са тим статусом. Дакле, три велике силе, имају три конфликта пара, А-Б, А-В и В-Б. Четири велике силе, 6 таквих парова, ...док 6 великих сила броји чак 15 парова. Иста аналогија се може применити и за настајање конфликта на релацији *велика сила – мала држава*. У биполарном свету са 10 малих сила има 20 могућих конфликтних парова, док у мултиполарном свету, са 5 великих сила, број таквих парова расте на 50 (Miršajmer, 2017: 417-418). Поред мноштва фактора контекста Миршајмер уверљиво ову појединост наводи као значајну за стање поретка. На основу свега изреченог, сматра се да равнотежа снага компатибилнија са биполарним системом, док мултиполарност карактерише неуравнотеженост. Важна карактеристика, која припада само мултиполарном међународном поретку, је могућност удруживања великих сила. На пример, А и Б се удружују против В. Ова могућност додатно дестабилизује мултиполарну структуру међународног поретка. Финално, иако је могуће утврдити одређене правилности у међународној политици, сходно структури поретка, битно је указати да је реч о динамичном процесу, који умногоме зависи од контекста.

6.2.4. Остале варијанте структурисања међународног поретка

Поред три доминантна модела устројавања међународног поретка аутори истичу и неколико хибридних облика, који представљају прелазну фазу ка некој од карактеристичних структура (видети схему број 3).

Схема бр. 3 – Хибридне прелазне варијанте међународног поретка

Извор: Аутор.

Унимултиполарност се јавља као покушај објашњавања света након Хладног рата, нарочито у тезама Семјуела Хантингтона. Ово стање међународне политике карактерише једна суперсила која остварује надмоћ у односе на друге актере, али је следи неколико великих сила, које спречавају апсолутну доминацију. Пре свега реч је о институционалном консензусу који је потребан по питању глобално значајних одлука. Дакле, један актер не може самостално одлучивати. На пример, пет сталних чланица Савета безбедности Уједињених нација имају могућност *вето* приликом доношења одлуке (Симић, 2012: 323-324). Ово је карактеристика мултиполарности, док је надмоћ коју поседује један актер особина униполарности, те на том трагу настаје назив једнако конфузан као и међународни односи у постхладноратовском периоду. Међутим, ту није крај. Роузренс кандидује термин *бимултиполарности*. У овом систему, који наизглед апострофира добре особине, две супер силе успостављају вид равнотеже снага и реагују у односима других држава, док су остале велике силе регулатори стабилности између првопоменутих, најјачих чланова поретка (Јевтић, 2017: 142; према: Симић, 2012). Овај модел се може сматрати нестабилним имајући у виду незнатну разлику у моћи међу државама и константну тежњу великих сила да постану суперсиле.

Убрзане промене, које долазе са глобализацијом, мењају односе снага у оквиру међународног поретка. Савремено друштво у први план истиче недржавне актере, док државама, ако се наставе тренутни трендови, прети одстрањивање са позиција кључних актера међународног система. Корпорације, компаније и невладине организације све више преузимају примат у доношењу одлука и креирању међународних токова. Те стога смислено је разматрати неки други модел међународног поретка, који ће мимоићи постојеће и своју суштину груписати око технологије, попут, рецимо, *технолополарности*.

7. БЕЗБЕДНОСНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ПО НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ

Оно што нас не убије, ојача нас
- Фридрих Ниче

Безбедносне последице по националне државе, које настају испољавањем димензија моћи, могу имати различити карактер, у погледу настајања, поља деловања, обима, временског опсега и периода опоравка. У појединим случајевима, попут војне интервенције, последице су јасно видљиве, кроз људске и материјалне губитке. На другој страни, политички утицај или измена система вредности, имају елемент латентности и дуготрајности. Последице које настају могу имати продужено дејство и захтевати изградњу у потпуности новог система. Циљ овог поглавља је да укаже на доминантне облике безбедносних последица које настају у националним државама. Наиме, поглавље отпочиње одређењем националне безбедности, кључних штићених вредности националних држава и перцепцијом безбедности. Наставља се анализом могућих безбедносних последица изазваних излагањем војној, економској, мекој или сајбер моћи, указује на модалитете превратничког деловања и политичког утицаја, као вида претњи и сумира целина претпостављањем дугорочних импликација по безбедност.

7.1. Појам националне безбедности

Иако постхладноратовске студије безбедности имају идеју да фокус са државе, пренесу на појединца, формирањем концепта људске безбедности²¹, то, за сада, није у потпуности успешан покушај. Националне државе и даље представљају најреспектабилније актере. Стога, овај поднаслов је усмерен ка одређењу овог концепта и имплицитно доминантних изазова, ризика и претњи по националну безбедност.

Дефинисање националне безбедности је сложен задатак, имајући у виду обухват који има. Ако у објашњењу посегнемо за семантиком, долази се до појмова *нација* и *безбедност*. Током средњег века нација је означавала скупине са истоветним пореклом, културом и обележјима, док је протоком векова овај термин еволуирао и добио на прецизности представљајући територију, са заједничким језиком и културним обрасцима, која бива политички заокружена целина (Matić, 2005: 79), са системом власти, правима и обавезама. Шулце нације види као заједнице које постоје у мислима и срцима људи (Шулце, 2002: 77), док Гелнер културу и вољу сматра предусловима нације (Гелнер, 1998: 27). Јављају се и сматрања у којима се придев *национална* изједначава са поседовањем држављанства (Ivanović, 2017: 193). На другој страни безбедност је склоп предлога *без*, као изостанка или непостојања и именице *беда* (Ejdus, 2024: 24-25), негативног појма повезаног са непоседовањем средстава или изразитом оскудицом, која може бити духовне или материјалне природе. Овако схваћена синтагма, *национална безбедност*, се односи на готово све сфере друштва, што је дакако исправно, али и целовито обухваћено термилолошком дистинкцијом на унутрашњу и спољашњу безбедност државе. *Унутрашња безбедност* се тиче

²¹ Концепт људске безбедности је имао свој институционални моменат кроз активност програма Уједињених нација за развој (UNDP), који је у свом извештају апострофирао значај измене концепта безбедности (UNDP, 1993).

процеса који се одвијају унутар граница државе и према карактеру се дели на *Државну безбедност* и *Јавну безбедност*. Државна се тиче очувања уставом загарантованог поретка и располагањем апаратом принуде, у супротстављању свим облицима деструктивног и екстремистичког деловања. Јавна безбедност је пак фокусирана на обезбеђивању јавног реда и мира. *Спољна безбедност* се у одређеној мери поклапа са традиционалним схватањима националне безбедности, као пружања адекватног отпора и у крајњој линији опстанка, у односу на спољашње војно угрожавање (Ivanović, 2017: 200-201). Међутим, савремено схватање овог појма је значајно проширено, на спектар претњи које долазе не само из војне, већ и из економске, еколошке, политичке или социјеталне сфере, сходно секторској подели безбедносних изазова, ризика и претњи.

Треба разграничити, непостојање општеприхваћене дефиниције није празнина академске литературе, већ долази од динамичности појма, који се кроз историју истински мењао и захтевао ревидирање. То се дешава услед значајних историјских прекретница, што у новом веку могу бити Вестфалски мировни уговор, Француска и Америчка револуција, Први и Други светски рат или Хладни рат, који су изменили поимање државе, самим тим и безбедности тог простора. То отвара простор за навођење дефиниција већег броја аутора. Липман сматра „нација је безбедна у мери у којој се не налази у опасности у којој мора да жртвује своје централне вредности уколико жели да избегне рат, као и у мери у којој је способна да...те вредности сачува у том рату” (Ejdus, 2024: 272; Dimitrijević, 1973: 20; Baylis & Smith, 2005: 300). Бенковиц и Бекет је виде као способност државе да унутрашње вредности заштити од спољних утицаја (Masleša, 2001: 37). Други је схватају као одсуство страха државе да неће бити способна да се одупре изазовима са којима се суочава. Хеведи је види као делатност државе која је усмерена ка заштити идентитета и интереса (Ivanović, 2017: 197). Савић је посматра као безбедност у односу на изазове, ризике и претње, која се остварује кроз активности институција и органа, који штите виталне вредности државе, уз уважавање владавине права (Savić, 2007: 58). Мијалковић пак дефинише националну безбедност као „стање несметаног остваривања развоја, уживања и оптималне заштићености националних и државних вредности и интереса које достиже, одржава и унапређује функцијом безбедности грађана, националног система безбедности и наднационалним безбедносним механизмима, као и одсуство страха од њиховог угрожавања, те колективни осећај спокојства, извесност и контрола над развојем будућих појава и догађаја од значаја за живот друштва и државе” (Мијалковић, 2011: 161).

Иако летимично конфузно, национална безбедност јесте све наведено. Наредни редови и поднаслови ће имати за циљ, да изоловано посматрају све поменуте сегменте и задатке, из актуелне визуре, са циљем суштинског приближавања значења појма националне безбедности, одређивања виталних вредности, али и изазова, ризика и претњи који их угрожавају. На том путу важан задатак је одређење функције националне безбедности. Према теоријском гледишту кључна функција се остварује преко трипатридне поделе власти на законодавну, извршну и судску (Мијалковић, 2011: 271). Међутим, ово тумачење је доста скромно, те пренебрегава многе задатке националне безбедности, који не морају *de iure* бити дефинисани. Још ближа детерминација се постиже кроз сагледавање система националне безбедности, који обухвата све потенцијале који се налазе на располагању држави у очувању виталних вредности (Мијалковић, 2011: 271). Ови потенцијали и ресурси ће

директно зависити од спектра моћи националне државе, те их је у овом контексту сувишно универзалистички сагледавати, будући да међу њима могу постојати значајне хоризонталне и вертикалне разлике, које могу унети забуну у суштинско разумевање појма.

7.2. Штићене вредности националне државе

Основни услови дораслости сматрања једног простора државом су територија, власт и становништво. Ова учестала флоскула није погрешна, али је непотпуна и захтева прецизније одређење. Територија је прецизно дефинисан простор, земљишни, водени и ваздушни, омеђен државног границом, на коме се простира власт, којој се придодaje важан епитет суверености, док становништво чине сви људи који живе на дефинисаној територији и потчињени су сувереној власти. Из наведеног проистиче још једна честа фраза, *очување територијалног интегритета, државног суверенитета и политичке независности*, међутим, не треба запоставити и међународно признање, као елемент од важности. Постоје две теорије, које се тичу међународног признања државе. Према *конститутивној*, држава тек признањем од стране других држава постаје актер међународног права. Док *декларативна теорија* признањем потврђује односно верификује постојање државе (Политика, 2007). У пракси, важан показатељ међународног признања државе је „столица“ у Уједињеним нацијама, којој се даје епитет *извода из матичне књиге рођених*. Сада, када смо прецизније одредили предуслове постојање државе, можемо указати и на појмове, чије очување представља приоритет једне националне државе и који се, за потребе овог рада, могу сажето и сублимирано представити као: Суверенитет; Национални интерес; Идентитет; и Критична инфраструктура.

7.2.1. Суверенитет

Суверенитет (фр. *souveraineté*, према: лат. *superanus*) је термин који се везује за неограничену власт. У предморедним друштвима ова карактеристика се односила на носиоце апсолутне власти, владаре, монархе, поглаваре, или суверене, као још једном од синонима. Иако је аутори сажето објашњавају као врховну власт у оквиру одређене територије, сувереност садржи још низ особина, које је ближе одређују. Најпре, носилац суверенитета поседује *ауторитет*, који црпи из *легитимитета*, некада „плаве крви“ наследне владавине, односно Устава, данас код савремених држава. Наредна важна карактеристика је супремација односно надмоћ, у односу на све друге власти, које су јој подређене (Philpott, 2003). Сумирано, Боден, креатор класичног одређења суверености, је види као недељиву и неограничену власт, која је апсолутна (Јованов, 2015: 151). На овај начин сувереност постаје заокружена целина, подложна и погодна даљој анализи.

Протицањем времена појам суверенитета се мењао и ревидирао (Bartelson, 2006: 463; Hansen & Stepputat, 2006), одступајући од Боденових начела. Једна од особина, о којој постоје противречности, тиче се апсолутности односно неапсолутности. Многи аутори истичу да суверенитет може бити само апсолутан, ако то није, онда се не може ни сматрати суверенитетом (James, 1999: 462). Међутим, апсолутност се у овом смислу не односи на врховност власти, која је неупитна, већ на дијапазон области над којима се протеже. Ваљан пример неапсолутности јесте позиција држава чланица у оквиру Европске уније. Наиме, оне имају могућност самосталног одлучивања у области одбране, која није значајна сфера интересовања уније, док

социјалне, еколошке, економске, трговинске, привредне постулате и стандарде умногоме одређује виши наднационални актер, у овом случају ЕУ.

Прекретница којом је закорачено у еру суверених држава је Вестфалски мир, 1648. године. Иако тадашњим уговором сувереност није прецизирана, она се у пракси догодила. Формиране су уставне власти, науштрб моћи цркве која је опадала. Такав модел се успешно ширио током наредна три века, достигавши врхунац разарањем европских колонијалних сила половином 20. века, када ступа на снагу Повеља УН, која уводним параграфима штити државни суверенитет и противи се интервенисању у националним државама. На том трагу развијају се механизми меког права (енг. *soft law*), који временом прерастају у твдби модалитет (енг. *hard law*), (Јованов, 2015: 158). Рецимо полазећи од конвенција, о људским правима и геноциду, које су у одређеној мери ограничавале суверенитет, иако формалноправно не значајно, суштински утицај је био осетан. Као последица тих подухвата низале су се војне интервенције, од Сомалије (1993) и Руанде (1994), преко Југославије (1999), Ирака (2003) до Либије (2011), многе без сагласности СБ УН (Philpott, 2003). Поступањем, доминантно у Југославији, је суверенитет, као правна категорија, био девалвиран и маргинализован наспрам политичких идеала, који иду у корак са националним интересима најмоћнијих актера у том тренутку. Након тога, 2001. године, створен је правни алиби, којим је од држава „откинут” комад суверенитета. Реч је о *Одговорности за заштиту* (енг. *The Responsibility to Protect*), документу који је, према налогу тадашњег генералног секретара УН Кофи Анана (енг. *Kofi Annan*), правдао инострано укључивање у случајевима неправде или немогућности заштите сопствених грађана (Philpott, 2003). Елем, широко тумачење појма неправде је свакако отварало простор за злоупотребе.

Иако прелази пут од принуде и репресије до, у одређеном делу, флексибилних модерних тумачења, суверенитет и даље представља кључну штићену вредност, имајући у виду да је његова упитност истовремено упитност постојања државе, без обзира на развој теорија о непостојању суверенитета.

7.2.2. Национални интерес

Уколико у најопштијем значењу интерес представља фокус, пажњу, интересовање, ка одређеним појавама или процесима, то указује на вишезначност, која може имати разнородно порекло. Па тако можемо говорити о политичком, економском, културном и интересима из многих других области, или у колоквијалнијим дискусијама о интересу одређеном личним или материјалним преференцијама. Елем, национални интерес се, према својој природи и функцији, издваја из спектра интереса са другим придевима. У зависности од случаја може бити усклађен или конфронтан са њима, те његове границе није могуће прецизно оцртати, сходно тој разуђености. Том аналогijом национални интерес није пандан праволинијским границама афричких земаља, већ на пример, неухватљивој канадској обали. Стога, наредни редови ће бити усмерени ка прецизирању значења овог појма у студијама безбедности и науци о међународним односима.

Ради ближег одређења Моргентау национални интерес разликује од поднационалних и наднационалних интереса, који се тичу нижег, односно вишег нивоа распрострањености од нације (Morgenthau, 1952: 974), од појединца до међународних ентитета. Сви ови нивои анализе утичу на креирање средишње категорије – националног интереса. За област међународних односа посебно је

значајна веза која постоји између централне и више категорије. Исти аутор упозорава на плаузабилност узурпирања националног интереса, од стране наднационалних категорија (Morgenthau, 1952: 974-976). У том контексту Милетић наводи утицај међународних организација, односно надилажење националне државе, која све више губи на значају (Милетић, 1978: 253). Иако државе самоиницијативно партиципирају у великом броју организација, многи аутори истичу да се тиме одричу дела суверенитета. Такав приступ је највидљивији кроз активност најзначајнијих организација, попут Уједињених нација, Европске уније или Северноатлантског савеза. Па тако, Резолуције УН, иако правно необавезујуће, умногоме обликују државне политике, концепт који унија промовише се одражава на безбедносне и економске приступе држава Европе, док се чланом 5. Северноатлантског уговора, напад на једну чланицу савеза сматра нападом на читав савез (North Atlantic Treaty Organization, 1949). Но, треба напоменути и да је чланство у међународним организацијама неретко мотивисано и вођено управо тежњом за остваривањем националних интереса. Дакле, у овом случају међународна организација не спутава национални интерес, већ иде у корак са њим. На пример, Финска је отпочињањем сукоба у Украјини, сматрала Русију претњом по своју националну безбедност, те је стога пуноправно чланство у НАТО током 2023. године, усмерено ка подизању националне безбедности (CNN, 2023), као виталног националног интереса.

Без сумње, национални интереси су вредности које опредељују креирање политике националне безбедности и стратешко позиционирање државе. За разлику од других вредности, захтевају формално дефинисање, у оквиру стратешко доктринарних докумената, где су национални интереси често и таксативно побројани, према значају који имају. Њихово одређење представља први корак алгорита, који вишеструко одређује шему која се на том основу грана, у погледу *ресурса, докумената и актера*, као елемената неодвојивих од моћи државе. Иако је присутан покушај уопштавања националних интереса, у погледу држава које имају сличне циљеве, треба истаћи да то суштински није могуће. Рецимо, један од виталних интереса је усмерен ка очувању суверености, независности и територијалне целовитости. Међутим, све државе се не суочавају са истим изазовима, ризицима и претњама на путу очувања овог учесталог националног интереса. Сходно томе, разликују се ресурси, који ће у ту сврху бити мобилисани, национална документа, која ће се према томе креирати и актери, који ће специфичне задатке предузимати. Тиме национални интерес добија особину *отиска*, који је јединствен свакој држави.

Наредно, веома значајно питање, тиче се спровођења националног интереса мимо граница државе (Ћурчић, 2023: 228). Ова способност се пре свега доводи у везу са димензијама моћи националне државе. Илустрације ради, мале државе, попут Северне Македоније, ће тежити виталном интересу који колоквијално можемо окарактерисати као опстанак. Србија, као нешто моћнији актер на простору Балкана, ће свој интерес незнатно ширити на ниво Западног Балкана²², као нешто ширег простора на коме може остварити утицај. Турска, као регионална сила, ће свој кредибилитет потврђивати у оквиру ширег региона Средњег истока, док ће Сједињене Америчке Државе, као глобално најзначајнији актер након Хладног рата, свој национални интерес испољавати у односу на готово читав свет. Премда је моћ

²² Западни Балкан је, политички конструисан термин, који означава земље бивше Југославије, минус Словенија, плус Албанија.

променљива и варљива катерогија, у овом контексту и национални интерес може протоком времена бити ревидиран. То јест, регионална сила може нарасти до глобалне, или глобална назадовати ка регионалној.

7.2.3. Национални идентитет

За одређење идентитета је кључна поларизација „ми” и „они”, односно одговор на питање „ко смо ми, на основу чега се разликујемо од њих?”. Иако се чини као потенцирање на различитости, то не мора нужно бити тако. Појединац, са одређеним мисаоним и емоционалним вредностима трага за истомишљеницима, са којима се може поистоветити. Суштину значења можемо извести и из саме морфологије речи *идентитет*, која је слична са терминима *идентично* или *идентификација*. Елемент постојања идентитета у оквиру целине, ствара осећај припадности, која може бити креирана по многим основама. Од расне, верске и етничке припадности, као конвенционалних идентитетских облика, преко полне и идеолошке, све до подела модерних друштава према политичкој припадности, сексуалности, друштвеном или материјалном статусу.

Међутим, многоструке примере идентитета треба разликовати од националног идентитета, као сложенијег и вишедимензионалнијег појма, који је попут националног интереса обликован деловањем многих сфера. Аутори који постављају знак једнакости између нације и државе, национални идентитет виде као заједничке вредности људи који живе у оквиру граница државе (Briggs i Cogley, 2005: 602). Прецизнији истраживачи предлажу језгровитију дефиницију, према којој национални идентитет почива на историјским и културолошким везама, обухвата традицију, морал, визију, веровања (Liu & Turner, 2018: 1080), која уобличавају прост скуп појединаца у компактну целину. Цветковић посеже за другим приступом, те не истиче елементе, већ функцију коју има национални идентитет. То је оживљавање и препознавање индивидуе у оквиру заједнице односно нације, путем емоција, културног наслеђа и политичких идеја (Цветковић, 2002: 52). Према томе, национални идентитет је значајна спона за функционисање државе и друштва. Појединац без идентитета је нихилистичан за државу, те вођен личним опстанком и лишен идентификације са широм заједницом. Наведено имплицира ка важној повезаности националног идентитета и националне безбедности. Међутим, национални идентитет није само извор мотивације у борби за безбедност друштва, већ и покретач конфликта. Сукоб или судар различитих националних идентитета може довести до угрожавања идентитета као целине, његових фрагмената, или спољне манифестације (Višnjić, 2019: 259). Пример обостраног угрожавања идентитета је Закон о забрани верских организација повезаних са Руском православном црквом, који је усвојен током 2024. године у украјинском Парламенту (Reuters, 2024) или супротно гледиште које рат у Украјини види као покушај уништавања пак украјинског идентитета (Atlantic Council, 2024). Овај случај је јако специфичан, имајући у виду антрополошку сличност два народа. Угрожавање појединих делова идентитета је у пракси углавном усмерено према неком виду дискриминације појединаца по неком основу, док је угрожавање спољне манифестације оличено кроз уништавање или унижавање верских објеката или споменика културе, као модела изражавања идентитета (Višnjić, 2019: 259-260).

Још једно, веома важно питање, се тиче стицања националног идентитета. Највећи број аутора је мишљења да је реч о припадности која се стиче рођењем, сходно културним обрасцима, језику, традицији и вредностима, које обликују живот човека (Kataria, 2018: 130). На пример, дете рођено у афричком племену, на иранској висоравни или на обронцима Хималаја, рођењем бива изложено веровању у моћ тотема²³, пророка Мухамеда, односно будистичког учења. Међутим, излишно је помињати да не мора апсолутно бити такав епилог, на шта указују критичари овакве генерализације. Њихови аргументи се осврћу на индивидуе са вишеструким националним идентитетима и могућност измене националног идентитета кроз време (Милошевић-Ђорђевић, 2005: 176-177). Наиме, учестали су примери људи који током живота прихвате агностичка или атеистичка уверења, или, нешто рећи случајеви, када појединци промене своју вероисповест. На том трагу, упознавање нових култура, језика, стицање друштвеног искуства обликује национални идентитет, чинећи га мање ригидним. Ова перцепција, својствена конструктивистима, сматра да се национални идентитет (ре)конструише током читавог живота (Kelman, 1997: 338).

Апропо свему изреченом, очување националног идентитета, као штићене вредности националне државе, није ни мало једноставан задатак, те га Вишњић сагледава са три нивоа: појединачног, друштвеног и државног. Држава национални идентитет чува правном и сваком другом заштитом већинске националне групације, која негује и поштује тај идентитет (Višnjić, 2019: 270-274). На друштвеном нивоу важна је улога културних, образовних, медијских институција и организација. Но, све наведено губи смисао ако појединац није уживалац традиције и обичаја тог идентитета, корисник писма, познавалац националне историје и културне баштине и истовремено њихов преносилац на будуће генерације (Višnjić, 2019: 270-274).

7.2.4. Критична инфраструктура

Критична инфраструктура је појам, који се под тим термином појављује релативно касно, са намером да приближи функционисање система државе, кроз специфичне активности и задатке. Номинална подела послова унутар критичне инфраструктуре полази од постојања дистинкције између управљачког и извршног дела. Прво поменути је усмерен ка планирању, координисању и надзору активности, други сегмент је посвећен реализацији конкретних активности на терену, док су заједнички усмерени ка заштити критичне инфраструктуре, као виталног интереса за функционисање државе и друштва. Широка дијапазон изазова, ризика и претњи заштитнички задатак чине све комплекснијим, имајући у виду потешкоће техничке, технолошке или физичке природе (Hellstrom, 2007: 415). Стога, доступна научна литература нуди прегршт формулација критичне инфраструктуре, које се у одређеном делу поистовећују, а у појединим мимоилазе, у зависности од аутора и конкретног система и сегмента на коме је акценат. Према једној од њих она представља сплет комплексних односа и процеса, међу којима постоји међузависност (Стојановић, 2021: 4). Укључује енергетске системе, телекомуникације, саобраћај, храну, воду, банкарски и монетарни систем, цивилни и административни сектор (Keković i Ninković, 2020: 11). У пракси свакодневног функционисања човека, критична инфраструктура се истовремено тиче, на пример, снабдевања

²³ Тотем је назив за животињу, биљку или предмет, који у појединим заједницама имају религијско-духовни карактер, око кога се креира низ веровања, обреда и ритуала.

електричном енергијом, поседовања мобилног сигнала, питке воде, безбедности у саобраћају, финансијској стабилности националне валуте, активностима цивилног друштва и многим другим процесима.

Конкретније бављење овим појмом подразумева системски и секторски приступ. Најпре, реч је о систему чији елементи, иако независно функционишу, се налазе у свакодневној интеракцији у оквиру целине (Košanin, 2019: 188). Инциденти на одређеном пољу се могу рефлектовати на читав систем, што потврђује раније поменућу комплементарност. Сагледавањем сектора уочава се да они припадају широком спектру друштвених активности. Сектори снабдевања водом, храном и пружања здравствене сигурности представљају основу функционисања човека и вероватно најважнији део система. Међутим, њихово функционисање је неодвојиво од, на пример, доминантно финансијског сектора (Стојановић, 2021). Док свакако не треба занемарити и секторе који се баве енергетиком, привредом, безбедношћу, саобраћајем, телекомуникацијама, који током савременог доба постају секундарна егзистенција.

Апсолутна безбедност читавог система је утопија, будући да је сваки елемент система рањив и континуирано суочен са ризицима. Стога, заштита критичне инфраструктуре је јако важан задатак, пред друштвом и државом. То се постиже спровођењем специфичних мера и активности. Један од најчешћих модела заштите у пракси је базиран на прстенастој структури. Постојање нивоа заштите је спецификовано у зависности од сектора. На пример, трећи прстен штити шире подручје или зону, други онемогућава ближи приступ објекту или постројењу, док се први прстен налази тик уз штићени простор и његовим пробојем може доћи до несагледивих последица, у зависности од конкретног случаја (Milošević, 2018: 363). Један од најзначајнијих изазова пред циљем заштите критичне инфраструктуре је спектар актера, који могу поседовати специфична и висока техничка, технолошка, системска и свака друга знања и ресурсе. Сходно томе, држава и друштво мора бити усмерено ка улагању, иновативности, едукацији како би се створио стабилан систем критичне инфраструктуре, који способностима превазилази супротстављену страну (Стојановић, 2021: 7-8).

7.3. Показатељи безбедносних последица према врстама моћи

Безбедносне последице по националне државе могу имати разнолико порекло, те их према том критеријуму можемо додатно класификовати. На том задатку претходна одређења врста моћи, су важан пратилац, у погледу предзнања и механизма функционисања. Овај поднаслов, иако је то суштински урађено у методолошком делу, додатно анализира кључне индикаторе безбедносних последица према врстама моћи, приближавајући њихов карактер (видети табелу број 11) и потенцијално олакшавајући њихово довођење у везу са конкретним студијама случаја, које предстоје у истраживачком делу ове докторске дисертације. Метафорички речено, методологија је аутомобил као средство кретања, ово поглавље укључење на прави пут, док истинска возња, кроз безбедносне последице, предстоји у анализи случајева.

Табела бр. 11 - Доминантни показатељи безбедносних последица према врстама моћи

БЕЗБЕДНОСНЕ ПОСЛЕДИЦЕ				Примарни начин изражавања	
Врсте моћи	Показатељи безбедносних последица			Квалитативно	Квантитативно
Војна моћ	Број преминулих и повређених	Број интерно расељених лица	Материјална штета		+
Економска моћ	Бруто домаћи производ	Индекс потрошачких цена	Стопа незапослености		+
Мека моћ	Политика	Култура	Образовање	+	

Извор: Аутор.

Последице војне моћи су погодне квантитативним показатељима. У најужем поимању то је број преминулих и повређених људи, број интерно расељених лица, продукувана материјална штета. Уколико би овај концепт схватили у ширем смислу, могуће је формирати нове категорије последица, али и постојеће додатно ширити, у квантитативном али и квалитативном смислу. Међутим, када се ради о последицама насталим испољавањем војне моћи, пракса указује на мноштво проблема који отежавају формирање објективне и целовите слике. Сумње у евиденције, њихово произвољно давање или чак њихово непостојање могу отворити простор за манипулацију и злоупотребу. Један од таквих примера је и случај Сребренице 1995. године и рата на простору бивше Југославије. Муслиманска страна је у јавности глорификовала број жртава рата у Босни и Херцеговини, те се у медијима појављују бројке између од чак 200.000 до 300.000 погинулих. Овакви покушаји стварања искривљених слика су се одомаћили мимо верификације, без обзира што није рационално да у малој балканској држави током грађанског рата страда већи број људи него британских војника током читавог Другог светског рата. Током 2005. године је изашао рад у часопису *European Journal of Population*, који се бавио управо овом темом, користећи поуздане технике је изашао са бројком од нешто више од 100.000 погинулих, притом под овим бројем обухватајући и нестале (Херман, 2011: 88-89). Када се говори о Сребреници, швајцарски аналитичар Александар Дорин кандидује бројку од 2.570 жртава, сходно подацима Међународног суда, (Херман, 2001: 93), док муслиманска страна износи и до неколико пута веће бројеве. На другој страни, постоје индиције да је велики број жртава са другог подручја придодат сребреничким жртвама, док Којић наводи списак из 2003. године са именима седамдесетдеветоро живих Бошњака који се налазе на списку жртава из 1995. године (RT Balkan, 2024). Видови манипулације на овај начин уносе сумњу и аморалност у стварне последице војне моћи тиме дискредитујући истинске жртве. Сагледавањем других ратних сукоба могуће је уочити и тренд неједнаког третмана жртава, што резултује давањем додатног значаја губицима једне стране и запостављањем других актера. На пример, у Јемену се одвија вишегодишња хуманитарна катастрофа у којој

је живот изгубило 233.000 људи, до 2020. године, према подацима Уједињених нација (United Nations, 2020), док су данас те бројке далеко веће, уз значајан проценат цивилних жртава. Дакле, иако о безбедносним последицама насталим испољавањем војне моћи номинално говоримо као егзактним показатељима, треба истаћи да су они, на основу наведених примера, свакако подложни обмањивању, користећи ресурсе других аспеката моћи, што је потврда међузависности врста моћи. Приликом сагледавања оваквих квантитативних података потребан је критичан и аналитичан приступ, у свакој фази, од доласка до података релевантних институција и органа до поступања са њима.

Испољавање економске моћи, које доводи до последица по безбедност, је могуће пратити преко економских индикатора, попут бруто домаћег производа, индекса потрошачких цена и стопе незапослености, који имају квалитативни карактер. Међутим, веома је важан временски интервал у коме се ови подаци прате, као и тренд који имају показатељи. Један од примера последица насталих деловањем економске моћи је вишедеценијски ембарго Сједињених Америчких Држава према Куби. Економска ограничења, која су у неком облику на снази од 1962. године, су током мандата Трампа додатно заоштрена смањењем зарада од услуга, прекидом снабдевања горивом и обустављањем инвестиција (The Conversation, 2024), представљају велики удар на економију ове мале острвске државе, која умногоме зависи од трговине. Према проценама кубанске Владе ембарго је коштао земљу 144 милијарди долара само током једне године (Wola, 2022). Дебата о овој теми, у оквиру Уједињених нација, указује да 80% становништва Кубе не познаје стање ван блокаде, са равноправним економским учешћем у међународној заједници (United Nations, 2023). Овакво стање резултује смањењем робе широке потрошње, двоцифреним процентом инфлације, која указује на смањену куповну моћ кубанских грађана и фискалним дефицитом од преко 11% (Economic Survey of Latin America and the Caribbean, 2023). Лоше економско стање у држави се претаче у грађанско незадовољство, праћено учесталим демонстрацијама и немирима, који су мотивисани неадекватним животним условима, несташицама хране, лекова, струје и других елементарних потреба. Смањен је очекивани животни век, повећан морталитет деце, број политичких затвореника и дела криминалитета. Такво стање се рефлектује и на тежњу Кубанаца да напусте своју земљу, те је у периоду од 2022. до 2023. године америчка гранична полиција интервенисала у преко 420.000 случајева (Human Right Watch, 2023). Овај пример потврђује тезу да економија представља мотор функционисања савременог система, те последице које настају у овој сфери државу и друштво уводе у широке кризе и нестабилности, негативно се одражавајући и на друге области.

Иако аутори имају дилему око одређења меке моћи, недоумица је значајно мања приликом сагледавања њених последица. Измена система вредности или културних образаца, дубоко укорених у друштво, са собом носи вишедимензионалне ризике и последице. Иако Руска Федерација није најрелевантнији практичар меке моћи, кроз поједине примере је могуће чак и тај аспект расветлити, чиме се додатно увиђа обим ове врсте моћи. Чињеница да је Русија највећа православна земља јој даје могућност да по том основу остварује бенефите, попут утицаја на Балкану, нарочито на простору Србије и Бугарске. Као православним земљама импонује им билатерална сарадња, која улива осећај сигурности, али и отвара простор за креирање политичке реторике управо на том основу. На пример, синтагма *Мајка*

Русија, као персонификација њеног утицаја у свету, је коришћена од стране неколико политичких организација, у политичко-пропагандне сврхе, током изборне кампање у Србији 2023. Године (Mladenović i Jeftić, 2023: 654-660). У том случају можемо говорити о обостраној мекој моћи, једна страна је усмерена ка задобијању предизборних поена, док друга остварује утицај на Балкану, као стратешки важном подручју. Младеновић и Јефтић указују на хуманитарну сарадњу, као још један модалитет испољавања меке моћи Руске Федерације, будући да говоримо о држави која поседује један од најразвијенијих система цивилне одбране на свету. Реч је о сложеном појму који обухвата мноштво активности, које поред помоћи, као покретачког јавно обелодањеног циља, остварују важне замисли на маргини, попут културолошке повезаности и шире сарадње на другим пољима. Вероватно најидеалнији пример овог аспекта моћи је Српско-руски хуманитарни центар - СРХС (Mladenović i Jeftić, 2023: 654-660), формиран 2012. године, са седиштем у Нишу. Циљ Центра је превенција и помоћ у случају ванредних ситуација, обука и едукација, као и реализација заједничких пројеката у овој области²⁴, док се у складу са постулатима меке моћи дијапазон утицаја може додатно ширити. Поред културе, едукације и образовања утицај меке моћи се може остваривати и кроз сферу политике. Будући да политички утицај представља комплексно поље са обиљем могућих безбедносних последица, тај аспект меке моћи ће бити аутономно анализиран у поднаслову који предстоји.

Сајбер моћ је у претходном делу рада успешно идентификована, али је евидентно њено егзистирање у симбиози са другим врстама моћи. Стога, безбедносне последице које настају искључиво испољавањем сајбер моћи није могуће одредити, али је и те како могуће одредити последице нарочито војне-сајбер моћи и меке-сајбер моћи. Војна компонента сајбер моћи би у том смислу биле беспилотне летелице које су деловале према одређеном циљу и проузроковали људске губитке и/или материјалну инфраструктурну штету. Као пример тога можемо навести амерички напад дроновима на Јемен 2009. године. Том приликом амерички адмирал Макрејвен (енг. *McRaven*) је из фотеље штаба у Пентагону, преко сателита, уживо пратио уништавање територије државе на крајњем југу Арапског полуострва (Ganzer, 2018: 392). Репрезентативни пример комбинације меке и сајбер моћи је рабање Евромајдан револуције, у Украјини 2014. године, када су садржаји друштвених мрежа иницирали реакцију људи, која је кулминирала политичким променама. Но, о овом примеру ће свакако бити више речи у самој студији која се тиче Украјине.

7.4. Политички утицај, превратничке тежње и сродне претње

Поједини аутори политичку моћ посматрају као засебну целину. Међутим, у међународним односима она егзистира у оквиру постојеће поделе моћи, чиме се нипошто не умањује њен значај. Сфера политичког деловања представља важно тло, на коме се одвијају процеси од значаја за друштвену заједницу. Реч је о контроверзној сфери, која неретко добија епитете аморалног и деструктивног поступања. С тим у вези, овај део рада акцентује угрожавање безбедности које долази из политичке сфере. Коначни циљ субверзивних актера, веома често, представљају политичке реформе или промене власти, као вид безбедносних импликација, инструираних домаћим или спољашњим утицајима и интересима, уз

²⁴ Детаљније на: <https://www.ihc.rs/o-centaru/> Приступљено: 10.10.2024.

употребу димензија моћи. Стога, у овом делу, теоријски се дефинише појам грађанске непослушности, са свим својим карактеристикама, хронолошки образлажу, према свом интензитету, најзначајније форме превратничких тежњи али и повезане активности сродних претњи и коначно указује на адекватну безбедносну реакцију поводом таквог стања унутрашњег поретка.

7.4.1. Грађанска непослушност – пут ка преврату

У корену политичких преврата често се налазе наизглед безазлена грађанска окупљања, која протоком времена и генезом могу постати истинска претња режиму. Стога, веома је важно указати на кључне карактеристике овог феномена, који је у литератури препознат под синтагмом *грађанска непослушност*. Реч је о скупу активности којима се исказује противљење мерама власти и/или политици државе, истовремено се залажући за остваривање одређеног циља или групе циљева (Pavićević, 2009: 79). Тако конципиран овај појам постаје предмет дебате из угла оправданости. Група теоретичара категорички инсистира на обавези грађанина да поштује закон, док други посежу за аргументима према којима је грађанин дужан да искаже своје незадовољство и такав вид реакције сматрају здравом по друштво (Spitz, 1954: 386). Прво схватање исказује поданички однос, на релацији власт-грађанин, који се вековима надовезивао и надограђивао од софиста, преко Платона, Макијавелија и Хобса све до Стаљина. Власт у том случају надређеност правда легалитетом у свим фазама, од процеса доношења закона, његовог извршавања све до политичког система, што је иако неспорно недовољно за легитимитет²⁵, који *de facto* представља шири појам (Мировић, 2009: 35).

Грађанска непослушност се не јавља из небуха, већ представља дугоратрајно грађанско незадовољство у поодмаклој фази. Дугорочно непредузимање мера или њихово запостављање од стране власти, гомила грађански гнев и предстојећи бунт чини снажнијим. Узрок грађанског бунта и појавни облици могу бити различити. Штрајк, на пример, представља чест облик борбе за права из радног односа (Парезановић, 2013). Мимо штрајка, грађанска непослушност може прерасти у организоване превратничке активности са јасном структуром и субјектима. Примарну категорију субјеката чине појединци који рађају превратничку идеју и који бивају етикетирани придевима *главни* и *одговорни*. Пред овим субјектима се налазе организациони задаци који се морају вршити у тајности, али и послови који подразумевају масовни односно јавни карактер, попут политичке пропаганде усмерене ка маси. Слабости ове полазне структуре најчешће искључују појаву свих осталих актера, те стога представљају битан праг који се, из позиције превратника, мора са успехом прескочити. Лица која чине језгро преврата шире свој тим методом врбовања, односно задобијања сарадника. Како Парезановић наводи, врбовни контингент углавном нису председници, министри и друга лица на највишим позицијама, већ дипломате, бизнисмени и сарадници, као појединци који располажу безбедносно релевантним информацијама (Парезановић, 2013). Као наредни

²⁵ Иако је реч о лингвистички сличним речима легалитет и легитимитет носе суштински различита значења и њихов однос покреће многе дебате. Легитимно је у основи оправдано, очекивано и у контексту власти је било доминантан образац конзервативних друштава. Међутим, након велике револуције и победе либералних идеја закон и његово поштовање постају примарни показатељи власти и оличење легалитета (Станчић, 2014: 135). Стога, правник и филозоф ће готово сигурно имати различите закључке и легалитет односно легитимитет сматрати доминантнијим у дебати са овом темом.

неминовни актери намећу се политичке структуре, које у преврату виде остваривање својих политичких интереса попут партија, покрета, грађанских група и иницијатива, невладиних организација и других актера, који могу имати унутардржавни или инострани карактер.

Безбедносно поступање у случају регулисања грађанског незадовољства мора бити крајње професионално и обазриво. Минимални гестови непажње, у складу са психологијом масе, могу ненасилном окупљању у веома кратком року одузети префикс негације. Грађанска непослушност захтева избалансирани приступ, према коме поступање крајности одводи у грешку. Беспоговорно остваривање свих грађанских захтева доводи до губитка легитимитета и креирање стања немоћи и неспособности за сувереним владањем. На другој страни бурне репресивне реакције могу додатно изреволтирати грађане и деловати контрапродуктивно. Из тог разлога, потребна је прагматична и рационална реакција, која резултује консензусом.

7.4.2. *Револуција*

Поред многих покушаја да се термин *револуција* стави у контекст чак и античке Грчке, битно је указати да се овај назив, у значењу које познајемо, јавља релативно касно. Примарно се помиње као астрономски појам, у наслову Коперниковог дела, са намером да представи кретање небеских тела, на које људи не могу утицати. Потребан је био проток векова, да се револуција нађе и на тлу политичког (Матић и Стојадиновић, 2013: 93). Као круцијални догађаји, који су прославили друштвено-политичко поимање овог термина, сматрају се Америчка и Француска револуција. Тоне чаја које су се нашле у водама бостонске луке 1773. године и јулско запоседање Бастиље 1789. године, су свакако представљале подстрек за многе касније револуционалне походе.

Динамичност је саставни део друштва, промене се дешавају свакодневно. Међутим, уколико процес друштвених промена посматрамо кроз термине еволуције и револуције, битно је указати да термин са једним словом више карактерише брутална и нагла акција, док другом термину припада низ поступних, фазних промена. Једно од важнијих питања, које се намеће, јесте квалитет и делотворност промена које долазе еволуцијом, односно револуцијом. На пример, парламентарна монархија која је револуцијом успостављена у Француској, се пак у Шведској формирала еволутивно и остала релативно стабилна до данашњих дана, за разлику од Француске (Старчевић, 2013: 64-65). Стога, режиме који том приликом настају карактерише нестабилност, уз рационално сматрање да револуционарни долазак на власт, може подразумевати исти такав одлазак са власти. Песимизам многих аутора је усмерен ка ставу да револуција ремети равнотежу у друштву, избацујући га из колосека. Долази до стања у коме се друштво окреће против државе. Држава се разоружава, док се друштво наоружава (Матић и Стојадиновић, 2013: 99). Међутим, заговорници револуције управо ове компоненте сматрају важном демократском тековином, доживљавајући је као ескалацију незадовољства, чији задатак управо јесте прекид постојећег стања и изградња новог друштвеног система. На основу свега изреченог, револуцију можемо дефинисати као искорак из једног у други систем друштвено-политичког уређења, који је праћен активностима масе и употребом силе (Milenković i Mitrović, 2019: 253).

На том трагу, треба указати на теоријску и суштинску разлику између политичке и друштвене револуције. *Политичка револуција* представља етапу политичке надградње, која не доводи до значајнијих друштвених промена. Неретко има епитет реформи, које долазе као природан процес владавине (Simeunović, 1991: 21). Политичка револуција се обилато може користити као средство пропаганде, креирајући утисак свакодневних позитивних политичких промена, које се код широке грађанске масе не верификују у свакодневном животу. Прагматични политички лидери посежу за политичком револуцијом у моментима опадања грађанске подршке. Стога, политичка револуција се може схватити и као корак у спречавању потенцијалне друштвене револуције, односно као средство одржања постојеће гарнитуре на власти. Са друге стране, у непожељнијем сценарију, из угла носилаца власти, политичка револуција може бити само почетни део друштвене револуције, односно фаза која води ка дубљим друштвеним променама (Simeunović, 1991: 21).

За разлику од политичке, *друштвену револуцију* прате значајне промене у економском, културолошком и општедруштвеном поимању. Овако корените промене друштвене револуције инкорпорирају политичку револуцију (Simeunović, 1989; Симеуновић, 2002). Аутори указују и на стање у коме може доћи до испреплетености већег броја револуција, које се дешавају једна за другом или чак паралелно. Таквим примером се сматра и чувена Француска револуција, која означава истовремени револуционарни бунт буржоазије, сељака, али и француских радника и сиромаша окупљених око назива санкилота (Старчевић, 2013). Имајући у виду обим и сложеност активности као и сведруштвене реформе које подразумева статус друштвених револуција се не заслужује тако лако и није честа историјска појава.

Током даље револуционарне генезе, у освит настајућег постхладноратовског поретка, настаје серија револуција са епитетом *обојене*. Њихова специфичност почива у ненасилном отпору према режиму, који је праћен серијом протеста и демонстрација, уз масовност и финансијско-политичку подршку иностраних структура (Стојановић, 2023: 95). У сврху исказивања револуционарних идеја користе се паролe, симболи, заставе и експлозивна реторика, која тежи изазивању емоција. Шарп (енг. *Sharp*) такав спектар метода означава термином ненасилна индустрија (Ђурковић, 2020: 314-316). Поменуте методе, груписане и конкретизоване у оквиру Шарпове књиге *Од диктатуре до демократије* (енг. *From Dictatorship to Democracy*), (Sharp, 2010: 35-39), своју имплементацију су доживеле у државама попут Југославије, Грузије, Украјине (Стојановић, 2023: 97-99). Два од три поменута примера ће своју операционализацију имати у истраживачком делу који се тиче студија случаја.

7.4.3. Државни удар

Према Симеуновићу, државни удар представља насилну војно-политичку акцију завереничких снага, усмерену према политичком врху, коју карактерише брзина извођења и ограничен број извршилаца потпомогнутих оружаном-безбедносно-обавештајним структурама (Симеуновић, 2002), чија активност игра значајну улогу у читавом процесу. У циљу исправног разумевања државног удара, пожељно је активности посматрати кроз три кључне фазе и то: фазу припреме, фазу извођења и фазу успостављања новог режима.

Фаза припреме представља најдуготрајнију фазу државног удара. Долази до конституисања завереничких снага, других актера преврата и обезбеђивања безбедносне потпоре, неопходне за успешно извођење акције. Ову фазу карактерише пажљиво и конспиративно планирање свих детаља (Парезановић, 2013: 142). Од почетне припремне фазе умногоме зависи успех преврата. Грешке, у почетку процеса, могу угрозити читаву акцију, имајући у виду да је успех наредне фазе зависан од претходнице. Стога, не чуди да велики број неуспешних покушаја државног удара буде осујећен управо у овој почетној етапи (Simeunović, 1991: 54-56). Друга фаза, односно извођење државног удара, подразумева муњевиту акцију завереничких снага, усмерену ка паралисању виталних полуга власти. Имајућу епитет блицкрига (нем. *blitzkrieg*), акцију изводи мали број обучених појединаца, док се маса не појављује у својству директног извршиоца, већ опционо као подршка реализованој мисији. Искуство превратничких активности, на које указује Симеуновић, полази за ставом према коме завереничке групе, које успеју да се одрже више од седам дана на власти, имају потенцијал међународног и општег признавања (Simeunović, 1991: 54-56). Прелазак у трећу фазу долази веома брзо, имајући у виду краткотрајност извођења саме акције, након које по аутоматизму отпочиње период изградње и успостављања новог поретка. Активно се приступа чишћењу супротстављених снага збаченог режима, уз употребу насиља, са циљем апсолутне елиминације њиховог утицаја из политичког живота.

Потребно је направити јасну терминолошку и појмовну дистинкцију између државног удара и државног удара одозго. Методолошки, као и по обиму активности, се у потпуности разликују. Државни удар одозго представља облик промене режима где врховни носилац власти, односно шеф државе, тежи апсолутној власти (Simeunović, 1991: 54-56). Тенденција ширења обима владавине се спроводи на уштрб извршне власти. Ова форма државног удара настаје при глорификацији једног човека, који поседује безбедносно-обавештајне капацитете и политичку подршку народа, што отвара идеју ка апсолутној власти.

7.4.4. Пуч

Пуч представља изузетно милитантну форму промене режима, коју спроводе националне оружане снаге. Дакле, не постоји присуство страних или паравојних структура у овом моделу преузимања власти. Стога, пуч је могуће тумачити као реакцију или покушај повратка националних снага, након периода иностраног уштива. Хунта²⁶, која том приликом долази на власт, представља мешавину цивилно-војних структура (Парезановић, 2013: 157; Simeunović, 1989). Војни елемент, који активно учествује у промени режима, представља и део новоформиране власти. Међутим, недостатак политичког искуства интензивира потребу за проналажењем политичких актера којима се делегира део власти. Овај облик владавине је карактеристичан за земље у развоју, док развијеније земље захтевају виши ниво координације политичко-економских токова, у којима војне структуре нису веште. Апропо томе, у појединим ситуацијама типично војне структуре могу имати

²⁶ Хунта је појам који долази из шпанског говорног подручја и означава облик владавине, карактеристичан за земље Латинске Америке, на чијем челу се налазе војне структуре. Један од примера, са тог простора, је Аугусто Пиноче који је предводио хунту која је извршила државни удар у Чилеу и збацила тадашњег председника, Салвадора Аљендеа.

прелазни карактер, до развијања цивилног политичког живота под надзором пучиста.

7.4.5. Субверзија и политичка диверзија

Субверзивно деловање (лат. *Subvertere* - збацити) је усмерено на подривање државног поретка, вођено спољним интересима. Поред силе долази до примене најразличитијих образаца који теже промени свакодневног функционисања на свим нивоима, од државе до појединца (Димитријевић и Стојановић, 1977: 273). Иако је реч о недозвољеним радњама које су међународно инкриминисане (Стајић, 2003: 57), оне се веома често спроводе у тајности, или маскиране привидно dobrим намерама. Сплет ових планских, организованих, психолошко-пропагандних, економских, политичких активности је у ранијем периоду био обухваћен термином - *специјални рат*, који се може сусрести као синоним у литератури (Мијалковић, 2011: 239; Ђорђевић, 1987; Делић, 1996). Субверзивне активности могу имати карактер припреме за неки вид преврата, кроз промену политичког дискурса и формирање фолсфлегашке мреже. Дакле, конкретна дејства субверзије спроводе делови државног апарата, који су инструктирани страним обавештајним службама или другим структурама, које се налазе у сенци. Неке од активности обавештајних служби других држава су: придобијање агената од утицаја; помагање организацијама и групацијама; пласирање и фалсификовање најразличитијих садржаја; спровођење силе (Мијалковић, 2011: 243-244).

Диверзија (лат. *Diversio* – скретање пажње) је организована, тајна активност коју могу предузимати појединци, групације, организације или делови државног апарата, који користе експлозивне напаве ради наношења штете и постизања политичких циљева. Спроводе је добро обучена лица или посебне јединице. Намера је скретања пажње са централних циљева. На пример, напад према једном објекту, доводи до груписања пажње и ресурса на њему, док се примарна офанзива остварује на другом простору мимо очекивања. Доминантне мете диверзантског деловања су елементи и објекти критичне инфраструктуре, по чему се суштински разликује од тероризма који је мотивисан ка људским жртвама (Мијалковић, 2011: 236; Ђорђевић, 1987).

7.4.6. Грађански рат

Грађански рат представља облик оружаног сукоба између супротстављених друштвених група са различитим циљевима. Спада у групу војних и политичких претњи по националну безбедност. Његова специфичност је да се води унутар граница једне државе, иако је посредно присуство иностраног фактора учестало. Но, док год тај утицај не постане официјални грађански рат задржава првобитни статус (Кучековић, 2021: 6). Мијалковић га пак дефинише као „оружану борбу између класних, националних, политичких и других антагонистичких група унутар једне државе, зарад остваривања политичких и економских циљева. Јавља се као последица... противуречности у друштву” (Мијалковић, 2011: 193). Реч је о суровој борби, која се води најразличитијим средствима и углавном се не завршава консензусом или неким видом компромиса, већ апсолутном победом једне од страна. Као и методе борбе, мотиви грађанског рата могу бити различити, од сецесионистичких и револуционалних тежњи, етничких и верских конфронтација све до комбинације великог броја узрока (Мијалковић, 2011: 194). Може се спроводити зарад очувања или доласка на власт. Све наведено грађански рат чини

комплексним појмом, који је важно разликовати од сродних термина, које карактерише слабија организациона и командна структура.

Иако је реч о унутрашњем питању државе, Уједињене нације могу интервенисати уколико се утврди да постоји могућност шире ескалације конфликта, који ће пореметити међународни мир. Укључивање међународног фактора се спроводи кроз доношење резолуција, реализацију осматрачких мисија, помоћи или војно-хуманитарних интервенција (Мијалковић, 2011: 194). Популарни *плави шлемови* су, по том основу, у унутардржавним конфликтима интервенисали на Косову (1999), у Јужном Судану и Либији, у грађанским ратовима током 2011. године.

7.5. Перцепција безбедности

Креирање перцепције безбедности представља сложен феномен, који зависи од мноштва фактора. Објективна анализа стања безбедности, иако суштински најбитнија, не мора имати круцијално место у формирању перцепције безбедности, која је шири појам. Наиме, њој се придодају и супротстављени појмови, попут моралне панике, која је својеврсни антипод усмерен ка глорификовању претње. С тим у вези, важно је дефинисати овај појам и одредити његов карактер, имајући у виду утицај који остварује на генерисање слике о безбедности.

Морална паника, у друштвено-хуманистичким наукама, представља прекомерни страх по опстанак одређених вредности, услед изложености неком облику девијантности (Стојановић, 2023: 164). Сам појам настаје у другој половини 20. века, у оквиру концепције теоретичара Јанга (енг. *Young*), који је под моралном паником сматрао непотребно појачавање ефеката девијације, док је Коен (енг. *Cohen*) прецизирао појам кроз издвајање елемената који га умногоме одређују. То су: медији; морални ауторитети; јавно мњење; и друштвена култура (Илић, 2017а: 78-79). Кроз ове области, девијантно понашање, као предуслов, који није тешко остварити у ери безбедносних изазова, ризика и претњи, добија нову димензију. У зависности од доминантног елемента разликују се и теоријски модели који објашњавају моралну панику. Модел *широких маса* отпочиње фокусом на почетној бризи за безбедност по неком основу (Илић, 2017б: 299). У каснијим фазама се укључују актери, чији је задатак да постојећу претњу учине значајнијом, применом средстава која не морају увек бити базирана на истинитим чињеницама. Медији, нарочито вешти у томе, запаљивом реториком могу постићи планиране циљеве. *Елитистички модел*, према својој етимологији, акценат ставља на друштвене елите, попут политичких актера, који артифицијелно намећу претње на дневни ред, док се истинске опасности, из интересних разлога, занемарују и одлажу (Goode & Ben-Yehuda, 2009: 62). Употребом метафоре ово стање можемо упоредити са клацкалицом, битне појединости су у прабини, док су безначајне ствари високо у ваздуху (Стојановић, 2023: 166). Још један од праваца деловања сматра друштвене покрете и интересне групе значајним за креирање моралне панике (Томпсон, 2003: 28).

Када дође до примене неке од претходно поменутих стратегија и морална паника оствари своје циљеве, притисак се премешта на тло сектора безбедности. Креирају се перцепције које у друштву стварају осећај одсуства безбедности, те је потребан приступ који систем враћа у стање равнотеже. У пракси то доводи до фундаментално сувишних дејстава, попут повећане полицијске активности ради подизања субјективне безбедности. Иако такав вид реакције улива грађанску

сигурност и додатно увећава ниво безбедности, са друге стране представља непотребно расипање ресурса, сходно карактеру хибридно увећане претње (Стојановић, 2023: 170). Делокруг области из којих могу долазити искривљене перцепције је заиста широк, таман колико и сам систем безбедности. Према секторској класификацији, коју нуди Ејдус, претње могу долазити из војне, економске, еколошке, политичке и социјеталне безбедности (Ejdus, 2012: 8-9).

Два, последње поменути сектора, отварају пуно простора за развој погрешних перцепција о безбедности, те можемо навести примере управо из тих области. Тероризму, као политичкој претњи, један од циљева је управо изазивање страха у јавности. О успешности овог задатка говори чињеница да овај облик насиља заузима централно место у безбедносно-стратешким документима великог броја земаља. Такав тренд се осетно појачава након 11. септембра 2001. године и терористичког напада у Њујорку (Clauset et al., 2007: 2). И у овом контексту Ејдус указује на претње које односе већи број жртава, попут саобраћајних несрећа (Ejdus, 2024: 164). Међутим, делује да јавност у потпуности другачије посматра ове претње. Вест о саобраћајној незгоди је умногоме усмерена ка тренутној емпатији према жртви, док је ефекат тероризма персоналнији, односно развија се осећај личног страха од могућности понављања тог акта у окружењу, те је овај покушај релативизације неуспешан. Страх од тероризма не јењава, чак појава људи са турбаном или хиџабом ствара подозрење да је реч о исламским фундаменталистима (Стојановић, 2023: 170). Стварање слика са сличним стереотипним наративом је својствено и социјеталним претњама, које могу бити повезане са етничком припадношћу или миграцијама. На пример, студије показују да Бошњаци Србе сматрају насилним и подлим, док се у супротном смеру развијају ставови о религиозности, примитивности (Turjačanin, 2004: 365). Овакви облици генерализације уводе друштво у конфликтност, што је кроз пример Југославије и те како виљдиво. Такође, применом сличних образаца Роми се сматрају необразованим и прљавим, док су мигранти делинквентни. Иако је значајно реч о искривљеним сликама оне могу имати негативне ефекте и на објективну безбедност, чиме друштво уводе у нестабилност. С тим у вези перцепција безбедности представља важну област, иако у академским круговима често остаје у сенци других феномена.

8. МОЋ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА НАКОН ХЛАДНОГ РАТА

We are all worms, but I do believe that I am a glowworm

- Винстон Черчил

Сједињене Америчке Државе након Хладног рата постају кључни актер међународног поретка. Како тај статус није датост, потребно је целисходно анализирати како једна држава долази у такву позицију. Стога, поглавље у својим уводним деловима указује на суштину геополитичког концепта, нуди историјат америчке спољне политике, одређује политички систем и безбедносни сектор, те дефинише његове стратешке приоритете и полуге моћи. Након почетног бављења кључним појмовима и разумевања контекста, у каснијим деловима фокус се ставља на постхладноратовски период, сходно предмету истраживања. Анализирају се институционална и доктринарна документа, спољнополитичко деловање и циљеви постхладноратовских председника, као и услови креирања и одржања хегемонистичке стабилности након Хладног рата. Све наведено је у директној корелацији са врстама моћи Сједињених Америчких Држава, те њихово одређење и објашњење представља предуслов и најважнији сегмент поглавља.

8.1. Геополитичка стратегија – од независности до постхладноратовског Римланда

За разумевање међународних односа, поред спољнополитичког дискурса, од великог значаја је анализа географских карактеристика државе. Рељефна структура, воде, суседи, клима, геосторијско наслеђе и располагање природним ресурсима умногоме обликују капацитете и потенцијале државе. Реч је о важним, али не и нужно пресудним факторима, будући да савремена технологија пружа својски отпор како би надишла моћ географије. Стога, овај поднаслов тежи да прикаже корелацију географских карактеристика и глобалне доминације Сједињених Америчких Држава након Хладног рата, уз уоквиривање наведеног кроз постојеће геополитичке парадигме.

На самом почетку важно је истаћи да амерички простор не можемо сагледавати као пуку датост, већ као плод следа историјских околности, промишљености и прагматичности у креирању дискурса државе. На том путу значајан корак, након 1776. године и Декларације о независности, представља сам почетак 19. века када су Сједињене Америчке Државе од Француске купиле читаву територију Луизијане, која је по површини слична простору данашње Западне Европе (Maršal, 2019: 74-80). У њеном језгру налази се басен реке Мисисипи, који ће представљати окосницу развоја трговине, имајући у виду пловни потенцијал. Након одласка Британаца, уследило је и препуштање територије Флориде од стране Шпанаца. Ово полуострво између Атлантика и Мексичког залива поред значајног географског положаја карактерише добра клима која погодује производњи агрума и развоју туризма. Тексас, друга по величини савезна држава, је припојена након одвајања од Мексика и периода независности. Аљаска је 1867. године купљена од Русије, при чему је један километар квадратни коштао свега нешто изнад четири долара (Maršal, 2019: 74-80). Ово северно пространство је доживљавано као вечити лед без много користи, што је након налазишта злата и нафте оповргнуто, испостављајући се као више него добра

трговина (Maršal, 2019: 74-80). Крајем 19. века су Париским споразумом Филипини добијени од Шпаније. Током ових година америчке територије су се сјединиле, а затим економски и инфраструктурно развијале, постајући гигант који своје руке пружа преко оба океана, док своју унутрашњост чини недодирљивом.

Имајући у виду све наведено, Сједињене Америчке Државе данас представљају савезну републику, која се састоји од 50 држава, Вашингтона као једног федералног округа и шеснаест територија, које чине једну нацију и функционишу као компактна целина. Стога, управо тако ћемо их и посматрати, при сагледавању њихових географских карактеристика. Реч је о трећој земљи по површини на свету, која се копнено граничи са Канадом, на северу, и Мексиком, на југу (Maršal, 2019: 72-74). Обухвата велико пространство које на западу заплјускују воде Атланског океана, на истоку Тихог океана, док је на југу Мексички залив. Средишњи део земље чини плодни и пловни басен Мисисипија, уоквиен Стеновитим планинама на истоку, Апалачким планинама на западу и Канадским штитом на северу, који чине прекамбријске стене (Maršal, 2019: 72-74). Није тешко закључити да је овакав простор јако тешко запосести или на било који начин угрозити, што је важан гарант америчке националне безбедности.

Како говоримо о значајном пространству не чуде варијације у типовима климе, у зависности од региона. Па тако на северозападу, у региону Њујорка, Масачусетса, Пенсилваније, доминира умерено-континентална клима. Јужније доминира суптропска клима, док приближавајући се Флориди прелази у тропску са учесталим ураганима. Средишњи део земље, Минесота, Ајова, Мисури, Илиноис, карактерише оштра континентална клима, у којој торнадо не представља непознаницу. Западна пацифичка обала варира од медитеранске климе у Калифорнији, преко планинске у Колораду, Јути, Монтани, до степске или пустињске на простору Неваде, Аризоне, Новог Мексика (Baldwin, 1973; USA Today, 2018). Климатске антиподе представљају Аљаска и Хаваји, арктичка односно тропска клима са температурама у трећој десетици током читаве године. Климатска различитост се очекивно рефлектује на разноврсност фауне и флоре широм земље. Од гризлија и алигатора до гмизаваца пустиње, од четинара у тундрама до палми на обали Мајамија. Сједињене Америчке Државе користе различите изворе енергије. Примарни извор су фосилна горива, у првом реду нафта (38%) и земни гас (36%), који чине три четвртине укупне потрошње, затим следе нуклеарна енергија и обновљиви извори енергије (Energy Information Administration, 2023). Сходно потребама, имајући у виду обим привредне и економске активности, неопходно је део енергије увозити. Међутим, то не умањује чињеницу да Сједињене Америчке Државе представљају земљу богату енергентима и природним ресурсима. Предњаче залихе угља, према којима су САД прве на свету, нафта и земни гас, затим следе боксит, гвожђе и бакар, док се рудници злата налазе у западном делу земље (National Geographic, 2024). На основу свега наведеног САД представљају Богом дану земљу са великим потенцијалима, који се прагматично користе.

Када се импозантној географији Сједињених Америчких Држава, о којој је било речи, придода политички контекст прелази се на тло теорија геополитичких концепција, кроз које је могуће разумети постхладноратовску епоху. Према једној од њих, коју је креирао геостратег и адмирал Мехен (енг. *Mahan*), поморска доминација је од пресудне важности за глобалну доминацију (Federova, 2016: 6). Наиме, монопол над светском трговином, поред запоседања важних пловних рута, захтева флоту која

ће такву трговину учинити несметаном, чиме се остварују вишеструке добити. На овом трагу Мехен је извео формулу о поморској моћи, која гласи:

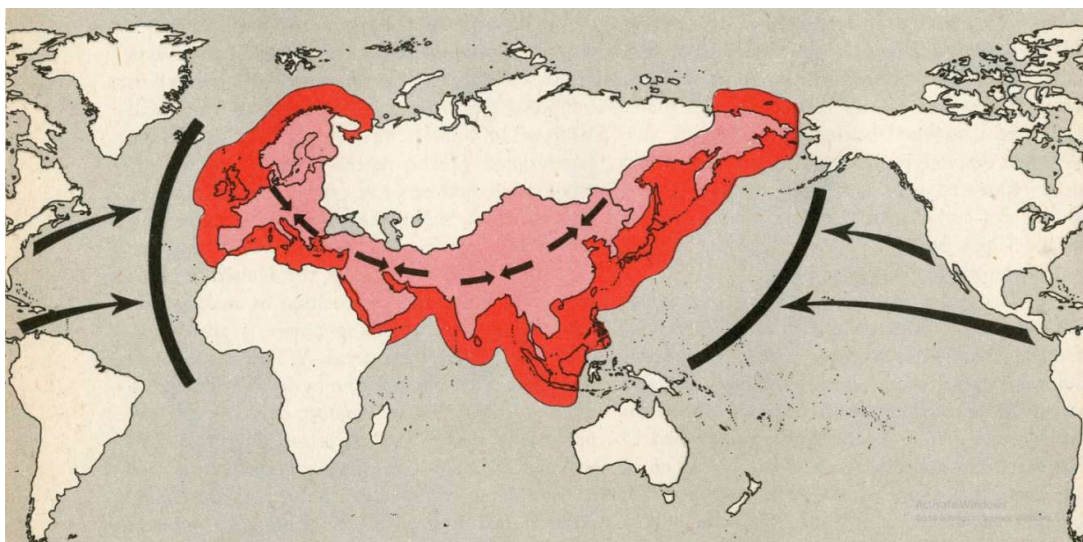
Морнарица + трговачка флота + тачке подршке = **Поморска моћ** (Federova, 2016: 6).

На тај начин Мехен објашњава америчко заузимање Филипина, Хаваја, Кариба (Mahan, 2000: 192), као острвских територија у важним водама. Међутим, то је само почетак америчке стратегије засноване на окруживању евроазијског копна, које за циљ има спречавање велике територије Русије да изађе на топла мора. Замишљена стратегија анаконде се пружа британском обалом, преко Медитерана, Блиског истока, све до Југоисточне Азије и делова Океаније (Дугин, 2004: 57). Ове идеје су обзнањене и слеђене током читавог 20. века (Степић, 2016: 101), од њихове базе се није одустајало већ су само прилагођаване стању на терену.

Након Првог светског рата Хелфорд Макиндер (енг. *Halford Mackinder*), истакнути британски геополитичар, у чланку *Географска осовина историје* креира теорију о срцу света односно Хартленду (енг. *Heartland*), Светском острву (енг. *World Island*) и Тампон државама (енг. *Buffer state*), (Глишин, 2019: 23). Најзначајнији део Хартленда је Источна Европа, односно важност контроле активности на овом простору. Из угла САД потребно је спречити директан контакт или интегрисање континенталне моћи Немачке и Русије, кроз стварање држава које ће представљати тампон зону. Светско острво представља шири концепт од Хартленда као његовог језгра, те укључује Европу, Африку и Азију (Budimir i Zarić, 2015: 15-16). Из ове констатације произилази чувени цитат Макиндера:

„Ко Влада Источном Европом влада Срцем копна,
Ко влада Срцем копна влада Светским острвом,
Ко влада светским острвом влада светом” (Mackinder, 1996: 106).

Теорија о Хартленду је била најактуелнија током Хладног рата, када је Совјетском Савезу припадао најзначајнији део срца копна (Budimir i Zarić, 2015: 18-19). Настајањем независних држава на истоку Европе, као тампон зоне, отклоњено је англосаксонско геополитичко страховање од руске континенталне доминације. Паралелно се развија теорија која је представљала део политике обуздавања током Хладног рата, Труманове доктрине али и Маршаловог плана, заснована на значају Римленда (енг. *Rimland*) у разумевању геополитике. Ревидиране идеје произилазе из рада америчког геополитичара Николаса Спајкена (енг. *Nicholas Spykman*), који рубне делове Евроазије сматра кључним, односно сав онај простор који окружује Хартленд (видети илустрацију број 2). Реч је о територији Западне и Централне Европе, Турске, Арабијског полуострва, Блиског истока, Авганистана, Индије, Кине, Јапана и источног обода Сибира (Spykman, 1942: 181). Спајкман контролу над овим деловима света сматра кључном по више основа. Најпре је реч о важном стратешком положају, а затим и о демографским, привредним и културолошким потенцијалима (Vuković, 2020: 20).

Илустрација бр. 2 – Географски приказ простирања теорије Римленда

Извор: (Spykman, 1944: 54; Astarita, & Marconi, 2024).

Завршетком Хладног рата америчка геополитика се није значајно променила. Фокус и стратегија су остали идентични, с тим што су се циљеви са краја 20. века лаконски остваривали, у одсуству глобалних такмаца. Током 1999. године тренд испољавања моћи и потврде доминантног статуса је настављен, укључивањем у питање Косова и бомбардовањем Југославије, као балканског Хартленда, који је у широј парадигми део глобалног Римленда. До материјализовања јединствене геополитичке доминације долази вишеструким ширењем Северноатлантског савеза, међу којим је најзначајније придобијање бивших совјетских република 2004. године, Летоније, Литваније и Естоније²⁷. Међутим, протоком времена одржање постхладноратовског Римленда постаје све комплекснији задатак. Русија је војно интервенисала у Абхазији и Јужној Осетији (2008), затим и у Сирији (2016) потврђујући раст свог утицаја (Нови Стандард, 2021), Кина економски и привредно рапидно напредовала, те је термин мултиполарност све чешће помињан у разматрању будућности. Истовремено 2011. године долази до Арапског пролећа, поремећаја равнотеже са афричке обале Медитерана, даље генезе блискоисточних конфликта, индијског конкретнијег приклањања БРИКС-у. Све наведено континуирано ремети равнотежу коју је Римленд креирао након Хладног рата, те је ова геополитичка парадигма, са Сједињеним Америчким Државама као предводником, иако још увек актуелна у многоме уздрмана. Геополитика је неупитно и даље на страни САД-а, али је и конкуренти све боље разумеју што будућност чини не тако извесно предвидивом.

8.2. Основа спољне политике САД

Ако спољнополитички дискурс Сједињених Америчких Држава посматрамо као континуум, можемо рећи да завршетком Хладног рата долази до значајног заокрета у том процесу. Ранији периоди умерене инфериорности, деобе глобалне моћи и жеље за што бољим позиционирањем су крајем 20. века замењене глобалном доминацијом. Сходно томе, утицај америчке спољне политике постаје неминован широм света. Циљ овог поднаслова је да укаже да такав статус не представља случајност, већ резултат темељно и пажљиво грађене моћи током 20. века. Ради

²⁷ Детаљније на: https://www.nato.int/nato-welcome/index_mr.html Приступљено: 01.03.2025.

лакше анализе, више од века спољне политике Сједињених Америчких Држава, је сажето, за потребе рада, кроз три временске целине, пре, током и након Хладног рата.

8.2.1. Спољна политика САД пре Хладног рата (1895-1945)

Након америчког грађанског рата, најсмртоноснијег сукоба у њеној историји, гледано из угла само америчких жртава, улази се у мирнију фазу унутрашње политике, што отвара простор за надметања на међународном плану. Период сукоба са Шпанијом, као окрњеном империјом крајем 19. века, Шулцингер сматра кључним за развој савремене америчке дипломатије. Том приликом Сједињене Америчке Државе су добиле Кубу и Порторико у Карипском мору, односно Филипине и Гуам у Тихом океану (Šulcinger, 2011: 39). Стога дипломатска нота Ричарда Олнија, америчког државног секретара, којом указује да Сједињене Америчке Државе представљају суверена и немају такмаца на континенту, није претенциозна, већ говори о доминацији актуелној те 1895. године (Miršajmer, 2017: 308). Током мандата Теодора Рузвелта моћ је додатно потврђена посредовањем у руско-јапанском рату, али и увећана споразумом о изградњи Панамског канала и јачањем морнарице (Šulcinger, 2011: 46-61). Потврди лидерског статуса додатно доприноси британско повлачење са западне хемисфере, почетком 20. века, које Миршајмер правда тежњом Велике Британије да се одлучније супротстави Немачкој моћи у Европи, али и објективној немогућности прекоатланског парирања америчкој индустрији и војсци (Miršajmer, 2017: 314-315).

Период од 1909. до 1920. године обележен је синтагмом *Дипломатија долара*. Реч је о спољној политици током мандата Хауарда Тафта и Вудроа Вилсона, који су подстицали богаћење уског круга банкара на уштрб остатка земље и света, зарад ширења америчке моћи и утицаја (Šulcinger, 2011: 69-70). Покушаји инвестиционог продора су били усмерени ка Кини, што је представљало озбиљан задатак, док су се ти циљеви значајно лакше остваривали у региону Централне Америке. Препознатљив је случај Никарагве, када су амерички трговци 1909. године потпомогли хунту да збаци са власти дугогодишњег диктатора (Šulcinger, 2011: 69-70), као и сукоб који је настао са Мексиком, током мандата Вилсона, поставши синоним за многа будућа мешања у унутардржавна питања.

Док је Први светски рат буктао на тлу Европе, Сједињене Америчке Државе су следиле политику неутралности, иако су постојали многоструки притисци, уз апострофирање важности укључивања једне велике силе у исти такав сукоб. Но, након готово три исцрпе године рата, 3. априла 1917. године дошло се до одлуке о укључивању Сједињених Америчких Држава у рат, уз и даље веру у племените циљеве и сувишност таквог конфликта (Šulcinger, 2011: 93). Иако се Америка последња укључила у Први светски рат прва је изашла са јединственим мировним споразумом, који је у свом говору пред Конгресом 1918. године образложио председник Вудро Вилсон. Предлог, који остаје препознатљив као „Четрнаест тачака“, је дипломатски покушај велике силе да оконча глобални сукоб кроз самоопредељење нација, слободну трговину, разоружавање и креирање идеје о колективној безбедности (Wilson, 1918). До краја рата Сједињене Америчке Државе ће предузети важне акције у одбијању немачког напада на Париз, а затим и у мировним преговорима о прекиду ватре, који ће коначно уродити плодом 11. новембра 1918. године.

Период између два светска рата је, бар у почетним годинама, протицао углавном мирно, како у Европи тако и преко Атлантика, те су државе умногоме биле усмерене ка економском јачању, у коме је *нафтна дипломатија* постајала све значајнија. У прилог томе 1927. године усвојен је *Шотвелов план*, којим се рат проглашава незаконитим у америчкој политици (Šulcinger, 2011: 122-124). У спољној политици према Европи и Азији приметна је била умереност, док се то није могло рећи и за Латинску Америку, у односу на коју је постојао супремативни однос. У том периоду приметно је значајно укључивање америчких компанија кроз увећање улагања, која су премашила 3,5 милијарди, док се извоз утростручио (Šulcinger, 2011: 122-124). Елем, последња деценија пред Други светски рат ипак је обележена великом депресијом и економским крахом, којим су Сједињене Америчке Државе, услед пада берзе, најзначајније биле погођене.

Други светски рат је америчкој спољној политици дао ново рухо, те се све индискретније и учесталије помињала њена супериорност и фраза *амерички век*. На почетку рата она се огледала у помоћи Француској и Британији, кроз пријатељство на релацији Рузвелт-Черчил²⁸, све до директног укључивања након јапанског напада на Перл Харбур 7. децембра 1941. године (Други светски рат, 2016: 168-169). Од тог момента Сједињене Америчке Државе уводе индустријске и економске реформе али бележе и јачање националног набоја. Ангажованост у наменској индустрији је анулирала незапосленост, отпочето је са масовном производњом, која је повећана за 30%, док је у годинама Другог светског рата Америка производила 40% укупног светског наоружања. Од 1940/41. до 1945. године Америка је произвела преко 41 милијарду комада муниције, 300.000 авиона и 100.000 оклопних возила. Наведена значајна улагања, уз преко 400.000 погинулих, су Америку учинили пресудним актером за ток рата и најзначајнијом послератном суперсилом (Други светски рат, 2016: 168-169). Коначни епилог рата је самит на Јалти, којим је дефинисан оквир за будуће деловање али и план обрачуна са нацистичком Немачком, док су САД, Велика Британија, Совјетски Савез, Француска и Кина добиле статус сталних чланица Савета безбедности УН и могућност вета (Šulcinger, 2011: 183).

8.2.2. Спољна политика САД током Хладног рата

Највећи део друге половине 20. века обележен је хладноратовским надметањем. Још увек исцрпљена од Другог светског рата Европа се налазила између два идеолошки супротстављена блока. Преко Атлантика, од стране Сједињених Америчких Држава, је долазио капитализам са демократијом, док је источни блок, на челу са Совјетским Савезом, прокламовао комунистички модел функционисања. Шаренолико опредељена или неодлучна Европа, али и остатак света, је представљао простор легитимне борбе две најреспектабилније силе у том тренутку, чији су интереси не само супротни већ и супротстављени (Kegley and Blanton, 2011: 83).

²⁸ Позната је фраза Винстона Черчила у којој је пријатељство Сједињених Америчких Држава и Велике Британије поредио са Мисисипијем који незауостављиво тече, те истицао везу два народа који говоре енглески језик.

Током првих година Хладног рата спољна политика САД је базирана на обуздавање Совјетског Савеза, у чему су прекретницу представљала два текста, *Дуги Телеграм* (1946) и *Извори совјетског понашања* (1947)²⁹, приређена од стране Џорџа Кенана, вишеструког америчког службеника у Москви. Дуги Телеграм, иако не садржи референце и директно апострофирање обуздавања, представља покушај практичне анализе односа двеју сила, уз предвиђања о будућим поступањима и релацијама. Међутим, флоскулу „обуздавање пре обуздавања” оправдава завршним одредбама, у којима се истиче перцепција Совјета о немогућности *modus vivendi* са Америком, али и о повлачењу коме су Совјети склони када испред себе имају значајан отпор, што мотивише САД на увећање силе којом располаже (Копана, 2022: 142-143; Kennan, 1967).

Након реорганизација спољне политике, креирања израелске државе на трусном тлу Блиског истока, кључног суделовања у стварању Северноатлантског савеза 1949. године, у овој фази Хладног рата долази и до кулминације сукоба на 38. паралели, односно подељеном Корејском полуострву, које је представљало својеврсну рефлексију глобалног надметања две доминантне силе. То је један од последњих спољнополитичких подухвата председника Трумана, будући да 1952. године Двајт Ајзенхауер преузима функцију председника САД. Шулцингер са правом први период Хладног рата, од 1945. до 1960. године, описује друштвеним конформизмом *тихе генерације*, која жели досадне добро плаћене послове и куће у предграђу (Šulcinger, 2011: 240). Овакав тренд у становништву је рационалан имајући у виду недавно окончан сукоб глобалних размера, али исто тако треба истаћи да САД нису водиле Други светски рат на својој територији, уколико изузмемо напад на Перл Харбур. Средином 20. века бруто домаћи производ Сједињених Америчких Држава је био већи од збира бруто домаћих производа свих европских земаља, уз значајну стопу економског раста (Vestad, 2008: 148-149).

Ток хладноратовског надметања је шездесетих и седамдесетих година двадесетог века умногоме зависио од позиције држава у којима су се догађале револуције. Иако је било многоструких примера, Куба и Вијетнам, пре свега, су представљале замајак за генезу левичарских идеја. Фидел Кастро, предводник револуције на Куби, се залагао са спречавање експлоатације од стране Америке, постепено се приближавајући совјетској страни у којој је видео заштитника. Наведено је представљало претњу за ауторитет САД у том делу свету, те су отпочете најпре економске санкције и свеопшта изолација, која ће 1961. године кулминирати, не тако успешном, инвазијом на Кубу (Vestad, 2008: 228-231). Совјетска реакција, у циљу потврде подршке Кастру, је довела до распоређивања балистичких ракета средњег домета, које су пут до централног дела САД смањиле на свега 8 минута. Овај потез је реципрочан америчкој бази у Турској, која је део стратегије окруживања Совјетског Савеза. Овим је отпочета Кубанска ракетна криза, током које се свет налазио на ивици нуклеарног рата. Међутим, спор је решен дипломатским путем, уз америчке гаранције о ненападању Кубе и совјетско повлачење ракета са овог острва у северним Карибима (Šulcinger, 2011: 255). На другој страни скуп, дуг и неоправдан рат у Југоисточној Азији, из угла реалиста, је настављен. Американци су на годишњем нивоу у Вијетнаму убијали преко 300.000 људи. Но, поред тога рат је 1975.

²⁹ Иако учестало долази до постовеђивања текстова треба истаћи да су Извори совјетског понашања објављени у престижном часопису *Foreign Affairs*, што овај текст чини релевантнијим, иако Дуги Телеграм умногоме заокупља јавност.

године завршен очигледним војним и политичким поразом Сједињених Америчких Држава (Šulcinger, 2011: 268-269, 302). Последице Вијетнамског рата биле су видљиве у каснијим годинама, америчка економија је заостајала за производњом Западне Европе и Јапана, а социјалистички блок је материјализовао своју победу смањујући ранији јаз.

Крајем седамдесетих година долази до успостављања дипломатских веза на релацији Вашингтон-Пекинг, током мандата Картера, што имплицира додатно погоршање односа са Совјетским Савезом, који је у том периоду извршио инвазију на Авганистан. Тек током администрације Регана, која је била изузетно антисовјетски профилисана, долази до неке врсте детанта. Реган и Горбачов су 1987. године потписали споразум о уклањању и уништавању ракета средњег домета позиционираних у Европи, док је већ наредни сусрет резултовао поступним повлачењем из Авганистана (Šulcinger, 2011: 329-330). Наиме, све је указивало на крај ере Хладног рата. Реган је повлачио мудре дипломатске потезе, док је Горбачов, вероватно и најзаслужнији појединац за окончање хладноратовског периода, био свестан објективних недостатака Совјетског Савеза и могућности у којима може дочекати нови век (Šulcinger, 2011: 329-330, 345). У периоду од 1989. до 1991. године је срушен Берлински зид, као симболични акт немачког уједињења, срушени су социјалистички режими широм Источне Европе, а међу њима и онај најзначајнији. Совјетски Савез је последњег дана 1991. године престао да постоји (Šulcinger, 2011: 346), чиме је Хладни рат завршен.

8.2.3. *Спољна политика САД након Хладног рата*

Падом комунизма либерални свет, који је остварио победу и налазио се на врхунцу моћи, је пред собом имао важан задатак. Реч је промовисању прокламованих демократских вредности у транзиционим земљама Трећег света и потврди лидерског статуса. До тих циљева се доминантно долазило развијањем слободног тржишта, као меке компоненте моћи, и хуманитарним интервенцијама, које су користиле тврду војну моћ. Та два метода су бездилемно господарила америчком спољном политиком непосредно након Хладног рата. Потписан је Северноамерички споразум о слободној трговини, основана Светска трговинска организација (енг. *World Trade Organization*), којој је приступило преко 160 земаља, укинута ембарго према Вијетнаму (Šulcinger, 2011: 356-360). Готово истовремено са економским повезивањем испољавала се и друга димензија америчке спољне политике. Интервенција у Сомалији је настављена, „у комшилuku“ се војно деловало према Хаитију, док се на Балкану бележи двоструко укључивање, најпре у сукоб на тлу Босне (1995), а затим и кроз интервенцију на Савезну Републику Југославију 1999. године (Šulcinger, 2011: 356-360), док је НАТО наставио политику ширења пуноправним чланством Пољске, Мађарске и Чешке.

У нови век Сједињене Америчке Државе су ушле као неприкосновени лидер. Светском економијом су доминирали амерички производи, располагали су највећом војном моћи, док су друштвене и политичке праксе широм света успостављане у складу са узором преко Атлантика. Међутим, од 11. септембра 2001. године и терористичког напада у Њујорку сигурност и доминација су доведени у питање, те је америчка спољна политика након периода безбрижности добила новог нелинеарног непријатеља – међународни транснационални тероризам. На линији те борбе 2003. године је отпочет рат у Ираку и свргавање Садама Хусеина са власти,

али и постављање нове Владе у Авганистану наредне године (Šulcinger, 2011: 278). Након Арапског пролећа, серије демонстрација на северу Африке, покренута је војна интервенција према Либији са циљем свргавања режима Муамера ел Гадафија. Војна акција је покренута након резолуције СБ УН од стране коалиције држава са примарном позицијом САД (Jentleson, 2014: 306). Једна од значајних промена, која постаје актуелна завршетком Хладног рата, је дислокација извора нестабилност на регионе у одсуству глобалног конкурента. То доприноси регионалном угрожавању безбедности настајањем етничких сукоба и грађанских ратова способних да покрену лавину миграторних кретања. Управо до таквог стања, у постхладноратовској ери, долази у региону Балкана, Кавказа, Блиског истока, Источне Азије (Jentleson, 2014: 324). Као носилац поретка Сједињене Америчке Државе остају заинтересоване за сваки од ових региона, те бележе непосредно укључивање или посредовање. Карактер утицаја остаје зависан од интереса и важности региона, те у том смислу приступ није монолитан већ се одређују јасни приоритети.

8.3. Политички систем САД

Политички систем Сједињених Америчких Држава формиран је Уставом из 1789. године, који је и данас актуелан, уистину уз бројне допуне и измене. У америчком систему је на снази учестали принцип подела власти на законодавну, извршну и судску, док је савезна власт делегирана Конгресу, председнику САД и Врховном суду. Конгрес, као носилац законодавне власти, има низ овлашћења дефинисаних Уставом. Устројен је по моделу симетричног бикамеризма и чине га *Представнички дом* и *Сенат*. Чланови Представничког дома су изабрани од стране грађана Сједињених Америчких Држава, распоређени сразмерно броју становника савезне државе. Посланика или конгресмена, што је учесталији назив, има 435. Друга компонента законодавне власти је Сенат, који чине по два представника – сенатора, из сваке државе са мандатом од шест година. Поред номиналне формално-правне једнакости две полуге законодавне власти, треба истаћи да у пракси Сенат узима примат. Такво чињенично стање произилази из компактнијег карактера овог тела, овлашћења по питању међународних уговора, дужине мандата, поседовања судских и истражних ангажовања (Тодорић, и сар., 2001: 186-189). Токвил поменуто дводомно уређење законодавне власти сагледава позитивно сматрајући да се тиме стиче двострука ревизија и могућност међусобног блокирања (Токвил, 2002: 77). Раду Конгреса прикључује се велики број одбора, као специјализованих стручних тела, сталних или *ad hoc* формираних. Конгресу је, према тексту Устава, поверено важно овлашћење објаве рата. Реч је о јасно и прецизно формулисаној одредби која се не може делегирати. Међутим, пракса друге половине 20. века је донела извесна заобилажења тог правила, те рат у Вијетнаму и на Корејском полуострву није био праћен адекватном процедуром објаве пред Конгресом, већ је та обавеза делегирана председнику. У продужетку ових примера председник Реган је мимоишао Конгрес користивши термине *маневра* и *борбених вежби* за војно ангажовање у Никарагви и Хондурасу (Микић, 2017: 174-177). Судска власт је оличена у Врховном суду, који има девет чланова, чијег председника бира Председник САД (Тодорић, и сар., 2001: 191).

Извршна власт поверена је председнику, чији мандат траје 4 године и има могућност једног реизбора. Кандидат за председника мора бити рођени држављанин САД, са најмање 35 година и више од 14 година живота у земљи (Brettschneider, 1923: 26).

Други члан Устава каже „...председник је најзначајнија институција у политичком систему...” (Шпајдер, 1980: 36), те се сходно овоме недвосмислено може закључити колики је његов значај у Сједињеним Америчким Државама, који сходно председничком типу обједињује улогу председника државе и власт премијера. Иако се учестало може чути фраза о непосредном избору председника, треба истаћи да, у складу са Уставом, грађани бирају представнике електорског колегијума, јединственог привременог тела, које заправо бира председника САД. Реч је о шефу државе чија овлашћења можемо класификовати кроз неколико категорија:

- **Извршна овлашћења:** спровођење закона, уговора, судских одлука, председавање кабинетом, давање помиловања на савезне преступе, именовање судија Врховног суда (уз потврду Сената);
- **Законодавна овлашћења:** годишњи извештај о стању државе, израда буџета, могућност вета, предлагање закона;
- **Дипломатска овлашћења:** именује амбасадоре, састаје се са иностраним лидерима, даје дипломатско признање страним владама;
- **Војна овлашћења:** врховни командант оружаних снага, обезбеђује ред у земљи;
- **Партијска овлашћења:** лидер партије, бира потпредседника, именује чланове партије на државне функције, утиче на политику партије (Lamb, 2020: 166-167).

Према Уставу председник је симбол државног јединства, наизглед недореченог појма који отвара простор за (зло)употребу деловања председника. Притом креирају се многоструки епитети о председнику као шефу државе, врховном команданту, носиоцу извршне власти, страначком вођи, економском лидеру (Lineberry, 1983: 395). У мору протоколарних учесталих председничких овлашћења јединствена је могућност суспензивног и џепног вета на законодавне процедуре. Првопоменуто право није апсолутно, већ је за његово обезбеђивање потребна трећина у Представничком дому или Сенату. Џепни вето се пак тиче уставног десетодневног рока председника за потписивање предлога закона. Двоструки вето је уставна прилика укључивања извршне власти у креирању закона, те аутори користе термин *трећи дом* за ове активности председника (Микић, 2017: 249-250). Сагледавајући историју коришћење ове прилике је све интензивније, нарочито у 20. веку.

Поред недвосмислено јасно постављених уставних овлашћења аутори су сагласни да њихово спровођење зависи од личног печата председника. На пример Честер Артур или Ворен Хардинг не бележе ниво ауторитета или историјску препознатљивост коју достижу Теодор Рузвелт, Вудро Вилсон или Роналд Реган, док се првом председнику Сједињених Америчких Држава, Џорџу Вашингтону, приписују харизматске особине. На том трагу амерички историчар Стивен Граубард апострофира да функција не чини човека, већ је управо супротно (Graubard, 2004). Неке од карактеристика које се истичу су иновативност, темперамент, поштовање, одлучност, свестраност. Иако је реч о недовољно прецизираним појмовима, они се конкретизују кроз доктрине и стратегије, којима се умногоме креира америчка политика. Иако су многи председници креирали доктрине, у деловању на међународном плану и борби за националне интересе, свакако најзначајнија и најпрепознатљивија је *Монроова доктрина* (Микић, 2017). Истовремено поједини председници, попут Линдона Џонсона, се нису нарочито интересовали за спољну политику те су је препуштали другим институцијама, док су, на супротној страни,

Ајзенхауер, Реган, Буш интензивно радили на спољнополитичким питањима (Микић, 2017: 296-298). Истине ради наведено је под утицајем многих фактора, попут историјског момента и периода криза, који захтевају специфичнији приступ.

Иако је фигура председника доста јака у америчком политичком систему, треба указати на модалитете који ограничавају ту моћ. Најпре се полази од основних одредби да, ни под каквим околностима, шеф државе то не може бити у више од два мандата. Затим је ту институција опозива, као метод смене председника услед осуде за издају, подмићивање или друга дела, са јасно дефинисаним поступком пред доњим и горњим домом (Микић, 2017: 203). Имајући у виду историјат, значајан утицај на карактер председничког мандата има администрација односно чланови кабинета председника. Њихова кандидатура се подноси Сенату на потврду, док председник има аутономију у распореду и ангажману самих чланова (Микић, 2017: 39). Иако пред законом председник има апсолутну супремацију над кабинетом, у пракси чланови кабинета се значајно могу истаћи у утицају на рад председника и процес доношења одлука. Но, треба напоменути да историја Сједињених Америчких Држава не бележи примере опозива или сличне дискредитације, те председник неоспорно заузима примарну позицију политичког система. С тим у вези наредни поднаслов посвећен је спољнополитичкој анализи управо те институције извршне власти у политичком систему САД.

8.4. Спољнополитички дискурс постхладноратовских председника САД

Политички живот је у потпуности концентрисан око две политичке партије *Демократске* и *Републиканске*, које дају кандидате у председничкој трци. Реч је о подели која постоји од 19. века. Традиционално Републиканску партију карактерише централизам и као симбол има слона, док се Демократска партија залаже за децентрализацију и идеју слободног тржишта, са магарцем као симболом. Иако постоје чврсте страначке поделе, оне нису засноване на идеолошкој опредељености, већ представљају флексибилне организације, са одређеним друштвеним ставовима, чији се програми модификују у зависности од актуелних интереса и лидера. Ова борба између „две“ Америке се веома често поједностављује, те републиканци привлаче раднике, смањују порезе, укидају абортус, залажу се за наоружавање становништва, док су демократе ближе средњем слоју грађана и усмерене на људска права и слободе (Nedeljnik, 2023). Међутим, савремено доба је такве трендове у потпуности изменило, учинивши их умногоме неодређеним, те није могуће са сигурношћу тврдити порекло става о друштвеним феноменима, без претходног сазнања о карактеру изборне кампање.

Активност двеју политичких партија је, од завршетка Хладног рата до прве половине 2024. године, изнедрила шест различитих председника Сједињених Америчких Држава. По тројица из редова републиканаца, односно демократа, са наизменичном сменом, уколико изузмемо двоструке мандате Била Клинтона, Џорџа В. Буша и Барака Обаме (видети табелу број 12). Још једна занимљивост која се тиче председничких избора у САД је да се у последњих 48 година, инкорпорирајући посхладноратовски период, све до изборног процеса 2024., на сваком гласачком листићу налазило презиме Клинтон, Буш или Бајден. Овај део рада има за циљ да хронолошки представи сваког од председника САД током постхладноратовског периода, укаже на карактер мандата кроз сагледавање и анализу председничких говора, уз доминантност осврта на спољнополитичку компоненту.

Табела бр. 12 – Постхладноратовски председници САД

Председник	Период власти	Партија
Џорџ Х. В. Буш	1989-1993.	Републиканац
Бил Клинтон	1993-2001.	Демократа
Џорџ В. Буш	2001-2009.	Републиканац
Барак Обама	2009-2017.	Демократа
Доналд Трамп	2017-2021. (2025 -)	Републиканац
Џо Бајден	2021-2025.	Демократа

Извор: Аутор.

8.4.1. Џорџ Х. В. Буш

Џорџ Херберт Вокер Буш (енг. *George Herbert Walker Bush*), препознатљив као Буш Старији, је био 41. председник Сједињених Америчких Држава. Његов мандат, који је трајао од 1989. до 1993. године, обухвата сам почетак постхладноратовске епохе. Реч је о важном периоду, који доноси значајне промене у међународној политици, од војних интервенција и економских промена до суштинског заокрета поретка.

Свој инаугурациони говор, 20. јануара 1989. године, председник је почео молитвом уз симболично држање руке на Библији. Наставио је освртом на поредак у настајању. „Живимо у мирном, просперитетном времену, али можемо да га побољшамо. Јер нови поветарац дува и свет освежен слободом изгледа препорођен”. Полуге света који се рађа су демократија и слобода, мишљења, говора, избора, воље и тржишта (Bush, 1989). Слутње о времену које предстоји су се показале основаним, сходно догађајима са почетка последње деценије 20. века. Такође, председник је ступајући на дужност исказао куртоазну, за ту прилику карактеристичну, веру у период који долази. Поред свеобухватне уопштене анализе, фокус је на социјалним проблемима, безбедносним изазовима, попут пролиферације дрога и одржавању јаким пријатељских веза на спољнополитичком плану, са нарочитим освртом на однос према Совјетском Савезу.

Крајем 1989. године дошло је до кулминације вишегодишњих дешавања у Панами, што је први војно-политички изазов под мандатом Буша. Наиме, Панамски канал представља важну трговинску руту, те је контрола над њим умногоме утицала на америчко интересовање ка овој најјужнијој држави Средње Америке. Панамски војни диктатор Мануел Норијега (шп. *Manuel Antonio Noriega Moreno*), сматран је вишедеценијским сарадником Централно обавештајне агенције (енг. *Central Intelligence Agency - CIA*), која га је извештавала о политици непријатељских сенатора (Dorsey, 1988). Међутим, након отказивања послушности панамског диктатора долази до испољавања различитих врста моћи Сједињених Америчких Држава, од меке, преко економске, до војне, у циљу остваривања интереса. Најпре је понуђен ултиматум који је Норијега одбио, појачан војни контингент крај Панамског канала, а затим и уведене економске санкције, које су значајно погодиле панамски народ. У изостанку жељеног сценарија наредни корак била је војна интервенција, која је

отпочела 20. децембра 1989. године под називом *Праведни циљ* (енг. *Operation Just Cause*), (Sanchez, 2002: 57). Интервенција је правдана борбом за демократију у Панами и хапшењем председника Владе Норијега (Quigley, 1990: 276). Првог дана војне акције председник се обратио грађанима, са обавештењем да је америчким оружаним снагама наредио интервенцију на Панаму. Буш је истакао да се инвазијом штите амерички грађани, али истовремено обезбеђује демократију, мир и слобода коју жели народ Панаме, док их САД подржава у тим племенитим циљевима (Bush, 1989). Оваквом анализом се пренебрегава ранији период владавине панамског диктатора, када је његово делање било у складу са америчким интересима, док је његов однос према панамском народу непромењив. Елем, крајњи епилог дешавања у Панами је поред људских и материјалних губитака и промена режима у овој земљи. Већ у овом периоду САД афирмише своју доминантну позицију, како у том делу света тако и на глобалном нивоу, не либећи се да посегне за ресурсима своје моћи у постизању интереса од националног значаја.

Интервенција у Ираку уследила је као одговор на ирачку окупацију Кувајта, представљајући прву акцију тог типа у освит новог поретка. Предузета је под мандатом Уједињених нација 1991. године, са доминантном позицијом Сједињених Америчких Држава, које ће том приликом употребити пројектиле са навођењем *Patriot*. Председник Буш се завршетком ове интервенције обратио јавности речима „Кувајт је ослобођен. Ирачка војска је поражена. Наши војни циљеви су испуњени. ...Пре седам месеци Америка и свет су повукли црту у песку. Изјавили смо да агресија над Кувајтом неће успети. Вечерас Америка и свет су одржали своју реч” (Bush, 1991).

Важни састанци председника Буша са председником Совјетског Савеза Михаилом Горбачовим догодили су се 3. децембра 1989. и 31. јула 1991. године. Први састанак на Малти је симболично одржан на ратним бродовима, најпре совјетској „Слави” а затим и америчком „Белкнапу”, недуго након пада Берлинског зида као оличења подељене Европе (РТС, 2022). Други састанак лидера је пак уприличен уочи дисолуције Совјетског Савеза на петнаест независних држава. Том приликом вођени су разговори о контроли нуклеарног наоружања, економским питањима, регионалним и другим проблемима (Bush, 1991). У свом последњем говору са почетка 1993. године Буш је истакао понос на све што је урађено током његовог мандата, али и свест о важности времена које долази у коме Сједињене Америчке Државе представљају лидера света, једину супер силу, што са собом носи велику одговорност. Војну силу у том смислу сматра важном полугом, за којом треба посегнути када дипломатска средства не дају резултате. С тим у вези, војно активирање током Заливског рата сматра неопходним и позитивним за обрачун са режимом Садама Хусеина (Bush, 1993).

8.4.2. Вилијам Џеферсон Клинтон

Вилијам Џеферсон Клинтон (енг. *William Jefferson Clinton*), препознатљив по надимку Бил, је био 42. председник Сједињених Америчких Држава. На тој позицији се налазио од 1993. до 2001. године. Током два везана мандата остаје упамћен по војним интервенцијама на простору Југославије и бројним контроверзама. Током прве инаугурације истакао је одговорност нове генерације која је расла у сенци Хладног рата, уз свест да је реч о и даље најјачој економији света која је сада погођена пословним неуспесима, неједнакошћу и новонасталим поделама у друштву.

Цитирао је Вашингтона, Џеферсона и Рузвелта позивајући се на обнову демократије. Поред тога говорио је и о дешавањима ван америчког континента, у која се Сједињене Америчке Државе, као нови лидер света, морају укључити. „Наше наде, наша срца, наше руке су са онима који граде демократију и слободу на свим континентима” (Clinton, 1993).

Током маја 1993. године председник се обратио припадницима оружаних снага, након хуманитарне интервенције у Сомалији, где је збирно било укључено преко 30.000 америчких војних лица. „Да нисте отишли сви ви који сте тамо служили, без сумње десетине хиљада људи би умрло. Спасили сте им животе. Дали сте људима Сомалије прилику да се реше гладовања и усредсреде на своју будућност и будућност своје деце” (Clinton, 1993). Између 1979. и 1991. године САД су војно и економски уложили у Сомалију преко 800 милиона долара (Gibbs, 2000: 43). Но, поред бриге за становништво Сомалије председник Клинтон није указао на људске губитке сомалијског народа као и геоекономске показатеље који могу утицати на појачано интересовање за рог Африке. Наиме, до лета 1992. у Сомалији је живот изгубило преко 300.000 људи (Western, 2002: 113). Такође, према подацима из 1991. године Сомалија се налазила при врху листе потенцијалних афричких земаља као значајних добављача нафте (Gibbs, 2000: 47), док истовремено има контролу над мореузом Баб ел Мандеб, који раздваја Африку од Азије и отвара пут ка Суецком каналу као још једној важној трговинској рути. Детаљније анализе догађаја у Сомалији указују да су америчке, а затим и снаге УН, претерано реаговале сходно дешавањима на терену. Оваква разматрања не анулирају у потпуности хуманитарни карактер интервенције, већ тај алтруизам комбинују са другим елементима, који указују и на опортуне постулате реалполитике (Gibbs, 2000: 50-51). Крајем 1993. године председник се још једном обратио јавности али овог пута поводом стварања трговинског блока у Северној Америци, који проистиче из Северноамеричког споразума о слободној трговини³⁰ (енг. *North American Free Trade Agreement – NAFTA*), (Clinton, 1993).

Током новембра 1995. године председник Клинтон се обратио поводом дешавања у Босни и Херцеговини. Говорио је разлозима сукоба, економским санкцијама које су уведене Србији, интензивним ваздушним нападима предузетим од стране НАТО-а, али и америчким дипломатским напорима да се сукоб обустави, што је резултовало Дејтонским споразумом (Clinton, 1995). Но, након Босне током 1999. године Сједињене Америчке Државе су се придружиле савезничким снагама у ваздушном нападу на Савезну Републику Југославију након догађаја на Косову (Clinton, 1999). О контексту и осталим околностима које се тичу активности Сједињених Америчких Држава и тада актуелног естаблишмента ће бити више речи у целини која се тиче студије о Савезној Републици Југославији. Са циљем развијања билатералне сарадње Клинтон је 1998. године постао први амерички председник који је посетио Гану. Том приликом је говорио грађанима о толеранцији, људским правима и економској помоћи намењеној афричким нацијама. Клинтонова администрација је вођена идејом да свет након Хладног рата захтева активно укључивање Сједињених Америчких Држава у спољнополитичка питања широм света, те су у складу са тим и деловали. Ветерани из редова демократа, који су чинили језгро администрације, у првом мандату Ворен Кристофер (енгл. *Warren Christopher*), у другом Медлин

³⁰ Потписнице овог споразума су Сједињене Америчке Државе, Канада и Мексико.

Олбрајт (енг. *Madeleine Albright*), су америчку спољну политику углавном усмеравали ка трговинској експанзији и употреби силе у хуманитарним мисијама (Šulcinger, 2011: 253-355).

8.4.3. Џорџ В. Буш

Џорџ Вокер Буш (енг. *George Walker Bush*) је био 43. председник Сједињених Америчких Држава током готово читаве прве деценије 21. века, односно од 2001. до 2009. године. Само 8 месеци након инаугурације, 11. септембра 2001. године, догодио се терористички напад у Њујорку, који ће умногоме ревидирати безбедносне претње. Председник Буш је том приликом истакао да је реч о својеврсном преседану. Амерички народ је знао за ратове, али у последњих 136 година то су били ратови на тлу других држава, изузев једне недеље 1941. године (Bush, 2001). Стога, све што се догодило је дакако изненадило најмоћнију државу на планети и носиоца новонасталог поретка. Објављен је глобални рат против тероризма. За напад је оптужена Ал Каида, а Авганистан позван да испоручи вође ове организације властима САД. „Предаћете терористе, или ћете делити њихову судбину” (Bush, 2001). Следеће обраћање, спољнополитички значајно, је објава рата Ираку из Овалне канцеларије. Председник Буш је овом приликом показао решеност за обрачун са, како наводи, одметничким режимом Садама Хусеина. Тако постављени циљ је усмерен ка потврди америчке слободе али и доношењу слободе другима, те је победа једини могући исход (Bush, 2003a). Америчко интересовање за муслимански простор, односно Блиски Исток и север Африке, у том периоду је недвојбено. Прави се дистинкција између теократских држава са војним диктатурама и нација које чине ситне, али значајне, кораке ка демократичности. У том смислу истичу се Мароко и Бахреин са изабраним парламентом, Оман који је проширио бирачко право на све пунолетне грађане, нови устав Катара, важни избори у Јордану (Bush, 2003b).

Почетне године другог мандата остају у духу борбе за слободу, учестале уопштене фразе, као и фокуса на војну операцију у Ираку. Но, о овој теми постоје опречна мишљења. Чомски је тај рат сматрао непотребним, из угла глобалних реперкусија, али и нежељеним од стране америчког народа, сходно истраживањима и антиратним резолуцијама (Chomsky, 2003). Хумане разлоге за вођење рата Чомски сматра параваном иза кога се крије тежња ка контроли ирачке нафте, која може отворити важне привредне сарадње са Европом али и Кином, чиме се додатно ојачава америчка позиција у свету. Према Ганзеру рат у Ираку је још једном довео у питање међународно јавно право, кроз примену сурових принципа империјализма (Ganzer, 2018: 319). Ова интервенција је, уз терористички напад 11. септембра, несумњиво једно од главних обележја мандата. Елем опречна су мишљења о Бушу Млађем, док га једни виде као одлучног освајача Ирака, други га сматрају сенком „правог” Буша³¹.

³¹ Ове дилеме су инспирисале Оливера Стоуна да сними филм под називом „W”, као својеврсни портрет Џорџа Буша.

8.4.4. Барак Обама

Барак Хусејин Обама (енг. *Barack Hussein Obama II*) је био 44. амерички председник и први афроамериканац на челу државе у историји. На тој позицији је био током два мандата, од 2009. до 2017. године. Иако је преузео државу у јаку проблему, од рецесије, слабљења долара, буџетског дефицита до војне растрзаности на више фронтова, постојао је оптимизам. Треба истаћи да је након Обаминах мандата држава имала рекордно ниску стопу незапослености од 4,7% (Caufman, 2021: 209). У контексту продужених ратова главни фокус је остао на рат у Авганистану и борбу против Ал Каиде. Већ почетком првог мандата председник Обама је у Авганистан послао додатни контингент од 30.000 америчких војника (Obama, 2009a). Ово је учињено из страха од преливања тероризма на регион, те је Пакистан постао један од важних савезника. Поред војне, активности су усмерене и на цивилну компоненту кроз јачање капацитета локалних власти. Тиме је модел старе администрације усмерен ка тврдој моћи замењен концептом који постојеће димензије моћи комбинује са меком моћи стварајући паметну моћ (Ђурђевић-Лукић, 2009: 488).

Иако фокус није био на Ираку и постојале су многоструке стратегије о америчком повлачењу из ове земље, то се вишепутно одлагало. Обезбеђивање дугорочног мира на Блиском истоку је био један од приоритета администрације, коју је предводио Барак Обама. Тим поводом именован је и специјални изасланик за регион Блиског истока, који ће се континуирано старати о безбедности овог простора. Апропо томе, али и другим међународним активностима, веома брзо од ступања на дужност, већ крајем 2009. године, Обама је добио Нобелову награду за мир. Уочи добијања признања у свом говору се осврнуо на некадашња и садашња дешавања у свету. Као позитивне секвенце издвојио је изостанак Трећег светског рата, имајући у виду миран завршетак хладноратовског надметања, економску интеграцију великог дела света, смањење сиромаштва, повећање људских права и слобода, алудирајући да Сједињене Америчке Државе у свим тим процесима имају највеће заслуге. Међутим, у том низу истиче нову пошаст која брине свет – тероризам. Уз то долази до етничких сукоба, сепаратистичких тежњи, социоекономски разорених друштава, избеглица и жртава. Поред тога рат је и даље описан као инструмент који се користи ради очувања мира (Obama, 2009b). Јединствен апсурд је оваква корелација између рата и мира, која је надасве „крунисана“ Нобеловом наградом.

Током 2011. године и турбулентних дешавања у арапском свету Сједињене Америчке Државе су подржале промене режима на северу Африке, без обзира што је њихова улога, макар транспарентна, изостала. Подршка промоцији и ширењу демократије на овом простору је кренула од Туниса и Египта, где долази до пада дугогодишњих лидера и режима (Obama, 2011). Међутим, сплет дешавања у земљи Магреба смештеној између две раније поменуте, односно у Либији је био дијаметрално другачији. Барак Обама, Никола Саркози и Дејвид Камерон, односно Америка, Француска и Британија, су отпочеле 19. марта 2011. године бомбардовање Либије уз подршку 12 земаља НАТО-а. Либијски диктатор Муамер ел Гадафи очекивано није успео да се супротстави надмоћи евроатлантског савеза, те је дошло до пада режима и касније Гадафијеве смрти (Ganzer, 2018: 345-347). У контексту арапског света питање Сирије је остало најкомплексније. Од мирних демонстрација се дошло до бруталног грађанског рата, употребе хемијског оружја, 100.000 преминулих и више милиона расељених лица. На основу тога, како је навео врховни

командант оружаних снага САД, подстакнут је да предложи војне ударе на Сирију (Obama, 2013), што ће бити увод у касније бомбардовање Сирије и од стране других држава. Други мандат, који је почео 2012. године, је поред Сирије пропраћен нестабилним стањем у Ираку и Авганистану, Русија је демонстрирала своју моћ у региону заузимањем Крима 2014. године, док је Кина све интензивније бивала усмерена на сустизање усамљене америчке моћи (Caufman, 2021: 210). Обамина администрација је заслужна и за обнову дипломатских односа са Кубом. Америчка амбасада у Хавани је поново отворена 2015. године, први пут након 1961. и ракетне кризе.

Мимо спољнополитичког деловања, за разумевање лика и дела Барака Обаме, значајни су увиди проистекли из његовог пера, у којима приказује персоналне доживљаје и мисли. Први део председничких мемоара под називом „Обећана земља” се појавио након година председниковања то јест 2021., као лична прича о важном историјском периоду. Аутор хронолошки води читаоца од друштвеног активизма, првих политичких победа, преко добијања председничке трке до доношења одлука и располагања значајним полугама моћи (Obama, 2021).

8.4.5. Доналд Трамп

Доналд Трамп (енг. *Donald Trump*) је био 45. председник Сједињених Америчких Држава, у периоду од 2017. до 2021. године. Након мандата паузе и изборног процеса 2024. године поново је изабран на функцију шефа државе. Реч је о специфичној личности, која се не уклапа у познате обрасце о институцији председника, те истовремено није упоредив ни са једним од претходника. Карактеристике га неформалност, менаџерско искуство, преузимање иницијативе али и непредвидивост, која његово поступање у међународним односима учестало чини неочекиваним и пуним изненађења (Simić i Živojinović, 2019: 290). Приликом анализе сопствене спољне политике Трампова администрација кандидује неколико важних појмова, који креирају специфичну доктрину истичући фразу *Америка на првом месту* (енг. *America First*). Најпре је реч о негирању глобализације и краху либералне ере, који су укључујући транснационализам одговорни за лоше ратове и економске проблеме (Restad, 2020: 29-30). Један од првих корака је било америчко повлачење из Париског климатског споразума, али и из споразума са Ираном, који је имао за циљ успоравање иранског нуклеарног програма (Caufman, 2021: 236-237). У наредним редовима агенда активности биће хронолошки приказана кроз спољнополитичка јавна обраћања председника Трампа.

У свом, готово једночасовном, инаугурационом говору председник Трамп је кандидовао спектар тема, указујући да интернационализам продукује штетне последице по америчко друштво. Под тим подразумева одбрану туђих граница, улагање у инострану инфраструктуру и смањење богатства средње класе. Такво стање је означио као прошлост уз посвећеност ка промптном уздизању америчке нације. Иако се чини као дистанцирање од хегемоније, битно је рећи да је том приликом поменуто откривање свемира, развој технологије и ослобођење земље свих пошаста, од болести до ратова (Trump, 2017). Идеју „Америка на првом месту” председник Трамп је промовисао и на Светском економском форуму у Давосу, који окупља шефове држава, успешне предузетнике, научнике, новинаре и друге (Trump, 2018a). Исте године председник Трамп је говорио и на 73. седници Генералне Асамблеје УН. Истакао је наставак рата у Сирији, кроз несумњиву

спремност на одговор, уколико режим Асада употреби хемијско оружје. Дешавања у Сирији је довео у везу са, како је навео, корумпираним режимом у Ирану, сматрајући да не поштују суседе, границе и нације истовремено припремајући нове нуклеарне санкције. Још један симболичан, али значајан, потез је пресељење америчке амбасаде из Тел Авива у Јерусалим (Trump, 2018b). Уколико је и било сумње овим су Сједињене Америчке Државе заузеле јасну позицију пружајући подршку Израелу у конфликту са Палестином. Интересовање за међународна питања приметно је и кроз активно праћење дешавања у Венецуели и борбу за демократију, наспрам социјалистичких принципа. Унапредио је односе са Северном Корејом, напустио Париски споразум о ограничавању климатских промена, предложио реорганизацију Северноатлантског савеза према којој би државе чланице преузеле део финансијских обавеза. Иако је најављиван период економске ревитализације и процвата, са специфичним погледом Трампа на државу као корпорацију која се бори за своју позицију, он је поремећен пандемијом Корона вируса. Ако је терористички напад 11. септембра 2001. године представљао новитет у сагледавању претњи безбедности, тај концепт је 2020. пандемијом додатно проширен и на тло социоздравствених претњи (Caufman, 2021: 236-237).

Поред преузимања иницијативе по многим међународним питањима, битно је истаћи да Америка тог доба Кину перципира као кључног супарника, са којим започиње неки вид трговинског рата. Алисон указује на императив двеју земаља да избегну Тукидидову замку (Allison, 2017). Успон Кине у овом периоду представља значајну глобалну промену, те је стога јако важно на који начин ће се Сједињене Америчке Државе са тим суочити. Стратегија националне безбедности из 2017. године Кину види као ревизионистичку силу која је компетитивно настројена према Америци, са интересом истискивања из Индо-Пацифика (Heath, 2019: 17). Као доминантне претње америчка администрација истиче непоштену трговинску праксу, унутрашњу репресију и милитаризацију Јужног кинеског мора (Jović-Lazić, 2019: 144). Иако Сједињене Америчке Државе остају кључна геополитичка сила у овом периоду приметан је вид изолационизма, кроз интензивније покушаје бављења унутардржавним питањима, и дистанцирања од либералног поретка чији су пропагатор и креатор након Другог светског рата.

8.4.6. Џозеф Бајден

Џозеф Робинет Бајден (енг. *Joseph Robinette Biden*) је био 46. председник Сједињених Америчких Држава, током једног мандата од 2021. до 2025. године. Реч је о човеку вишедеценијског искуства, који остаје забележен као најмлађи сенатор будући да је на ту функцију изабран још 1972. године, затим је био потпредседник у Обаминој администрацији, док је на место шефа државе дошао тек крајем осме деценије живота, чиме је постао најстарији председник у историји земље. Том приликом вратио је уобичајено устројство председничког кабинета, које је током мандата Трампа било измењено. Стандардном организацијом Беле куће председник поседује низ саветодавних нивоа током процеса доношења одлука, те потпредседници и чланови кабинета имају далеко већи значај (Walcott and Hult, 2005: 303). У јавности ово је сматрано рационалним, док је протоком мандата постајала све упитнија могућност значајног укључивања председника у сва државна питања, имајући у виду низ забележених експеса и гафова, који су угрозили његову репутацију, од падова и лапсуса до неснаћености на бини или „дремке” током конференције за штампу.

Једно од важних спољнополитичких питања током његовог мандата је повлачење америчког и савезничког контингента из Авганистана, што је саопштио у свом обраћању, са напоменом да ће се мисија финално окончати последњег дана августа 2021. године. Иако постоји упитност остварених циљева председник Бајден је истакао да су главни циљеви, обрачун са Бин Ладеном и минимизирање терористичке претње, испуњени. Надасве спроведена је обука преко 300.000 припадника авганистанских снага, омогућени значајни алати и опрема за шта је потрошено трилион долара, убијено је 2.448 Американаца док је преко 20.000 рањених, те вођење рата у недоглед не представља интерес Сједињених Америчких Држава. Сходно томе, интересна сфера се шири ка Јужној Азији, региону Блиског истока и Африци (Biden, 2021).

Иако ће дешавањима у Украјини бити посвећена читава студија, за овај део рада је значајно рећи да су ратна дешавања отпочела током мандата председника Бајдена, који је напад руске војске означио као бруталан акт без оправдања и потребе. Сједињене Америчке Државе су то препознале као планиран напад са једностраним кршењем међународног јавног права. Обелодањене су снажне санкције, које се предузимају у заједништву са савезницима, са тежњом економског угрожавања Руске Федерације. Поред економских мера појачане су и НАТО снаге у Немачкој и Пољској, истакнут члан 5. Вашингтонског уговора према коме је напад на једну чланицу напад на читав савез, али и предвиђена одбрамбена помоћ Украјини, која је већ уочи напада износила преко 650 милиона долара (Biden, 2022a). Овакво сагледавање ситуације у Украјини умногоме запоставља разумевање контекста у коме конфликт настаје. Подршка украјинском народу од стране председника Бајдена пружена је и у обраћању из Краљевског замка у Варшави (Пољска), када је истакао да су Сједињене Америчке Државе у оружје и муницију уложиле додатних 1,35 милијарди долара, како би помогле Украјини у пружању адекватнијег отпора. Апострофиран је пријем преко 100.000 украјинских избеглица, 7000 недељно, као и хуманитарна помоћ од преко 300 милиона долара (Biden, 2022b). Тренд активног бављења и укључивања у сукоб на истоку Европе је евидентан и из говора у оквиру 77. седнице Генералне Скупштине УН, излагања на годишњицу од почетка сукоба у Украјини, док је у оквиру обраћања нацији октобра 2023. године тој теми придодата подршка Израелу у борби против Хамаса. Бајден се похвалио да је први амерички председник који је у Израел путовао током рата, састао се и разговарао са званичницима о актуелној ситуацији. Елем, том приликом је у контроверзној реченици упоредио Хамас и Путина, сматрајући да им је заједничко угрожавање демократије (Biden, 2023).

8.5. Систем безбедности САД – структура и циљеви

Систем националне безбедности Сједињених Америчких Држава конституисан је доношењем Закона о националној безбедности 1947. године (Кековић и Димитријевић, 2017: 343). Тадашњи мотив формирања био је адекватно безбедносно парирање Совјетском Савезу након Другог светског рата, односно током Хладног рата. У таквом односу снага два супротстављена блока су један другог мотивисали на развој безбедносних ресурса и потенцијала, док је завршетком Хладног рата амерички систем безбедности постао најимпозантнији на свету. Циљ система безбедности САД је развијање способности националних институција да спрече употребу силе или наношење штете америчким интересима и јачању поверења

Американаца у ову способност (Sarkesian, Williams & Cimbala, 2002: 4). Оваква дефиниција инкорпорира две димензије, објективну и субјективну. Прва се базира на јасним показатељима безбедносне снаге и способности, док је друга заснована на перцепцијама појединаца или читаве нације о стању безбедности. Иако америчке националне интересе није једноставно одредити, најопштије сагледано реч је о тежњи ка прокламовању америчких вредности и циљева. Елем, ова базична поставка не значи пуно и отвара нова питања о прецизирању појмова „вредности” и „циљеви”, али одговор на њих не може бити јединствен будући да се карактер и разумевање ових термина мења током времена. Формалноправни одговор на ова питања умногоме је садржан у стратешко-доктринарним документима, те њихова анализа представља важан сегмент овог поднасловa. Међутим, поред пописа изазова, ризика и претњи, као и креирања плана супротстављања, што представља почетни корак, потребно је истаћи и државне органе и институције са најзначајнијим овлашћењима и оне којима су поверени извршни задаци. У оквиру безбедносног система Сједињених Америчких Држава издвајају се Председник САД, Конгрес, Савет за националну безбедност (енг. *The National Security Council*), Министарство одбране, Министарство спољних послова и Обавештајно-безбедносни систем (Кековић и Димитријевић, 2017: 345). Према томе, циљ овог поднасловa је прецизирање најважнијих аспеката безбедносног система САД.

8.5.1. Приоритети постхладноратовских стратегија националне безбедности

Стратегија националне безбедности представља најважнији документ у креирању политике националне безбедности. Прва Стратегија националне безбедности САД (у даљем тексту: стратегија) донета је у смирај Хладног рата, 1987. године током председничког мандата Роналда Регана (Кековић и Димитријевић, 2017: 344). Од тог момента израда стратегија овог типа постаје устаљена пракса за којом посеже председник САД приликом одређивања политике безбедности. За потребе предмета овог истраживања биће обрађене стратегије донете 1993., 2002., 2010., 2017. и 2022. године.

Стратегија из 1993. године је прва у низу постхладноратовских стратегија, донета у периоду глобалне доминације САД. Документ отпочиње сагледавањем стања у међународној политици, које бива препознато као нова ера. Главни конкурент и комунистичка идеологија су ишчезли, тржиште је отворено, народи источне Европе су у процесу транзиције. САД препознају своју лидерску позицију, али и комплексност периода који долази. Своје интересе у овој ери не бране, већ промовишу, фокус није на војном надограђивању већ економском благостању, нема противника већ партнера. У изостанку спољних претњи отвара се простор за бављење унутрашњом политиком, кроз тежњу ка побољшању социјалног стања, правног, образовног и здравственог система и обрачуна са високом стопом криминалитета. Кључни интереси ове стратегије су сажети кроз наредне циљеве:

- глобална и регионална стабилност;
- промовисање демократских политичких система широм света;
- отворено глобално тржиште;
- трајна глобална вера у Америку (National Security Strategy, 1993: 1-3).

Стратегија истиче значај посредовања у конфликтима пре њихове ескалације. Као важно средство на том путу препознају Уједињене нације, које својим активирањем у праћење избора, превентивну дипломатију и хуманитарне активности могу

допринети истинском, не илузорном, миру. Имајући у виду специфичност сваког континента, или чак региона, истакнути су приоритети према том основу. У Европи је то преузимање улоге у креирању европске колективне безбедности, пре свега кроз јачање и ширење евроатлантског партнерства. Планови за Азију су вишеструки, од одржања савезништва са Јапаном, преко пробоја на азијско тржиште кроз обуздавање Кине, до контроле сукоба на Корејском полуострву. Јужна Америка, као најближи сусед, се доживљава као простор над којим се поседује контрола, док су будуће активности усмерене ка унапређењу демократије појединих нација и значајније укључивање у економске токове. Мировни споразуми и контрола наоружања су императив у односу на Блиски исток, док према Африци постоје идеје о побољшању социјалног и економског стања (National Security Strategy, 1993: 7-8). У погледу националне одбране истиче се важност одржања нуклеарне моћи, усавршавање балистичких система, свемирски ангажман и континуитет у праћењу софистициране безбедносне технологије. Један од изазова у том смислу је контрола нуклеарног наоружања, посебно у конфликтним регионима, попут Блиског истока и 38. паралеле, те је потписивање споразума о његовом неширењу планирана дипломатска мисија (National Security Strategy, 1993: 16).

Прва стратегија у 21. веку донета је 2002. године, током мандата Буша Млађег. За разлику од претходних стратегија, које карактерише изванредан спокој и контрола изазова, ова је прокламована у веома турбулентном периоду неизвесне безбедности. Објављен је рат, не појединцу, ни држави, нити идеологији, већ међународном тероризму. Реч је о борби која захтева свеобухватан приступ, сарадњу са другим државама и организацијама кроз слободан проток информација, укључивање у политичке системе муслиманских земаља које могу представљати плодно тло за развој терористичких тежњи, као и развијање националних ресурса за гарантовање безбедности на свим нивоима (National Security Strategy, 2002: 5-7). У смислу регионалних сукоба САД настављају са укључивањем ресурса и пружањем логистичке подршке, истиче се бојазан за конфликте Израела и Палестине, те Индије и Пакистана, док се на америчким континентима подстиче борба против нарко-криминалних картела и развијају коалиције и регионалне организације. У контексту Африке, поред социјалних и економских проблема, препознаје се конфликтни потенцијал, који произилази из етничке хетерогености и готово праволинијских постколонијалних граница. У Канади и Европи се виде најзначајнији партнери, који партиципирају у два најзначајнија савеза, НАТО и ЕУ. На пољу економије постиже се слободна трговина, као стожер будућег раста и развоја, док је у области безбедности исказана потреба за трансформацијом система. Реч је о прилагођавању снага безбедности новонасталим изазовима, ризицима и претњама, који нису противничка армија. У том смислу истиче се потреба за постојањем америчких база у Европи и Азији, које омогућавају лакшу координацију активности (National Security Strategy, 2002 :9-11, 27-31).

Наредна стратегија донета је 2010. године, као део стратешке политике председника Барака Обаме. Борба против тероризма остаје најзначајнији изазов, док следи опасност од оружја за масовно уништење, зависност од фосилних горива, климатске промене. Раст фискалног и трговинског дефицита се идентификује као проблем који може имати шире импликације, те се економски прогрес тумачи као покретач и извор америчке моћи. Према томе стратешки приоритети одређени су према областима деловања:

- **одбрана:** очување статуса најреспектабилније војне силе, развијање потенцијала за супротстављање софистицираним претњама, укључивање у процесе очувања и изградње мира у свету. Апстраковањем приоритета у области одбране истиче се бојазан од нуклеарне претње, или потенцијалног терористичког поседовања, сходно великом броју држава које развијају или тестирају овај облик оружја. Тежи се потписивању споразума са Русијом о контроли нуклеарног арсенала, односно денуклеаризацији Корејског полуострва и Ирана (National Security Strategy, 2010: 14-16);
- **дипломатија:** развијање механизма и вештина усмерених ка координацији и савладавању са Владама других држава, међународним институцијама, али и невладиним организацијама, корпорацијама и *think tank* удружењима. У овом смислу истиче се окончање рата у Ираку и наставак цивилне борбе и подршке демократији у региону Блиског истока;
- **развој:** афирмативна стратегија развоја кроз промоцију демократских постулата, људских права и слобода, отвореног тржишта, образовног и културног развоја (National Security Strategy, 2010: 14-16);
- **унутрашња безбедност:** јачање националних капацитета за превентивно и проактивно супротстављање претњама, од тероризма, криминала до заштите граница;
- **обавештајна заједница:** истиче се значај правовременог располагања информацијама на свим нивоима, као и сарадња са обавештајном заједницом широм света (National Security Strategy, 2010: 14-16).
- **сајбер простор:** реч је о првој стратегији која препознаје важност сајбер простора и информационих технологија у систему безбедности.

Стратегија из 2017. године је донета доласком Доналда Трампа на функцију шефа државе и представља континуитет америчке постхладноратовске безбедносне агенде. Поред суочавања са устаљеним облицима претњи по безбедност стратегија истиче важност појединих региона. *Индо-Пацифик*, као најнасељенији простор на свету, је сфера америчког економско-политичког интересовања. У том делу Америка види мноштво партнера и савезника, од Аустралије и Новог Зеланда, преко Индонезије, Малезије и Сингапура, на важним трговинским рутама, до Јужне Кореје и Јапана, који је под стратешким кишобраном (National Security Strategy, 2017: 45-53). Кључни конкурент је Кина са глобалним амбицијама, док највише неизвесности носи политика Северне Кореје, која поседује нуклеарни потенцијал. Највећи ниво демократске усаглашености и институционалне сарадње постоји са *Европом*, која је истовремено важан економски партнер. Међутим, овај простор је поприште многих безбедносних изазова, ризика и претњи. Терористички напади широм Западне Европе, масовне миграције са Блиског истока и преко Медитерана, пробој непоштене кинеске економије и руски утицај у Украјини и Грузији угрожавају европску безбедност, према погледу који долази преко Атлантика. Стратегија у региону *Блиског истока* Саудијску Арабију и Египат економски подстиче, у сукобу Израела и Палестине тражи мировни споразум, притом подржавајући израелску страну, док Ал Каиду, Исламску Државу и Иран сматра највећом претњом, због опасности од тероризма и оглушавања о нуклеарни споразум из 2015. Године (National Security Strategy, 2017: 45-53). *Африка* представља ново, још увек у потпуности неистражено, тржиште које има потенцијала али истовремено представља континент коме екстремизам и тероризам нису страни. На *Западној*

хемисфери САД успевају да шире своје инвестиције и инфраструктурне програме, док се у контексту изазова суочавају са криминалитетом, ирегуларним миграцијама, те насиљем, корупцијом и левичарским идејама, нарочито на Куби и у Венецуели (National Security Strategy, 2017: 45-53).

Актуелна стратегија националне безбедности САД донета је 2022. године. Овај документ препознаје значај наднационалних еколошких претњи, попут глобалног загревања и климатских криза. Подстиче борбу против епидемије корона вируса, која је однела преко милион америчких живота (до 2022. године), те интензивирала питање здравствене безбедности. Апропо томе, Сједињене Америчке Државе се са партнерима и међународним институцијама активно ангажују у процесу вакцинације и побољшању услова здравствене заштите широм света (National Security Strategy, 2022: 28). На међународном плану приоритет стратегије је очување лидерске позиције у светском поретку, пре свега у односу на Народну Републику Кину, као кључног конкурента импозантне економске снаге. Русија се перципира као агресор који је одговоран за милионе избеглица, злочине и сукоб који је фебруара 2022. године отпочет у Украјини. Америка у том смислу Европску унију и Северноатлантски савез види као partnere у одбрани заједничких вредности и пружању хуманитарне, економске и војне подршке Украјини. Те пуноправно чланство Финске и Шведске у НАТО сматра важним кораком ка обезбеђивању колективне безбедности. Савез се сматра способним у одбрани својих интереса и граница, али страхује од претње или употребе нуклеарног оружја услед немогућности конвенционалних снага да остваре жељене циљеве (National Security Strategy, 2022: 23-26). Поред актуелних догађаја стратешка безбедност САД не запоставља претњу од међународног тероризма, наставља борбу против организованог криминалитета, јача сајбер капацитете у циљу заштите критичне инфраструктуре и креира економске планове опоравка након периода кризе изазване глобалном епидемијом.

8.5.2. Обавештајно-безбедносни систем

Сједињене Америчке Држава имају један од најкомплекснијих и најразвијенијих обавештајно-безбедносних система на свету. Циљ обавештајне заједнице је располагање адекватним информација од значаја цивилним и војним доносиоцима одлука. У овим агенцијама радно је ангажовано преко 100.000 људи, док годишњи буџет износи преко 70 милијарди долара (George, 2020: 52). У оквиру обавештајне структуре могуће је извршити класификацију према обиму деловања. На националном нивоу постоји Централна обавештајна агенција (енг. *Central Intelligence Agency – CIA*), формирана 1947. године, као независно тело надлежно за прикупљање обавештајних података и спровођење тајних операција. У годинама Хладног рата ЦИА је представљала одбрамбени зид против совјетске претње, те се крајем 20. века покреће дебата о потреби реорганизације службе и прилагођавања новонасталом стању. Међутим, у првим постхладноратовским годинама такве идеје остају у сенци председничких избора и афера које су потресале службу, уз смањење њеног буџета (Durbin, 2017: 205). Елем, до најзначајније реорганизације је дошло након терористичког напада 11. септембра 2001. године, када је донет Патриотски закон (енг. *Uniting and Strengthening America Providing Appropriate Tools Required Intercept and Opstruct Terrorism Act – PATRIOT*), којим су надзор и утицај извршне власти значајно појачани (Durbin, 2017: 233-235), док је две године након тога донет и Статут ЦИА, фокусиран на даљу специјализацију и прогрес агенције.

При министарствима или департаманима се налазе следеће цивилне и војне агенције:

- Савезни истражни биро (енг. *Federal Bureau of Investigation - FBI*);
- Управа за борбу против наркотика (енг. *Drug Enforcement Administration - DEA*);
- Биро за алкохол, дуван, ватрено оружје и експлозиве (енг. *Bureau of Alcohol, Tobacco, Firearms and Explosives - ATF*), сва три тела при Министарству правде;
- Канцеларија за обавештајне послове и анализу (енг. *Office of Intelligence and Analysis - DHS*), као и друге агенције и службе које се налазе при Министарству унутрашње безбедности;
- Одбрамбена обавештајна агенција (енг. *Defense Intelligence Agency - DIA*) при Министарству одбране;
- Национална безбедносна агенција (енг. *National Security Agency - NSA*) формално при Министарству одбране, али са значајном аутономијом у области сајбер безбедности;
- Национална геопросторна обавештајна агенција (енг. *National Geospatial-Intelligence Agency - NGA*) при Министарству одбране;
- Сајбер команда САД (енг. *United States Cyber Command - USCYBERCOM*) при министарству одбране;
- Остале војне обавештајне службе које припадају различитим родовима војске (Johnson, 2017: 48).

Од свог настанка обавештајно-безбедносни систем САД се суочава са мноштвом изазова, међу којима има успешних и мање успешних акција и послова. На пример, напад на Перл Харбор представља значајно изненађење које није адекватно безбедносно процесуирано. Рат на Корејском полуострву је пример поседовања обавештајних података о потенцијалном нападу до којих се олако држало, док је до Кубанске ракетне кризе дошло услед закаснеле обавештајне реакције, али су накнадни подаци осујетили совјетске намере. Јомкипурски рат 1973. године је изненадио како израелску тако и америчку обавештајну службу. Сличан епилог се догодио са совјетском интервенцијом у Авганистану и ирачком инвазијом на Кувајт. У једном од последњих случајева, са краја Хладног рата, подаци о дисолуцији Југославије и етничким сукобима су се кроз пар година обистинили (George, 2020: 155-160). У овом конкретном примеру имплицира питање, да ли је предвиђање резултат неутралног сагледавања стања на Балкану или је реч о доприносу тензијама и постојању интереса на овом простору. Сагледавањем пак, постхладноратовске ере, један од круцијалних неуспеха је терористички напад у Њујорку 11. септембра 2001. године. Наиме, о планирању сличних догађаја су постојали обавештајни подаци, али нису били прецизно дефинисани. Елем, међународни поредак у којем Сједињене Америчке Државе успостављају доминацију се рефлектује и на поље безбедности, те обавештајно-безбедносни систем ове земље постаје најреспектабилнији на свету, са мноштвом успешних акција.

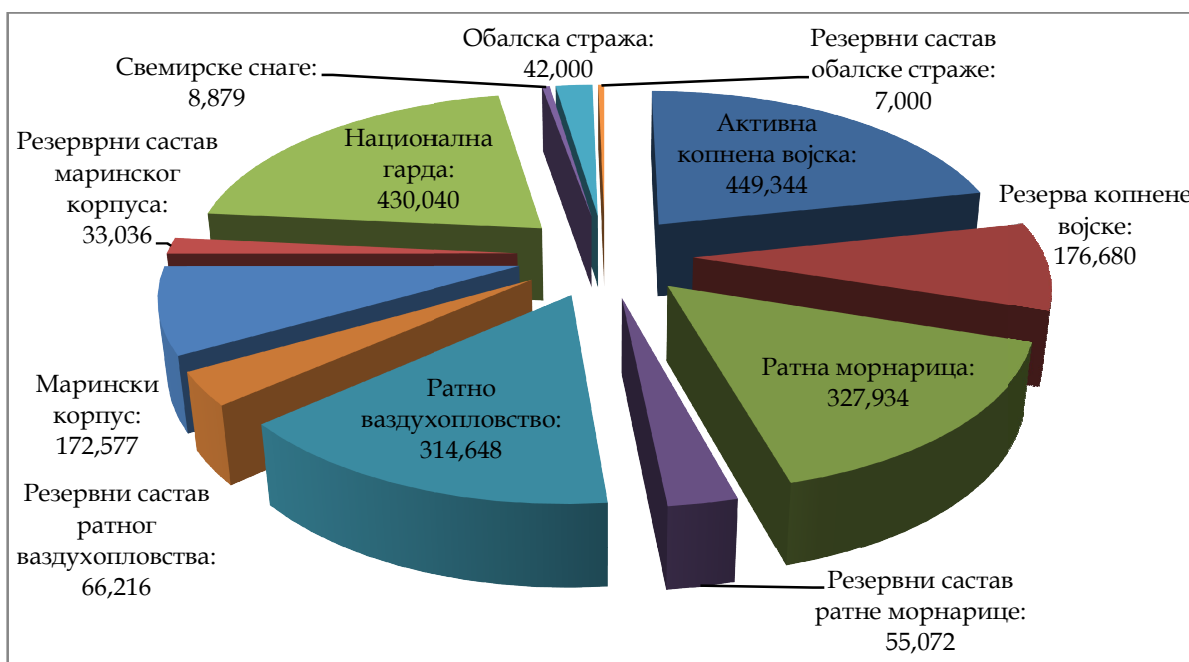
8.6. Војна моћ Сједињених Америчких Држава

Ова целина рада има за циљ да представи војну снагу САД и кључне полуге на којима она почива. Будући да је војна моћ и те како подложна квантитативним критеријумима они ће се користити за ближе дефинисање оружаних снага САД, пре свега у контексту броја припадника и материјалних средстава која се улажу у ову област, али и попис конкретних активности широм света у постхладноратовској ери.

8.6.1. Систем одбране САД – структура и национални интереси

Сједињене Америчке Државе поседују најснажније и најсавременије оружане снаге на свету које броје преко 2,1 милиона припадника, око 1,3 милиона у активном саставу и 800.000 припадника у резерви (War Power US, 2025), распоређених у шест родова (видети дијаграм бр. 2). Родови се налазе под ингеренцијом Министарства одбране, изузев Обалске страже, која само у миру припада Министарству унутрашње безбедности док током ратног стања постаје интегрални део морнарице³². Важна карактеристика оружаних снага САД је да војне операције предузимају здружено, односно увек је укључено бар два вида војске (Роквић, 2017: 187). Најзначајнија овлашћења у области система одбране припадају председнику САД и државном секретару одбране, који чине Националну команду. Иако не објављује рат, председник доноси значајне одлуке о преузимању маневарских активности и употреби нуклеарног оружја, док у миру поред протоколарних дужности и очувања мира, као широко постављеног циља, кординише распоред оружаних снага широм света. Државни секретар је задужен за имплементацију војне стратегије и подношење четворогодишњег извештаја о раду и активностима америчких снага (Роквић, 2017: 191-192).

Дијаграм бр. 2 – Број припадника оружаних снага САД према родовима

Извор: (Аутор, према: Statista, 2025).

Активности оружаних снага представљају интегрални део политике националне безбедности усаглашен са стратегијом националне безбедности, али конкретизован стратешко-доктринарним документима нижег нивоа. У првом реду реч је о *стратегии одбране*, која пружа саветодавну и доприноси извршној компоненти, вођена кључним мисијама: одговор на претње; одвраћање конвенционалног угрожавања; спречавање ширења оружја за масовно уништење; савезништва и

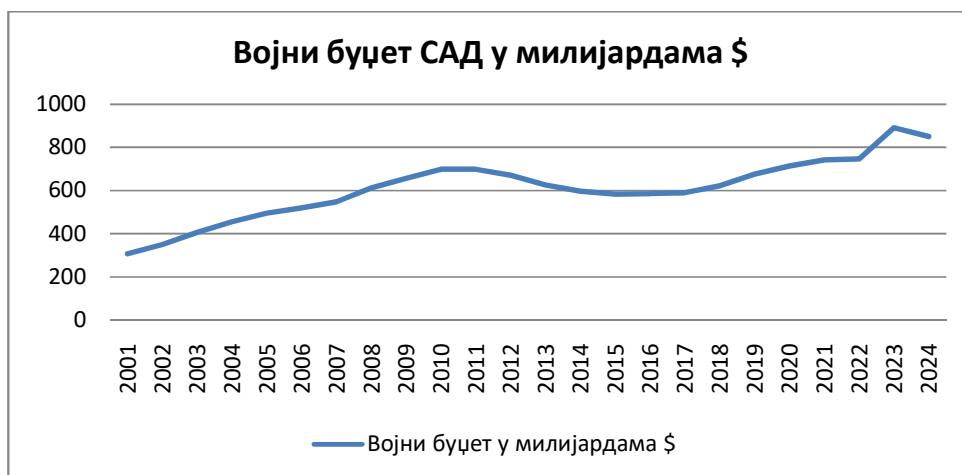
³² Наведено правило је имплементирано током Другог светског рата.

партнерства; војно укључивање испод нивоа сукоба. Стратегија одбране донета 2018. године се фокусира на одбрану земље, потврду доминантног глобалног статуса кроз обуздавање Кине и Русије (National Military Strategy, 2018). Наредни ниво представља *национална војна стратегија*, која се бави планирањем одбране са фокусом на тероризам, екстремизам, организовани криминал, подстицање војно технолошког усавршавања и отпор глобалним конкурентима, у првом реду Русији, чија се политика сматра ревизионистичком (Лагидин и Афанасјев, 2020: 23-30). Поменуте стратегије представљају документе општијег карактера, док се њихово продубљивање и разрађивање врши путем следећих докумената:

- Национална сајбер стратегија;
- Национална стратегија за борбу против тероризма;
- Национална обавештајна стратегија;
- Нуклеарна стратегија;
- Стратегија противракетне одбране;
- Стратегија деловања Министарства одбране у информационом простору и друге (Лагидин и Афанасјев, 2020: 5).

Следствено структури оружаних снага, стратешким документима и комплексности постављених мисија, потребно је располагати значајним ресурсима и средствима, те не чуди да Сједињене Америчке Државе имају највећи војни буџет на свету. Свеопшта снага САД у 21. веку се рефлектовала и на војни буџет, који је током тог периода имао значајан тренд раста. Током тих, нешто више од две деценије, је готово па утростручен. Наиме, 2001. године је износио 306 милијарди долара, док је 2023. године достигао рекордну 891 милијарду (видети дијаграм број 3). Војна моћ овако респектабилног обима се може користити као претња принудом те се њен континуирани раст може посматрати на тај начин. Међутим, неспорна је и корелација са важним војним активностима у конкретном периоду, попут на пример инвазије на Ирак и буџета за 2003. годину који је за 55 милијарди већи од претходног, или војног помагања ратом захваћеној Украјини, које је довело до пораста буџета за 2023. за чак 145 милијарди долара у односу на 2022. годину.

Дијаграм бр. 3 – Војни буџет САД у 21. веку (у милијардама \$)

Извор: (Аутор, према: Statista, 2025).

8.6.2. Интервенционистичка политика и глобално војно присуство

Завршетком Хладног рата настаје униполарни поредак, праћен доминацијом Сједињених Америчких Држава. Иако је победа западног блока, бар на папиру победа демократије, уз начелно перципирање ратног сукоба сувишним, то у пракси нипошто није значило анулирање војног активирања широм света. Штавише, конфликти ниског интензитета постају карактеристика поретка. Поред војне помоћи, хуманитарних интервенција, овај период обележен је и војним интервенцијама типичним за период хегемоније. У прилог тој тези, могуће је дати попис употребе оружаних снага Сједињених Америчких Држава, у постхладноратовској ери широм света (видети табелу број 13). Битно је апострофирати да табеларни приказ не представља нужно ратно активирање, већ сваки вид укључивања оружаних снага САД, по било ком основу. Тиме се потврђује теза према којој је војна моћ, иако конвенционална, важно средство међународне политике.

Табела бр. 13 – Преглед употребе америчких оружаних снага у иностранству (1991-2022)

Година	Држава	Карактер укључивања америчких оружаних снага
1991.	Ирак	Председник Џорџ Х.В. Буш је због ирачке репресије над курдским народом у два наврата активирао америчке оружане снаге током 1991.;
	Заир (од 1997. ДР Конго)	Након нереда у Киншаси, америчке снаге су, превезле белгијске војнике у Заир;
1992.	Сјера Леоне	Евакуација Американаца након збацивања владе;
	Кувајт	Војне вежбе у Кувајту;
	Ирак	Ваздушно надгледање/извиђање;
	Сомалија	Присуство америчких оружаних снага у Сомалији, као одговор на кризу;
	Ирак	Напад на ракетне базе у јужном Ираку. Активација поморских снага на седиште обавештајне службе у Багдаду;
	Босна	Забрана свих неовлашћених летова изнад БиХ;

1993.	Сомалија	Одговор на нападе на снаге УН у Сомалији;
	Македонија	Распоређивање 350 америчких војника како би помогли одржавању стабилности на простору Југославије;
	Хаити	Ембарго америчких бродова против Хаитија;
1994.	Босна	Оборена 4 српска авиона „Галеб”. Пуцање на српске снаге након гранатирања Горажда; Употреба америчких авиона у сарајевској зони;
	Македонија	Јачање снага у Македонији;
	Хаити	Јачање ембарга на Хаитију;
1995.	Сомалија Хаити Босна	Наставак активности кроз јачање снага.
1996.	Хаити	Смањење контингента на Хаитију;
	Либерија Централноафричка Република	Распоређивање снага ради евакуације америчког становништва и особља;
	Босна	17000 припадника оружаних снага САД;
1997.	Албанија	Евакуација појединаца из Тиране;
	Конго и Габон	Распоређивање снага;
	Сјера Леоне	Распоређивање снага;
	Босна	Подршка НАТО снагама у Босни;
	Камбоџа	Распоређивање 550 војника у ваздушној бази;
	Гвинеја Бисао	Реакција на побуну у Гвинеји Бисао;

1998.	Босна	Додатна опрема америчких снага;
	Кенија и Танзанија	Оперативна група америчког особља;
	Албанија	Распоређивање америчких маринаца, због претње безбедности;
	Авганистан/Судан	Ваздушни напади на кампове и објекте;
	Либерија	Распоред додатних снага;
	Ирак	Бомбардовање (заједно са УК).
1999.	Босна	Наставак активности у Босни;
	Кенија	Наставак распоређивања особља у Кенији;
	Југославија	Ваздушни напади и бомбардовање Југославије, у сарадњи са савезницима из НАТО-а;
	Албанија	Војно опремање/подршка интервенцији у Југославији;
	Југославија/Косово	Распоређивање 7000 припадника снага безбедности (КФОР);
	Босна	6200 припадника војног особља наставља са учешћем у стабилизационим снагама; још 2200 припадника распоређено у Хрватској, Мађарској и Италији;
	Источни Тимор	Обезбеђивање мира, распоред снага;
	Босна	Наставак борбеног опремања и смањење снага са 6200 на 4600 припадника;
	Источни Тимор	Наставак активности;
	Сјера Леоне	Подршка мировним операцијама под мандатом УН;

2000.	Југославија/Косово	Војна подршка распоређена у Албанији, Македонији и Грчкој;
	Јемен	Распоређивање снага;
2001.	Источни Тимор	Наставак подршке мировној операцији УН;
	Босна	Наставак подршке;
	Југославија/Косово	Наставак подршке КФОР-у;
	Ирак	Зона забране летова;
	Терористички напад (11.9.)	Појачавање снага у области Пацифика, ради сузбијања тероризма;
	Авганистан	Борбене активности на подручју Авганистана, у циљу сузбијања Ал Каиде;
2002.	Босна	Наставак активности у Босни;
	Источни Тимор	Наставак активности;
	Југославија/Косово	Подршка КФОР-у у спровођењу активности;
	Обала Слоноваче	Распоређивање америчког војног особља након побуне;
	Борба против тероризма	Активна борба против тероризма на глобалном нивоу;
2003.	Босна Ирак Југославија Косово Либериа Борба против тероризма	Наставак ранијих активности;
2004.	Босна Хаити	Наставак ранијих активности;

	Борба против тероризма	Наставак ранијих активности;
2005.	Босна/Косово/Ирак/Африка	Наставак ранијих активности, уз посебан акценат на активну борбу против тероризма;
2006.	Борба против тероризма (Ирак/Босна/Косово)	У Ираку је распоређено 131.000 војника, у Босни (Сарајево) 250 припадника и на Косову 1700 лица;
	Либан	Распоред војних снага у Либану као одговор на безбедносну претњу;
2007.	Борба против тероризма (Косово/Авганистан)	Амерички допринос КФОР-у 1584 припадника, амерички допринос у Авганистану 25.945 припадника;
2008.	Борба против тероризма (Косово/Авганистан)	Наставак активности;
2009.	Борба против тероризма (Ирак/Косово/Авганистан)	Амерички допринос у Ираку 138.000, на Косову 1.400, у Авганистану око 58.000 припадника;
2010.	Борба против тероризма (Ирак/Косово/Авганистан)	Наставак активности.;
2011.	Борба против тероризма (Ирак/Косово/Авганистан)	Наставак активности у борби против тероризма;
	Либија	Подршка савезницима у војним нападима на Либију. Пружање других активности, у складу са мандатом СБ УН, усмерених ка сузбијању режима Гадафија;
	Централна Африка	Распоређивање војних снага;
	Сомалија	Успешна војна операција након отмице америчке држављанке;
	Либија/Јемен	Војна подршка након напада на америчку канцеларију у Бенгазију (Либија);

2012.	Јужни Филипини	Хуманитарна помоћ Филипинима након тајфуна;
2013.	Авганистан Нигер Јордан Бурунди/Централна Африка	Распоред снага;
2014.	Јужна Кореја	Распоређивање 800 војника;
	Уганда/Јужни Судан/ ДР Конго/	Распоређивање америчких авиона и особља у централној Африци;
	Ирак	Распоређивање 300+200 војних лица;
	Украјина	Помоћ у истрази приликом пада малезијског авиона и помоћ у сукобу Украјине са Русијом;
	Пољска	Војна помоћ, посвећеност колективној безбедности у оквиру НАТО-а;
	Литванија Либериа/Сенегал	Распоред снага;
2015.	Либериа/Сенегал	2367 припадника укључено у сузбијање еболе у Либерии и Сенегалу;
	Јужна Кореја	Распоред снага у Јужној Кореји;
	Ирак	Повећање америчког особља у Ираку;
	Кувајт/Камерун	Распоред снага у Кувајту и Камеруну.
2016.	Ирак	Распоред снага;
	Јужни Судан	Активирање војних снага;
	Авганистан	Распоред снага;
	Авганистан	Подршка новој операцији;

	Јемен	Ракетни удари на радарске објекте;
2017.	Европа	Војна сарадња, колективна безбедност у оквиру чланица НАТО-а;
	Ирак	Распоред војника у борби против ИСИЛ-а;
	Гватемала	Тромесечна хуманитарна мисија;
	Јужна Кореја	Размештање антиракетне јединице, имајући у виду претеће поступање Северне Кореје;
	Хондурас	Подршка, хуманитарна помоћ;
	Перу	Поплаве – хуманитарна помоћ;
	Шри Ланка	Хуманитарна помоћ;
	Кариби/Доминика	Евакуација америчких држављана;
2018.	Авганистан	Пружање помоћи националним безбедносним снагама;
	Сирија	Сузбијање хемијског оружја;
	Танзанија	Војна обука;
	Тајланд	Тим за потрагу, помоћ;
	Украјина	Војна помоћ;
	Исланд	Ваздушни надзор;
	Јемен	Супротстављање тероризму на простору Јемена;
	Авганистан Ирак Сирија	Подршка постојећим снагама;

2019.	Јапан	Помоћ америчке морнарице;
	Блиски исток	Распоред снага, контратежа Ирану;
	Венецуела	Хуманитарна помоћ као одговор на кризу у Венецуели;
	Саудијска Арабија	Војна подршка поводом напада који су се раније догодили;
2020.	Кувајт	Распоређивање војних снага;
	Африка	Обука и помоћ;
	Авганистан	Подршка постојећим снагама;
	Ирак	Ротација борбеног тима;
	Италија	Хуманитарна помоћ поводом епидемије изазване Корона вирусом;
	Немачка	Распоређено 250 војника;
	Централна Америка	Распоређено 250 војника у региону Хондураса, Панаме и Гватемале;
2021.	Ирак	Смањење припадника америчких оружаних снага;
	Авганистан	Америчке оружане снаге 15. августа 2021. напуштају Авганистан, талибани убрзо преузимају земљу;
	Јужна Кореја	Војна ротација;
	Хаити	Хуманитарна помоћ након земљотреса и олује;
2022. (*први месец године)	Тонга	Допремљен носач авиона, као пружање помоћи Тонги након ерупције вулкана.

Извор: (Аутор, према: Torreon & Plagakis, 2020: 17-56).

Поред конкретно усмереног војног укључивања америчких оружаних снага ван својих граница, треба истаћи и значај распрострања војних база широм планете. Реч је о стратешкој предности која омогућава брзу и ефикасну реакцију у ма ком делу света, чиме се не може похвалити ниједна друга држава. Иако говоримо о променљивој категорији њен карактер је, на основу доступних података, могуће сагледати у датом постхладноратовском моменту. На пример, копнена војска САД поседује своје базе у комшијском Порторику. У Европи су то: Холандија, Белгија, Италија, Немачка са чак девет база и камп Бондстил на територији српске АП Косово и Метохија, док на тлу Азије постоје кампови у Јужној Кореји, Јапану и тихоокеанској Окинави (Today's Military, 2025). На овим азијским просторима се налазе и базе маринског корпуса, ратне морнарице, ратног ваздухопловства и делимично Националне гарде, имајући у виду стратешки значај овог региона. Ратно ваздухопловство америчких оружаних снага је умногоме присутно на европском континенту, од Шпаније, Енглеске, Белгије, Немачке и Италије до Турских база у Анкари, Измиру и у близини сиријске границе (Today's Military, 2025). Теза о неопходности уједначеног развоја свих родова војске за глобалну доминацију је, поред свега раније наведеног, материјализована прегледом америчких поморских снага широм света. Наиме, мимо више десетина база на својој атланској и тихоокеанској обали, ова поморска сила се може похвалити присуством у шпанском граду Кадизу, близу Гиблартарског мореуза као значајне тачке спајања Атлантика и Медитерана, затим на италијанској обали Тиренског мора и на Сицилији, на највећем грчком острву Криту и у Бахреину, усред Персијског залива, где се налази штаб пете флоте САД (Wood, 2020: 360).

8.6.3. Носилац политике Северноатлантског савеза – први међу једнакима

Организација Северноатлантског споразума (*North Atlantic Treaty Organization - NATO*) је војни савез северноамеричких и европских земаља, формиран 1949. године. Циљ НАТО-а је гарантовање слободе и безбедности својих чланица уз примену политичких и војних средстава. Савез броји 32 чланице, од којих је половина, њих 16, остварило пуноправно чланство у постхладноратовском периоду, кроз групне или појединачне таласе проширења³³. Најважнији параграф оснивачког акта је члан 5. према коме је напад на једну чланицу, напад на читав савез. Ова могућност је само једном примењена и то као добровољна коалиција након 11. септембра (Leonardis, 2023: 12). У којој мери САД представљају доминантног актера савеза видљиво је из изјаве Хенрија Кисинџера који истиче да савези не доприносе ефективној снази Америке, те да ће она самостално деловати онда када је то у њеном стратешком интересу (Kissinger 1956). Завршетком Хладног рата додатно је у том смеру измењен однос чланица према савезу. Државама Европе војна димензија није била примат, док су САД настављале са војним јачањем и интервенцијама у којима су уочавале своје интересе, сходно глобалној лидерској позицији. Уочи пуноправног проширења, САД су 1994. године покренуле *Партнерство за мир*, као огранак НАТО-а. Тиме је европским државама омогућено да учествују у одређеним војним активностима савеза, као и да консултују савез у случајевима угрожавања безбедности, без гаранција дефинисаних чланом 5 (Pastori, 2023), док су се САД обавезале да подстичу демократске принципе и постулате у овим државама (Костић, 2019: 195).

³³ Детаљније на: <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html> Приступљено: 15.03.2025.

Конгрес Сједињених Америчких Држава је током 1995. године донео акт о ревитализацији националне безбедности, у оквиру ког је посебна целина посвећена ширењу НАТО-а. Приоритети овог документа су: очување лидерске позиције у оквиру савеза; војно планирање изван граница савеза; скорије пуноправно чланство Мађарске, Пољске, Чешке и Словачке; САД и НАТО треба да се посвете процесу транзиције у европским земљама, да се тиме јача безбедносна структура Европе (Congress, 1995). У годинама након тога долазило је до поступног остваривања наведених циљева. Кроз неколико таласа проширења савез се, након пуноправног чланства балтичких земаља, граничио са Руском Федерацијом, која је и даље доживљавана као супарник кога треба „држати на оку”. Ови потези представљају неспорну претензију и интересну сферу САД, неодољиво подсећајући на континуитет Хладног рата. Пут ширења утицаја савеза је настављен Стратешким концептом из 2010. године, који носи назив „Активно ангажовање, модерна одбрана” (Pinsa, 2021: 116). Њиме долази до експанзије активности на невојне претње, попут еколошких, здравствених и других облика угрожавања.

Један од најзначајнијих аргумената који оправдава фразу „први међу једнакима” јесте функционисање спољне и безбедносне политике у оквиру НАТО-а. Наиме, маргинална улога европских земаља у оквиру савеза је видљива кроз позицију Врховног команданта савезничких снага за Европу (енг. *The Supreme Allied Commander Europe - SACEUR*), тела на чијем челу се увек налази амерички официр, који је уједно одговоран и за координацију националне моћи САД на регионалног нивоу (Driver, 2021: 218). Управо овај дуалитет указује на круцијалну функцију САД у оквиру савеза. Процес доношења одлука укључује активну улогу америчких институција попут Савета за националну безбедност, Стејт Департмента односно Министарства спољних послова САД и секретара одбране (Driver, 2021: 218-219). Такође треба истаћи да је на тлу Европе, према подацима из 2024. године, распоређено преко 70.000 америчких војника, највише у Немачкој, Италији и Уједињеном Краљевству (Statista, 2024). Истовремено Сједињене Америчке Државе улажу највише финансијских средстава у савез и представљају нуклеарни „кишобран” Европи. Према свему изреченом не чуди да су одлуке настале у Бриселу, седишту НАТО-а, умногоме зависне од администрације у Вашингтону.

8.7. Економска моћ Сједињених Америчких Држава – пионир новог капитализма

Сједињене Америчке Државе представљају најмоћнију економију света, која свој пун капацитет достиже након Хладног рата. Циљ овог дела рада је да представи кључне економске показатеље који потврђују почетну тезу, укаже на карактер производне активности САД и економских санкција, које постају учестала пракса савремених међународних односа.

Бруто домаћи производ САД, као најзначајнији индикатор економског просперитета друштва, својим трендом сугерише на континуирани раст у годинама након Хладног рата. Дијаграмски приказ указује на петогодишњи пресек овог податка и на раст од више хиљада милијарди долара у сваком од поменутих тренутака (видети дијаграм број 4). Најзначајнији удео у БДП припада услугама, у вредности од 72 до 78% зависно од године, затим следи индустрија са варијацијом од 17,5 до 22,5%, док тек нешто изнад 1% чини пољопривреда у постхладноратовском периоду (Statista, 2024). Прва деценија након Хладног рата, од 1991. до 2001. године, обележена је

значајном економском експанзијом, те се често овај период назива *Клинтонов бум* (енг. *The Clinton Boom*), будући да је од тих десет Бил Клинтон био председник чак осам година (Blinder, 2022: 198). Стопа незапослености је током те деценије била на рекордном минимуму, уз контролу инфлације. Највећи раст реалног БДП-а Сједињене Америчке Државе су забележиле 1999. са 4,8% и 2021. године са 5,8%, док су највећи падови били 2009. и 2020. године, са -2,6 односно 2,2% (Statista, 2024). До негативних вредности овог показатеља долази се у периодима најзначајнијих криза, услед великог економског краха 2009., односно глобалне епидемије 2020. године.

Дијаграм бр. 4 – Бруто домаћи производ САД (1990-2023)

Извор: (Statista, 2025).

Бруто домаћи производ по глави становника од 1991. до 2023. године, бележи свакодневни раст уколико се изузму 2009. и 2020. година. У првим годинама постхладноратовског периода вредности су се кретале између 25.000 и 30.000 америчких долара по глави становника, док у 2023. години та вредност износи скоро 83.000 (World Bank Group, 2023). Стопа инфлације, као још један показатељ економске снаге Сједињених Америчких Држава након Хладног рата, има релативно стабилне вредности. Од 1991. до 2020. године њене вредности се крећу у опсегу од 0,6% до највиших 3,4%, док 2022. година бележи рекордну стопу инфлације од 7,1% (World Bank Group, 2023). Такође, стопа незапослености је најнижа била 2000. (4%), 2019/20/23. (3,6%) и 2006/7. (4,6%), док највише резултате бележи 1992. (7,5%), 2020. (8,1%) и 2009-2011. године (8,9-9,6%), (World Bank Group, 2023). Будући да приказани показатељи и статистички трендови сами по себи не значе пуно, поднаслови који предстоје имају задатак операционализације, односно приказа како настаје, функционише и опстаје највећа економија света.

8.7.1. *Made in America*

Сједињене Америчке Државе представљају највећег увозника и другог највећег извозника робе и услуга на свету. Поред робе широке потрошње увозе се нафта и моторна возила, док су најзначајнији партнери Кина, Европска унија и граничне земље, Канада и Мексико (Ying, Chang & Lee, 2014: 27). Извоз представља још значајнију категорију у којој доминира робна производња (87%), док следе пољопривредни производи и енергија (Council of Economic Advisors, 2015). Глобализација је са собом донела тенденцију ка креирању мултинационалних корпорација, које од краја Хладног рата чине трећину раста реалног БДП-а, највеће извознике и 43% укупне трговине САД. Овакве компаније су, услед страних директних инвестиција, премештале своју производњу широм света, због јефтине радне снаге, односно смањења стопе незапослености у земљама Трећег света (Desai, Foley, and Hines, 2009: 181). Значајна монетарна предност САД је и доминација валуте, америчког долара, који је поред највећих девизних резерви, најзаступљенији у међународној трговини (Goldberg and Tille, 2008: 177). Према америчкој стратегији напад на долар се третира као напад на САД, те захтева свеопшту одбрану, што указује на значај ове валуте (Булатовић, 2017: 94). Све наведено САД чини кључним актером који утиче на глобалне економске токове, те су велики економски ломови праћени кризом најпре америчке економије.

Иако натпис *Made in America* можемо вишеструко сагледавати, вероватно је исправно отпочети указивањем на успешност рачунарске индустрије, у којој су Сједињене Америчке Државе биле истински пионир, и која постаје све интензивнија осамдесетих година двадесетог века, док са крајем Хладног рата доживљава експанзију. Наиме, акције Стива Џобса (енг. *Steven Jobs*) су убрзо вределе стотине милиона долара (Levy, 2021: 817), значајно доприносећи економији земље, а од Калифорније стварајући центар савремене технологије. 1994. године се појавио *Yahoo*, који је убрзо достигао капитал од 120 милијарди долара, док је *Google* три године касније представљао истинску прекретницу и убрзо вредео милијарде, као и *Amazon*, прва интернет продавница. До 2000. године вредност корпорација у Силицијумској долини је износила преко 750 милијарди долара (Levy, 2021: 820-821, 823). Наведено представља основ за даљи развој информационих и рачунарских технологија под окриљем САД, које у 21. веку односе примат, са посебним акцентом на *Apple*, *Microsoft*, *Alphabet*, *Amazon*, *NVIDIA*, *Meta/Facebook* и многе друге. Преглед најпрофитабилнијих компанија након Хладног рата указује на доминацију рачунарске и технолошке индустрије (видети табелу број 14), као и обим финансијске снаге којом располажу.

Табела бр. 14 – Периодични преглед најпрофитабилнијих америчких компанија (1991-2024).

Година	Највреднија компанија	Тржишни капитал	Индустрија
1991	<i>Johnson & Johnson</i>	\$23.9 билиона	Производња лекова
1995	<i>General Electric</i>	\$34.1 билиона	Ваздухопловство и одбрана
2000	<i>Home Depot</i>	\$157.9 билиона	Малопродаја за кућне поправке
2005	<i>Intel</i>	\$146.3 билиона	Полупроводници
2010	<i>Chevron</i>	\$154.6 билиона	Нафта и гас
2015	<i>Apple</i>	\$643.1 билиона	Потрошачка електроника
2020	<i>Apple</i>	\$1.3 трилиона	Потрошачка електроника
2024	<i>Apple</i>	\$3 трилиона	Потрошачка електроника

Извор: (Аутор; према: Davis, 2024).

Један од важних механизма економске моћи САД је трговина хартијама од вредности. Најважније америчке берзе су *New York Stock Exchange*³⁴, која предњачи у традицији и обиму капитала и *Nasdaq*³⁵, која пак доминира технолошким и информационим сектором, из којих долазе најпрофитабилније компаније данашњице. Берзе САД контролишу више од половине светског тржишног капитала, диктирају инвестиционе трендове, развијају индексе чије се вредности рефлектују на светску економију. Истовремено САД предњаче и у децентрализованој дигиталној валути, Биткоину (енг. *Bitcoin*), представљајући најзначајнијег произвођача на крипто-тржишту. Елем, када се говори о инвестиционом тржишту САД неизоставно је поменути *BlackRock*, као фонд који послује широм света, повезан је са америчким Министарством финансија и поседују имовину у вредности од 10 билиона долара. Иако је приметан у разним делатностима, можемо апострофирати, на пример, већинске акције у компанијама попут *Lockheed Martin*, *Boeing* и *Raytheon Technologies*, које су највећи произвођачи у области војне индустрије (Јелесијевић, 2023). Стога, ескалација ратова широм света, имплицира потребу за адекватном војном опремом, што даље сугерише већи профит ових компанија и индиректно њиховог већинског власника – *BlackRock*-а. Даље продубљивање ове теме може се повезати и са стратешким ратовима ниског интензитета, под покровитељством постхладноратовског лидера. Коначно, све наведено економску моћ САД чини неодвојивом од међународне безбедности.

³⁴ Детаљније на: <https://www.nyse.com/index> Датум приступа: 20.03.2025.

³⁵ Детаљније на: <https://www.nasdaq.com/> Датум приступа: 20.03.2025.

Сједињене Америчке Државе су и велики произвођач енергије, нарочито нафте и природног гаса. Развијање процеса доласка до нафте из шкриљаца, иако еколошки није најподеснији начин, доноси значајне економске предности имајући у виду ниске инвестиције (Baffes et al. 2016). САД су и највећи произвођач биогорива, са уделом од преко 40% у светској производњи (Ying, Chang & Lee, 2014: 36). Мимо наведених грана индустрије, постоје и друге области у којима су САД доминантне, а које значајно доприносе економској снази, попут фармацеутске и индустрије лекова, кредитних и банкарских услуга, осигурања, моде, здравствене заштите, аутомобилске индустрије, хране и пића и многих других. Елем, пренесено на свакодневни живот *Made in America* је сваки трансфер новца путем *Western union*-а, Фајзер (енг. *Pfizer*) вакцина током глобалне епидемије, Левис (енг. *Levi Strauss & Co.*) фармерице, Форд, Шевролет (енг. *Chevrolet*) и Џип (енг. *Jeep*) аутомобили, Боинг авиони, али и хамбургер из Мекдоналдса (енг. *McDonald's*) и Кока Кола (енг. *Coca-Cola*). Иако сви ови брендови располажу вишеструким полугама моћи, у контексту овог поднасловa они су „само” доприносиоци најмоћнијој светској економији.

8.7.2. Америчке санкције као полуга моћи

Током Хладног рата, уз биполарну структуру поретка, економске санкције нису представљале најподесније средство које даје значајне резултате. Најпре, државе које припадају супротстављеним блоковима по природи ствари не развијају значајне економске сарадње. Док третирање санкцијама одређене државе, од стране једног блока, резултује интензивирањем економске сарадње те државе са супротном страном, која у томе види свој интерес. Стога, примена економских санкција од стране САД, након Другог светског рата, није најефикаснија. Према анализама у овом периоду су санкције примењене 72 пута, уз успешност у тек трећини случајева (Hufbauer, Schott, and Elliott, 1990: 56).

Међутим, униполарна структура, којом доминира један актер, која је надасве успостављена након Хладног рата са Сједињених Америчких Државама на челу, представља окружење у коме економске санкције добијају на значају. Државе које су изложене санкцијама хегемона немају могућност заокрета ка супротном табору, штавише други актери могу следити пример доминантне силе, сходно савезништвима са њом (Collins, 2009: 240). Демократије, које су најучесталији облик режима у постхладноратовској ери, су погођеније санкцијама. То је потврђено у Јужној Африци, као полудемократији, где су економске санкције биле кључне за уступање власти Нелсону Мандели 1994. године (Hufbauer, 1998). Битно је указати и на карактер санкција, односно да ли се оне примењују са јасним фокусом утицаја на политички режим, кроз на пример ембарго на оружје, или је реч о свеопштим санкцијама које доводе до глади, болести, сиромаштва у популацији и не могу се идентификовати са ненасилним економским методама. Такође, ефикасност америчких санкција је повезана и са либералном економијом чији су креатор, те се рестриктивне мере могу пренети и на организације попут Светске банке, Организације за економску сарадњу и развој, Међународног монетарног фонда, сходно примарној америчкој позицији у оквиру њих. Доминација САД је без сумње била највидљивија у почетним годинама поретка, те се сагледавање учинковитости економских санкција најбоље може сагледати у том периоду. Наиме, током последње деценије 20. века, америчке санкције су примењене 38 пута, уз успешност у 24 случајева (66%), што је двоструко бољи резултат у односу на претходно поменуто еру Хладног рата. Примена ове полуге економске моћи је умногоме утицала на

политичке промене и остваривање жељених циљева, док су потпуни успеси забележени рестриктивним мерама према Либији, Србији, Гватемали, Замбији, Парагвају и Судану (Collins, 2009: 246).

Елем, из свега наведеног се може закључити да америчке економске санкције представљају чест облик утицаја у 21. веку. Током 2018. године забележен је њихов најзначајнији раст, са готово 1500 ознака, сходно тежњи Трампове администрације да се на овај начин супротстави најпре Ирану и Венецуели, али и традиционално Русији и Северној Кореји (Rosenberg & Tama, 2019: 3). Таксативни, појединачни, хронолошки и постхладноратовски попис америчких санкција је, сходно потребама рада, излишан, али је могуће представити их у датом тренутку ради стицања увида у њихову комплексност. Током 2024. године 70% санкција Сједињених Америчких Држава је усмерено против Русије. Након тога следи Иран са 236 ознака о примењеним санкцијама, Белорусија са 55, Венецуела са 37, Палестина са 33, Северна Кореја са 29, Судан са 15, Сирија са 14 и друге државе са нижим поменутих вредностима (Hume & Rutter, 2025). Актуелна геополитичка дешавања, услед рата у Украјини, тензија на Блиском истоку, конкуренције са Кином у глобалној доминацији, су умногоме обликовала листу тренутних економских санкција предузетих од стране САД.

8.8. Мека моћ Сједињених Америчких Држава – наратив о америчком сну

Мека моћ Сједињених Америчких Држава представља импозантно и инспиративно поље које суверено господари планетом. Иако врсте америчке моћи ескалирају са крајем Хладног рата, то се вероватно најмање односи на меку моћ. Њен потенцијал је и те како био предвидљивији од рецимо војних капацитета, економских чиниоца и технолошког напретка. Амерички долар, Холивуд, амерички фудбал, Универзитет Станфорд али и Кока Кола су јако респектабилни и у периоду пре тога, док са 21. веком додатно добијају на снази. Циљ овог дела рада је операционализација теоријске поставке меке моћи кроз указивање на кључне аспекте импресивне меке моћи САД, сагледавајући је кроз различите области. Отпочиње се уметношћу и културом, затим следе спорт, амерички бренд, стил живота и систем образовања као извори моћи, али се не запоставља и значај јавне дипломатије. Све наведено тежи да кроз пријемчиве примере свакодневног живота дочара модел функционисања америчке меке моћи, или трасира пут размишљању ка неким новим димензијама моћи и утицаја.

8.8.1. Уметност као извор меке моћи – од Холивуда до хип-хопа

Једна од карактеристика савремене уметности је изобиље, те је способност опстанка у мору садржаја ни мало једноставан задатак. Но, уколико неко успева да се наметне као лидер у готово свим културним сферама, то су Сједињене Америчке Државе. Најсматра да до тога долази услед блискости америчких културних образаца са светом и приступа најзначајнијим каналима дистрибуције садржаја (Нај, 2004: 106). Први фактор је сасвим логичан, имајући у виду да су САД након Хладног рата усмерене ка промоцији сопственог система вредности, који почива на демократији, либерализму и слободи као идеалима, широм света. На другој страни приступ средствима комуникације произилази из опипљиве моћи, будући да у тој сфери ни приближно немају конкурента. САД нису изумитељи овог облика моћи, али су у њему и те како успешне. Едгар Алан По и Ернест Хемингвеј у књижевности, Полок и Ворхол у сликарству, зграда Капитола и мост Голден Гејт у архитектури, затим

Бродвејски театар, Мерлин Монро, Фреди Меркјури, Ричард Бартон, стрип о суперхероју Спајдермену су само нека од обележја богате америчке културе, која потврђују тезу о уметности као ванвременској категорији, коју је тешко сагледавати искључиво кроз временски оквир рада. Једино је могуће кроз призму садашњег тренутка анализирати историју америчке уметности и моћи коју поседује.

Метрополитан, музеј уметности у Њујорку, са изузетном уметничком поставком, годишње посети 5,3 милиона људи (Kleinman, 2023). Он се налази у оквиру Централ Парка, највећег урбаног парка на свету са 40 милиона посетилаца годишње. Овај простор пружа прегршт садржаја од зоолошког врта, бициклистичких и пешачких тура, поља јагода, до клизалишта, водених површина и других атракција³⁶. Статуа Слобода осветљава свет (енг. *Liberty Enlightening the World*) познатија под називом *Kun слободе*, која је поклон Француске на стогодишњицу америчке независности, представља споменик под заштитом UNESCO и својеврсни симбол Америке. Бруклински мост је један од најчувенијих и најстаријих висећих мостова, споменик Вашингтону је обелиск посвећен првом америчком председнику, *Grand Central Terminal* је најпознатија станица метроа у земљи, која се издваја по специфичном дизајну, *Independence Hall*, Бела кућа, Балтимор кућа-музеј су само неки од глобално препознатљивих архитектонских подухвата на простору САД.

Поред најутицајнијих америчких писаца, попут Твена, Хемингвеја, Фокнера, Селинцера, савремена америчка књижевност бележи значајну популарност у жанру хорора и епске фантастике. Оно што је у Енгелској Џ. Р. Р. Толкин започео поставивши темељ са *Хобитом* и *Господаром прстенова*, настављено је у делима Џорџа Мартина и Стивена Кинга, као мајстора хорора. Многе серије и филмови са глобалном популарношћу су инспирисане управо делима ових аутора, попут *Игре престола*, *Исијавања*, *Бекства из Шошенка*. Америчка филмска индустрија поред тога што представља машину за прављење новца препозната је и као важан алат у преношењу друштвених порука глобалној јавности. Натпис *Hollywood* на брду изнад Лос Анђелеса представља својеврстан симбол најпопуларније светске филмске индустрије. Већ тридесетих година прошлог века 65% америчке популације је једном недељно посећивало биоскоп. Након Другог светског рата долази до заокрета у овој индустрији и производње филмова који ће се емитовати на телевизији, уз фокус ка забави, моди и рокенролу. Након вестерна, мјузикла и новог таласа осамдесетих година долазе блокбастери попут Ратова звезда и Титаника. До краја века индустрија је технолошки и жанровски умногоме напредовала, видео касете су замењене компакт диском (History Cooperative, 2024). Док посредством савремене технологије у постхладноратовској ери филм постаје доступан преко стиминг платформи, попут Нетфликса (енг. *Netflix*) и Дизни плуса (енг. *Disney+*). Производња савременог холивудског остварења у просеку кошта 65 милиона долара, док се на маркетинг утроши још више од половине тог износа, те укупни трошкови достижу 100 милиона долара (Mueller, 2024). Поред финансијских користи таквих улагања, треба истаћи и меку моћ Холивуда, који ради пуно на промоцији америчког система вредности и начина живота, те се неретко америчка нација идентификује са херојем, спаситељем, гарантом мира.

³⁶ Детаљније на: <https://www.centralpark.com/about> Приступљено: 01.04.2025.

Америчка музичка сцена, плодносна и комплексна, представља окосницу за развој многих жанрова. Хронолошки посматрано најпре је рок музика настала на овом тлу имала значајан продор ка свету. Група Дорси (енг. *The Doors*) је још шездесетих година хитом *Break on Through (To the Other Side)* мотивисала на пробој и бунт, те Курт Кобејн са групом Нирвана у сличној мисији са песмом *Smells Like Teen Spirit*, затим нумере које директно славе амерички идентитет попут *God Bless the U.S.A.* и *Born in the U.S.A.*, све до стиха Бон Џовија (енг. *Bon Jovi*) *Come on and get up off your knees* који је део многих политичких кампања. Но, импликације широм света указују да амерички рок није само жанр музике, већ стил живота. Неки од препознатљивих симбола су мајица са логотипом бенда, кожна јакна, подеране фармерице до специфичних фризура и тетоважа. Наредну етапу представља цез, који је начинио значајан продор и забележио огромну популарност широм света. Привлачност ове музике је била у слободном изражају духа и динамичној интерпретацији насупрот музичке прецизности, естетике и гламура класичне музике. У Европи су постојали опречни ставови о цезу, док су га поједини сматрали неразумљивом американизацијом, која није блиска европском начину живота, Сартр и Бовоар, су га пак поистовећивали са својим филозофским гледиштима (Saito, 2019: 3), док је пажњу широких маса свакако привлачио. Сличан третман широм света забележила је и хип-хоп музика, која се развила из супкултуре у оквиру Бронкса, округа Њујорка. Овај музички правац, који се појављује седамдесетих година 20. века, се базира на реповању и диџејингу, док се као његова реакција јавља и урбана уметност, кроз израду графита. Најсавременија и најпопуларнија етапа америчке музичке сцене је поп музика, чији садржај је био пријемчивији широким масама. На том трагу настале су поп иконе попут Мајкла Џексона (енг. *Michael Jackson*), Мадоне (енг. *Madonna*), Лејди Гаге (енг. *Lady Gaga*), Ријане (енг. *Rihanna*) све до Бруна Марса (енг. *Bruno Mars*), Еда Ширана (енг. *Edward Sheeran*), Тејлор Свифт (енг. *Taylor Swift*) и многих других. Њихов утицај је још значајнији имајући у виду доступност савремених платформи за дељење музике, попут *Spotify*. Вредности које преовлађују су љубав и слобода, у најширем смислу, као и савременији друштвени концепти који се везују за амерички начин живота. Стотине милиона прегледа на мрежи, модни и видео трендови, глобалне турнеје, овом жанру дају изузетну продорну моћ и утицај на вредности и идеале савременог човека.

8.8.2. Систем образовања као извор меке моћи – доминација Шангајском листом

Неретко када се говори о значајном научном доприносу наводи се да је он незамислив без адекватних истраживачких услова и финансијске помоћи. Нама близак пример је Никола Тесла, који је свој пун научни успех остварио тек након одласка у САД. Америчка средина му је омогућила адекватне ресурсе и услове за истраживање, затим финансијску подршку кроз инвеститоре, док је његов рад привукао пажњу јавности. Циљ овог поднаслова је да одговори на питање због чега се амерички систем образовања сматра најбољим на свету и којим полугама моћи располаже.

Чак 83% Американаца завршило је средњу школу, те су по том критеријуму у светског врху, док 24% има завршен колеџ (Нај, 2004: 185). Међутим, треба истаћи да је амерички систем образовања најјачи на вишим нивоима образовања. Највећи проблеми су на првим степенима едукације, што у контексту привреде имплицира недостатак радне снаге која ће пружити потребну потпору високо квалификованом кадру и значајан јаз међу категоријама становништва у општедруштвеном смислу. У

оквиру истраживања, са почетка 21. века, утврђено је да америчка деца бележе лошије резултате у природним наукама од својих вршњака у Русији, Аустралији, Тајвану и суседној Канади (Нај, 2004: 187). Но, такав тренд не важи за систем формалног високог образовања које има партикуларни третман и сматра се најнапреднијим на свету. Управо овај аспект представља значајан извор меке моћи САД, сходно глобалној препознатљивости, престижу, доласку студената из читавог света на америчке високошколске установе и њиховим каснијим ангажманима. У протеклој години број иностраних студената на америчким Универзитетима је премашио 1,1 милион. Највећи број њих долази из азијских земаља, те индијски и кинески студенти чине нешто више од половине укупног броја. Највеће интересовање постоји за област математике и рачунарства, инжењерства, менаџмента, затим друштвених наука и ликовне уметности (ПЕ Open Doors, 2024). Привлачење талената из читавог света представља стратешку предност САД са више аспеката. Наиме, они који наставе свој професионални ангажман на америчком тлу дају допринос кроз стручност и компетентност, док амерички студенти који се врате својим матичним земљама постају својеврсни амбасадори америчког система вредности. Неретко постају политички лидери, попут бившег председника Индонезије Сусила Јудојонуо (енг. *Susilo Yudhoyono*), првог индонежанског председника изабраног на директним изборима, који се школовао на Универзитету у Мисурију и током политичког ангажмана се залагао за либералну економију, демократске принципе и сарадњу са колективним западом, те Елен Џонсон-Серлиф (енг. *Ellen Johnson Sirleaf*) првом женом председницом Либерије (2006-2018), следбеницом демократских вредности и добитницом Нобелове награде за мир, која се едуковала на Хардварду. Мимо политике, многоструки су примери утицаја у области економије, бизниса, културе и других сфера. На пример, Сундар Пичаи (енг. *Sundar Pichai*) оснивач Алфабета (енг. *Alphabet Inc.*), је Индус који се школовао на Станфорд у, док је Алехандро Гонзалес Ињариту (шп. *lejandro González Iñárritu*) познати мексички, оскар ом награђени режисер и сценариста, који је свој потпуни успех доживео у оквиру америчког Холивуда. Дакле, амерички систем образовања омогућава обострану добробит, странци имају услове за адекватно професионално усавршавање, док на другој страни то развија оправдани утисак о пожељном, функционалном и меритократском систему, који нуди елитно образовање, интердисциплинарност, научну слободу и иновативност.

Како би све наведено добило егзактну потврду можемо се осврнути на академско рангирање Универзитета, са годишњим ажурирањем, у оквиру *Шангајске листе*, први пут објављене 2003. године. Реч је о независној организацији, која се бави подацима од значаја за високо образовање, док су неки од кључних критеријума број добитника Нобелове награде и Филдсове медаље, број високо цитираних истраживача, број чланака у најбоље категорисаним часописима. Све време рангирања обележено је доминацијом Универзитета из Сједињених Америчких Држава. Од 2003. до 2024. године у сваком моменту је међу првих десет најбоље ранжираних Универзитета било 8 који долази из САД, док преостала два Универзитета припадају Великој Британији. На актуелној листи, из 2024. године, на првом месту се налази Универзитет Хардвард (енг. *Harvard University*), као најстарији амерички Универзитет основан 1636. године. Има више од 360.000 алумниста широм света, док укупни годишњи упис износи 41.987 студената, од чега 24% долази из иностранства. Затим следе, Универзитет Станфорд (енг. *Stanford University*), Масачусетски институт технологије (енг. *Massachusetts Institute of Technology - MIT*), на

петом и седмом месту су Универзитет Калифорније у Берклију (енг. *University of California, Berkeley*) и Принстон Универзитет (енг. *Princeton University*), док Калифорнијски технолошки институт (енг. *California Institute of Technology*), Колумбија Универзитет (енг. *Columbia University*) и Универзитет Чикаго (енг. *University of Chicago*) закључују листу десет најбоље ранжираних Универзитета на свету. Сличан тренд се наставља и увидом у продужену листу, која по питању земаља из којих долазе Универзитети постаје значајније разноврснија и шареноликија тек након четрдесете позиције (Shangai Ranking, 2024).

Такође, Сједињене Америчке Државе представљају најпожељнију дестинацију студентских и радних размена и програма, који поред академске садрже културну и социјалну компоненту. На том трагу издвајају се Фулбрајтов програм (енг. *The Fulbright Program*) размене, под покровитељством Владе, који сарађује са преко 160 земаља широм света³⁷ као и многи други модалитети студентске сарадње и размене. Један од популарнијих програма је *Summer Work and Travel USA*, који омогућава младима из читавог света да посете Америку током лета и зараде кроз привремене послове. Добијањем визе *J-1* омогућава се четворомесечни период рада и једномесечна туристичка виза, што програм чини у потпуности легалним и привлачним младим људима. Према подацима сваке године преко 100.000 младих буде део овог програма и стекну искуство живота и рада у Америци (Bridge USA, 2025). На овај начин додатно се промовише амерички начин живота и систем вредности, што представља још једну од полута меке моћи.

8.8.3. Спорт и бренд као извор меке моћи – од НБА лиге до Кока Коле

Област спорта се дакако може сагледавати кроз призму меке моћи. Један од доминантних облика је улагање у спортску инфраструктуру и одржавање спортских догађаја, који привлаче пажњу светске јавности (Nygård & Gates, 2013: 238). Најзначајнији спортски догађај представљају Олимпијске игре (у даљем тексту: ОИ), које сваке четврте године окупљају најбоље спортисте и публику из свих крајева света. У САД су одржане 7 пута, три пута зимске и четири пута летње ОИ, које ће свој скор увећати за један након 2028. године и домаћинства додељеног Лос Анђелесу. На играма 1932., у јеку глобалне кризе, САД су тежиле да се представе као стабилна и модерна земља, 1984. је у фокусу био Хладни рат и совјетски бојкот, док су у Атланти 1996. године одржане једине летње ОИ на америчком тлу у постхладноратовској ери. Петочасовна церемонија отварања је промовисала приче о обичним људима и америчким вредностима, коегзистирајући са осталим облицима меке моћи, почев од музичких звезди, глобалних репортажа са преко 3,5 милијарди гледалаца, све до капиталистичке комерцијализације будући да је реч о првим ОИ без владине подршке. Стога, највећа спортска манифестација, која је коштала 1,7 милијарди долара, је финансирана од стране компанија као спонзора, међу којима је примарну позицију заузела Кока-Кола, узгред речено настала управо у Атланти (Britannica, 2025). Такође, САД имају највише олимпијских медаља на свету, чак 3.105 (World Population Review, 2025), што их декларише као спортску нацију, те истиче особине попут спортског духа, упорности, националног поноса изазивајући фасцинацију глобалне публике. Један од најпопуларнијих и најуспешнијих америчких олимпијских спортова је кошарка, у којој само четири пута САД нису

³⁷ Детаљније на: <https://www.fulbrightprogram.org/> Приступљено: 10.04.2025.

освојиле златну медаљу³⁸. Својеврсни симбол такмичења у овом спорту су ОИ у Барселони 1992. године, када су САД окупиле Дрим Тим (енг. *Dream Team*), који су између осталог чинили Мајкл Џордан (енг. *Michael Jordan*), Лери Бирд (енг. *Larry Bird*), Меџик Џонсон (енг. *Magic Johnson*), Шакил О'Нил (енг. *Shaquille O'Neal*) и други (Olympics, 2025). Овај потез се може тумачити као извор меке моћи на више нивоа. Најпре у (спољно)политичком контексту реч је о првим ОИ након Хладног рата, те САД теже да покажу своју надмоћ и на овом пољу, у социјалном смислу актери овог тима постају узор и хероји широм света, док се НБА лига (енг. *National Basketball Association – NBA*) додатно комерцијализује и доживљава истинску експанзију.

Једна од најпопуларнијих спортских лига на свету, НБА лига, је током последњих двадесет година увећала вредност франшизе са 265 милиона на 4,42 милијарде долара, док је приход читаве лиге у сезони 2023/24. премашио 11 милијарди долара. Званичан налог лиге на Инстаграму има преко 90 милиона пратилаца, на Иксу око 45 милиона, док је тај број на Фејсбуку готово 40 милиона пратилаца (Statista, 2024). Истовремено лига се емитује у преко 200 земаља широм света, промовишући поред спорта и културне обрасце, имајући у виду повезаност са хип-хоп музиком, начином облачења и ангажманима мимо спорта. На пример, Леброн Џејмс (енг. *Lebron James*) је ангажован у филмској продукцији и промовисању друштвено осетљивих тема, Шакил О'Нил је присутан на телевизији и у шоу бизнису, док је Мајкл Џордан поред дисциплине и успеха синоним популарног модног брэнда *Jordan*. Иако пре пар деценија НБА лига није имала иностране играче, она данас исказује отвореност ка свету кроз одржавање догађаја, кампова, увоз талената који постају важни носиоци лиге, попут Јокића (Србија), Дончића (Словенија), Атетокумба (Грчка), и извоз вредности и културног идентитета. Значајну популарност бележи и амерички фудбал, као спорт који је настао на америчком тлу. Организован је у оквиру такмичења тимова НФЛ лиге (енг. *National Football League – NFL*), које кулминира *Super Bowl* утакмицом као централним годишњим догађајем. Утакмицама у просеку присуствује преко 70.000 људи, док годишњи приход износи готово 20 милијарди долара (Statista, 2025). Овај догађај је поред спортске забаве препознат као платформа за промовисање културних образаца, вођење кампања познатих брэндова и стварања глобално познатих лица попут некадашњег квотербека, данас коментатора и активисте, Тома Брејдија (енг. *Tom Brady*). Масовну популарност доживљава и Национална хокејашка лига – НХЛ (енг. *National Hockey League – NHL*), тениски грен турнир *US Open*, као и мастерс турнири у Мајамију и Индијан Велсу, те голф као симбол елеганције, високе културе и америчког начина живота и борилачки спортови са запаженим глобалним утицајем.

Иако је у претходном поднаслову било речи о економској снази САД и термину *Made in America*, треба истаћи и компоненту меке моћи америчких брэндова. У времену доминације америчког капитализма логои компанија, као упечатљиви и препознатљиви, доприносе идентификацији и ефекту наднационалности представљајући се као универзални језик било где на свету. Попут златних лукова (Нај, 2004: 199), који су ништа друго до лого МекДоналдса (енг. *McDonald's*). Свеprisутност и интензивност утицаја америчког брэнда се испољава кроз готово све сфере друштва. Међутим, апропо претходној теми, уколико се надовежемо на спорт, на пример само на једној НБА утакмици ћемо видети Најк дресове са логоом

³⁸ Златни биланс САД је прекинут од стране Совјетског Савеза (1972. и 1988.), Југославије (1980) и Аргентине (2004).

спонзора, *Gatorade* као званични напитек лиге, лед дисплејеве око терена и рекламе на самом терену, у паузама игре појављују се амерички музичари и забављачи, брендови брзе хране и пића се конзумирају или рекламирају током утакмице, док се сама утакмица преноси путем кабловског канала *ESPN*. Све наведено, укључујући и лигу, која је бренд сама по себи, резултује привлачношћу од Европе преко Азије до Аустралије, те прилици за слање тенденциозних и циљаних порука. Ова мека моћ се од стране корисника не доживљава нужно као америчка, већ као да припада свима, што је њена посебна предност јер је у бити америчка.

8.8.4. Америчка јавна дипломатија и мека моћ

Све оно што данас називамо меком моћи постојало је евидентно доста пре текованице Џозефа Наја. Сходно областима које се поистовећују са меком моћи стиче се утисак да то није државна ствар. Такво схватање није у потпуности тачно, будући да јавна дипломатија, и те како, представља аспект меке моћи. Овим термином се означава тежња земље да остави позитиван утисак на јавност других земаља. Поред имиџа, јавна дипломатија се односи и на креирање поверења у институције и органе државе (Nye, 2008: 94; Nye, 2019). Леонард успех на овом пољу везује за континуитет бављења свакодневним одлукама и темама пред медијима, промтпно реаговање на лажне вести, кризне и контроверзне случајеве као и развијање сарадње кроз размене, конференције и друге догађаје који позитивно утичу на реноме земље (Leonard, 2002). У ранијим периодима медији су функционисали конвенционалније, док 21. век са собом доноси мноштво средстава комуникације и олакшава пренос информација, чиме јавна дипломатија добија прегршт прилика за остваривање својих циљева, али тај пут захтева и посебну опрезност. Када председник Буш изговори „Предаћете терористе, или ћете делити њихову судбину” (Bush, 2001) и објави рат међународном тероризму, непосредно након акта који је изненадио најмоћнију земљу света, реч је о формату јавне дипломатије. Сличну сврху има фраза *Америка на првом месту* (енг. *America First*), коју је Трамп кандидовао током свог првог мандата. Но, председничка јавна дипломатија може носити и негативну конотацију кроз, на пример, гафове председника Бајдена који су постали вирални на друштвеним мрежама. Лапсуси, падови, наводне дремке у живом програму компромитују функцију првог човека најмоћније државе на свету, како на домаћем тако и на иностраном тлу. Такође, америчка помоћ Индонезији у санирању последица цунамија 2004. године је умањила антагонизам продукован ратом у Ираку, док је борба против еболе у Африци позитивно утицала на став о Обаиној администрацији (Nye, 2019: 11-12). Међутим, изјаве оваквог типа се морају двоструко сагледавати. Незадовољство грађана САД може ескалирати услед увиђања да се њихови национални проблеми маргинализију, док се хуманитарно и куртоазно интервенише широм света. Стога, уравнотеженост је важна карактеристика јавне дипломатије у овом смислу.

Поред аспекта које можемо сматрати директном јавном дипломатијом, треба указати и на утицај који она остварује посредно, према другим сферама друштва. Поред сарадљивости, инвентивности и умерене контроле, надасве контрадикторном са демократијом, важан је сегмент улагања. Ова појава се не мора нужно тумачити пежоративно, напротив, често је у начелу везана за побољшање јавног здравља, система образовања, промоцију културолошких вредности, те људских права и слобода. Према томе, у постхладноратовској ери истиче се сијасет (не)владиних организација са проамеричком регулацијом. Најистакнутија владина организација

таквог типа је Агенција САД за међународни развој (енг. *United States Agency for International Development – USAID*)³⁹. На другој страни америчких невладиних организација је далеко више, њихов рад је умногоме био запажен у годинама постхладноратовске демократске консолидације земаља у транзицији.

Штавише, аспекти меке моћи, чак и у области културе, могу бити координисани од стране државе, зарад јавне дипломатије и остваривања одређених интереса. Интересантан је пример употребе америчког џеза у хладноратовском супротстављању комунистичком блоку, у првом реду Совјетском Савезу. Амерички председник Ајзенхауер је током овог периода слао џез музичаре широм света, покушавајући да промовише америчку културу и стил живота у идеолошки растрзаним друштвима. На пример, светску турнеју Диззија Гилеспија (енг. *Dizzy Gillespie*) 1956. године финансирао је Стејт Департмент (Castagneto, 2014). На том трагу Давенпорт нуди сликовит приказ ноћи џеза у московском клубу током 1965. године. Локал, иако сакривен у мрачној улици без светлећих реклама, је привлачио значајну пажњу тамошњег становништва (Davenport, 2009). Пракса џез дипломатије је настављена и са Никсоном, те је 1969. године забележен несвакидашњи скуп у Белој кући који је окупио високе државне званичнике, дипломате, политичаре и џез музичаре. Врхунац вечери је извођење нумере *Pat* од стране Дјука Елингтона (енг. *Edward Kennedy Duke Ellington*), једног од најистакнутијих џез музичара, који је након тога добио медаљу слободе, као највишу председничку награду коју могу добити цивилна лица (Saito, 2019: 3). Примарна заслуга је ширење слободе кроз музику, што је ишло у корак са америчком стратегијом, која ће након Хладног рата бити артикулисана и завладати светом. Поимање слободе кроз џез је модификовано временом. Џез је настао као реакција маргине или неки вид борбе за слободу и израз бунта према поретку, док је у деценијама након тога постао обележје америчке нације, вештином америчких дипломата који су га подстицали, не спутавали, видевши у њему спољнополитички потенцијал. Наиме, амерички званичници су уочили да је промоција демократских вредности у земљама Трећег света отежана и компромитована расном дискриминацијом код куће (Castagneto, 2014). Стога су тамнопути талентовани џез музичари постали својеврсни амбасадори САД који су, поред забаве, поправљали америчку репутацију широм света.

Пример џеза нипошто није изолован. Рецимо, Никсоновој посети Пекингу је претходила *пинг-понг дипломатија*, којом је побољшана билатерална сарадња земаља. Такође, филмска индустрија Холивуда, иако умногоме либерална и аутономна, у појединим сегментима остварује сарадњу са Пентагоном и Стејт Департментом, сходно могућностима креирања перцепција на глобалном нивоу (Valantin, 2005; Zhakova, 2011). Зарад позитивног представљања америчке војске на филму, Пентагон може омогућити војну опрему, атрактивне војне локације или стручне сараднике. На том трагу, филм *Top Gun* је довео до пораста регрутације у америчкој морнарици, док филм *Lincoln*, приказује тежњу председника Абрахама Линколна за усвајање амандмана о укидању ропства, стварајући перцепцију о Сједињеним Америчким Државама као изразитом борцу за слободу и једнакост. Акциони трилер из 2013. године, Пад Олимпа (енг. *Olympus Has Fallen*), доноси причу о севернокорејским терористима који заузимају Белу кућу и председника држе као

³⁹ Једна од првих активности администрације Доналда Трампа, у другом мандату, је била стопирање финансирања ове организације и најава значајних промена у њеном раду. Тиме се не умањује њена досадашња улога, већ је упитна будућа.

таоца (Medin & Kouyuncu, 2017: 841). Овај синопсис иде у корак са званичном политиком САД, која у Северној Кореји види најзначајнијег непријатеља на азијском континенту, те је тако и представља филмској публици, као рушитеља светског мира. Филм *Argo* приказује оперативце *CIA* који спасавају америчке дипломате током Иранске талачке кризе. У овом филму, на предлог сарадника службе, обogaћен је сценарио коришћењем биометријског скенера који открива терористе на аеродрому. Иако ово чудо технологије не постоји, оно је коришћено као психолошки рат под изговором *и терористи гледају филмове* (Alford & Secker, 2017: 41). Утицај обавештајне агенције на поље филмске индустрије је постао значајнији формирањем посебне канцеларије 1996. године, која се тицала забаве (енг. *Entertainment Liaison Office*).

8.9. Сајбер моћ САД – администратор мреже и оператор дрона

Сајбер моћ САД можемо посматрати као компоненту која прожима све раније наведене врсте моћи, чинећи их продорнијим и ефикаснијим. Вођење савременог ратовања постаје незамисливо без савремене војне технологије, економија без интернет продавница или глобална комуникација без интернет конекције. Стога, овај поднаслов има за циљ да укаже на развој и допринос који сајбер моћ има у укупној моћи САД, кроз дуализам меке и тврде форме.

8.9.1. Мека компонента сајбер моћи САД

Савремени почеци сајбер моћи Сједињених Америчких Држава везују се за седамдесете године 20. века и *Силицијумску долину* (енг. *Silicon Valley*), територију у долини Санта Кларе позиционирану јужно од Сан Франциска⁴⁰. Најзначајнији производ овог средишта високотехнолошке индустрије је силицијумски полупроводник, а затим и силицијумски микропроцесор. Интел је 1971. представио први микропроцесор, 1980. године се појавио први Епл (енг. *Apple*) персонални рачунар (Levy, 2021: 813-814), док се три године касније под покровитељством Била Гејтса (енг. *William Gates*) појављује *Microsoft Windows*. У каснијим годинама су уследили *Android* и *iOS*, као савремени, глобално прихваћени софтвери, америчке производње. Даљи напредак информационе технологије је умногоме координисан од стране водећих америчких компанија, које односе примат у овој области уједно представљајући економске гиганте (видети табелу 14, страна 139).

Током 1992. године број корисника интернета је био милион, док је кроз петнаест година нарастао на једну милијарду (Nye, 2010: 7). Таквом тренду доприноси епоха меке моћи интернета, која отпочиње са првим претраживачем, *Yahoo*, који се појавио 1994. године, *Google* је уследио септембра 1997. године, а затим и *Amazon*, отворивши до тад непознато поље електронске трговине (Levy, 2021: 822). Међутим, корените промене су уследиле са ером друштвених мрежа, које су постале учестало средство виртуелне друштвене комуникације и интеракције. Експанзија социјалних мрежа отпочиње са 21. веком, доминантно на тлу САД (видети табелу број 15), док временом долази и до њихове специјализације правећи разлику у намени, од пословних и научних попут *LinkedIn* и *Academia.edu*, преко онлајн платформи које

⁴⁰ Сједињене Америчке Државе и даље односе примат у производњи силицијумских чипова, који су дали назив долини у Санта Клари. Међутим, то би могло да се промени услед ангажмана Кине, која на годишњем нивоу више новца троши на чипове него на нафту. Дакле, више је заинтересована за бајтове него за бареле (Miller, 2022: 16).

омогућавају едукацију, *Coursera* и *Udemy*, до оних намењених проналажењу партнера и повезивању људи исте расе, идентитета или интересовања (Komaroni, 2012: 90).

Табела бр. 15 – Америчке друштвене мреже са највећим бројем корисника на свету

Друштвена мрежа	Примарна делатност	Година оснивања	Број корисника (у милионима)
<i>Facebook</i>	Социјално умрежавање	2004	3.070
<i>YouTube</i>	Видео платформа	2005	2.530
<i>Instagram</i>	Фото и видео платформа	2010	2.000
<i>WhatsApp</i>	Размена порука	2009	2.000
<i>Messenger</i>	Размена порука	2011	947
<i>Snapchat</i>	Размена фото и видео садржаја	2011	850
<i>Reddit</i>	Форум	2005	606
X (ex Twitter)	Размена микротекстуалних садржаја	2006	586
<i>Pinterest</i>	Креирање садржаја	2009	537

Извор: (Аутор, према: Statista, 2025).

Поменуте друштвене мреже представљају окосницу сајбер моћи САД у њеној мекој компоненти, остварујући утицај у многим сферама друштва у 21. веку, од политичког активизма до промовисања америчког начина живота и (суп)културних образаца. Према истраживањима уочи изборног процеса 2008. године у САД преко 40% корисника друштвених мрежа је исте употребљавало за политичко информисање или умрежавање (Robertson et al., 2009: 7), док је 72% кандидата, из редова републиканаца и демократа, имало страницу на Фејсбуку коју је редовно ажурирало (Williams & Gulati 2013). Континуитет у напретку дигиталне политичке комуникације је приметан већ у наредном изборном циклусу, интензивирањем улоге Твитера (данашњег Икса), при чему је број корисника у овом периоду порастао са свега 3 на 500 милиона (Gerodimos & Justinussen, 2015: 115). Утицај друштвених мрежа је евидентан и кроз социјалне покрете, који имају за циљ скретање пажње ка одређеној теми. На пример, током 2014. године хештагови *#AllLivesMatter* и *#BlackLivesMatter* су постали глобално препознатљив вид подршке Афроамериканцима, сходно неједнаком третману и полицијском насиљу које се над њима спроводи (Carney, 2016: 186; Mundt et al., 2018). Такође, изворно америчка ознака *#MeToo*, је постала глобални симбол борбе против сексуалног узнемиравања. Друштвене мреже, доминантно Твитер и Редит су, у овом контексту, искоришћене као платформе за подизање свести кроз дељење искустава (Manikonda, 2018). Док

Day in the Life представља један од популарнијих блогова, који преноси искуства америчких студената широм света, промовишући амерички стил живота.

Друштвене мреже располажу са прегршт података од интересовања и навика, значајних за генерисање алгорита, до локације и личних података, неопходних у идентификацији и верификацији. Иако платформе на мрежи поседују политику приватности и заштиту података, што је регулисано и гарантовано конвенцијама и повељама о људским правима (Rouvroy, 2008: 11), битно је указати да таква заштита није апсолутна. Многоструки су примери злоупотребе онлајн података, чиме се потврђује да нису у потпуности недодирљиви. Најпрепознатљивији је пример Едварда Сноудена, обавештајца и сарадника CIA, који је 2013. године објавио тајна документа о дигиталном надзору под покровитељством америчке државе. Активности су спровођене путем програма Призма (енг. *Prism*), који је омогућавао приступ подацима, укључујући историју претраживања, мејл комуникацију и метаподатке са најкоришћенијих интернет платформи (Solms & Van Heerden, 2015: 358). Епилог овог сајбер скандала је интензивирање и оправдано рециклирање критика америчког Патриотског закона (енг. *USA Patriot Act*) (Vladeck, 2014) и увођење Закона о Слободи САД (енг. *USA Freedom Act*) 2015. године, који је редеофинисао и ограничио прикупљање података од стране државе (Suarez, 2017). Такође, током 2018. године појавиле су се вести да је компанија *Cambridge Analytica* користила податке корисника са Фејсбука утицавши на јавно мњење, кроз израду психолошких профила гласача, током изборне 2016. године (Brown, 2020). Својеврстан је апсурд да је неповерење у једну друштвену мрежу иницирало бунт на другој друштвеној мрежи, покренувши Твитер кампању *#Deletefacebook* (Hsu, 2018). На овај начин корисници су оптимистично одали утисак да је реч о изолованом пропусту Фејсбука, који се другим администраторима дигиталног света не може поновити, иако има објективног основа за бојазан о третману података у сајбер свету. Поред тога, друштвене мреже су погодне за политичку манипулацију у изборним процесима многих држава. Један од примера је политичка пропаганда повезана са председничким изборима у Бразилу 2018. године. Наиме, путем јавних група, на апликацији за комуникацију *WhatsApp*, су пласиране дезинформације, посредством организованих сајбер трупа и бот налога, за које се верује да су допринели избору кандидата крајње деснице Болсонара (Abdin, 2019: 1).

Још један од савремених проблема онлајн средстава информисања и комуникације је њихова цензура и култура отказивања (енг. *cancel culture*), оличена у моћи администратора. Имајући у виду да најпопуларније друштвене мреже долазе са америчког тла, оне се веома успешно могу користити у промовисању или ограничавању одређених вредности или тема, према интересима званичног Вашингтона. Рецимо, дебате око мера реакције на глобалну епидемију корона вируса (енг. *Covid-19*) су биле предмет цензуре. Објаве које се противе масовној вакцинацији, или на било који начин одступају од препорука Светске здравствене организације, су уклањане са друштвених мрежа. Истовремено заговорници таквих идеја били су етикетирани као негатори пандемије и антиваксери (Obiefuna & Onuh, 2022: 64-65). Учестала мета политике отказивања могу бити супротстављене државе, што се у контексту САД доминантно односи на третман према Русији и Ирану. На пример *YouTube* је 2020. године објавио да блокира руске медије *Russia Today* и *Sputnik*, као одговор на руску инвазију према Украјини (Brodkin, 2022), док је 2024. године уклоњен канал Владе Ирана, због дељења видео снимка о отпору

Палестинаца (Tehran Times, 2024). Такође, према организацији *Human Rights Watch*, у периоду од октобра до новембра 2023. године, је уклоњено 1.050 објава на Инстаграму и Фејсбуку, које су поставили Палестинци или њихове присталице. Документовани садржаји долазе из 60 земаља и у 1.049 случаја, дакле свим изузев једног, је реч о мирољубивом садржају подршке Палестини (Human Rights Watch, 2023).

Неизоставан део овог аспекта моћи чине и конвенционални медији, у првом реду Си-Ен-Ен (енг. *Cable News Network – CNN*), који је ефикасан у остваривању готово свих раније поменутих циљева, сходно обиму публике и својој видљивости. Наиме, реч је о најгледанијој америчкој телевизији, која се емитује у преко 200 земаља и свој садржај пласира не само путем сателита, већ и преко интернет платформи, друштвених мрежа, тиме надилазећи епитет традиционалног медија. Са почетком постхладноратовске ере и америчке хегемоније развијен је термин Си-Ен-Ен ефекат (енг. *CNN Effect*), како би означио спрегу медија и спољнополитичких одлука (Томја, 2023: 20; Brown, 2002; Entman, 2004). Стога, ово средство комуникације има значајан утицај на креирање перцепција људи широм света, те извештавање може добити карактер друштвеног утицаја, сходно интересној сфери, или правдања државних поступака, као што се догодило са медијском кампањом која је 2003. године покренута како би се амерички рат у Ираку глобално окарактерисао као ослободилачки (Coban, 2016: 53).

8.9.2. Тврда компонента сајбер моћи САД

Уколико се вратимо на почетак и кренемо другим могућим путем сајбер моћи анализираћемо њену тврду димензију. Ова компонента моћи САД почива на употреби софистициране сајбер технологије за упаде на мрежу, вођење информационог рата или савременог ратовања. Иако су ратне активности увек имале карактер неизвесности, укључивањем вештачке интелигенције отворена је нова димензија у предузимању војних стратешких активности. Са конвенционалним наоружањем није било дилема око препознавања сукоба, зараћених страна или процене моћи ривала. Појавом сајбер оружја ова питања остају углавном непознаница, док су активности базиране и на искоришћавању слабости софтвера и приступу мрежама мимо сагласности корисника (Kisindžer, Šmit i Hatenloker, 2022: 92-95).

Ова област моћи је у САД регулисана најпре стратегијом сајбер безбедности, усмереној на очувању војне надмоћи и националних интереса. Поменути стратешки документ као главне конкуренте види Кину, која прети војној и економској доминацији, уз спорадично извлачење информација од значаја из институција и Русију, чије сајбер операције су видљиве у остваривању утицаја на америчке демократске процесе. На другом нивоу помињу се Иран и Северна Кореја, са могућношћу наношења штете путем злонамерних сајбер активности (Cyber Strategy, 2018). Суштински циљ стратегије је осујећивање намера у сајбер простору противних америчким интересима. На том путу тежи се јачању сајбер капацитета, резилентности рањивих мета, заштити критичне инфраструктуре, те сарадњи са другим институцијама али и државама партнерима или савезницима. Актуелна стратегија, из 2023. године, као срж националне одбране препознаје сајбер безбедност, која је неопходан део Интернет ствари (енг. *Internet Things – IoT*) у области економског функционисања, рада демократских институција, приватности

информација, али и свим другим сферама друштва (National Cybersecurity Strategy, 2023).

Стратешки дефинисане приоритете прати адекватна инфраструктура оличена у најсавременијој технологији. Извори такве моћи су дронови, средства за сателитски и електронски надзор, хибридно ратовање, биометријске технологије, сајбер полигони за симулацију ратова, вештачка интелигенција са вишеструком применом. Степен напретка ове технологије, нарочито на тлу САД, отвара посебно поље истраживања, које захтева аутономни приступ и компетентне стручњаке. На пример, амерички дронови, као спој савремене технологије и војне моћи, се специјализују према намени и њихове мисије се не преклапају, те их је немогуће уопштено посматрати. Рецимо, модел беспилотне летелице MQ-1 омогућава вишесатни надзор и лаке нападе, док MQ-9 *Reaper* и *Northrop Grumman RQ-4* располажу пре свега тактичким, обавештајним и извиђачким способностима, те се доминантно користе за обављање шпијунских задатака и спорадично за једнократне нападе (Blair, 2023). У те сврхе Пентагон је спровео *Project Maven*, који путем вештачке интелигенције и машинских техника аутоматски анализира видео снимке са дрона. На другој страни дрон X-47 је борбена летелица, која својом наменом подсећа на напредне авионе-ловце са стелт технологијом и сензорима дугог домета (Blair, 2023). Ови дронови су употребљивани у Ираку и Авганистану против талибанских вођа, затим у Сирији и Јемену током тајних операција против Ал Каиде. На пример, током 2020. године, помоћу дрона MQ-9 *Reaper* испалена је ракета која је убила иранског вођу Сулејманија. Овај дрон може летети на око 15.000м са дометом од 1850км, чиме је у овом случају омогућено његово координисање из америчке базе у Катару (Arab News, 2020).

8.10. Паметна моћ Сједињених Америчких Држава

Адекватно сагледавање паметне моћи САД захтева операционализију корака дефинисаних у оквиру теоријског представљања синтагме паметне моћи (5.6). Односно давање одговора на надовезујућа питања: *Који су циљеви? Којим и коликим ресурсима држава располаже? Шта су мете и који облик моћи је најделотворнији? Какви су крајњи изгледи да циљеви, из првог питања, буду остварени?* Иако је реч о „питањима од милион америчких долара“ пут ка покушајима одговора, али и критичком сагледавању, су разматрања Џозефа Наја, који се темељно бавио овим феноменима.

- *Који су циљеви?*

У атлетској трци када сте први ваш циљ је да до циља останете на тој позицији. Стога, упоредити садашњу америчку хегемонију са тркачем, изузев аналогije да је реч о првој светској сили, није смислено по више основа. Најпре дистанца која се прелази није прецизирана. Значај времена је обрнут, тежи се што дужој трци, уз опрезност да се ипак буде корак испред других. Док сам циљ представља својеврсну дебату реалиста и идеалиста. Првопоменути истичу задржавање доминације кроз располагање ресурсима, док су идеалисти понајвише вођени промоцијом демократских принципа. Међутим, Сједињене Америчке Државе, као доминантна сила у 21. веку, циљеве посматрају интегрално, не запостављајући систем вредности на једној страни и обезбеђивање јавних добара и интереса, на другој страни (Naj, 2012: 260-262). Начелно постављени циљеви отварају простор за конкретизацију, по принципу алгорита.

- *Којим и коликим ресурсима држава располаже?*

Одговор на ово питање произилази из прецизне анализе расположивих ресурса сваке од димензија моћи, која је пружена у оквиру претходних подналова. Сумарно посматрано, у погледу војне моћи САД остварују значајну доминацију којој се ниједна од држава, у скоријем временском периоду, не може приближити. Масиван војни буџет, поред свих позитивних ефеката на циљеве, оптерећује економију, те је један војник у Авганистану годишње коштао готово милион долара (Нај, 2012: 265). Елем, на пољу економске моћи однос снага је нешто другачији, те постоји већи број актера чија економска снага расте приближавајући се, или чак сустижући, америчку. Верује се да економска снага Кине у наредној деценији може превазићи америчку, док истовремено Европска унија у појединим сегментима бележи конкурентност, која је уистину ограничавајућа. Доминација у мекој моћи је знатна, иако ће њена будућност зависити од способности других актера да јој испарирају. Судајући по садашњем тренутку амерички универзитети, медији, вредности и стил живота су истински синоним успешне глобалне меке моћи.

- *Шта су мете и који облик моћи је најделотворнији?*

Обим и димензије моћи, којим САД располаже, омогућавају широке стратегије и могућности избора сходно конкретној ситуацији, односно мети и жељеном епилогу. Стога, апсолутно монолитан одговор по питању употребе ма које врсте моћи није могућ. На пример, свега 25% Европљана верују у неопходност рата, сматрајући га излишним у 21. веку, док се рат у деловима Азије и Африке сматра јако важним, или неопходним, за постизање циљева. Такође, војно укључивање, у контексту помоћи, доприноси увећању меке моћи, те се посматра у потпуности изоловано од ратних дејстава. У контексту економске моћи структурисање тржишта је важан али дифузан корелат, растрзан између интереса компанија и државе, те је његово управљање сложен задатак. На овом тлу Нај економске санкције сматра прецењеним средством у погледу делотворности, док у прецизној развојној помоћи види потенцијал (Нај, 2012: 270). Немогућност квантитативног мерења резултата меке моћи је чини магловитом, а изостанак ефектних резултата запостављеном у крајњим заслугама. Опхођење Америке је у сагласју са изјавом британског државника Милибанда о потцењивању дугорочних ефеката меке моћи и прецењивања краткорочних ефеката тврде моћи (Pamment, 2016). Коначно, избор доминантног облика моћи ће зависити од мета, које намећу пут деловања.

- *Какви су крајњи изгледи да циљеви буду остварени?*

Крајњи епилог је у директној корелацији са избором најделотворнијег аспекта моћи у конкретном случају, што је суштина паметне моћи. Према томе, доминантна сила не мора нужно физички бранити сваки педаљ границе, већ у право време бити на правом месту са потребним ресурсима. Истовремено светска доминација не мора бити праћена глобалним интервенционизмом, већ спорадичним и неопходним (Нај, 2012: 272-273). Истоветан принцип се користи и у располагању економском и меком моћи, кроз прагматично планирање најподеснијих средстава и евенутално њихово комбиновање.

8.11. Опадање америчке моћи

Иако су Сједињене Америчке Државе значајан део постхладноратовске епохе без премца најдоминантнији актер, дискусија о опадању њене моћи је пратећа секвенца читавог периода. Таква реторика намеће утисак „ево сад ће” или „само што није”, о америчком глобалном паду. Овај поднаслов има за циљ да испита јесу ли такви дискурси жеља или објективна реалност. Читаво поглавље, које анализира америчку моћ је фокусирано на факторе који су довели до њеног уздизања, док се у овом поднаслову тежи деклинистичком приступу приликом приказивања америчке позиције у глобалном рингу. Стога, изворе опадања америчке моћи треба тражити у два правца. Први аспект је национална нестабилност услед периода криза, док је наредни сегмент анализа позиције других држава и политика америчког обуздавања.

Глобална растрзаност односно вишефронтовска борба означена термином *империјалне пренапрегнутости* је учестили разлог опадања моћи великих сила. Међутим није увек тако, верује се да су унутрашњи чиниоци довели до пада Рима, те је смислено размишљати да управо они могу пољуљати и постхладноратовску доминацију Сједињених Америчких Држава. Наиме, урушавање система вредности и институција може умањити америчку меку моћ чинећи је мање привлачном, економски пад се директно може одразити на економску и војну моћ, чиме је укупна моћ хегемона доведена у питање. Без сумње социјални проблеми су иманентни америчком друштву. Иако је према актуелним подацима стопа криминала у тренду опадања (FBI, 2025), дела насиља, употребе ватреног оружја, урбаног криминала и неједнак третман од стране полицијских органа и даље представљају значајан друштвени проблем. Негативни трендови, наспрам богатих земаља, према стопи смртности новорођенчади, животном веку, сиромаштву и броју бескућника (Naj, 2012: 226), којих је све више у авенијама и метро станицама, урушавају имиџ Америке у свету. Узрок тога је могуће тражити у све значајнијем јазу између богатих и сиромашних, тако да је средња класа готово непостојећа. Док се узрок узрока налази у економској политици и деиндустријализацији, будући да америчке компаније своју производњу подређују потражи за јефтином радном снагом. Умерена америчка брига постоји и сагледавањем економских показатеља попут раста продуктивности, ниске стопе штедње, пораста јавног дуга. Друштвену бојазан употпуњује један од најскупљих система јавног здравља на свету, са неједнаком и неадекватном услугом и систем образовања на нижим нивоима. Наиме, док Америка има најпрестижније светске универзитете поједини региони, на основним и средњим образовним нивоима, и те како заостају. На све то један од централних проблема је губитак грађанског поверења у институције и политичка поларизација, која отежава процес доношења одлука у Конгресу. На пример у јеку Хладног рата три четвртине грађана је веровало да ће власт повући исправан потез, док такво поверење почетком 21. века долази од свега петине америчких грађана (Naj, 2012: 236; 239).

Повољан географски положај САД је вишеструко представљан као стратешка предност, али један од проблема, који из њега произилази, је опсег миграција са југа. Узроци имиграција, умногоме ирегуларних, доминантно из Мексика или Централне Америке, су углавном сиромаштво и политичка нестабилност. Уз то, ово је и рута нарко-картела. Сходно овим кретањима становништва подаци указују на значајан раст хиспано популације у САД, која прети да преузме трон највеће

мањине у земљи од Афроамериканаца, будући да их је у 2023. години било готово 65 милиона⁴¹ (Statista, 2024). Према постојећим трендовима до 2050. године белци (који нису хиспано) ће бити тек око већине, хиспано становништво ће достићи четвртину, Афроамериканци претендују на око 15%, док Азијати остају испод 10% у пројекцијама укупног удела у становништву (Нај, 2012: 228). Северна граница је лишена значајних миграција, те су тензије спорадичне и углавном се тичу енергетских и трговинских сарадњи или еколошких питања.

Након прегледа унутардржавних разлога опадања америчке моћи, треба указати и на позицију других држава у том процесу. Наиме, убрзани технолошки напредак је довео до интензивних промена и на пољу међународне политике, те предимензионирање глобалног односа снага не треба представљати изненађење. Историја бележи падове много доминантнијих империја, стога није рационално САД поштедети таквог сценарија, додатно имајући у виду брзину савремених друштвених токова. Амерички деклинизам, у смислу неминовног опадања, Симић и Живојиновић сагледавају кроз шест таласа након Другог светског рата. Први у низу је инициран лансирањем Спутњика 1957. године, други хладноратовском равнотежом снага, наредни је уследио након нафтне кризе 1973. године, док су четврти и пети талас обележени владавином Картера, односно Кенедија. Међутим, имајући у виду временски оквир за предмет рада је најзначајнији последњи, шести талас америчког деклинизма, који почиње са ратом у Ираку 2003., а достиже врхунац економском кризом 2008. године (Simić & Živojinović, 2010: 274-277). Велики број истакнутих аутора, је у сагласју са овом тврдњом, на коју се надовезује утисак да постхладноратовски униполарни моменат не може бити одржаван унедоглед (Krauthammer, 1990: 23). Међу деклинистима не постоји спор око опадања моћи САД, већ само око динамике тог пада. Дакле, да ли ће се он дешавати споро и поступно, или ће доћи до убрзаног и изненадног колапса, попут совјетског крајем 20. века.

Уколико се економска снага перципира као најзначајнији извор моћи, главни конкурент је, без сумње, Народна Република Кина. Њен бруто домаћи производ, од почетка 20. века, бележи значајан раст. Наиме, 2001. је износио 1.351 билион долара, док је његова вредност у текућој години чак 19.232 билиона (Statista, 2025). Ако се такав тренд настави могуће је очекивати опхођење Кине у складу са постулатима офанзивног реализма, слично америчком приступу са почетка постхладноратовске епохе. То би најпре значило успостављање неког облика доминације на азијском континенту, кроз потенцијално решавање постојећих спорова, попут Тајвана, Јужног и Источног кинеског мора, а затим и осврт на интересе са западне хемисфере. Једна од разлика, коју Миршајмер истиче, је почетна иницијатива Америке ка проширењу, док Кина таквих аспирација нема, будући да је реч о великој земљи која је усмеренија на учвршћивање актуелне позиције. Стога, њену потенцијалну надмоћ у источном делу света је пре могуће очекивати кроз економско истискивање конкурента, односно САД (Miršajmer, 2017: 445-449). Иако свака империја има свој пут, поједини обрасци се понављају. На пример, Совјетски Савез је за време Хладног рата имао добре односе са Кубом, у америчком комшилуку. Америка у постхладноратовском периоду има своје савезнике на западу Европе или на Далеком истоку, у погледу Јапана. На том трагу занимљиво је дистанцирање Бразила од САД,

⁴¹ Највећи удео чине мексички имигранти којих је 38 милиона, док следе Порторико (5,8м), Салвадор (2,6м), Куба (2,5м), Доминиканска Република (2,4м) и остали (Statista, 2024).

те повезивање са другим државама, између осталог и Кином, у оквиру БРИКС-а. Такође, Европа је крајем прве деценије 21. века постала дестинација са највећим растом кинеских страних директних инвестиција (Liu and Tian, 2008). Док је и те како значајан пробој који Кина остварује на афричком континенту (Janačković & Janačković, 2019: 32). Таква стратегија кинеске економске и спољне политике мотивисана је афричким природним богатством, стратешким и тржишним потенцијалом, а испољава се инфраструктурним улагањима и политичким партнерствима. Напоследку, иако се економија истиче као неретко пресудна, познато је да глобална сила мора паралелно располагати и другим димензијама моћи. У том смислу Кина, бар у овом тренутку, војно и стратешки не може парирати САД (Miršajmer, 2017: 454). Како год, делује да јој то није ни циљ. Данашња Кина се понаша као мирољубиви цин, који своју економску и сваку другу снагу увећава у тишини, свестан да време ради за њега.

Позиција других држава у америчком обуздавању је тек спорадична. У том смислу могуће је говорити о низу регионалних сила, које имају потенцијал додатног раста у будућности. На пример, Руска Федерација војно и те како може парирати САД, поседује значајно енергетско богатство и представља велику и стратешки важну државу. Међутим, бруто домаћи производ Русије је у 2024. години износио 2.184 билиона долара (Statista, 2025), што је 13 пута мање од америчког, 9 пута мање од кинеског, односно у рангу са италијанским. Реч је о ограничавајућем фактору који спречава целисходно супротстављање, уз неспорну бојазан од руске армије и жељу за руским гасом.

9. СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

*Време садашње и време прошло,
оба су можда присутна у времену будућем,
а време будуће садржано у времену прошлом*
(Елиот, 1998: 147).

Филм је живот са исеченим досадним деловима, рекао је Алфред Хичкок. Ако аналогију применимо на постхладноратовски период међународних односа, реч је о својеврсном трилеру. Ова целина рада тежи да се кроз „исечене“ сегменте историје случајева, Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине, спознају практични домети и полуте испољавања америчке моћи након Хладног рата. Сви аспекти, који су теоријски обрађени и дефинисани у претходним целинама рада, сагледавају се кроз призму поменутих случајева. Иако је евидентна њихова различитост, како у позицији на мапи света, тако и у историјском наслеђу, њих круцијално спаја суочавање са неким аспектом моћи најзначајније постхладноратовске државе, односно САД. Сваки од случаја се фокусира на доминантни аспект моћи, али не запоставља димензије других утицаја у контекстуалном смислу.

9.1. Случај Савезне Републике Југославије

Савезна Република Југославије (у даљем тексту: СРЈ) формирана је крајем априла 1992. године, као наследник Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, која је, након турбулентног периода, дезинтегрисана (Ђукановић, 2015: 115). СРЈ, као федерална држава, коју су чиниле само две преостале републике – Србија и Црна Гора, простирала се на 102.350 километара квадратних, са популацијом од 10,6 милиона (European Commission, 2001). Постојала је тек нешто више од деценије, односно до 4. фебруара 2003. године⁴². У том периоду овај простор је био изложен најразличитијим аспектима моћи, који су проузроковали далекосежне безбедносне последице, на унутрашњем али и регионалном нивоу.

Ово поглавље кроз случај СРЈ подробно проучава испољавање моћи САД у постхладноратовској ери. Отпочиње се историјском анализом билатералних односа, те наративом у коме се Југославија помиње кроз поједина документа ЦИА. Ови аспекти омогућавају увид у стање пре кризе, односно у контекст и интересе САД, представљајући значајну историографску вредност. Поднаслови, који следе након тога, хронолошки сагледавају дешавања на простору СРЈ. Отпочиње се експликацијом југословенске дисолуције, а наставља изазваним последицама, од рата у Босни и Херцеговини, економских санкција према СРЈ, интензивирања косовске кризе, до војне интервенције на СРЈ и анализе постратног стања на поменутом простору.

⁴² Тада настаје Државна заједница Србије и Црне Горе (СЦГ), у оквиру истих граница као СРЈ. Међутим, она је опстала до 2006. године, када долази до одвајања и настајања независних држава Републике Србије и Републике Црне Горе.

9.1.1. Историјска анализа билатералних односа САД и Југославије – значај контекста

Иако су корени дипломатских односа на релацији Београд-Вашингтон постављени непосредно после Берлинског конгреса, ову тему је, сходно предмету рада, вероватно адекватно отпочети анализом периода након Великог рата. Наиме, 28. јула 1918. године, иницијативом Михајла Пупина и наредбом америчког председника Вудроа Вилсона, на јарболу изнад Беле куће завиорила се застава Србије. Реч је о акту солидарности са жртвом коју је српски народ поднео у Првом светском рату (U.S. Embassy in Belgrade, 2020). Од тог периода билатерални односи двеју земаља пролазе кроз различите фазе, од међуратног периода, Другог светског рата до Хладног рата, који је обележила политика несврстаности. Већ наредне, 1919. године, државни секретар Франк Полк (енг. *Frank Polk*) је у дипломатској ноти, као представник Владе САД, поздравио уједињење српских, хрватских и словеначких земаља у оквиру граница бивше Аустроугарске монархије (Office of the Historian, 2021). Почетком међуратног периода постојале су иницијативе ка економској сарадњи и стварању филијала америчких банака у Југославији, међутим наведено је, бар у том периоду, изостало услед неадекватне отплате ратног дуга према САД, у износу од 50 милиона долара. Каснија умерена финансијска сарадња је прекинута падом америчке берзе 1929. године, који се рефлектовао и на европске економске показатеље (Игрутиновић, 2024: 8-9). Период између два рата је носио изазове билатералне сарадње, услед повлачења САД са старог континента. Међутим, у области културе овај период је праћен значајним таласом американизације. Београд је постао отворен за цез, фокстрот⁴³, америчке стрипове и холивудска остварења (Vučetić, 2021: 83). САД су наставиле да одржавају скромне дипломатске односе са Југославијом све до почетка Другог светског рата, када су глобални догађаји преобликовали међународне односе.

Југославија је Други светски рат окончала у ширем табору победника и са влашћу Комунистичке партије, док су се Сједињене Америчке Државе уздигле на ниво силе од глобалног значаја, предводећи антикомунистички блок током Хладног рата. Сва ратна турбулентност и неконстантност, у односима двеју земаља, је у послератном периоду настављена само на пољу дипломатије. Поред прагматизма и балансирања у биполарном поретку, на југословенско-америчке односе доминантно су утицала два фактора, интереси и идеологија. Проналажење обостраних интереса је Југославију позиционирало као једину социјалистичку државу која је имала добру сарадњу са САД (Богетић, 1888; Богетић, 2022). Међутим, други фактор, односно дијаметрална идеолошка различитост, је извор сукоба, који су спречавали дубљу сарадњу. Наиме, односи су углавном били детерминисани опредељењем према Совјетском Савезу. Дистанцирање, односно захлађивање сарадње, са једном од страна, је водило приближавању другом табору. Таква пракса је нарочито пратила спољнополитичко опредељење Југославије током прве половине хладноратовског периода. Богетић чак увиђа правилност у сукобима Југославије и Совјетског савеза, који су се догађали у три наврата на сваких десет година, почев од 1948. и резултовали југословенском заокрету ка западу (Богетић, 2022: 240-241).

⁴³ Реч је о плесу који је у Европу стигао након Првог светског рата. Карактерише га комбинација брзих и спорих корака, као и већа флексибилност у игри, за разлику од конвенционалних плесова.

Прва прекретница, која је умногоме определила будућност билатералних односа, било је чувено „не” речено Стаљину 1948. године, те искључење Комунистичке партије Југославије из Информбироа. Социјалистичко дисиденство је Југославију усмерило ка западу, као јединој алтернативи, доневши јој повлашћен третман у међународним односима и трговини, значајнији од њене реалне моћи. На тај начин поштеђена је економског колапса, примила је више о три милијарде долара америчке помоћи и обновила војску, али истовремено била притиснута ка конкретнијем војном заокрету према НАТО-у. На том трагу, дошло је до регионалног споразума са Грчком и Турском, као чланицама савеза, који истине ради никада није доживео значајнију материјализацију (Богетић, 2022: 243). Крајем шесте деценије 20. века Југославија се нашла пред новим изазовима, будући да није могла у потпуности да се, као социјалистичка земља, повинује западном идеолошком дискурсу, али је истовремено морала да „оправда” милијарде долара помоћи. Спољнополитичка стратегија „седети на две столице” није била дугорочно решење, те се Југославија приклонила ванблоковској несврстаној политици, са азијским, афричким и јужноамеричким државама. Наука о међународним односима ово опредељење не сматра трећим конкурентним блоком, већ његову активност везује за економски заостале земље, које се боре за независност и равноправност лишене постојећих блоковских подела (Šahović, 1963: 21; Igrutinović, 2018). Протоком времена ова скупина, наизглед маргиналних земаља, постаје респектабилна гласачка сила у Уједињеним нацијама.

Због антиамеричких ставова на Првом самиту несврстаних, који је одржан у Београду 1961. године, конгресним амандманом Југославија је изгубила статус повлашћене нације. Док је само две године касније Тито у званичној посети разговарао са Кенедијем⁴⁴, што додатно потврђује турбулентност и варијације дипломатских односа Београда и Вашингтона (Богетић, 2022: 246). Такав однос према блоковима у наредном периоду је настављен, али зависно од ратних дејстава широм света. Током Вијетнамског рата став о америчком империјализму се подударао са совјетским, док је пак интервенција социјалистичких земаља у Чехословачкој вратила Југославију сарадњи са Америком, која је кулминирала првом посетом неког америчког председника Југославији, док се раније Тито сусрео са Ајзенхауером (1960) и Кенедијем у години атентата, 1963. године. Елем, долазак Ричарда Никсона и његов сусрет са Титом 1970. године био је симболичан али и значајан за успостављање многих консензуса (Богетић, 2007: 165). Том приликом Никсон је посетио и Хрватску пред грађанима изговоривши покличе попут „Живела Хрватска!” и уверавајући да њен дух никада неће бити разорен и поробљен, што се у одређеним круговима протумачило као (не)свесно откривање планова за Југославију, односно као подршка њеној дисолуцији (Bogetić, 2012: 299). Такве спекулације су демантоване већ наредне године, када је Никсон узвратио гостопримство. Том приликом потписан је документ којим САД стоје уз територијалну целовитост Југославије (Богетић, 2022: 252), док уједно бележе значајнију присутност у економском и политичком смислу. Контитуитет посета је настављен након периода детанта између два блока, Кисинџер је био у Југославији 1970. и 1974. године, док се Тито 1978. године сусрео са Џимом Картером, чиме је настављено са умерено позитивном дипломатијом (Milošević, 2018: 188, 190-195).

⁴⁴ Јосип Броз Тито је био последњи државник који се сусрео са Џоном Кенедијем, који је убрзо убијен у атентату.

Након смрти Јосипа Броза 1980. године, билатерални односи су праћени неизвесношћу, економска криза је бивала све интензивнија, док је фраза „великосрпски национализам“ постајала све учесталија у америчкој реторици. Пад Берлинског зида и распад Совјетског Савеза је суштински изменио однос Америке према Југославији, док је став о поштовању њеног територијалног суверенитета остао декларативан, попут леденог брега који се убрзано отапа.

Током периода Хладног рата значајне су пројекције и визије Централне обавештајне агенције САД, као веома важне у креирању политичких одлука⁴⁵. Педесетих година прошлог века америчка безбедносна служба је комунистички режим у Југославији сматрала стабилним, а присутно незадовољство недовољним да озбиљније угрози власт. Спољна политика је протумачена као тежња за економском и војном помоћи Запада, уз настојање за одржањем што бољих односа са оба блока (Pavlović, 2009: 76, 112). У оквиру националне безбедносне процене из 1956. године закључено је да је мало вероватно да ће се Тито приклонити источном блоку, док америчка способност утицаја на Југославију континуирано опада (Pavlović, 2009: 144). На унутрашњем плану смена Александра Ранковића, 1966. године, је тумачена као одлучан обрачун са потенцијалним наследником, што може представљати извор нестабилности земље. Недуго након тога у документима је евидентна бојазан уз америчко реторско питање „Шта након Тита?“, али је вера у опстанак Југославије у оквиру хибридног социјализма и даље постојала (Pavlović, 2009: 202, 224). Међутим, прве сумње у такав сценарио су се појавиле са извештајем из 1983. године, који носи назив „Југославија: криза која се ближи“. Поред финансијске кризе апострофирани су проблеми попут етничких тензија и других политичких сукоба, који могу ескалирати (Pavlović, 2009: 270-276).

Овај поднаслов кроз скраћен преглед југословенско-америчких односа приказује одсуство било каквог континуитета, како у сарадњи, тако и у сукобљавању. Бележи се појачана пажња на стање у Југославији али и вишеструки диспаритет, док је политички дискурс вођен искључиво интересима тренутка. Такво стање, нарочито током Хладног рата, представља адекватан увод у дубоку југословенску кризу која ће уследити.

9.1.2. Дисолуција Југославије након Хладног рата

Југославија као држава која се састоји од шест република, пет нација, четири језика, три религије, два писма и једне партије је идеја режима Тита (Holbrooke, 1998: 26). Међутим, није тешко закључити да је реч о систему незнатне отпорности, са значајним конфликтним потенцијалом. Елем, падом берлинског зида и урушавањем социјализма у средњој и источној Европи, створени су спољашњи утицаји који су појачали постојеће унутрашње тензије, те долази до продубљивања кризе и на југословенском простору. Стога, анализу распада Југославије није исправно тумачити једнострано, ма у ком од праваца. Било да се ради о стереотипном тумачењу, које сукобе на Балкану посматра као локалне екцесе нецивилизованог и неевропског дела Европе, или о другој крајности, која југословенску кризу чита искључиво кроз обрачун два блока, односно комунизма и капитализма. У бити реч

⁴⁵ Увид у ставове америчке службе током Хладног рата је, према доступним отвореним подацима, могуће посматрати до 1983. године. Тек крајем тог периода спорадично се помиње могућност ескалирања кризе на југословенском простору.

је о својеврсним покушајима поједностављивања, будући да се југословенска криза, без дилеме, пружа на обе стране, па је самим тим и далеко комплекснија.

Иако је активност спољних актера често оспоравана она је и те како била присутна у последњим годинама „целе” Југославије. На пример, крајем седамдесетих година прошлог века долази до појачане активности немачке обавештајне службе, са циљем заопштавања односа Београда и Загреба (Behar, 1997: 184), те се касније појављује иницијатива Холандије о промени граница Србије и Хрватске, како би се избегао рат, будући да се Југославија евидентно неће одржати (Oven, 1996: 56-58), све до документа ЦИА, који је процурио 1990. године, којим се предвиђа дисолуција Југославије током наредних 18 месеци, уз могућност насилног распада и грађанског рата. У извештају је наведено да савезна власт губи контролу, националистичке идеје широм република јачају, а етничке тензије расту. Југословенска народна армија (ЈНА) се перципира као кључни фактор у покушају очувања заједничке државе, иако се умногоме поистовећује са српским интересима, те стога не ужива исту подршку у свим републикама. ЦИА у овој својој анализи и економско стање препознаје као фактор дестабилизације Југославије, односно долази до раста инфлације, спољног дуга, корупције и стопе незапослености, док производни капацитети опадају (Central Intelligence Agency, 1990: 1-13). Наредни део овог свеобухватног документа су етничке поделе, које се убрзано погоршавају и прете ескалацијом. Босна и Херцеговина се због своје етничке хетерогености сматра најопаснијом, а сукоб на том простору потенцијално најкрвавијим, док је одмах након тога, на листи приоритетних бојазни, сукоб у Хрватској. У завршном делу, поред могућности скоре дезинтеграције, предвиђа се интерно расељавање, етничко чишћење и хуманитарна криза на југословенском простору (Central Intelligence Agency, 1990: 1-13). Стога, у америчкој политици долази до суштинског заокрета, од подршке југословенској целовитности до подршке њеном распаду, уз систематску недоследност у погледу насилне измене граница суверене државе (Nakarada, 2008: 25, 29). Такође, интерпретација западних интелектуалаца је умногоме била једнолична, мимо критичког сагледавања и без превише одступања од дискурса да је реч о локалном сукобу, за који је одговоран српски национализам.

Када се пак говори о унутрашњим факторима немогућности опстанка Југославије могуће их је сагледавати хронолошки, почев од вероватно момента оснивања федералне државе. Међутим, један од веома значајних каснијих догађаја је Устав из 1974. године, којим су две покрајине у оквиру Србије добиле широку аутономију, сличну оној коју имају републике⁴⁶. Покрајинама је дата могућност да самостално уређују друштвене односе, изузев оних који су регулисани републичком нормативом (Устав СФРЈ, 1974). У пракси је то довело до противуречности покрајинског гласања и њене разузданости на простору Косова и Метохије, која се манифестовала демонстрацијама 1981. године и све отворенијим сепаратистичким и сецесионистичким тежњама, које су посматране као српски, а не југословенски проблем (Nakarada, 2008: 39-40). Таква неправда исправљена је амандманом 1989. и новим Уставом наредне године, када је покрајинска аутономија ограничена. Међутим, њена имплементација се суочавала са мноштвом проблема, док је албанско друштво било усмерено на стварање паралелних институција, односно „државе у држави” (Samardžić, 1994: 116-133). Управо ови моменти су изродили

⁴⁶ Покрајине су створене само у оквиру Србије, иако су постојали валидни разлози њиховог стварања, на пример и у Хрватској у корист српског ентитета на том простору.

каснију учесталу синтагму „српски национализам“, који је наводно иницирао одбрамбене механизме и широм других република. Истине ради, пре Устава из 1990. године и те како су постојале националистичке идеје широм Хрватске и Словеније, док је покрајински сепаратизам већ био у замаху, те се српски потез не може тумачити као проактиван, већ реактиван. Приписивање кривице српској страни би било у потпуности утемељено да су друге републике биле спремне на консензус, а то није био случај. Словенија и Хрватска су предлагале конфедерални модел, док су се Србија и Црна Гора залагале за демократску федерацију (Samardžić, 1994: 116-133). Уколико се крене од претпоставке да заједничка држава не може опстати, битно је указати на начин одвајања за којим су републике посегнуле. Словенија је пожурила ка независности, Хрватска је следила њен пример иако се ради о дијаметрално другачијој републици, етнички значајно хетерогенијој, која је уместо аутономног статуса за Србе, јачала идеју о етнички чистој држави. Сложеност питања три конститутивна народа у Босни и Херцеговини није била усмерена ка договору, већ ка борби за појединачне бенефите ентитета. Србија није интернационализовала питање српске мањине у Хрватској, већ је подстицала њену оружану побуну (Nakarada, 2008: 44-45). Све наведено води ка фрази Клаузевица о наставку политике другим средствима, води ка бурној дисолуцији, води ка рату.

Елем предвиђања ЦИА су се нажалост готово у потпуности обистинили, представљајући саставни део циљева новог светског поретка (Avramov, 1997: 68). Словенија и Хрватска су прве прогласиле независност 25. јуна 1991. године. Њихово признавање, подржано пре свега од стране Немачке и касније потврђивање Босне и Херцеговине, са значајнијом улогом САД, је спроведено противно међународном праву и мимо Арбитражне комисије Мировне конференције о Југославији, познатој као Бадинтерова комисија (Stanković Pejnović, 2021; Cassese, 1995; Conversi, 1998). У Словенији је уследио десетодневни рат, док је рат у Хрватској био далеко крвавији и озбиљнији, трајавши до 1995. године. Босна и Херцеговина је била попрште вероватно најбруталнијег сукоба у Европи од Другог светског рата, док се Македонија једина мирно одвојила. Дакле, дисолуција Југославије није била решење, већ повод за сукобе становништва које је братство и једиство заменило енормном етничком нетрпељивошћу.

9.1.3. Рат у Босни и Херцеговини и улога САД (1992-1995)

Рат у Босни и Херцеговини је дакако вишеслојан, те су његови разлози историјски, етнички, религијски, политички и спољнополитички. Имајући у виду временски оквир рада овај сукоб одговара постхладноратовском периоду, али Босна и Херцеговина током тог периода није део Савезне Републике Југославије, будући да је 1992. године прокламовала независност. Међутим, њена повезаност са темом је директна сходно чињеници да је СРЈ једна од сукобљених страна, а улога Сједињених Америчких Држава, испоставиће се, евидентна. Дакле, није реч о испољавању моћи САД на простору СРЈ, али јесте према СРЈ. Апропо тога акценат подналова није нужно на хронологији ратне дескрипције, већ на моделу укључивања велике силе, односно примени њене меке, економске и војне моћи у овом сукобу. Ове полуге моћи своју операционализацују доживљавају кроз медијска извештавања и јавну дипломатију током рата, увођење вишегодишњих економских санкција према СРЈ и бомбардовање Републике Српске.

9.1.3.1. Мека моћ – стратегија медијске манипулације и јавне дипломатије

Постојање сложеног конфликта на тлу Босне и Херцеговине није упитно, али је, у овом смислу, важно увидети како је међународни фактор, путем полуга меке моћи, уместо смиривања подстицао даљу ескалацију рата. У ту сврху су коришћене стратегије медијске манипулације, путем којих су одређени догађаји глорификовани и тенденциозно интерпретирани. Реч је о матрици према којој се једна страна најпре демонизује, како би се у наредном кораку оправдало њено дисциплиновање, учестало уз примену прекомерног насиља, а ради одбране сплета наизглед демократских постулата. У конкретном примеру реч је о тенденцији САД да бескомпромисно (не)посредно интервенише у освит постхладноратовске ере, потврди свој доминантни статус на многим пољима, потпомогне коначном гушењу социјалистичке заоставштине и настави да стреми интересима поретка у настајању.

Први у низу догађаја, са значајном медијском пажњом, је масакр у Сарајеву, испред пекаре, у улици Васе Мискина (данас Ферхадија), 27. маја 1992. године. Употребом експлозива убијено је 26, а рањено 108 особа. Веома брзо Стејт Департмент је оптужио српску страну за масовна убиства (Вуковић, 2018: 279), док су истовремено потресне слике са лица места кружиле западним медијима. Сва средства информисања, попут *Le Mond*, *Standard*, насловнице *New York Times* и многих других, су интерпретирали званичну верзију према којој су Срби зли и бахати, а муслимани у Босни незаштићена страна, притом запостављајући појединости догађаја, попут етничке различитости жртава (Kolon, 2022: 29), док је Вашингтон истакао како Европа такву бол и окрућност није видела од Другог светског рата (UPI, 1992). Инстант реакцијама глобалне јавности на масакрирана људска тела је постигнут жељени циљ, док су временом обелодањивани детаљи који су оспорили званичну верзију, сматрајући да је догађај извршила муслиманска страна уз знање страних служби (Вуковић, 2018). Генерал Макензи, командант УН снага у Сарајеву, је указао на запажања канадских војника непосредно уочи масакра. Улица је најпре била блокирана, док су се убрзо након формирања реда за хлеб, појавиле екипе босанских медија (Chronicles, 1997). Сумња је продубљена изјавама званичника УН који су догађај окарактерисали као „пропагандни трик за придобијање светских симпатија” (Doyle, 1992). Исто наводи и Боровец, члан главног штаба УН у Босни, као и Том Гјелтен (Вуковић, 2018; The New Republica, 1994).

Суштински сличан сценарио се догодио, у два наврата, на сарајевској пијаци Маркале. У првом масакру, 5. фебруара 1995. године, страдало је 68 људи, док је 142 повређено (Вуковић, 2018: 282). Према званичној верзији, која се убрзано ширила, напад је извршен гранатама које су дошле са српских положаја. Изјаве муслиманске деце попут „Шта сам им ја крив” (мислећи на Србе, прим. аут.), у америчким медијима, су имале за циљ да изазову емоције и осећај беспомоћности према једној страни, односно бес и гнев према другој (Los Angeles Times, 1994). Међутим, извештај УН је био неуверљив на више нивоа. Најпре је било чудно како је могуће гранатама гађати пијаци окружену високим зградама, које јој представљају својеврстан заклон, док су страни медији били изненађени брзином ширења вести и „лајв” снимака. Британски генерал Роуз (енг. *Michael Rose*) шеф УМПРОФОР-а, је непосредно након догађаја био резервисан по питању извешилаца (Fish, 2004), али је касније у својим мемоарима истицао одговорност муслиманске стране, прецизирајући да је то евидентно из употребе експлозивне направе, те да је веома могуће да је активирана на лицу места (Rouz, 2001: 66), или бачена са неког од

оближњих кровова. И овог пута, мноштво сличних сведочења се налазило у другом плану, док је примарно извештавање надвладавало западним медијима. Много година након тога, током хашког суђења Радовану Караџићу, бившем председнику Републике Српске, заштићени сведок бошњачке стране KW-586 је тврдио да је граната бачена на пијацу Маркале, од стране Армије БиХ, по директном налогу Алије Изетбеговића (Вуковић, 2018: 286-287). Но, посматрано са временске дистанце ово не значи пуно, будући да је догађај послужио тадашњој пропагандној сврси, осуди и последицама према српској страни.

Готово седам месеци касније, пијаца Маркале је по други пут била мета подметнуте експлозије у којој је, овог пута, живот изгубило 37 људи, а рањено 90 (Вуковић, 2018: 288). Од истоветности интерпретације тока догађаја и медијске стратегије се није одустајало, те је она текла у истом смеру као са ранијим случајевима. Сумњу најпре буде балистичка вештачења УМПРОФОР-а и Хашког Трибунала, који долазе до различитих контрадикторних налаза, али су сагласни у једном, масакр су починили босански Срби (Binder, 1995: 336; Вуковић, 2018: 288-289). Сведочења америчких обавештајаца указују да је радар био укључен али није регистровао ракету, те да је реч о злочину муслиманске стране према свом народу (Coreley, 1995). Сходно изреченом може се закључити да је Армија БиХ посезала за актима лажне заставе (енг. *false flag attacks*), као аморалне пропагандне стратегије, која се користи за демонизовање супротстављене стране и добијања личних бенефита.

Тежња ка координисаној сатанизацији српске стране у рату на простору Босне и Херцеговине кулминира са неморалном лицитацијом сребреничких жртава, чији број, у зависности од извора, значајно варира. Међутим, ради целовитог разумевања потребно је указати на кључне догађаје, са овог простора, од почетка рата. Током 1992. забележен је низ муслиманских операција у сребреничком региону, са великим бројем убијених и расељених Срба. У прилог томе, на простору Сребренице је 1991. године живело 9.390 Срба, а након муслиманских напада тај број је пао испод једне хиљаде (Иванишевић, 2008; Вуковић, 2018). Стога је септембра 1993. године потписан споразум о демилитаризацији Сребренице уз одговорност УМПРОФОР снага, као наизглед разумно решење, које би обуставило ескалацију сукоба (Кољевић, 2008: 185). Међутим, у пракси уместо разоружавања долази до наоружавања преко пет хиљада муслиманских војника, уз америчку сарадњу и потпору, те се овај простор претвара у својеврсну војну базу из које се спроводе напади на српске положаје (Bogdanich, 2011: 52). Читав овај период бива обележен стављањем муслиманске стране у улогу жртве, док се српска страна перципира као злочиначка, кроз тенденциозну реторику званичника и медијска саопштења (Herman, 2006). Анализом на десетину новинских чланака доминантно из 1995. године, објављених од стране значајних америчких медија, увиђа се учесталост термина, који догађаје у Сребреници, симплификовано карактеришу као најбруталнији масакр од краја Другог светског рата. Описују се бруталне сцене над муслиманским цивилима, српска страна се пореди са нацистима, док број преминулих муслимана варира од 2500 до чак 8500 (The New York Times, 1995; Washintgon Post, 1995; USA Today, 2015...). Међутим, Вуковић у својој књизи наводи низ компетентних људи са терена, попут Боданског, саветника америчког Сената за тероризам, Корвина, представника УН у БиХ и многих других, који истичу да се број муслиманских жртава у Сребреници креће између 700 и 800, док су у Меморијалном центру Поточари сахрањени муслимани који су живот изгубили у борбама околних места, међумуслиманским

сукобима, док постоје примери живих људи али и оних који су два пута сахрањивани (Вуковић, 2018: 316-325). Имајући у виду широк распон бројева једно је сигурно, максималне цифре од 8000 преминулих су у потпуности неутемељене, неутврђене од стране међународне и судске праксе, те видљиве једино у површним али циљаним медијским пројекцијама из којих је евидентно да је Сребреница представљала умногоме политичко питање. Креирање тог мита је било погодно за оправдање укључивања западних земаља у распад Југославије и легитимисање војне интервенције.

9.1.3.2. Испољавање војне моћи према Републици Српској и мировни споразум

Сврха умногоме фингираних или медијски преувеличаних догађаја и циљане јавне дипломатије високих званичника је остваривање интереса и испоставиће се проналажење разлога за покретање војне интервенције, односно наставак хронологије у којој меку мења војна моћ. Бомбардовање Републике Српске од стране НАТО-а, са примарном позицијом САД, спроведено је у оквиру операције Намерна сила (енг. *Operation Deliberate Force*), у периоду од 30. августа до 20. септембра 1995. године. Реч је о првој војној активности НАТО-а након Хладног рата. Укупан број изведених летова је био 3.515, од чега су снаге САД предузеле чак 2.318 летова, односно две трећине (65,9%), што потврђује њихову кључну улогу у овој ваздушној кампањи. Бачено је 1.026 бомби, а ваздушни напади су изведени током 11 дана (GlobalSecurity, n.d.). Амерички допринос је био значајан и у погледу њихових авиона ратног ваздухопловства, који су извели 90% мисија против српске ПВО и избацили 88% прецизно вођених пројектила (Hall, 2014: 213). Поред тога испаљено је више од 300 невођених бомби, 13 крстарећих ракета Томаhawk, 56 брзих антирадарских ракета, преко десет хиљада авионских топовских пројектила (Air & Space Forces Magazine, 1997: 26). Укупна количина бачене муниције је била око 500 тона, што је упоређено са једним даном операције „Пустињска олуја“ према Ираку, ваљда како би се минимизирала начињена штета, уз сазнање да употребљена сила може бити значајно јача, иако су САД потрошиле преко 15 милијарди долара у БиХ до 2012. године (Bombs Without Boots, 2017: 41-42). Елем, војна интервенција је пред собом имала неколико услова према српској страни и то: престанак напада на зону безбедности, повлачење тешког наоружања из региона Сарајева, потпуна слобода кретања возилима и особљу УН (Owen, 2014: 233). Но, поред ових декларативних циљева, треба истаћи и неформалне који се спочитавају интервенцији, попут обнављања кредибилитета НАТО-а у постхладноратовској ери и стратегије према којој прекомерна сила стране убрзано доводи до преговарачког стола.

Сто за којим се договарало о миру у БиХ налазио се у америчкој ваздухопловној бази Рајт-Петерсон крај Дејтона, у савезној држави Охајо. Преговори су вођени у периоду од 1. до 21. новембра 1995. године, уз присуство делегације СРЈ, БиХ, Хрватске, Републике Српске, као и америчких представника Ворена Кристофера, Ричарда Холбрука и Веслија Кларка. У ни мало једноставној атмосфери дошло се до косензуса односно Оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, познатог као Дејтонски споразум. Међутим, церемонија потписивања се догодила наредног месеца у Паризу, од стране Слободана Милошевића, председника Србије, Алије Изетбеговића, председника Председништва Републике Босне и Херцеговине, Фрање Туђмана, председника Републике Хрватске, у присуству представника Сједињених Америчких Држава (Бил Клинтон), Француске (Жак Ширак), Велике Британије

(Џон Мејдор), Немачке (Хелмут Кол), Русије (Виктор Черномирдин) и Шпаније (Фелипе Гонзалес), (Илић и сар., 2018: 315-316). Сам споразум се састоји од војног аспекта са три анекса и цивилног дела споразума, са чак 11 анекса (Поповић, 2005: 90). Уставом је формирана Босна и Херцеговина, као децентрализована држава три народа концентрисаних у оквиру два ентитета, Републике Српске (49%) и Федерације Босне и Херцеговине (51%), призната као пуноправна чланица УН (Кузмановић, 2012: 23). Споразумом су регулисана главна полазишта, али су многа питања још увек била недоречена. На пример, Брчко има статус дистрикта, што представља институционалну аномалију. Формално се налази у саставу оба ентитета, али је одлуком Арбитражне комисије 1999. године проглашен засебном административном јединицом, што доводи до парадокса. Наиме, може се стећи утисак да територија БиХ премашује 100% територије, будући да два ентитета већ комплетирају ту бројку, док Брчко представља +1%.? Ова територијална контрадикторност, својствена само постдејстонској БиХ, указује на сложеност и неутемељеност тог простора. Иако се Дејтонски споразум тумачи као велики успех САД у процесу изградње мира на постјугословенском простору, Кољевић указује да садржи многе празнине, које чине да он дугорочно ништа не решава (2008).

У данима након дејтонских преговора јавности се обратио амерички председник Бил Клинтон. Том приликом је истакао америчку посвећеност демократским вредностима и борбу за исте на тлу Босне и Херцеговине. Примарна мисија, према речима председника, била је заустављање убијања невиних цивила и стабилност тог дела Европе. Оценио је да је америчко постхладноратовско укључивање неопходно у борби против тероризма, етничких и верских сукоба, криминала, пролиферације оружја. Једна од закључних, али веома важних реченица тог обраћања, сублимира америчку политику тих година, „моја дужност као председника је да ускладим захтеве за америчко вођство са нашим стратешким интересом и нашом способношћу да направимо разлику” (Clinton, 1995). Наведено указује да Америка не може и неће баш увек и баш свуда интервенисати, будући да је одлука о томе умногоме зависна од интересне сфере.

9.1.4. Економске санкције према СРЈ (1992-1996)

Након избијања рата у Босни и Херцеговини и све јаснијих индиција да Савезна Република Југославија пружа политичку, материјалну и војну подршку босанским Србима, уз масакр у улици Васе Мискина као непосредни повод, Савет безбедности Уједињених нација је 30. маја 1992. године усвојио Резолуцију 757, којом су уведене економске санкције против СРЈ, уз подршку великих сила иако је у српској политичкој елити постојало веровање да Русија, као наследик Совјетског Савеза, може искористи правило вета у СБ УН. Реалполитичким резоновањем такав сценарио је био ограничен услед хладноратовског епилога. Елем, донета резолуција предвиђа свеобухватне санкције, укључујући потпуну забрану трговине са СРЈ, у контексту увоза и извоза изузев у случајевима хуманитарне помоћи. Такође је уведена обустава међународног ваздушног саобраћаја, као и изолација у сфери спорта, културе и науке. Државама чланицама се препоручује и редукција дипломатских односа са СРЈ, уз суспензију финансијских трансакција и економске сарадње (UN Resolution 757: 1992). Будући да је постојећа резолуција сматрана порозном и недовољном она је ревидирана Резолуцијом 787, којом су додатно пооштрене санкције (UN Resolution 787: 1992). Иако су санкције формално усвојене на нивоу УН, њихова иницијатива, формулација и спровођење били су умногоме

одраз спољнополитичке стратегије Сједињених Америчких Држава, које су економску моћ користиле у циљу дисциплиновања и политичке промене понашања⁴⁷, односно као инструмент за пројекцију утицаја и контролу токова кризе у бившој Југославији. На крају концептуалне анализе санкција према СРЈ важно је указати на њихову динамику, која је током прве две године била најсуровија. Након тога уследио је програм стабилизације вођен од стране Драгослава Аврамовића, познатог по надимку деда Аврам, каснијег гувернера Народне банке СРЈ. Крајем октобра 1994. године режим санкција је ублажен, пре свега у контексту саобраћаја са иностранством и културних, спортских и научних сарадњи. Док су након Дејтонског споразума санкције суспендоване, а формално укинуте 1996. године након избора у БиХ (Prokopiјеvić, 1998: 34-35).

Контроверзе уведених санкција произилазе из начелног читања резолуције 757 СБ УН, која поред Југословенске народне армије (ЈНА) осуђује и делове хрватске армије. Стога, било би смислено очекивати неки вид санкција и према тој страни, што је у пракси изостало. Такође, успоставањем договора у Дејтону санкције нису престале, већ је уведен такозвани спољни зид санкција (Nakarada, 1998: 103-105). Реч је о моделу који представља политичку одлуку великих сила, у првом реду САД, да искористе своју економску супериорност за постизање интереса на простору Балкана. Такође, не постоји њихова међународноправна веза са санкцијама УН (Petković, 1998: 92), што их у овом случају чини значајно унилатералним. Наставак ових санкција није основан имајући у виду постигнут споразум и његово слеђење. Том приликом настаје сувишно економско разарање које је супротно процесу демократизације, а велика сила показује недоследност у коришћењу санкција као алата економске принуде.

Ефекти санкција дубоко су променили унутрашњу економску динамику земље. Најдеструктивнија последица овог економског изолационог режима била је двадесетчетворомесечна хиперинфлација, једна од најдужих и највиших у историји. Формално је наступила у фебруару 1992. године, када је стопа инфлације износила 50%⁴⁸. Од тог момента бележи се ексклузивни, неконтролисани инфлаторни раст. У јануару 1993. износила је 100%, у фебруару већ била дуплирана, а до краја године готово сваког месеца достизала рекордни максимум. Међутим, апсолутни максимум југословенске хиперинфлације забележен је јануара 1994. године и износио је 313 милиона процената (Bogetić, Dragutinović, & Petrović, 2022: 175). У хиперинфлаторном периоду постојали су недостаци прецизних статистичких података о јавном дугу, фискалном дефициту, потрошњи и бруто домаћем производу, што је онемогућавало егзактно утврђивање последица по националну економију, те су такви прорачуни вођени на основу пројекција и предвиђања. Према једној од њих реални БДП 1993. је био на нивоу од 50% из 1991. године, дошло је до рапидног губитка фискалних прихода, крутости расхода, имајући у виду високе војне трошкове и преузимање расхода осталих четири република, те је настали дефицит, од чак 22,6%, финансиран прекомерним штампањем новца (Bogetić, Dragutinović, & Petrović, 2022: 178-179).

⁴⁷ Апропо овој теми, САД су у периоду 1993-1996. увеле санкције према 35 земаља, што је тада било приближно половини светске популације (Teokarević i Mijalković, 1998: 61), што указује на популарност овог аспекта моћи.

⁴⁸ Реч је о прагу, граничној вредности, чије премашивање представља хиперинфлацију (Cagan, 1956).

На другој страни извршна власт СРЈ је на крају хиперинфлаторног периода истакла да ће штета, од санкција и дисолуције земље, износити готово 150 милијарди долара. Уз клаузулу да је трећина штете већ настала, док се преостали износ тиче штете која ће настати до 2012. године када би се достигао износ БДП пре кризе (Jandrić, 1994: 99). Економски аутори овакву интерпретацију сматрају најпре конфузном јер не раздваја последице санкција и државне сецесије, а затим и предимензионираном, будући да се базира на економском расту и развоју СРЈ, који објективно није реалан. Наиме, сви показатељи указују на очекиван пад производње у свим постсоцијалистичким земљама, мимо санкција, док је ова пројекција вођена супротним трендом (Teokarević i Mijalković, 1998: 71-72). Стога, рационалнији је прорачун Европског центра за мир и развој, који у својој публикацији износи податак да је штета проузрокована санкцијама 10,5 милијарди долара, док је на конту распада земље губитак од 8,9 милијарди (Avramović i Ostojić, 1996: 62).

Порески приходи су такође значајно опали, имајући у виду да се економска активност умногоме преселила на илегална тржишта и на тло сиве економије, што имплицира масовну појаву шверца и раст криминалитета. Све наведено је имало далекосежне и вишеслојне друштвене последице. Дрastiчан пад животног стандарда је нарочито погодио рањиве категорије становништва, децу, старије, болесне и расељена лица. До тога долази услед несташице лекова, недостатка средстава неопходних за одржавање медицинске опреме и генерално смањења доступности здравствене заштите. Број убиства у СРЈ је у периоду 1992-1995. године увећан за 20%, док је повећан и број суицида, што говори о рефлектовању лошег економског стања државе на психолошко стање грађана (Hejsek, 2012: 3-8). Такође, емиграциони токови су током периода санкција били значајни али и модификовани, са нискоквалификованих радника, који су седамдесетих представљали већину, на високообразоване људе (Bahar et al., 2024). Према томе овај „одлив мозгова“ има карактер опортунитетног трошка.

У погледу критичне инфраструктуре снабдевање храном умногоме је било ограничено, долазило је до учесталих рестрикција електричне енергије, док је нафтни ембарго дозвољавао транспорт горива само у резервоарима аутомобила. У пракси то је довело до колона на граничним прелазима, шверцовања канистера и препродавања горива на улици. Услед драстично смањеног увоза, прекида у снабдевању и урушавања домаће производње, на тржишту су недостајући чак и егзистенцијални артикли попут брашна, уља, млека и сапуна, те је слика празних рафова у маркетима сведок времена о југословенском животу под санкцијама, током деведесетих година прошлог века. Цене су расле из сата у сат, а новац је губио вредност толико брзо да је реална плата грађана често бивала обесмишљена већ на путу од радног места до продавнице. Овај апсурдни циклус довео је до тога да људи примају зараде у милијардама динара⁴⁹, али за тај новац нису могли да купе ни основне намирнице. Привреда је све више функционисала у условима натуралне размене, док је поверење у националну валуту потпуно нестало. Многи су плате примали у роби, попут шећера, брашна или бензина, а куповина се често обављала одмах по исплати како би се избегли губици услед инфлаторне ерозије.

⁴⁹ Том приликом појавила се новчаница, са ликом Јована Јовановића Змаја, од чак 500 милијарди динара, што је ставља при врху листе новчаница са највише нула икад штампаних, након мађарских 100 трилиона пенга и 200 билиона зимбабвеанских долара.

Иако је последице могуће изразити квантитативно економским индикаторима, што је уосталом на почетку и урађено, стварни терет санкција огледа се у квалитету свакодневног живота грађана – у празним рафовима, редовима за хлеб и млеко, недостатку лекова, високој стопи незапослености, одсуству перспективе младих и свеопштој социјалној нестабилности. Овај аспект санкција је субјективнији, али с тим и дубље утиснут у колективно сећање становништва. Но, услед значајне сумње и оспоравања делотворности међународне изолације треба истаћи њихов *sui generis* моменат. Поред многоструких примера неуспеха санкција, искуство СРЈ говори да су економске санкције у начелу биле бруталне али и ефикасне (Teokarević i Mijalković, 1998: 79), уз напомену да је важно предузимати брзе, одлучне и сурове акције од самог почетка.

9.1.5. Димензије моћи САД током косовске кризе

Косовска криза је резултат вишедеценијских етничких и политичких тензија које су кулминирале након укидања аутономије 1989. године, када долази најпре до периода ненасиљног отпора, а затим и све интензивнијих напада Ослободилачке војске Косова (ОВК) и прибегавању политичком насиљу, што је представљало кључну фазу у заоштравању српско-албанских односа и увод у сам рат (Biondich, 2011: 238). Укључивање САД у овај сукоб је вишедимензионално и комплексно, уз комбиновање меке и тврде моћи. Стога држећи се предмета рада, овај поднаслов се фокусира на поступну анализу утицаја америчких медија, јавне дипломатије и економских санкција, што представља вишефазни процес у припреми јавности и савезника за војну интервенцију. Поред тога, указује се на специфичан модел утицаја албанске дијаспоре у САД на балканска питања.

Интерес САД за овај простор је објашњив класичним и савременим геополитичким теоријама, као и стратешким концептом НАТО-а, који Источну и Југоисточну Европу перципира као важне за глобалну доминацију. Балкан, као интегрални део те целине и историјски нестабилан простор на споју истока и запада, био је предмет интересовања великих сила кроз векове, што потврђују теорије Макиндера о „срцу света“ али и Спајкмана, чија Римленд концепција указује на геостратешку важност периферних зона Евроазије. У том контексту, Балкан, и посебно СРЈ, постају тачке пресецања интереса између западних сила и Русије крајем 20. века, што овом простору даје не само регионалну, већ и глобалну димензију. Елем, постјугословенске републике и многе државе Источне Европе су се постепено укључивале у транзиционе и евроатланске процесе, док је СРЈ остала ван тих токова у раскораку са новонасталим поретком. Са становишта САД, такав „деп отпора“ унутар Европе представљао је неприхватљив безбедносни и политички вакуум. Косово се наметнуло као подесно за решавање тог „проблема“. Његова локација на раскрсници путева ка Јадранском мору, Црном мору и Блиском истоку омогућавала је геостратешку контролу над читавим простором Балкана, као и лак приступ енергетским и инфраструктурним коридорима који су повезивали Европу са Каспијским и блискоисточним регионом. За САД, подршка албанској страни на Косову није била случајна или изолована, она се уклапала у шири стратешки концепт обликовања постјугословенског простора, у складу са западним безбедносним, политичким и вредносним оквирима. Управо је Косово, више него иједна друга тачка у региону, пружило погодну прилику за демонстрацију тзв. „меке хегемоније“, комбинације војне, економске и меке моћи, правданом борбом за демократске постулате и људска права.

9.1.5.1. Економске санкције према СРЈ (1998-2000)

Иако је косовска криза изазвала забринутост међународне заједнице, Савет безбедности Уједињених нација није увео свеобухватне санкције против Савезне Републике Југославије, због противљења сталних чланица Русије и Кине. Резолуција СБ УН 1160, која је усвојена 31. марта 1998. године, тиче се спречавања даљег насиља кроз увођење ембарга на оружје ка СРЈ, укључујући Косово. Овај документ осуђује активност српских и ОВК снага, поштује територијалну целовитост СРЈ и позива супротстављене стране на дијалог (UN, 1998). Иако је резолуција у извесној мери представљала реалан и избалансиран покушај међународне заједнице, да кроз институције УН утиче на деескалацију насиља на Косову, она није била довољна да заустави динамику конфликта. Увођењем ембарга на оружје, резолуција је формално третирали обе стране у сукобу, као факторе који доприносе нестабилности, чиме је настојала да задржи позицију неутралности и подстакне политички дијалог. Такав приступ био је у складу са међународним правом и одражавао ограничења колективног одлучивања у Савету безбедности, посебно у ситуацијама када не постоји консензус међу сталним чланицама.

Међутим, упркос овом институционалном оквиру, САД су већ у том тренутку следиле сопствени спољнополитички курс према кризи на Косову. Недуго по усвајању резолуције самостално су увеле опште економске санкције према СРЈ и све више истицале могућност примене војне силе ван оквира УН. Ова економска мера усаглашена је са Уставом и законима Сједињених Америчких Држава, пре свега са Законом о међународним економским овлашћењима у ванредним ситуацијама, а конкретизована извршном уредбом број 13088, коју је 9. јуна 1998. године потписао председник Бил Клинтон. Уредба је предвидела блокаду све имовине и имовинских интереса који се налазе под јурисдикцијом САД, или у поседу америчких држављана и правних лица, забрану свих финансијских трансакција, као и потпуну забрану нових инвестиција у СРЈ. Мере су се односиле на све облике директног и индиректног улагања, укључујући стицање удела, давање кредита или пружање финансијске подршке. Санкције су обухватиле и све банке, државна и друштвена предузећа, као и друге организације повезане са властима СРЈ, без обзира на њихову локацију. Иако је Црна Гора формално обухваћена уредбом, у члану 7 наложено је да се приликом њене примене узме у обзир специфичан положај и околности у тој републици. Одређени изузеци, као што су локалне трансакције у динарима и хуманитарне донације, били су дозвољени, али строго ограничени (Executive Order No. 13088, 1998). Овим актом Вашингтон је институционализовао политику економског притиска, користећи алате економске тврде моћи како би извршио утицај на унутрашње понашање Београда.

У жеку ескалације оружаног сукоба на Косову и у условима започете НАТО интервенције, САД су додатно поопстриле економске мере према СРЈ доношењем нове Извршне уредбе број 13121, 30. априла 1999. године. Овај документ је представљао проширење већ постојећих санкција, усмерен ка потпуној изолацији СРЈ из светских економских токова под америчким утицајем. Уредбом је проширена листа блокираних субјеката, укључујући нове институције, ентитете и физичка лица повезана са режимом, као и све трансакције у којима они учествују. Забрањене су све извозне активности из САД ка СРЈ, укључујући пружање услуга и трансфер технологија, осим у строго ограниченим хуманитарним случајевима. Такође, проширена је забрана финансијских трансакција америчких грађана и институција

са било којим субјектом под контролом српске власти. Изричито су забрањене и активности посредовања или одобравања инвестиција, укључујући и индиректне инвестиције кроз треће стране, што је циљано на могуће покушаје избегавања санкција преко међународних партнера. У уредби се поново наводи да је понашање СРЈ, у контексту конфликта на Косову, посебно у погледу систематског насиља над цивилима, етничког чишћења и кршења међународног права, претња за спољну политику и националну безбедност САД. Као и у претходној уредби, предвиђено је да Министарство финансија, у сарадњи са Стејт департаментом, преузме надлежност за примену и контролу свих мера, уз могућност проширења санкција по потреби. У уредби је задржана клаузула да се посебна пажња у примени даје положају Републике Црне Горе, с обзиром на њено делимично одступање од политике Београда. Овим актом је економски и политички притисак Вашингтона достигао врхунац, чиме је потврђена одлучност да се, паралелно са војном кампањом НАТО-а, наметне максимални притисак српском режиму кроз инструменте економске тврде моћи (Executive Order No. 13121, 1999). Поменуте санкције значајно су ублажене након октобра 2000. године, односно пада режима Слободана Милошевића, док су у одређеној мери остале на снази све до средине 2001. године.

Последице уведених санкција су оствариле ефекте на пољу економије, политике, али и друштва. На економском плану, санкције су додатно ослабиле већ кризом погођену привреду, отежале приступ међународним финансијским тржиштима и онемогућиле стране инвестиције. Забрана свих облика извоза из САД, укључујући пружање услуга и трансфер технологија, онемогућила је приступ виталној техничкој и индустријској опреми, што је погодило кључне секторе попут енергетике, телекомуникација и индустрије. Блокада имовине физичких и правних лица повезаних са режимом значила је конфискацију средстава и рачуна у иностранству. Овим мерама је знатно ограничена и могућност било каквог посредног улагања страних партнера преко трећих земаља, чиме су пресечени и алтернативни економски канали. Са становишта политичке динамике, санкције су додатно изоловале режим Слободана Милошевића на међународној сцени, уз јасну поруку да се економска репресија неће окончати без уступака у вези с решавањем косовске кризе. У погледу друштва мере су допринеле расту економске несигурности и поновном смањењу животног стандарда становништва. Иако су биле формално усмерене на државне структуре и институције, последице санкција су се, и те како, прелиле и на шире друштво.

9.1.5.2. Случај Рачак

Рачак је насеље у општини Штимље, у близини Урошевца, са посебним геостратешким положајем, будући да се налази на раскрсници важних путева, значајних албанској и српској страни. Током рата у овом и околним селима стационирао се други батаљон 161 бригаде ОВК⁵⁰, који је по моделу герилског напада спроводио акције из заседе према цивилима и српским снагама безбедности, а затим се враћао у село. Пуковник Богољуб Јанићијевић, ондашњи начелник СУП-а Урошевац, у медијским изјавама наводи да је ова терористичка групација одговорна за велики број отмица, а од првог напада са смртним исходом 17. јуна 1998. до 10. јануара 1999. године забележено је 25 жртава из реда војника, полицајаца и цивила

⁵⁰ Треба истаћи да је ОВК имала статус терористичке организације до марта 1998. године, када постају елемент који се може употребити против СРЈ (CZDS, 2024).

као и много повређених. Са задње стране села, на узвишењу, ископани су ровови, у дужини од више километара, којима је контролисан магистрални пут, док обавештајни подаци указују да се у Рачку налазило између 80 и 120 припадника ОВК (RTS, 2022).

На основу полицијског извиђања 6. јануара и убиства српског полицијца у изолованом нападу четири дана касније, планирана је антитерористичка полицијска акција у Рачку, са припадницима оперативне потерне групе (у даљем тексту: ОПГ). Акција је кренула 15. јануара 1999., три сата након поноћи, са пробијањем иза албанских ровова, док су посебне јединице заузимале предње положаје, из правца Штимља (RTS, 2022). Рачак је опкољен у облику потковице, борба се одвијала у средишњем делу села, док је повлачење припадника ОВК било једино могуће ка планинском реону на југоистоку. Управо тај правац, ка брду Бабушит (алб. *Babushit*), испоставиће се, постаје важно место које је покренуло касније контроверзе. Према сведочењима директних учесника, командира чете пуковника Милана Лечића, командира вода посебне јединице полиције Зорана Здравковића, Горана Петковића и Драгослава Николића припадника ОПГ, на овом правцу приликом повлачења припадници ОВК су наишли на стабилну линију српске полиције према којој су отварали ватру и том приликом претрпели значајне штете, имајући у виду конфигурацију терена и незавидан положај у коме се налазе (RTS, 2022). Такође, истакнуто је да су припадници ОВК неретко били у цивилу, или са спорадичним обележјима, док је одређен број имао униформу. Смиривањем ватре долази до напуштања лица места, као значајног пропуста полиције, који је онемогућио долазак истражног судије и спровођење увиђаја у истом дану (RTS, 2022). То је отворило простор преосталим припадницима ОВК за манипулацију и нарушавање лица места и доказног материјала.

Наредног јутра, 16. јануара, перцепција о догађајима у Рачку добија нову димензију, која се удаљава од истинске антитерористичке акције српске полиције. Долази америчка новинска агенција, са посматрачком мисијом ОЕБС-а, коју предводи Вилијам Вокер и затиче гомилу лешева на једном месту. Такво стање је брзопотезно искоришћено да се у свет пошаље слика о новој „Сребреници“, односно о масовном стрељању и стравичном масакру српске стране над цивилима. У првим изјавама амбасадор Вокер је рекао „иако нисам адвокат, на основу онога што сам лично видео, не оклевам да опишем догађај као масакр, злочин против човечности, нити оклевам да оптужим владине снаге“ (Walker, 1999: 3; Associated Press Archive, 2015). Ова изјава, дата пре активности било ког истражног органа, домаћег или међународног, се веома брзо ширила светским медијима. Најпре се нашла на насловним странама утицајних америчких медија као што су *The New York Times*, *The Washington Post* и *Associated Press*, који су преносили наратив о „српским злочинима“ у тону који је остављао мало простора за сумњу или независну анализу (Graciја, 2017: 73-77). Иако обдукција тела тек предстоји и налази још увек нису били објављени, медији су саопштење Вокера прихватили као коначну истину (Associated Press, 1999; *The Washington Post*, 1999; *The New York Times*, 1999)⁵¹. На том трагу, како Форца истиче, у освит постхладноратовске ере могло се наслутити где ће почети рат по томе где су распоређени новинари *CNN* (2021: 181). Овај дискурс био је подржан и од стране америчких државних званичника. Председник Клинтон је, 18. јануара 1999.

⁵¹ Овом приликом долази и до погрешног интерпретирања броја жртава, те се уместо 40, у неколико наврата помиње бројка од 45 преминулих.

године, јавно осудио масакр у Рачку, као брутално кршење људских права, наглашавајући да свет не сме остати нем и по страни, док невини цивили гину (The New York Times, 1999). Слично, државна секретарка Медлин Олбрајт истакла је 20. јануара да овај злочин пружа убедљиве доказе о систематским злочинима које су починиле српске снаге, те је то учврстило одлучност међународне заједнице да спречи даље етничко чишћење на Косову. Такво поступање значајно је утицало на обликовање јавног мњења у САД и Европи, а нарочито је допринело легитимизацији будућих радикалних активности (Albright, 1999). Накнадна неслагања међу судским и патолошким стручњацима, као и контроверзе око саме методологије и политичког притиска, биле су у сенци првобитне медијске представе која је наметнула доминантан оквир тумачења догађаја (детаљније: Rainio, Lalu, & Penttilä, 2001; Vuković, 2009; Wolfgram, 2008; РТС, 2023). Истине ради, медијски извештаји који су изражавали сумњу у званичну верзију догађаја су постојали али су били и те како мањег публицитета и опсега. Њихова неповерљивост је произилазила из преурањених изјава шефа посматрачке мисије и нелогичности које се тичу броја погинулих, пола, старости, одсуства трагова крви (Вуковић, 2018: 411).

Након шокантних сцена из Рачка и снажне медијске и дипломатске реакције је започет увиђај и форензичка обрада тела, са обдукцијама и утврђивањем околности смрти, тек неколико дана касније, од стране патолога из Србије, али и специјалних патолошких тимова из Белорусије и Финске. Истражни поступајући судија Даница Маринковић, која је руководила истрагом поводом случаја Рачак у обраћањима и ауторској књизи „Судија у рату и миру“ наводи појединости са обављеног увиђаја (Маринковић, 2017). Најпре се истиче документовање велике количине разноврсног оружја, ручних бомби, минобацача, аутоматских пушака, сандука муниције, које је припадало ОВК, потврђивало озбиљну борбену спрему и представљало материјални доказ. Такође, прегледом тела констатовано је да нема елемената масакра, али је донесена одлука да се изврши обдукција на Институту за судску медицину у Приштини (Маринковић, 2017). У извештају првог тима, сачињеног од српских и белоруских патолога, је закључено да нема доказа о планској егзекуцији или масакру, већ да су жртве вероватно погинуле у оружаним окршајима, а не као цивили приведени и убијени на једном месту. Тестови на присуство барутних честица, односно парафинска рукавица, били су позитивни на 37 од 40 тела, што је показатељ да су убијени након употребе оружја, као учесници сукоба (Joint Yugoslav-Belarusian Forensic Team, 1999).

Фински форензички тим, који је деловао под мандатом Европске уније и ОЕБС-а, предвођен др Хеленом Ранта, је поднео званични писани извештај, достављен и надлежним институцијама 17. марта 1999. године. У овом документу фински стручњаци су, у форензичком смислу, описали повреде као нанете ватреним оружјем са различитих удаљености и под различитим угловима. Извештај је закључио да тела нису премештана и указано је да код већине жртава нису пронађени јасни докази о блиском испаливању метака, као ни трагови муниције у непосредном контакту са кожом (OSCE, 1999). Извештај није недвосмислено потврдио да је реч о масакру и уздржао се од детаљнијих правних оцена карактера догађаја. Због своје резервисаности је изазвао велике контроверзе, пошто није подржао првобитну квалификацију „злочина против човечности“, коју је дао шеф верификационе мисије на терену, Вилијам Вокер. Хелена Ранта није директно квалификовала дешавања у Рачку као масакр или злочин против човечности, све до

конференције за штампу 17. јануара 1999 године (Associated Press Archive, 2015). Међутим, истиче се да је то изречено мимо основног излагања на конференцији, односно као одговор на новинарско питање, који је дат у форми личног мишљења, а не као формални налаз патолошког тима (RTS, 2019). Западни медији су ову изјаву препознали као наслов погодан за појачавање утиска о догађају у Рачку, те је изазвала велике реакције и утицала на јавни наратив. Истине ради, осамнаест година након контроверзне конференције за штампу, др Хелена Ранта је у интервјуу за *Insajder* признала да је било притисака и да жали због начина на који је њена изјава о „злочину против човечности“ у Рачку била протумачена и злоупотребљена у медијском и политичком дискурсу (Insajder, 2017).

Дакле, све што се догађало након антитерористичке акције у Рачку умногоме је било фингирано и инструирано, као део шире политичке и медијске кампање којом је требало оправдати војну интервенцију и појачати притисак на српски режим. Иако је временом откривана истинита слика догађаја, као и бројне неправилности у истрази и интерпретацији чињеница, та сазнања нису имала суштински значај. Последице овог случаја остале су неизбрисиве, јер је Рачак постао симбол који је мобилисао међународну заједницу и подстакао низ догађаја који се више нису могли поништити.

9.1.5.3. Спорност преговора у Рамбујеу

Након ескалације оружаног сукоба на Косову током 1998. године, сукоба српских снага безбедности са ОВК, хуманитарне кризе, великог броја расељених цивила, као и увођења економских санкција од стране САД, међународна заједница је појачала дипломатске напоре за решавање кризе. Споразум Милошевић–Холбрук из октобра 1998. омогућио је присуство ОЕБС-а на терену, али безбедносна ситуација се није значајно побољшала. Догађај у селу Рачак у јануару 1999. године, иако предмет спорних интерпретација, био је окидач за убрзање дипломатских корака, послужио је као непосредни катализатор за радикализацију међународног приступа решавању косовске кризе.

У том контексту, западне силе су сазвале мировне преговоре у дворцу Рамбује, председничкој резиденцији у предграђу Париза, фебруара 1999. године, настојећи да кроз политички дијалог спрече даљу ескалацију и постигну споразум о будућем статусу Косова. На мировним преговорима у Рамбујеу учествовале су две главне делегације, Савезне Републике Југославије и косовских Албанаца, уз посредовање представника водећих западних сила, пре свега САД, Велике Британије и Француске. Делегацију СРЈ чинили су искључиво званични представници државних институција, функционери Владе Србије и СРЈ, као и политички представници Срба са Косова. С друге стране, делегацију косовских Албанаца чинили су пре свега представници ОВК и политичких партија, без дипломатског искуства, што указује на вишеструку асиметрију (Симић, 2000: 207-208). Један од најупечатљивијих апсурда преговора у Рамбујеу био је потпуни изостанак директне комуникације између две делегације. Све време српска и албанска страна нису се састале *tet-a-tet*, већ су поруке, захтеви и одговори циркуливали искључиво преко посредника односно представника тзв. Контакт групе коју су чиниле водеће западне силе, уз доминантну улогу САД. Такав модел „шатл дипломатије“, у коме стране не улазе у директан дијалог, већ се преговара преко трећег лица, значајно је ослабио могућност за

постизање суштинског компромиса, ојачао утицај посредника, који су уместо модератора постали активни креатори решења (Марковић, 2019).

Сам предлог *Привременог споразума о миру и самоуправи на Косову*, који је представљен у Рамбујеу, садржао је бројне одредбе које су, на први поглед, наглашавале начела људских права, мултиетничности и демократске самоуправе. Документ је, по свему судећи, био припремљен пре почетка самих преговора и подразумевао је више усаглашавање формалности него истински преговарачки процес. Његова структура укључивала је увод и осам тематских поглавља. До друге недеље преговора, већина ових тачака је добила сагласност обе стране, што показује да су првобитни оквири били у великој мери прихватљиви и нису представљали суштинску препреку. Међутим, кључна тачка спорења било је седмо поглавље, које се тицало ангажовања НАТО трупа, које би биле распоређене на Косову као КФОР снаге, са пуном политичком и оперативном контролом од стране савеза (Симић, 2000: 213-217). Анекс Б седмог поглавља Споразума из Рамбујеа садржао је одредбе које су за југословенску страну биле посебно спорне, јер су НАТО трупамa фактички додељивале неограничена овлашћења, на целој територији СРЈ. У тачки 8 се прописује да НАТО снаге имају потпуно слободу кретања, копном, водом и ваздухом, уз неометан пролаз на читавој територији СРЈ, као и право на постављање војних кампова, коришћење инфраструктуре и спровођење операција без ограничења. Припадници НАТО-а би уживали потпуни имунитет од хапшења или кривичног гоњења од стране југословенских органа. У тачки 9 је прецизирано да не подлежу царинској или пореској обавези, док се у тачки 15 наводи да им СРЈ мора обезбедити бесплатно коришћење телекомуникационе мреже. Још контроверзнија је тачка 21, која НАТО снагама даје право да хапсе и предају лица „одговарајућим службеницима“, без јасне дефиниције тих институција. На крају, тачка 22 НАТО-у омогућава да без дозволе локалних власти врши радове на инфраструктури, што се сматрало грубим нарушавањем суверенитета државе (Proković, 2019: 247-248). Ове клаузуле су у Србији и широј југословенској јавности доживљене и интерпретиране као ултиматум који фактички легализује окупацију. Надасве, завршне одредбе са својом недореченошћу, представљају такође предмет спорења. Члан 1, тачка 3, наводи организацију међународне конференције, три године од потписивања споразума, на којој ће се утврдити механизам коначног решења уз вољу народа. Сматра се да ова непотпуна формулација иде у корак за круцијалним захтевом албанске стране о одржавању референдума, на коме ће се прокламовати независност (Симић, 2000: 221).

Доласком америчке државне секретарке Мадлен Олбрајт процес је убрзан, на неки начин и поједностављен. Њено присуство је означило оштар заокрет у тону и динамици преговора, практично постављањем ултиматума са три могућа сценарија. Уколико албанска страна прихвати споразум, а српска то не учини, НАТО ће бомбардовати Србе. У случају позитивних одговора обе стране, НАТО ће распоредити свој контингент војника на Косову. Уколико пак Албанци негативно одговоре на текст споразума, САД ће престати са подршком ОВК. Паралелно са оштром реториком, у тзв. преговорима, одвијала се и америчка медијска кампања, у којој се разматрало о војним циљевима широм Србије (Симић, 2000: 209, 218). Историчар Предраг Марковић ово пореди са ултиматумом који је Србији постављен 1914. године. Истовремено прави паралелу са Дејтонским споразумом према коме су, како наводи, све три стране добиле по нешто, док Рамбује представља *игру нулте*

суме, према којој онај ко је предвиђен да изгуби (прим. аут. Србија) не добија ништа (RTS, 2019). Штавише, амерички државни секретар Хенри Кисинџер текст Рамбујеа, којим Србија треба да прихвати НАТО трупе широм земље, назива провокацијом, односно изговором за почетак бомбардовања СРЈ (Bancroft, 2009).

У завршници процеса у Рамбујеу превагнула је струја, унутар српске делегације, која није веровала у успех преговора, чак и по цену ризика од војне интервенције (Danilović, & Blagojević Danilović, 2019: 150). Са друге стране, током паузе између две рунде преговора, Хашим Тачи, као шеф албанске делегације и један од лидера ОВК, отпутовао је у САД на консултације (Симић, 2000: 223). Специјални изасланик ЕУ Волфганг Петрич (нем. Wolfgang Petritsch) касније је изјавио да су Американци вршили притисак на албанску страну да прихвати споразум, будући да су стратешки желели да остану њихов савезник, као и због геополитичких интереса, укључујући планирање војне базе на Косову (RTS, 2020). У кратком париском наставку конференције, 18. марта 1999. године, албанска делегација, у саставу Хашим Тачи, Ибрахим Ругова, Реџеп Ћосја, Ветон Сурои, једнострано је потписала предложени текст Привременог споразума о миру и самоуправи на Косову. Од тројице међународних посредника, споразум су парафирали Волфганг Петрич (ЕУ) и Кристофер Хил (САД), док је руски изасланик Борис Мајорски одбио да стави потпис. Овим чином формално су окончани француски преговори у Рамбујеу и Паризу. Недвосмислено је постало јасно да је дипломатска фаза завршена без обостраног прихватања споразума, што је практично значило да ће уследити војна интервенција.

9.1.5.4. Албански лоби у САД

Албанска дијаспора у Сједињеним Америчким Државама одиграла је важну улогу у обликовању међународне перцепције и политичког оквира у вези са косовским питањем, посебно током последње деценије 20. века, када се формирала снажна и добро организована албанска заједница, која је мобилисала политичке, финансијске и медијске ресурсе у циљу утицаја на америчку спољну политику. Иако се у овом случају ради о албанској мекој моћи она је иницирала полуте америчке моћи, те је стога важна за разумевање косовског питања.

Албански досељеници у САД чине тзв. „стару“ дијаспору, која је напуштала своју домовину услед османског угњетавања или касније комунистичке репресије (Tirta, 1999). Први документовани албански досељеник у САД био је Николас Кристофер, који се у Америку настанио 1884. године (Filaj, 2019: 6-7). Његов повратак у родно место изазвао је домино ефекат у иселјавању сународника, што је означило почетак организоване миграције преко Атлантика (Barjaba, 2019: 175-178). Данас Албанци у САД чине приближно петину целокупне албанске дијаспоре, односно 222.964. Највећи број је концентрисан у североисточним савезним државама, нарочито у Њујорку, Мичигену и Масачусетсу, док је много мањи број насељен је у западним савезним државама (World Population Review, 2025). Ова неравномерна расподела објашњава се историјским миграционим правцима и развијеном етничком мрежом у индустријализованим источним деловима САД. Албанска заједница одликује се снажним осећајем етничке припадности, унутрашњом кохезијом и солидарношћу, упркос присутном верском плурализму. На економском плану, значајан део дијаспоре је традиционално ангажован у предузетништву, посебно у сектору угоститељства. Ипак, млађе генерације све више исказују присуство у сферама

образовања, политике и јавног деловања, чиме ова заједница добија нову димензију друштвеног утицаја. Такав развој омогућава не само очување културног идентитета, већ и активно укључивање у процесе лобирања за политичке и националне интересе земље порекла.

Крајем 20. века, срушивши комунизам у Албанији и услед ратова на Балкану, нарочито на Косову, у САД пристиже нови талас албанске миграције. Ово време означава и нову фазу утицаја албанске дијаспоре, која све више усмерава своје активности ка лобирању за интересе својих сународника. Оснивају се нове организације, културни и верски центри, медији и удружења. Посебно значајну улогу има Албанско-америчка грађанска лига (енг. *Albanian American Civic League*), основана 1989. године од стране бившег конгресмена Џоа Диогвардија. Његова иницијатива је допринела ангажовању бројних утицајних америчких политичара у подршци Албанцима, посебно током сукоба на Косову и процеса признања такозване косовске независности. Поред ње, истакнут је и рад Националног албанско-америчког савета (енг. *National Albanian-American Council*), који, уз подршку USAID, спроводи програме за јачање демократије и људских права у албанским заједницама. Лобирање није ограничено само на институције, већ се манифестује и кроз утицај појединаца — политичара, пословних људи, уметника и научника. Неки од њих су Марк Ђонај, градски већник Бронкса, Екрем Барда, почасни конзул и предузетник, као и светски познате певачице Дуа Липа и Рита Ора, које отворено истичу своје албанско порекло (Idealist, 2002; Goldberg, 2024).

Наратив о улози албанске дијаспоре у Сједињеним Америчким Државама током и након Хладног рата указује на постепено, али све интензивније укључивање у лобистичке и медијске активности, са циљем утицаја на америчку политику према Балкану. Током раних 1980-их, након демонстрација на Косову 1981. године, албанска дијаспора у САД почиње да организује протесте и успоставља везе са америчким званичницима и конгресменима (Nazi, 2000: 134). Ово је представљало почетак систематског лобирања за албанско питање, при чему је значајан догађај био ангажман Стејт департмента и конгресмена Вилијама Брумфилда поводом хапшења једног Албанца који се вратио у Југославију. Овај случај показао је потенцијал дијаспоре да утиче на америчке институције (Nazi, 2000: 134). Током наредне деценије, албански лоби наставља са активностима кроз организације попут Албанско-америчке грађанске лиге, која је иницирала резолуције у Конгресу и подржала посете америчких званичника Косову. Посебну улогу имало је међународно активирање Демократске лиге Косова, чији су огранци у САД финансијски подржавали ОВК, што је нарочито било изражено у периоду од 1990. до 1998. године.

Након окончања конфликта, албански лоби наставља да јача свој утицај у САД, што је кулминирало једностраним проглашењем независности тзв. Косова 2008. године. Значајну улогу у овом процесу имају и неформалне фигуре – попут Ветона Суроија, Бљерима Шаље и Луана Шљакуа, као и формални представници као што је Хашим Тачи, који одржава тесне везе са америчким политичким круговима (Vasić i Stančetić, 2014: 391-392). Захвалност Америци и њеној улози у косовској независности симболички је наглашена у јавном простору: у Тирани постоји споменик Вудроу Вилсону, док се у Приштини налазе булевари и статуе у част америчких званичника као што су Бил Клинтон, Мадлен Олбрајт, Џорџ Буш и Весли Кларк, док се статуа Вилијама Вокера, налази у оквиру меморијалног центра села Рачак. Такође, музика,

мурали, заставе САД и друге форме јавне захвалности представљају трајну присутност америчког утицаја у албанској и косовској култури. У целини, овај развој показује како је албанска дијаспора у САД успешно изградила утицајну мрежу која је одиграла важну улогу у обликовању америчке политике према Косову, користећи медије, политичке везе и јавну дипломатију као средство стратешког интересног деловања.

9.1.6. Војна интервенција на СРЈ и улога САД

Након окончања Хладног рата и распада биполарног поретка, многи аналитичари и теоретичари међународних односа очекивали су слабљење, па чак и укидање НАТО-а као војно-дефанзивне структуре. Уместо тога, уследила је трансформација из регионалног одбрамбеног савеза у инструмент пројекције моћи, пре свега под америчким вођством. Највидљивији израз овог заокрета била је војна интервенција против Савезне Републике Југославије 1999. године, уочи педесетогодишњице постојања НАТО-а. Узевши у обзир све претходно изложене догађаје, од ескалације насиља на Косову, деловања ОВК и репресивног одговора српских снага, преко дипломатског неуспеха Споразума из Рамбујеа, до медијски експонираних инцидената попут случаја Рачак, јасно је да је НАТО интервенција представљала кулминацију процеса у којем је политички дијалог замењен силом. САД, као лидер унутар НАТО-а, су биле главни заговорник употребе војне силе као средства за решавање косовске кризе. Иницирале су дипломатски и политички притисак унутар алијансе, представљајући интервенцију као нужан корак у спречавању хуманитарне катастрофе и заштити људских права. Њено спровођење, без одобрења Савета безбедности УН, отворило је бројна питања о легалности и легитимности таквог деловања, те изазвало оштре полемике у правним и политичким круговима. У овом раду биће анализирани узроци и правна оправданост интервенције, сам ток војне акције, те базичне и дугорочне безбедносне последице по СРЈ, регион и међународни поредак у целини.

9.1.6.1. Правна (не)оправданост војне интервенције

Дешавања на Косову су представљала важну тему за међународну заједницу и била предмет интересовања Северноатлантског савеза. Током 1998. године, према извештајима, НАТО је догађаје на Косову окарактерисао као високоризичне, са могућношћу даље ескалације (NATO Press Release, 1998). Наставак тог тренда, према речима Хавијера Солане, тадашњег генералног секретара НАТО-а, је септембра 1998. године резултовао Директивом, којом се омогућава ваздушни надзор, са циљем верификације повлачења српских безбедносних снага са Косова (Solana, 1998). Овај потез је представљао важан инструмент за праћење стања, док је сама мисија, чији су носиоци биле Сједињене Америчке Државе и водеће западноевропске државе, добила назив „Орлово око“ (енг. *Eagle Eye*), (Judah, 2008). Развој догађаја у наредном периоду, описаних у претходним поднасловима, је указивао на могућност војне интервенције, имајући у виду изјаве високих званичника о немогућности смиривања тензија на простору Косова, без конкретне војне активности међународног карактера (Solana, 1999).

У дану када је агресија отпочела, тадашњи председник Сједињених Америчких Држава, Бил Клинтон (енг. *Bill Clinton*), је у свом обраћању упознао јавност са разлозима и детаљима поступања. Председник Клинтон оправдава одлуку о

ангажовању америчких оружаних снага у НАТО ваздушним ударима против српских снага, у контексту хуманитарне интервенције на Косову 1999. године. Кроз систематичан политички и морални оквир, он представља интервенцију као нужан одговор на етничко чишћење и насиље над цивилним, претежно албанским, становништвом, које је спроводио режим Милошевића. Говор повезује интервенцију са америчким националним интересима и колективном безбедношћу Европе, истичући да нестабилност у региону Балкана прети да ескалира у шири сукоб, који би укључио савезничке државе и довео до касније скупље и опасније интервенције. Клинтон подвлачи историјске паралеле са Првим и Другим светским ратом, као и са ратом у Босни, указујући на цену неодлучности и потребу да се геноцид и масовне репресије спрече у раној фази. Он наглашава да је акција легитимна и морално оправдана, да има подршку НАТО савезника, и да не подразумева слање копнених трупа у борбу, већ ограничену војну операцију усмерену на ослабљивање способности режима да настави репресију. На тај начин, говор синтетиче хуманитарне, стратегијске и историјске аргументе, позиционирајући САД као одговорну силу која интервенише у име међународног мира, стабилности и заштите људских права. Притом одлука председника Клинтона о спровођењу интервенције је донета без подршке Конгреса, чиме је прекршена Резолуција о ратним овлашћењима (Damrosch, 2000). Истоветним аргументима конципиран је и говор државне секретарке Медлин Олбрајт упућен српском народу у првим данима интервенције, у коме је нагласила да је НАТО имао за циљ да заштити цивиле на Косову и спречи даљу ескалацију насиља, а не да нанесе штету српском народу (Albright, 1999), што илуструје хуманитарну реторику коју је Запад користио при правдању агресије.

По питању легитимности активирања Северноатлантског савеза, НАТО интервенција против СРЈ 1999. године спроведена је супротно члану 52. Повеље Уједињених нација, који предвиђа да регионалне организације, као што је НАТО, могу деловати једино уз одобрење Савета безбедности УН (UN, 1945, Article 52). Пошто до тог одобрења није дошло, услед противљења сталних чланица СБ УН, Русије и Кине (Song, 2016: 105), интервенција се не може сматрати легитимном у смислу међународног права. Упркос покушајима да се оправда „хуманитарним разлозима“, такав основ није предвиђен Повељом УН као валидан разлог за употребу силе. Члан 53 наглашава да регионалне организације не смеју предузимати принудне акције без изричите сагласности СБ. Коначно, члан 54 прописује обавезу да Савет безбедности буде стално информисан о активностима регионалних аранжмана у вези са међународним миром и безбедношћу, што обезбеђује контролу и координацију у систему колективне безбедности (UN, 1945, Article 53, 54). Ова регулатива је кључна за разумевање легитимности употребе силе у контексту интервенције према СРЈ 1999. године. Позивање на моралну обавезу заштите цивила, без мандата СБ УН, представља преседан који поткопава глобални правни поредак. Овакво поступање је у неким западним тумачењима оправдавано правно спорним и дословним читањем Повеље, по којем се забрана употребе силе односи на државе, али не и на савезе држава (Gordanić, 2012: 133). Осим тога, сама интервенција је обележена масовним кршењем међународног права, будући да су напади често били усмерени на цивилне циљеве, попут болница, школа, мостова и фабрика, чиме је директно прекршена Женевска конвенција и Допунски протокол I,

чланови 51, 52 и 54, који штите цивилно становништво и објекте од напада⁵². Посебну забринутост изазива употреба касетне муниције и пројектила са осиромашеним уранијумом, које организације попут *Human Rights Watch* оцењују као неселективна средства која наносе дугорочне и несразмерне последице по цивиле (2000). Многи академски извори, сагласни су да је реч о интервенцији која је у правном смислу била незаконита, јер је спроведена мимо механизма предвиђених Повељом УН и супротно основним начелима суверенитета и недопустивости употребе силе (Cassese, 1999; Simma, 1999; Joyner, 2002). Стога, са становишта међународног права НАТО је деловао као агресивни актер који је прекорачио своја овлашћења и довео до повреде суверенитета СРЈ. Аутори наводе да је тиме такође прекршен статут Северноатлантског савеза, али је поступање и мимо националних Устава држава, попут примера Италије која је уступила 19 аеродрома (Graciја, 2017; Форца, 2021).

9.1.6.2. Ток и карактер војне интервенције

Коначни оперативни план НАТО интервенције против Савезне Републике Југославије, 1999. године, представљао је синтезу ставова врховног команданта НАТО снага у Европи, генерала Веслија Кларка и команданта савезничких ваздушних снага, генерала Мајкла Шорта (Byman & Waxman, 2000:5). План је био усмерен ка извођењу фазне ваздушне кампање (Bacevich & Cohen, 2001: 6), подељене у пет фаза, од распоређивања снага, па до постепеног ширења напада почев од уништавања српске противваздушне одбране до ширих војно-безбедносних циљева на територији целе СРЈ. Кампања је почивала на процени да ће ограничено бомбардовање брзо натерати југословенско руководство на повлачење и уступке, што се убрзо показало као дубоко погрешна процена, одражавајући недовољно разумевање унутрашњег политичког контекста и степена одлучности Београда (Cordesman, 2001: 21-24; Latawski & Smith, 2003: 9).

Елем, интервенција на СРЈ, под називом „Савезничка снага“, отпочета је 24. марта 1999. године у 20 часова лансирањем 27 крстарећих ракета са ратних бродова стационираних на Јадрану. Недуго након тога уследила је употреба *стелт* технологије са прецизним ударима авиона *B-2* и *F-117*. Циљеви прве ноћи били су симболично и тактички важни, од система ПВО до комуникационе инфраструктуре, те су погођени Војно-технички институт, Војна академија, као и војни аеродром у Батајници (Judah, 2000: 237). Укупно је у овој почетној етапи ангажовано преко 340 авиона из више чланица НАТО-а, уз америчку готово двотрећинску доминантност, што сведочи о високој координисаности и карактеру операције (Antizzo, 2010: 172). У настојању да умање технолошку надмоћ НАТО снага, југословенске снаге су се у великој мери ослањале на мобилне системе противваздушне одбране, пре свега на совјетске ракете земља-ваздух типа *СА-6*. Једна од њих је у раној фази рата оборила авион *Ф-117* тзв. *стелт* ловац-бомбардер, који је до тада био практично недодирљив. Ово је била прва и једина потврђена ликвидација *Ф-117* у његовој деценијској оперативној историји, што је наметнуло питања о реалној отпорности савремених „невидљивих“ технологија у условима комплексног и технолошки хетерогеног ратног окружења (Bacevich and Cohen, 2001: 14). Авион је пао у атару села Буђановци, у близини Руме, а остаци летелице и слике

⁵²

https://www.tuzilastvorz.org.rs/public/files/pages/2021-03/zen_konvencija_4_cir.pdf
приступа: 26. 12. 2023.

датум

са лица места брзо су доспеле у јавност уз емитовање на домаћим и светским медијима. Тај догађај имао је снажан психолошки ефекат: подигао је морал српских снага и становништва, симболизујући могућност отпора и победе упркос огромној технолошкој неравнотежи. Након прве седмице бомбардовања кренуло се у тзв. фазу 2а, према којој је гађан центар Београда, а у наредним данима и циљеви широм земље. Током априла 1999. НАТО је значајно интензивирао ваздушне акције, усмеравајући ударе на индустријску и комуникациону инфраструктуру. У том периоду настају и масовне цивилне жртве (Antizzo, 2010: 174). У овим случајевима званична реторика Алијансе ослањала се на термине као што су „грешком погођен циљ“, „несрећни инцидент“ или „непредвиђена колатерална штета“, чиме се покушало избегавање политичке и правне одговорности. Овакве квалификације, мада често праћене изразима жаљења, у суштини су деловале наивно или недовољно уверљиво, нарочито у случајевима када су погођене очигледно цивилне мете.

На самиту одржаном 23. априла у Вашингтону, лидери НАТО-а поновили су захтеве за потпуним повлачењем српских снага са Косова, повратком избеглица и успостављањем међународне мировне мисије, уз упозорење да ће ваздушни напади трајати све док се ти услови не испуне. На терену то је оличено извођењем напада 24 часа дневно и повећањем борбених авиона на готово 1000. НАТО је почео да гађа тзв. „двоструке циљеве“, објекте цивилне намене који су коришћени у војне сврхе, као и индустријске погоне и електроенергетску мрежу, што је довело до поремећаја у снабдевању струјом, водом и телекомуникацијама, представљајући нови облик притиска и уједно корак ка потпуном парализовању југословенске државе (Antizzo, 2010: 176-177). Средином маја 1999. генерал Кларк је припремио планове за могућу копнену инвазију на Косово, али је ипак одлучено да се тај предлог одложи, уз сматрање да ваздушна кампања даје резултате и да јој треба дати више времена. Последње недеље маја, српско руководство је показало знаке спремности да повуче трупе са Косова и прихвати улазак међународне мировне мисије, што је представљало значајан помак у односу на ранији став и на основу чега се називао крај интервенције. Током састанака Милошевић и Скупштина Србије су 3. јуна прихватили кључне НАТО услове, укључујући повлачење српских снага и прихватање међународног мировног контингента (Bacevich and Cohen, 2001; Antizzo, 2010). Борбе су се наставиле до 9. јуна када је потписан Војно-технички споразум у Куманову. Њиме је гарантован територијални интегритет и долазак међународних снага, које нису НАТО, на Косово. Тиме је ово питање враћено на тло УН, те се на правном и техничком нивоу не може квалификовати као вид капитулације, што се сматра најважнијом победом из сведочења српских учесника преговора (RTS, 2020). Такође, СБ УН је 10. јуна усвојио резолуцију 1244, која предвиђа широк аутономни статус за Косово унутар Југославије, уз мандат Уједињених нација да управља покрајином до постизања трајног политичког решења (UN, 1999).

Сагледано из угла збирних војних података НАТО агресија на Савезну Републику Југославију 1999. године представљала је једну од најобимнијих и технолошки најсавременијих ваздушних кампања у постхладноратовском периоду. За 78 дана рата, авијација НАТО-а је извршила укупно 26.095 летова, од чега борбених 18.168. Од укупног броја извршених летова амерички авиони су извршили 71%. Америчким активностима такође припада више од 80% напада вођеним ракетама и лансирање више од 95% крстарећих ракета (Радојичић, 2011: 138; Форца, 2021). Просечно је

обављано више од 330 полетања дневно, а у појединим данима тај број је био и значајно већи. Иницијално дефинисаних око 300 војних и инфраструктурних мета, на крају је увећано за чак 13 пута, на готово 4000 циљева, што илуструје значајну ескалацију операције (Смиљанић, 2021: 19). НАТО је први пут ангажовао нове генерације борбених система, укључујући стратешке бомбардере B-2A, као и напредне типове прецизно вођених бомби и такозваних „меких бомби”. Укупно је реализовано преко 2300 ваздушних операција, при чему је испалено више од 415.000 пројектила, тежине око 22.000 тона (Влајковић и Миловановић, 2019: 8-10; (Смиљанић, 2021: 19). Посебно је забрињавајуће коришћење касетне муниције на више од 1000 локација, често и више пута по истом подручју, са око 350.000 касетних бомби. Процена је, да је на територију СРЈ, у 112 дејстава на 91 локацији, испалено око 50.000 граната, тежине око 15 тона, са осиромашеним уранијумом (Смиљанић, 2021: 19). По свом концепту, операција представља типичан пример модела „удара са дистанце”, односно дејства са безбедне удаљености, при којој снаге противваздушне одбране нису имале могућност да ефикасно реагују или озбиљније угрозе нападача.

Упркос технолошкој и материјалној надмоћи НАТО-а, СРЈ је током 78 дана бомбардовања пружала организован и упоран отпор, што представља један од ретких примера у новијој историји да једна релативно мала држава, уз ограничене ресурсе, дуже времена одолева највећој војној сили на свету. Посебно је запажено успешно коришћење тактике обмане, као што је постављање дрвених макета тенкова, ПВО система и артиљеријских положаја, на које су често трошене високо прецизне и изузетно скупе ракете, попут *Tomahawk*-а и *JDAM* бомби. Оваквим методама, уз мобилност и флексибилност јединица, значајно је умањена ефективност удара по живој сили и техници. Иако је штета на инфраструктури била огромна, а број цивилних жртава висок, Војска Југославије је упркос губицима очувала значајан део својих борбених капацитета, што указује на способност адаптације и отпора у условима асиметричног сукоба. Такође, импозантан отпор виђен је и од стране грађанства, те је широм земље долазило до бројних спонтаних грађанских окупљања. Упркос реалној војној надмоћи НАТО-а, значајан део становништва је исказивао висок ниво морала, грађанске храбрости и националне солидарности, често остајући на улицама и мостовима током ваздушних узбуна представљајући „живи штит”. Посебно су запажене биле запаљиве пароле и графити усмерени против САД, НАТО-а и појединих западних лидера. Уметнички и активистички одговор грађана обухватао је и цртање мета на мајицама, зградама и јавним просторима, слањем поруке да су сви грађани потенцијалне мете, али и да се неће предати. Запажену улогу имали су и уметници, глумци, музичари и писци, који су наступали на улицама, мостовима и јавним местима, користећи културу као још један модалитет отпора. Концерти под бомбама, јавна читања поезије и уметнички догађаји сведочили су о снажној потреби народа да се и на овај начин супротстави сили. Овакви поступци представљају важан аспект колективног сећања и културе отпора, указујући на то да је, упркос репресивном карактеру режима, у тренутку спољне претње дошло до мобилизације друштва у одбрани не само територије, већ и симболичког суверенитета и самопоштовања.

9.1.6.3. Анализа безбедносних последица

Анализа у наставку рада фокусира се на конкретне безбедносне последице настале бомбардовањем СРЈ, при чему су основ за процену званични подаци проистекли из докумената савезног министарства за иностране послове. Последице агресије биле су вишеструке и оставиле су дубок и дуготрајан траг на функционисање државе, безбедносног система, али и свакодневни живот становништва. Поред тешких губитака у људству, значајна је материјална штета на цивилној инфраструктури, попут мостова, болница, школа, енергетских, телекомуникационих и других система. Према подацима током седамдесетосмодневне интервенције на Савезну Републику Југославију страдало је бар 520 цивила, а истиче се број од 1002 припадника војске и полиције који су изгубили живот (Ђорђевић, 2002: 231). Док је посредна и непосредна материјална штета процењена на преко 100 милијарди долара (Влајковић и Миловановић, 2019: 8-10). Све наведено довело је до озбиљног нарушавања основних услуга, угрожавања животног стандарда грађана и смањења способности државе да реагује на кризне ситуације у периоду након сукоба. Циљ овог поднаслови је прецизирање и синтеза наведених последица према тематским целинама, како би се сагледала пуна сложеност и обим штете проузроковане овом интервенцијом. Области које се издвајају и засебно анализирају су: бомбардовање стамбених објеката у насељеним местима, те бомбардовање објеката посебних намена попут здравствених, културних, саобраћајних, телекомуникационих, привредних и индустријских, али и анализа еколошких последица насталих интервенцијом.

- Бомбардовање стамбених објеката у насељеним местима

Подаци наведени у табели број 16 заснивају се искључиво на прецизно документованим случајевима, забележеним у званичним извештајима, попут Беле књиге, судских записника, извештаја о криминалистичко-техничком прегледу лица места, фотографијама са лица места и другим проверљивим изворима. Конкретно, документовано је бомбардовање више од 50 локација широм СРЈ у периоду од 25. марта до 8. јуна 1999. године, са најмање 114 преминулих, 272 повређена цивила, те преко 627 уништених или оштећених стамбених објеката. Ипак, треба нагласити да је укупан број жртава, повређених лица и уништених стамбених објеката вероватно значајно већи од приказаног. У условима ратног сукоба, многи случајеви нису одмах регистровани, а део документације је остао непотпун или недоступан. Нарочито у мањим местима и приградским насељима, где је инфраструктура била слабо повезана, а извештавање отежано. С тим у вези поменута табела представља минималан, али поуздан приказ последица по цивилно становништво у искључиво стамбеним зонама.

Табела бр. 16 - Хронолошки попис бомбардованих стамбених објеката у насељеним местима

Бомбардовани стамбени објекти у насељеним местима				
Локација	Датум	Преминули	Повређени	Уништено/ошт-ењено објеката
Рожаје	25.03.	1	2	/
Грлић	26.03.	0	1	/

Ноговац	02.04.	11	5	15
Самоково	02.04.	0	1	1
Врање	05.04.	2	15	?
Алексинач	05.04.	12	52	10
Дубиње	06.04.	?	?	?
Подгорица	06.04.	?	?	3
Приштина	07.04.	4	8	?
Ћуприја	08.04.	1	3	?
Осеченица	09.04.	0	0	14
Причевићи	09.04.	0	0	4
Мердаре	10/11.04.	5	3	?
Самаила	11.04.	0	0	22+
Павловац	14.04.	2	0	1+
Суботица	16.04.	?	?	1+
Батајница	17.04.	1	1	1+
Раковица	17.04.	?	?	26
Ниш	19.04.	1	?	?
Долово	20.04.	?	?	20+
Ђаковица	21.04.	4	20	?
Сурдулица	27.04.	10	?	5+
Призрен	28.04./01.05.	6	36	80+
Београд	30.04.	?	?	15+
Мурино	30.04.	4	8	?
Витановац/Жарче	01.05.	0	5	2+
Сремска Митровица	02.05.	1	?	1
Ваљево	02.05.	?	?	16

Нови Сад	06.05.	0	7	100+
Ниш и Медошевац	07.05.	13	22	20+
Београд	07.05.	3	6	8
Чачак	10.05.	4	?	?
Орљане	11.05.	1	?	?
Мурино	11.05.	?	?	7
Врбовац	16.05.	0	1	0
Јасеница	18.05.	1	1	1
Сомбор	21.05.	1	?	50+
Ђаковица	21.05.	1	?	1
Шабач	25.05.	1	4	?
Новопазарска Бања	25.05.	0	3	1
Радосте(Ораховац)	26.05.	2	3	?
Раља	26.05.	3	3	1
Алексинач	28.05.	3	5	17
Петроварадин	29.05.	?	?	?
Чамурлија (Ниш)	29.05.	2	2	1+
Ћуприја	29.05.	?	20+	100+
Брвеник	30.05.	?	?	?
Рипањ	31.05.	1	2	3
Дражевац	31.05.	1	?	?
Нови Пазар	31.05.	11	23	80+
Нови Сад	08.06.	1	10	?
Укупно:	25.03.-08.06.	114+	272+	627+

Извор: (Аутор, према: СРЈ - Савезно министарство иностраних послова, I /39-173/, II /19-229/, 1999).

- Бомбардовање здравствених објеката

Посебно забрињавајући аспект НАТО бомбардовања представљају напади на здравствене установе, односно објекте који по међународном хуманитарном праву уживају посебну заштиту. Иако су болнице, домови здравља и медицински центри изузети од легитимних војних циљева, током ваздушне кампање оштећен је или потпуно уништен значајан број здравствених објеката широм Савезне Републике Југославије. Последице ових дејстава биле су вишеструке: дошло је до цивилних жртава али и угрожавања живота многих пацијената, директне материјалне штете, прекида у пружању медицинских услуга, као и угрожавања здравственог особља. У наставку ће бити приказани документовани случајеви броја оштећених здравствених установа према окрузима, њих најмање 87, сходно подацима званичних институција СРЈ, иако се сматра да постоји број објеката који из објективних разлога није обухваћен овим прегледом:

- Град Београд – 22 објекта су оштећена, док је 7 објеката у потпуности уништено. Највеће последице су настале ваздушним нападом на објекте у кругу КБЦ „Драгиша Мишовић“, када су страдале 4 особе, а једна повређена;
- Пчињски округ – 3 објекта су оштећена, док су најмање 3 објекта уништена у кругу Специјалне болнице за плућне болести „Санаторијум“ у Сурдулици. У овом нападу идентификовано је 16 лешева, 4 је неидентификована, док је повређено 35 лица;
- Рашки округ – 3 објекта су оштећена;
- Нишки округ – 4 објекта су оштећена, 3 уништена;
- Јабланички округ – 1 објекат је оштећен и 1 уништен;
- Косовски округ – 4 објекта су оштећена, 3 уништена;
- Косовско-поморавски округ – 1 објекат је оштећен и 1 уништен;
- Моравички округ – 6 објеката је оштећено, а 1 уништен;
- Златиборски округ – 1 објекат је оштећен;
- Јужнобанатски округ – 7 објеката је оштећено;
- Топлички округ – 3 објекта су оштећена;
- Поморавски округ – 2 објекта су оштећена;
- Колубарски округ – 3 објекта су оштећена, док су 2 уништена;
- Расински округ – 4 објекта су оштећена;
- Шумадијски округ – 2 објекта су оштећена;
- Западнобачки округ – 2 објекта су оштећена (СРЈ - Савезно министарство иностраних послова, 1999: I, 173-181, II, 229-297).

- Бомбардовање објеката културе

Током НАТО агресије 1999. године бомбардовани су директно, или посредним бомбардовањем оштећени, објекти од културно-историјског значаја, дужни да уживају посебну заштиту. Оштећено или уништено је готово стотину споменика културе, цркава, манастира, музеја, археолошких налазишта и историјских грађевина. Само неки од њих су: Музеј савремене уметности, стара зграда Генералштаба, Етнографски музеј (Београд); Теле кула, Трг ослобођења и музеј (Ниш); манастир Врдник; манастир Раковица; резиденција у Ужичкој бр. 15; Драганац; Банска палата (Нови Сад); Зграда старе ливнице, Гимназија, црква, архив, музеј у Шумарицама (Крагујевац); зграда Призренске лиге и многи други (СРЈ - Савезно министарство иностраних послова, 1999: I, 215-233, II, 297-319). Њихово

оштећење услед детонација или уништење оставило је дубоке последице не само у материјалном, већ и у симболичком, духовном и културном смислу. Реч је о удару на културни идентитет и историјско наслеђе једног народа.

- Бомбардовање образовних објеката

Бомбардовање образовних установа током НАТО агресије представља један од најтрагичнијих примера страдања цивилне инфраструктуре у сукобу који је, званично, имао за циљ војне циљеве. Школе, факултети, студентски домови и објекти предшколских установа у више наврата нашли су се под ударима, иако по међународном хуманитарном праву уживају посебну заштиту као цивилни објекти. Укупно је, према подацима из Беле књиге, оштећено или уништено 282 основних и средњих школа, неколико факултета и више предшколских установа широм Србије и Црне Горе. Нарочито су страдали објекти у већим градовима као што су Београд, Ниш, Нови Сад и Приштина, али и у мањим срединама као што су Вучитрн, Варварин, Алексинац и Сурдулица. Према егзактним подацима таквих објеката је на територији Београда било 62, у Борском округу 6, у Јабланичком 29, у Нишавском 34, у Пчињском 20, у Рашком 12, у Моравичком 11, у Расинском 5, у Браничевском 2, у Подунавском 4, у Шумадијском 22, у Колубарском 8, у Мачванском 1, у Поморавском 6, у Топличком 9, у Зајечарском 1, у Златиборском 4, у Јужнобачком 33, у Западнобачком 9 и у Јужнобанатском 4 објекта (СРЈ - Савезно министарство иностраних послова I, 1999: 181-214). Поред директне материјалне штете, бомбардовање образовних установа проузроковало је дуготрајне поремећаје у образовном процесу, прекиде наставе, трауму међу децом и наставним особљем и угрожавање права на образовање. Поједини објекти су уништени у потпуности, док је у другима настава прекинута због опасности од нових удара или због штете на објектима.

- Бомбардовање мостова и комуникација

Једна од главних карактеристика НАТО ваздушне кампање била је систематско уништавање саобраћајне и комуникационе инфраструктуре, пре свега мостова, железница, путева, радио-телевизијских објеката и телекомуникационих центара. На пример бомбардовањем Радио Телевизије Србије живот је изгубило 16 радника јавног сервиса. Овакви удари, иако формално оправдавани војном логиком паралисања противничких (теле)комуникационих канала, нанели су огромну штету цивилном становништву и озбиљно нарушили свакодневно функционисање друштва и државе. Уништавање мостова довело је до прекида саобраћаја, евакуације и снабдевања, али и до директног страдања цивила, као што је случај железничког моста у близини Грделице, када је погинуло 12 лица, пет није идентификовано, а троје се воде као нестало (СРЈ - Савезно министарство иностраних послова, 1999: 257), мостом у Варварину, када је погинуло 9 лица, а 14 повређено. Збирним прегледом утврђено је бомбардовање чак 44 моста широм земље, међу којима су Варадински, Жежељев, железнички и мост Слободе (Нови Сад), мост на путу Београд-Нови Сад код Бешке, мост на Нишави (Ниш), Лиму (Пријепоље), Ибру, затим мостови у Врбасу, Кокином Броду, Владичином Хану, на путу Смедерево-Ковин и многи други, аеродромска зграда у Приштини, неколико пошти, надвожњака и деоница пута (СРЈ - Савезно министарство иностраних послова, 1999: 257).

- Бомбардовање релеја и репетитора, привредних објеката и рафинерија

Значајан део ваздушних удара, предузетих од стране НАТО снага, био је усмерен на релеје, телекомуникационе репетиторе, привредне капацитете и складишта нафте и деривата. Овакви циљеви били су од посебног значаја за функционисање државе у ванредним условима, како у војном, тако и у цивилном смислу. Уништавање телекомуникационих чворишта и релејних станица (попут Црног Врха, Авале, Фрушке горе), довело је до прекида у емитовању сигнала, ометања веза и информативне блокаде у појединим деловима земље. Напади на фабричка постројења, индустријске зоне и рафинерије (видети табелу број 17) нанели су велику економску штету, дугорочно ослабили привредну инфраструктуру земље и утицали на еколошко стање ширег региона. На пример, само у Панчеву, напад на Нафтну индустрију Србије (НИС) и хемијски комплекс „Петрохемија“ довео је до изливања опасних материја, пожара и вишенедељне контаминације ваздуха, воде и земљишта. Значајне последице нанете су и ракетирањем објеката „Заставе“ у Крагујевцу, термоелектрана у Обреновцу и Лазаревцу, те неколико електропостројења широм земље (СРЈ - Савезно министарство иностраних послова, I, 321-409, II, 417-541, 1999).

Табела бр. 17 – Бомбардовани релеји и репетитори, привредни објекти и рафинерије

Број бомбардованих релеја и репетитора	Број бомбардованих привредних објеката	Број бомбардовања рафинерија
34	37	21
Неке од конкретних мета		
РТС; Торник; Телевизијски торањ на Авали; репетитор на Церу, Руднику и Вршачком брегу.	„Крушик“; „Цер“; „Прва Искра“; „Младост“; „Слобода“; „Црвена Застава“; „Лола Утва“.	Смедерево; Нови Сад; Ниш; Прахово; Бор; Приштина; Чоношља; Девет Југовића.

Извор: (Аутор, према: СРЈ - Савезно министарство иностраних послова, I, 321-409, II, 417-541, 1999).

- Еколошке последице бомбардовања

Један од најпотцењенијих, али дугорочно најпогубнијих, аспеката НАТО агресије на Савезну Републику Југославију 1999. године односи се на тешке еколошке последице бомбардовања. Њих можемо сагледавати у два основна правца. Први се односи на употребу муниције са осиромашеним уранијумом, која је оставила дуготрајне последице по здравље становништва и животну средину услед радиоактивног и хемијског загађења. Други правац обухвата бомбардовање објеката посебне намене, као што су хемијска и нафтна индустрија, складишта опасних материја и електроенергетски системи, чије је уништавање довело до неконтролисаног ослобађања токсичних и канцерогених супстанци у ваздух, воду и земљиште. Иако постоје различити налази око одређивања материјалних губитака, насталих бомбардовањем, њихова приближна валоризација је могућа, док штета начињена животној средини не подлеже непосредном мерењу. Последице по екосистеме, квалитет воде, ваздуха и земљишта манифестују се тек након извесног временског

периода, често кроз индиректне показатеље, повећану учесталост болести, деградацију земљишта, пад биодиверзитета или контаминацију ланаца исхране. Управо тај одложени ефекат чини еколошку штету једном од најтежих и најперфиднијих последица савремених оружаних сукоба. Из тог разлога овај аспект, све до седамдесетих година прошлог века и развоја еколошког права, није био препознат. Суштински, тек након еколошке катастрофе Вијетнамског рата долази до помака у овој области 1976. године доношењем *Конвенције о забрани војне или било које друге непријатељске употребе техника које мењају животну средину* (скр. ЕНМОД конвенција) и годину дана касније усвајањем *Протокола I*, који се тиче ограничавања штете по животну средину током рата (Raunović, 2017: 104).

Приликом ваздушних напада на СРЈ осиромашени уранијум се налазио у главама ракета Томахавк. У свакој од њих се налази око 3 килограма осиромашеног уранијума (у даљем тексту: ОУ), при чему се за противоклопна језгра користи легура настала као нуспроизвод у процесу прераде нуклеарног горива. Због своје високе густине ОУ се налазио у гранатама калибра 30мм, које испаљују авиони А-10. При удару у циљ, до 80% тог материјала се претвара у облак фино распршених честица, односно аеросоли у облику уранијум оксида пречника од 0,5 до 5 μm , који може остати суспендован у ваздуху и ширити се у радијусу од више километара (Committee on the Environment, Regional Planning and Local Authorities, 2001). ОУ емитује алфа-честице, које, иако имају кратак домет, при унутрашњем уносу путем удисања или преко рана, узрокују озбиљна оштећења ткива и органа. Вишеструке научне студије указују на повезаност излагања честицама ОУ са појавом малигних обољења, посебно леукемије, лимфома и других канцера, као и неповратних оштећења бубрега, јетре и плућа (Gačić & Mićović, 2019: 227-228). На пример, простор око релеја на брду Пљачковица изнад Врања је након удара бележио радиоактивност значајно већу од дозвољене. Симболичан, али трагичан је случај осмочлане екипе радника врањског „Водовода“, који су након бомбардовања обезбеђивали рејон Пљачковице без икакве заштитне опреме, седморица су убрзо преминула од најтежих облика канцера. Иако су званичници у то време тврдили да не постоји непосредна опасност, данас је све више доказа и сведочења који указују супротно (Ristić, 2018). Ово нажалост није изолован случај, током бомбардовања 1999. године употребљено је око 30.000 пројектила са ОУ на територији КиМ, око 2.500 у Јужној Србији, око 300 у Црној Гори, док је у Републици Српској гађано 11 локација (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, 2001). Према проценама реч је о еквиваленту хаварије нуклеарног реактора.

Највећа концентрација регистрована је на Косову, што је, према неким наводима, утицало и на одлуку финског председника Мартија Ахтисарија да фински војници не буду ангажовани у оквиру те мисије (Gačić & Mićović, 2019: 227-228). Припадници КФОР-а, који су се ипак нашли на Косову, су добили приручник који упозорава на радиолошку активност и носи назив *KFOR Internacional Brigade West Depleted Uranium-Information book*. У овом документу се изричито препоручује војницима да се не приближавају возилима, зградама и тенковима који су погођени пројектиlima или крстарећим ракетама са ОУ, осим уколико носе заштитну маску и раде на удаљености већој од 500 метара. У тексту, уоквиреном као „Златна правила“, истиче се да је уношење честица уранијумске прашине путем дисања повезано са дугорочним здравственим последицама, које могу постати видљиве тек годинама касније. Додатна упозорења у приручнику, укључујући препоруке да се често пере

униформа, те да се избегава конзумирање неконтролисане хране и воде због могуће контаминације. Међутим, за разлику од војног особља, цивилно становништво на КиМ није добило никаква званична упозорења или препоруке. Упркос постојању интерних упутстава, НАТО званичници и западни лидери су у јавним наступима доследно негирали било какве здравствене ризике настале употребом оружја са ОУ. Та контрадикторност између интерне војне документације и званичне политичке реторике подстакла је бројне дебате у академској и медицинској јавности (Pejanović, 2015: 39-40). Поред строгих правила, 35 италијанских војника, који су били део мисије на Балкану, је преминуло, док је број оболелих од Ходжкиновог синдрома и леукемије пет пута виши од просека. Овакви случајеви се појављују искључиво код војника који су били распоређени у Босни и на Косову (Pejanović, 2015: 47).

Последице бомбардовања нису ограничене само на радиоактивно загађење, већ су везане и за ударе према објектима посебне намене уз угрожавање атмосфере, литосфере, хидросфере и биодиверзитета. Бомбардовањем индустријских постројења долази до пожара и експлозија, уз емисију штетних гасова. На пример, удари на НИС су довели до густог облака дима услед запаљивања велике количине нафтних деривата, бомбардовање панчевачке „Азотаре“ допринело је високом нивоу амонијака у ваздуху, док је уништењем трафостаница средина контаминирана опасним бифенилима. Но, иако након ових примера то звучи маргинално, не треба занемарити и последице по атмосферу које настају самом кретањем ваздухоплова, са дневном потрошњом од готово 40 милиона литара деривата (Bakrač, Klem & Milanović, 2018: 484-485). Водотокови су најозбиљније угрожени испуштањем опасних хемијских супстанци, уз најзначајнију погођеност Дунава, Саве, Велике Мораве и Лепенице. Управо водоток Лепенице је угрожен опасним отпадом услед удара на постројења индустријског комплекса крагујевачке „Заставе“ (Bakrač, Sekulović i Banković, 2021: 120). Док импликације по литосферу обухватају нарушавање морфологије терена, активирање ерозивних процеса и губитак плодног земљишта, што је алармантно због спорог природног процеса обнове и тешке санације терена (Bakrač, Klem & Milanović, 2018: 487-488). Све наведено је дубоко угрозило флору и фауну реметећи еколошку равнотежу и природне процесе. Штавише, бомбардовањем су директно погођена и заштићена природна подручја са високом концентрацијом ендемских и ретких врста, укључујући националне паркове. На пример само на простору Фрушке Горе уништено је преко 12 хектара шуме (Bakrač, Klem & Milanović, 2018: 489), природног станишта разноврсног живог света више од једног века, који је том приликом у потпуности девастиран.

9.1.7. Дугорочне импликације – политичка и друштвена нестабилност

Након бурног периода, хронолошки описаног кроз претходне поднасловe, Србија, као формалноправна наследница ранијих државних форми, је ушла у наредну етапу дубоких политичких, друштвених и безбедносних трансформација. Дугорочне последице нису се исцрпеле војним дејствима, већ су се прелиле у домен постконфликтне реконструкције, институционалне реформе, националне идентификације и геополитичког позиционирања земље. Војна интервенција је убрзала пад режима Слободана Милошевића 2000. године, али је друштво остало и даље дубоко подељено. Истовремено, институционална слабост, ратна разарања и губитак контроле над делом територије допринели су порасту организованог криминала, корупције и паралелних структура моћи. Једнострано проглашење

независности Косова 2008. године представља један од најконтроверзнијих догађаја-последица током прве деценије 21. века, која је трајно оптеретила регионалне односе и успорила процес европских интеграција Републике Србије. Разумевање ових дугорочних импликација захтева мултидисциплинарни приступ, који обухвата политиколошку, социолошку, безбедносну и међународноправну перспективу, док је циљ овог поглавља њихов преглед и суштинско разумевање, као природног континуитета суочавања са заоставштином ранијих безбедносних последица.

9.1.7.1. Демократске промене, транзициони период и интерес страног фактора

Током последње деценије 20. века, избори у СРЈ су организовани више пута, што је формално указивало на постојање демократских процедура. Међутим, иза те учестале изборне динамике крила се озбиљна криза легитимитета. Упркос честим изборним циклусима, основна критика међународних посматрача и домаће опозиције тицала се неправедних услова, пре свега медија који су били под контролом власти, изборних закона мењаних у корист режима, јавних предузећа и државних ресурса коришћених за изборну кампању владајућих странака. Као реакција на ову дискрепанцу између формалне демократије и стварне праксе, са елементима ауторитаризма, грађанска окупљања и протести постајали су све учесталији. Након догађаја означених као *антибирокупатска револуција*, отпочиње етапа незадовољства, која временски одговара постхладноратовском периоду. Грађанске демонстрације су биле 1991. услед медијске цензуре, 1992. због увођења међународних санкција, док су најзначајнији таласи демонстрација уследили након фалсификовања резултата локалних избора 1996. године, када су више од три месеца, у Београду и већим градовима, трајала грађанска окупљања која су предводили студенти и опозиционе странке (Vladisavljević, 2011: 72-73; Prosić-Dvornić, 1998). Протести су имали двојаку функцију, указивали су на узурпацију демократских механизма, а с друге, служили су као средство јачања грађанске свести.

Међутим, борба против дубоко укорењеног режима није могла остати само у домену спонтаних грађанских реакција, захтевала је институционализацију, формирање организоване и политички артикулисане опозиције. Стога крајем деведесетих година долази до поступног консолидовања опозиције и финалног стварања политичког савеза уједињених странака око коалиције *Демократске опозиције Србије* (у даљем тексту: *ДОС*). У том процесу важна улога припала је и ванинституционалној организацији, студентском покрету „Отпор!“, који је формиран 1998. године. Основан од стране студената Београдског универзитета, Отпор је био ненасилни покрет грађанске непослушности, инспирисан Шарповим идејама ненасилне револуције и стратегијама борбе против ауторитарних режима (Sharp, 2010). За разлику од формалне борбе политичких странака, покрет се ослањао на симболичку моћ окупљања, уличне акције, графите, хумор и иронију као вид отпора. Њихов симбол, стиснута песница, постао је визуелни знак револта и бунта младих. Покрет је имао развијену мрежу активиста широм Србије, са преко 70.000 чланова (Nikolayenko, 2013: 142) и био је посебно ефикасан у мобилизацији и охрабривању људи као и у децетрализацији опозиционе подршке. Према томе, ДОС и Отпор, сваки на свој начин, представљали су две комплементарне, међусобно допуњујуће, димензије антирежимске борбе.

Иако је постојао интензиван спонтани отпор унутар самог друштва, посебно након економских санкција и НАТО бомбардовања, мора се узети у обзир и снажан утицај и интерес спољног фактора, пре свега Сједињених Америчких Држава, које су у промену режима СРЈ улагале значајна средства, политички капитал и стратешку пажњу (Стојановић, 2022: 97). Наиме, већ 1997. активност невладиних организација је била значајна, број приватних радио станица је премашио 300, док је телевизијских канала било преко 100, углавном локалног карактера (Bardos 2001). САД су меку моћ користиле и као средство нормализације односа са српским друштвом, настојећи да се не перципирају искључиво као агресор, већ и као подржавалац демократских промена и европских интеграција. У корак са тим, лидери српске опозиције постепено су схватили да је постизање смене власти без међународне, а нарочито америчке подршке, у том геополитичком моменту, практично немогуће. После вишегодишњих неуспешних покушаја да се режим Слободана Милошевића уруши искључиво унутрашњим снагама, у атмосфери медијске репресије, страха и апатије, постало је јасно да ће демократске промене захтевати спољну логистику и финансије.

Стога долази до све интензивнијих контаката са америчким институцијама, дипломатама и невладиним сектором. Овај процес коегзистирања са америчким интересима, наилазио је на извесну резервисаност и рационалан отклон у делу српског друштва, имајући у виду претходне догађаје (Hockenos, 2003: 173). Због тога је америчка подршка у јавном простору остала делимично невидљива, односно није била транспарентно представљена, како не би подривала имиџ самог демократског покрета, што се може тумачити као политички срачунат потез, који је омогућавао опозицији да задржи утисак аутентичног народног покрета, без отворене етикете страних интереса. Према личним сведочењима актера, челника ДОС-а и америчких званичника, сусрети су били све интензивнији приближавањем изборног процеса у СРЈ 2000. године. Састанци су били организовани углавном ван земље, уз предњачење Будимпеште и Вашингтона. Вилијам Монтгомери (енг. *William Montgomery*), најпре специјални изасланик САД за Балкан и каснији амбасадор у СРЈ, истиче да је том приликом пружан спектар активности, од обуке до средстава и логистичких савета. Штавише Монтгомери је био руководиоца канцеларије за Србију у Будимпешти, формиране на дан избора, са посредничком, менторском и надзорном функцијом (Nedeljnik Vreme, 2015). Иако су поједини истакнути чланови ДОС-а у својим мемоарима и интервјуима говорили о директним нелегалним начинима уношења новца у Србију⁵³, добијеног од америчких партнера, председнички кандидат ДОС-а Војислав Коштуница од почетка је задржао извесну дистанцу према директном контакту са америчким званичницима. Упркос томе што је био свестан значаја међународне подршке, Коштуница се није сусрео са Вилијамом Монтгомеријем, сматрајући да је отварање америчке канцеларије у Будимпешти представљало флагрантно мешање у унутрашње ствари Србије (U.S. Congress, 2001; Nedeljnik Vreme, 2015). Његов став је био да се демократија у Србији мора изградити искључиво унутрашњим напорима и да би превелика повезаност са страним чиниоцима нарушила легитимитет опозиције у очима грађана.

⁵³ Монтгомери у својим интервјуима истиче оквирну цифру од преко 100 милиона долара, које су САД и ЕУ потрошиле у процесу смене режима Слободана Милошевића (Nedeljnik Vreme, 2015).

Све наведено представљало је увод у изборни процес 24. септембра 2000. године, одржаног у нефер условима и уз бројне неправилности уочене у нормативном оквиру, предизборној кампањи, изборном дану и саопштавању резултата. И поред тога подаци са којима је Цесид изашао у изборној ноћи указивали су на убедљиву победу председничког кандидата Војислава Коштунице са преко 57% (CeSID, 2000). Међутим званична изборна комисија је објавила да је овај кандидат ДОС освојио 48% гласова, што је означило одлазак у други круг председничких избора. Ова одлука довела је до најмасовнијих протеста у новијој српској историји, који су након штрајка 7000 радника Колубаре, а затим и обуставе рада многих предузећа и школа, кулминирали 5. октобра 2000. године. Тог јутра хиљаде грађана, из свих крајева Србије, кренуло је ка Београду у организованим колонама аутомобилима, аутобусима, па чак и камионима, тракторима и другим тешким машинама, симболички показујући да су дошли да „почисте” режим. Власт је издала наређења да се колоне грађана заустављају већ на прилазима Београду, користећи снаге полиције, па и специјалне јединице (RTS, 2015). На неколико места дошло је до локалних сукоба. Истовремено, у самом Београду, активисти покрета „Отпор” организовали су протестну шетњу, којој су се прикључивали бројни грађани, тако да се маса окупљала на платоу испред Савезне скупштине. Око поднева, полиција баца сузавац на демонстранте, покушавајући да разбије скуп. У том тренутку долази до веће напетости и упада у зграду Скупштине, бацања докумената кроз прозоре, као и паљења дела зграде, што симболички означава крај режима. Кулминација протеста био је упад у Радио-телевизију Србије, која је до тада служила као медијско средство режима. Демонстранти су заузели зграду, освојивши простор, који је деценијама био у функцији пропаганде. Најзапаженији тренутак био је онај када полицијске снаге, суочене са огромним бројем грађана и свеопштим притиском, одбијају да наставе с применом силе и приклањају се народу (RTS, 2015). Кључни фактор у мирном исходу 5. октобра 2000. године била је одлука тадашњег начелника Генералштаба Војске Југославије, генерала Небојше Павковића, да не изведе војску на улице, упркос постојању формалне могућности и очекивању дела режима да се спречи упад демонстраната у институције. Иако је Милошевић имао још увек одређене полуге контроле у безбедносном апарату, одлука Павковића да се војска не ангажује против сопственог народа представљала је преседан и моменат који је спречио крвопролиће омогућивши мирну промену власти (Dimitrijević, 2021). Слободан Милошевић се 6. октобра обратио јавности, те у телевизијском говору јавно признао пораз на изборима и честитао противкандидату Војиславу Коштуници, чија је инаугурација у новоизабраног председника СРЈ организована већ наредног дана. Тиме је започета нова политичка етапа обележена демократским реформама.

Након демократских промена Србија је формално започела транзицију ка либералној демократији и институционалној консолидацији, што је укључивало отварање према Западу и сарадњу са међународним актерима. Међутим, овим заокретом друштвено-политичка криза није окончана, већ је попримила нове форме унутрашњих сукоба, институционалне нестабилности и криминалног континуитета. Најдрастичнији доказ да се криминал није окончао, већ наставио да функционише у новим околностима, представља убиство премијера Зорана Ђинђића 12. марта 2003. године. За то су правноснажно осуђени припадници такозваног Земунског клана, организоване криминалне групе са везама у државним

структурама⁵⁴, иако су читав процес пратиле значајне контроверзе и оспоравања. Убиство реформски оријентисаног лидера представљало је не само безбедносни и политички потрес, већ и озбиљан удар на институционалну стабилност државе, без обзира на идентитет непосредних извршилаца. На спољном плану САД су ово доживеле као опасност по систем у изградњи, те је симболична подршка обухватала присуство државног секретара Иглбергера (енг. *Lawrence Eagleburger*) на сахрани и каснију посету Пауела (енг. *Colin Powell*), истакнутог члана администрације, Београду (Ђукановић, Krstić i Dašić, 2025: 304). Истовремено, процеси који су се одвијали у Црној Гори указивали су на постепено институционално, економско и идентитетско дистанцирање од Србије (Ejdus, 2020: 223). Сходно томе, на референдуму 2006. године, који је био контроверзан не само због тесног исхода, унутрашњих подела у друштву, медијске пристрасности у корист кампање за независност, већ и због јасно уочљиве улоге међународних актера, пре свега ЕУ и САД, Црна Гора је прокламовала независност, а Државна заједница Србије и Црне Горе, као наследница у границама СРЈ, престала да постоји. Сједињене Америчке Државе су подржале црногорску самосталност не само као израз демократског опредељења, већ и као део шире геополитичке стратегије у региону Западног Балкана. За разлику од Србије, са комплексним односом према евроатлантским интеграцијама, Црна Гора је представљала мању, политички кооперативнију државу без значајнијих унутрашњих отпора према чланству у НАТО (Vučković, Vučinić & Đorđević, 2016). Управо због тога америчка подршка значила је прилику за стратешко позиционирање на Јадрану и учвршћивање присуства у региону. Са друге стране, Србија је тиме изгубила једини излаз на море, што представља још једну у низу безбедносних последица. Црна Гора је и формално приступила Северноатлантском савезу у јуну 2017. године⁵⁵, чиме је ова стратегија доведена до свог пуног ефекта.

9.1.7.2. Билатерална сарадња Србије и САД у 21. веку

Почетак 21. века обележио је процес дубоких политичких, друштвених и економских трансформација у Србији, као и редефинисање њене спољнополитичке позиције након изолације током деведесетих година. У том контексту, билатерални односи са Сједињеним Америчким Државама, као водећом глобалном силом, добијају посебан значај. Иако су се развијали у условима наслеђене међусобне резервисаности и политичке контроверзности, почетком деценије отворен је простор за сарадњу у областима демократизације, економске обнове и реформе сектора безбедности. Најпре је почетак 2001. године донео обнову дипломатских односа двеју земаља. СРЈ је постала чланица Међународног монетарног фонда и Светске банке, уз пресудну подршку Вашингтона на том путу. Такође, кључне санкције су укинуте, имовина НБС одблокирана, отписан је велики број дугова и

⁵⁴ Закон о БИА, донет у јулу 2002. године, је ову агенцију ставио под непосредну контролу Владе. Иако је овај корак формално означавао напуштање старог система, у пракси су реформе касниле, а старе структуре остале активне и снажне. Управо та институционална празнина, између старог наслеђа и новог поретка, оставила је простор за дејство организованог криминала који је одржавао утицај на безбедносне процесе, што је кулминирало убиством премијера (Ejdus, 2020: 229). Тај чин није био само напад на једну политичку личност, већ показатељ колико је криминал дубоко био интегрисан у постојеће институције и да је реформски процес био недовољно конзистентан и спор.

⁵⁵ Детаљније на: <https://www.nato-pa.int/news/nato-pa-president-takes-part-ceremony-marking-montenegros-accession-nato> Приступљено: 24.07.2025.

пружена значајна финансијска помоћ (Igrutinović, 2018: 1; Joksimović, 2007), попут донаторске конференције за Југославију⁵⁶, што је збирно допринело економској регенерацији земље. Поред тога, САД се нису налазиле на листи од десет најзначајнијих трговинских партнера Србије у овом периоду, а њихове инвестиције, иако значајне, нису биле на нивоу европских. По свом обиму издвајају се улагања *British American Tobacco*, *Philip Morris* и *US Steel* (Vujačić, 2015: 211), као и долазак компаније *Microsoft* услед договора Гејтса и Ћинђића (Крстић, 2020, 260). Сходно свему изреченом овај период бележи најзначајнију сарадњу на релацији Београд – Вашингтон.

Другу половину прве деценије 21. века Иван Вујачић, амбасадор Србије у САД (2002-2009), у политичком смислу сматра уједно фазом сарадљивости али и заоштравања односа. У контексту сарадње кључно је приступање Србије програму *Партнерство за мир* 2006. године, сарадња са националном гардом Охаја и братимљење Београда и Чикага, док су камен спотицања представљали преговори о статусу Косова, услед америчке пристрасности и несумњиве подршке пројекту унилатералне независности. Након испуњења тог америчког циља 2008. године евидентно је додатно захлађивање односа, без обзира на посету потпредседника САД Џозефа Бајдена 2009. године (Vujačić, 2015: 212). Такво стање се рефлектовало на свим пољима и довело до тражења евентуалне спољнополитичке алтернативе и приближавања Руској Федерацији, значајно опорављеној након бурног периода деведесетих година (Vujačić, 2015: 212). До благог опоравка билатерале долази са другом деценијом 21. века услед америчког умереног дистанцирања са Балкана сходно блискоисточним приоритетима. То своју потпору добија и у економском смислу, те на тло Новог Београда долази компанија *NCR* која ће упослити неколико хиљада људи. Такође током 2013. године, према подацима Привредне коморе Србије, извоз у САД је износио 490 милиона долара, док је на конто увоза књижено готово 306 милиона долара. Праћењем ове две економске категорије у наредним годинама евидентан је значајан пад извоза, док је увоз бележио релативну стабилност, уз изузетак 2018. године када је порастао за више од 50%. У контексту делатности издвајају се административне и помоћно услужне делатности, информисање и комуникација, производи аутомобилске индустрије као и научна и иновативна делатност (Привредна комора Србије, 2019: 2-6).

Америчке донације Србији нису биле ограничене само на почетну фазу транзиције, већ су се наставиле обухвативши широк спектар области, од подршке институционалним реформама, развоју локалне самоуправе, до јачања цивилног друштва и медијског сектора. Путем *USAID*-а и других механизма, САД су спроводиле бројне програме намењене изградњи демократских капацитета, подстицању привредног развоја, борби против корупције, унапређењу владавине права и реформи правосуђа (Krstić, Živojinović, Nedeljković i Dašić, 2021: 23). У овој хронологији један од новијих и специфичних облика сарадње између Србије и

⁵⁶ Услов за одржавање ове донаторске конференције у Бриселу, на којој је прикушњено преко милијарду долара, било је изручење Слободана Милошевића Хашком трибуналу 28. јуна 2001. године (Bieber, 2003). Међутим, у српској јавности изручење је доживљено као чин националног понижења будући да је велики део грађана сматрао недопустивим да се бившем председнику, ма колико био компромитован, суди ван земље и од стране међународне институције која је често доживљавана као политички инструмент. Тај осећај наметнуте правде и спољне контроле допринео је расту неповерења према новим властима и осећају да реформе и сарадња са међународном заједницом долазе по цену националног достојанства.

Сједињених Америчких Држава представља Вашингтонски споразум из септембра 2020. године ⁵⁷, потписан под покровитељством администрације председника Трампа. Иако је формално имао економски карактер и циљ унапређења односа Београда и Приштине, споразум је садржао и бројне одредбе које се односе на геополитичке интересе САД, што је указивало на његов шири стратешки контекст. За Србију, споразум је означио покушај јачања односа са Вашингтоном кроз подршку америчким иницијативама, али је његов значај доведен у питање након смене администрације у САД. Истовремено српско руководство је показало спремност да прави уступке од великог политичког значаја, попут мораторијума на кампању повлачења признања Косова и најаве премештања амбасаде у Јерусалим, у замену за економска обећања чија је реализација остала неизвесна. Стога треба имати у виду променљиве унутрашње политичке прилике у САД и потребу ка уравнотеженијем и доследнијем приступу у спољној политици. Коначно, односи Србије и САД у 21. веку одражавају сложен баланс између националних интереса и глобалних стратешких приоритета, а њихова будућност зависиће од способности обе стране да превазиђу отворене противречности и изграде трајне партнерске односе засноване на узајамном поштовању и уважавању. Међутим, имајући у виду значајну разлику у политичкој, економској, мекој и војној моћи, много тога зависи од ставова САД као јаче и утицајније стране, док се Србија, као мала земља налази у инфериорном положају, те мора пажљиво балансирати и прилагођавати се условима које диктирају глобални актери, уз неизоставно поштовање виталних државних и националних интереса.

9.1.7.3. Једнострано проглашење независности тзв. Косова

Иако питање Косова представља један од кључних узрока југословенске кризе и извор бројних безбедносних последица, оно није окончано завршетком НАТО бомбардовања. Напротив, конфликт је тиме само привремено стављен под међународну контролу кроз резолуцију СБ УН 1244 ⁵⁸, успостављањем мисије УНМИК и присуством снага КФОР-а. Поред тога треба истаћи и постојање америчке војне базе Бондстил (енг. *Bondsteel*), у близини Урошевца (Cornish, 2003: 121), као штаба мултинационалне бригаде Исток, на чију инфраструктуру је потрошено готово милијарду долара (Deshmukh, 2002: 114). Присуство америчке војне базе на територији Србије представља јединствену националну безбедносну претњу, која се може тумачити и у ширем контексту као фактор надзора и контроле над регионом. На највишем ступњу сагледавања, из позиције америчких глобалних приоритета, реч је геостратешки јако важном простору, на раскрсници путева и у близини неколико мора, са потенцијалом логистички и оперативно значајне тачке.

Међутим, јужна српска покрајина остаје извор нестабилности, политичких тензија и дипломатских спорова. Фактично стање на терену обележено је бројним турбуленцијама током прве декаде 21. века. Најпре је 2004. године дошло до организованог насиља албанских екстремиста према српском становништву на КиМ. У периоду од 17. до 19. марта живот је изгубило 28 људи, стотине њих је повређено, више од 4000 Срба прогнано, преко 800 српских кућа запаљено и

⁵⁷ Детаљније на: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/09/Serbia-Kosovo-Economic-Normalization-Agreement.pdf> Приступљено: 27.07.2025.

⁵⁸ Иако се очекивало да ће ова резолуција представљати оквир за решавање конфликта на Косову и обезбеђивање трајне стабилности у региону, њена имплементација је умногоме остала непотпуна.

уништено, као и 35 православних цркава и културних објеката (Јокић, 2004; Sotirović, 2014). Последице погрома биле су далекосежне, не само по српску заједницу, већ и по кредибилитет међународне заједнице и мисије, присутне на терену. Насилно организовано протеривање српског становништва са својих вековних огњишта, уништавање културне и верске баштине, те чињеница да је велики број прогнаних остао без могућности повратка, додатно су погоршали међуетничке односе. Иако су амерички званичници формално осудили акт насиља, на терену нису предузете одлучне и реципрочне мере како би се оно спречило или санкционисало, што је у српској јавности схваћено као политички опортунизам међународне заједнице. Институционална неделотворност међународног контингента, присутног на Косову, у заштити цивила и очувању мира, указала је на озбиљна ограничења и пропусте, као и немогућност гарантовања безбедности српском становништву.

До кулминације дотадашњих тензија долази 17. фебруара 2008. године, када је косовски парламент једнострано прогласио независност (Radojković, 2016: 152; Krstić 2015). За Србију, овај чин представљао је грубо кршење Резолуције 1244 СБ УН, међународног права и угрожавање територијалног интегритета државе. Исте године, на српску иницијативу, испитивање оправданости овог потеза се нашло на дневном реду седнице Генералне скупштине УН, уочи захтевања саветодавног мишљења Међународног суда правде. У гласању је учествовало 157 држава, 77 је подржало Србију, 74 је било уздржано, док је 6 држава било против. Противљење су исказале Албанија, Маршалска острва, Микронезија, Науру, Палау и Сједињене Америчке Државе (Dimitrijević, Lađevac & Vučić, 2012: 444-445). Поред тога што су биле кључни савезник током рата, главни заговорник косовске независности, САД су биле и међу првим земљама које су признале Косово, док поменути гласачки епилог представља само наставак тренда. Недвосмислена свеопшта подршка сведочи о дубокој укључености САД у процес изградње косовских институција и стратешком интересу Вашингтона да у јужној српској покрајини афирмише модел државности прилагођен својим интересима, притом стварајући протекторат под својим безбедносним и политичким оквиром.

Елем, генеза случаја Косова, праћењем прозападне спољне улоге али и српске компромисне политике, неодољиво подсећа на кување жабе, сукцесивним једносмерним уступцима. Постепено навикавање и одсуство реакције на неприхватљиве услове додатно кува „жабу“, доводећи је на ивицу снаге и чинећи да доливање хладне воде представља интерес који је изван српске моћи.

9.1.8. Збирни преглед употребе америчке моћи и безбедносних последица у СРЈ

При крају истраживања случаја СРЈ нарочито је значајно испитати релеватност помоћних истраживачких питања о испољавању америчке постхладноратовске моћи. Уочи тог задатка, треба истаћи да је у погледу располагања полугама моћи евидентан мултидимензионалан приступ у остваривању циљева, комбинујући различите врсте моћи. Њиховом операционализацијом долази се до конкретних примера америчког утицаја, који остављају директан траг на стање безбедности СРЈ (видети табелу број 18).

Табела бр. 18 - Збирни преглед димензија америчке моћи и безбедносних последица у СРЈ

Врста моћи САД	Операционализација моћи случај СРЈ	Безбедносне последице на простору СРЈ
В О Ј Н А	• Војни интервенционизам - бомбардовање Републике Српске (30. август – 20. септембар 1995. године); • бомбардовање СРЈ (24. март – 10. јун 1999. године); • Логистичка и војна помоћ противницима СРЈ - војска БиХ и НАТО; - ОВК и НАТО; • Војно присуство америчких трупа - присуство на Косову (КФОР) и војна база Бондстил.	• Људски губици - цивили; - припадници снага безбедности; • Материјална штета - цивилна инфраструктура; - индустријски и енергетски објекти; - војна инфраструктура; • Еколошке последице - загађења услед бомбардовања индустријских постројења; - дугорочне последице по животну средину и здравље људи услед употребе осиромашеног уранијума; • Психолошке и друштвене последице - дуготрајна траума; - миграције; - политичка нестабилност.
Е К О Н О М С К А	• Економске санкције - економске санкције (1992-1996); - економске санкције (1998-2000); • Секундарне санкције и притисак на партнере СРЈ - притисак на треће земље, банке и компаније да не сарађују са СРЈ; - секундарне мере; • Прекид помоћи и финансијске сарадње - ометан приступ СРЈ међународним финансијским институцијама.	• Хиперинфлација - 313 милиона процената (1994); • Финансијска нестабилност - пад БДП до 50%; - дефицит 22,6%; • Колапс привреде • Повећање стопе сиромаштва и незапослености • Пораст сиве економије • Емиграција радне снаге • Губитак страних инвестиција
М Е К А	• Јавна дипломатија - активно укључивање државних званичника САД на простору СРЈ; • Медији - ширење западног наратива и информативни рат; • Утицај НВО - оснивање и финансирање; - утицај на унутрашњу политику.	• Ерозија државног легитимитета и унутрашња дестабилизација - унутрашњи конфликт; - слабљење државних институција; - екстремизам; • Спољно-безбедносна изолација - СРЈ изван регионалних и глобалних политичких и безбедносних механизма.

Извор: Аутор.

У контексту другог помоћног истраживачког питања, јако важног, које претпоставља постојање хронологије у примени врста моћи, одговор је начелним и летимичним сагледавањем позитиван, имајући у виду да се војна сила јавља као инструмент који следи након исцрпљивања дипломатских, економских и других невојних средстава. Међутим, иако се може уочити наизглед еволутивни приступ, примена војне силе није била искључиво реактивна, већ је у одређеној мери представљала саставни део шире стратегије принуде, у којој је сила коришћена и као инструмент политичког сигнализирања и демонстрације хегемоније. Отуда се може закључити да иако војна моћ формално наступа као последња мера, она је често део унапред осмишљеног ескалационог репертоара, што доводи у питање тезу о њеној употреби искључиво у случају неуспеха осталих димензија моћи. Овај случај илуструје сложеност америчког спољнополитичког приступа, у којем се различите врсте моћи не користе нужно линеарно, већ често паралелно и у функцији унапређења стратегијских интереса. Стога, дубљом анализом поменута хронологија постаје све упитнији концепт, који није могуће апсолутно прецизно дефинисати и уоквирити, нарочито имајући у виду активирање стратегије меке моћи у годинама након војне интервенције. Коначно, кључне методе борбе обухватале су војно интервенисање, примену санкција и економског притиска, као и јавну дипломатију и мултилатералне иницијативе. Важно место заузеле су обавештајне службе и цивилни актери који су учествовали у стратегијама информисања и формирања јавног мњења. Главни актери били су америчка влада и војска, НАТО као војно-политички савез, као и међународне организације које су деловале умногоме под утицајем САД.

9.2. Случај Боливарске Републике Венецуеле

Боливарска Република Венецуела (у даљем тексту: Венецуела) је држава смештена на северу Латинске Америке, са значајном обалом, коју заплјускују воде Атланског океана и Карипског мора, док се граничи са Колумбијом, Бразилом и Гвајаном (видети илустрацију број 3). Географија ове земље је фокусирана на Анде, басене Амазона и Оринока, саване али и највиши водопад на свету, Анђеоски водопад. Тло историје везано је за шпанску империју и боливаризам, док економија и привреда почивају на изузетном нафтном богатству, значајном за предмет рада. Бејзбол је национални спорт, а индустрија лепоте једна од најразвијених на свету. Но, поврх свега, треба указати на још једну значајну препознатљивост ове земље, а то су венецуеланске теленовеле. Једна од њих, популарна *Касандра*, се веома успешно приказивала широм света, представљајући синоним за ову латиноамеричку државу крајем 20. века.

Илустрација бр. 3 – Географска позиција Венецуеле

Извор: Аутор.

Циљ ове студије случаја је да прикаже улогу велике силе, Сједињених Америчких Држава, у региону Латинске Америке, односно у Венецуели. Фокус је економска и политичка компонента америчке моћи, која се доводи у везу са енергетских богатством Венецуеле и ширим економско-геополитичким интересима. На том трагу, студија кроз тематске целине поступно преиспитује карактер венецуеланског режима, те њен геополитички и енергетски значај у односу на америчке интересе. У наставку приступа се темељној хронолошкој анализи испољавања димензија америчке моћи и том приликом продуктованих безбедносних последица. Реч је о утицају у различитим сферама, од мешања у унутардржавну политику, користећи информационе и медијске стратегије, обавештајне ресурсе, до економског ограничавања и стратешког војног притиска.

9.2.1. Политички развој, геостратешки и енергетски значај Венецуеле

Тумачења разлога конфронтација и америчког ангажмана у Венецуели значајно се разликују у зависности од перспективе. Док САД своје деловање правдају борбом против ауторитаризма и подршком демократским процесима, званични Каракас и његови савезници ће суштинским мотивом сматрати огромне нафтне резерве. Циљ овог поднаслова је да попуни вакуум који постоји између те две крајности, између демократије и нафте, експликује почетне хипотезе и сумира стање на терену вишегодишњим прегледом. Стога, овако комплексну тему, је основано отпочети начелним питањима: *Какав је режим у Венецуели и на ком историјском контексту почива? Које природно-географске особине север Латинске Америке чине важним подручјем? Да ли је венецуеланско црно злато проклетство или благодет?*

9.2.1.1. Карактер политичког режима у Венецуели – историјска анализа

Простор данашње Венецуеле био је, пре 16. века, насељен домородачким становништвом, које је живело у организованим заједницама заснованим на пољопривреди, риболову и развијању трговине. Након треће Колумбове експедиције, откивена је ова територија чије је приобаље подсећало на италијански град на води - Венецију, те њој и дугује назив „Мала Венеција”. С тим отпочиње епоха хиспано колонијализма, у оквиру ког је Венецуела била део вицекраљевства Нове Гранаде, које је обухватало и данашњу Панаму, Еквадор, Колумбију, север Перуа и Бразила, док је овај период у социо-економском смислу обележен њеном плантажном производњом какаа, индига и дувана, радном експлоатацијом и шпанском културном доминацијом. Иако је шпанска колонијална власт у Венецуели трајала више од три века, њени темељи су се постепено крунили током друге половине 18. века. Посебан подстицај политичкој еманципацији дале су велике револуције, најпре Америчка 1776., као ближа и сличнија сходно отпору колонијалном поретку, а затим и Француска револуција 1789. године, са симболичним идејама једнакости и слободе. Оптимизам, произашао из емпирије револуционарних успеха широм света, уз свест о лошем друштвеном и економском положају становништва под шпанском влашћу, довео је до артикулисања политичких идеја о независности, најпре од стране креола⁵⁹.

- Период Франциска Миранде

У том периоду, са краја 18. века, се истакао Франциско Миранда (шп. *Francisco Miranda*), Венецуеланац са богатим војним искуством. Прве активности бележи на шпанским поседима северне Африке, затим на Хавани, где прати успех наоружаних грађана у сукобу са војском и одбрани од британске инвазије (Falcón, 2007: 221-223). Но, његов најзначајнији ангажман је у Француској, у време револуционалних збивања и касније у САД где се упознаје са америчким револуционарима и креће да гради идеју о независности држава Латинске Америке, понајвише своје Венецуеле (Zeuske, 2004; Vecerra, 1896). Током 1811. године је преузео команду над војном формацијом која је бројала преко 6000 припадника, који су долазили из редова војне пешадије, артиљерије, коњице, полиције из Каракаса и околних места и јединице страних добровољаца. Такав састав показао се недовољно ефикасним у суочавању с организованом ројалистичком претњом. Мирандина стратегија, у великој мери

⁵⁹ Реч је о Латиноамериканцима који су потомци мешовитих бракова, односно Шпанаца и Португалаца са аутохтоним становништвом.

инспирирана застарелим принципима европске војне тековине, укључивала је утврђивање положаја и одбрану линија у унутрашњости, али је била отежана недостатком дисциплине, слабом логистиком и унутрашњим нејединством међу официрима. Његово хапшење од стране сопствених официра након капитулације и предаја шпанским властима симболички је означило крај Прве венецуеланске републике. Упркос њеном кратком трајању, 1811-1812., период под руководством Франциска Миранде представља кључну етапу у процесу еманципације од шпанске колонијалне власти (Falcón, 2007: 226-228). На тај начин постављени су идејни, институционални али и суштински темељи за наредне фазе борбе. Стога се ова етапа може тумачити као нужна историјска претходница процесу који ће, захваљујући деловању пре свега револуционара Симона Боливар, водити ка коначној независности Венецуеле и ширег поднебља Латинске Америке.

- Боливаризам

Посматрано са временске дистанце Симон Боливар представља прототип јунака и фигуру чије се дело поштује и сматра заслужним за стварање латиноамеричких нација ⁶⁰. Био је припадник олигархије, националистички лидер и идеолог либерализма, али истовремено и прагматичан реалиста који је разумео да се прво мора решити питање моћи, па тек онда приступити изградњи држава, из којих ће се касније изродити нације, према својим обележјима. Иако је имао визију централизоване државе, у пракси је морао да призна постојање „више Венецуела“, односно више региона, који су се осећали као засебне аутономне политичке целине (Zeuske, 2003: 39-57). Дакле, независност није само питање војног ослобођења, већ и културне и политичке трансформације, која је утицала на формирање модерних држава и нација у Латинској Америци (Uribe, 1997: 151). Истовремено, простор и ток револуције није био хомогена целина, већ мозаик различитих регија и провинција, које су у испрекиданом процесу и дисконтинуитету, са бројним побунама, учествовале у поступку формирања централистичког модела власти. Конкретно, у борби за претварање провинције Каракас у независну државу и касније нацију, Боливар је играо важну улогу формиравши територијалну, друштвену и политичку основу будуће републике (Zeuske, 2003; Irwin, 1995; Damas, 1983). Иако није успео да створи јединствену државу, Боливар је као покретач и симбол независности остао кључна фигура, чији су успеси у војним кампањама и политичким реформама омогућили ослобођење читавог региона од шпанске колонијалне власти и положили темеље модерним националним државама, које ће ницати на северу Латинске Америке. Међутим, неизоставно је поменути Боливаров допринос настанку каудиљског система, историјске следбенице која ће господарити Венецуелом (Lynch, 1983: 3).

⁶⁰ Линч је понудио једну од најцеловитијих биографија Симона Боливар у којој истиче нешто контроверзније ставове, који одступају од учестале реторике величања његовог лика и дела. Неки од аргумената указују на контрадикторности попут акцентовања слободе, а прихватања ропства или републиканско опредељење али са диктаторским овлашћењима. Аутор указује на његов амбициозан и потентан дух, растрзан између идеала и реалног стања. Такође, његова визија рата до смрти (*шп. guerra a muerte*), по којој је препознатљив, је тумачена у бити као психолошка стратегија мобилизације и јачања војне дисциплине (Lynch, 2007). Иако је реч о најсадржанијем делу посвећеном Боливару, треба истаћи да је приступ умногоме критичан и усмерен ка демитологизацији човека који је постао национални симбол модерне Венецуеле али и доброг дела Јужне Америке.

- Период каудиљизма - војне доминације (1830-1958)

Иако *de facto* постаје независна 1821., *de iure* независност Венецуеле стиже 1830. године, распадом Велике Колумбије, целине која се простирала на северу Латинске Америке и доношењем Устава којим се конституише аутократска либерална република. Овај период, најдужи у историји Венецуеле, обележен је каудиљизмом, односно политичким системом који се базира на култу војног лидера, који често изван формалних институција успоставља ред и стабилност у друштву ослабљеном грађанским ратовима и институционалним колапсом (Straka, 2010; Kronick & Rodríguez, 2023; Saez, 2015). Период до краја 19. века карактерише неуспешна либерална модернизација уз зависну агрономију, што је трасирало пут политичкој и друштвеној нестабилности у 20. веку. Концепт чврсте руке (шп. *mano dura*), захваљујући коме је систем опстајао, довео је до промене власти, али је друштво и даље исто функционисало, обликовано доминантно шпанским културним наслеђем, црквом и војском, што преудицира патерналистички однос државе према становништву (Крстић, 2014: 217). Дакле, на тај начин је колонијална владавина замењена доминацијом елите, која је гомилала власт и успостављала апсолутну контролу, те је култ вође учестала пракса ове историјске епохе. Према томе неки низ истакнутих појединаца, типичних представника ове владавине, иде од Хосеа Антонија Паеза (шп. *José Antonio Páez*), првог председника самосталне Венецуеле након одвајања, преко Антонија Бланка (шп. *Antonio Guzmán Blanco*), који је спровео либералну модернизацију али истовремено и чврст аутократски режим, Хуана Висентеа Гомеса (шп. *Juan Vicente Gómez*), дугогодишњег аутократе до Маркоса Переса Хименеса (шп. *Marcos Pérez Jiménez*), препознатљивог по агресивном инфраструктурном развоју и репресији (Irwin & Micett, 2008), чијом владавином се овај период умногоме закључује и улази у нову, дијаметрално супротну, фазу развоја венецуеланског демократског партијског система.

- Демократска ера (1958-1999)

Период од 1958. до краја 20. века означавао је етапу пуне демократије и четврте републике, обележене институционалном консолидацијом, политичким плурализмом и успостављањем пакта од Пунта Фице (шп. *Pacto de Punto Fijo*), као споразума демократских партија, којим је успостављена основа за мирну смену власти и заједничко учешће у реконструкцији државе (Myers, 2017: 713). У периоду од 1963. до 1988. године умногоме је владало грађанско задовољство политичким поретком. Његова стабилност је произилазила из нафтног бума, који је централним властима обезбеђивао високе приходе и имплицитно улагање у образовање, инфраструктуру, индустрију и довео до миграција становништва ка градским срединама (Artle, 1971: 63). Ипак, након периода економског благостања, Венецуела улази у дубоку кризу, услед раста социјалне неједнакости, корупције и урушавања поверење у институције. Као прекретница у том смисла сматрају се нереди познати као *Caracazo*, који су погодили Каракас фебруара 1989. године и убрзо се прелили на унутрашњост земље. Медији су емитовали снимке са лица места, док је распоређивање војске додатно распламсало народни бунт. Према званичним подацима у овим демонстрацијама је страдало око 400 људи, док се верује да су реалне бројке значајно веће (Martínez Meucci, 2008: 5). Грађани овом приликом нису одбацили демократске постулате, већ су тежили мањем елитизму и већој инклузивности (Myers, 1995: 107; Myers, 2017). Партије више нису представљале широку јавност, већ интересе уске елите, а перцепција грађана је да се избори

користе за ротацију власти унутар затвореног политичког круга. Таква друштвена клима је крах демократске ере чинила све извеснијим, уз повратак харизматског лидерства као ранијег обрасца функциоњања.

9.2.1.2. Чавизам – обнова социјализма у постхладноратовском свету

Иако се почетак деведесетих година 20. века у светској политици обично везује за крај Хладног рата и глобални пораз социјализма, у Венецуели ова епоха отвара сасвим супротан процес, обележен продором левичарских идеја. Док се социјалистички режими у многим деловима света урушавају под притиском неолибералних реформи, у Венецуели се, унутар државних институција, пре свега у оквиру војске, формира нови политички наратив инспирисан антиимперијализмом, социјалном правдом и наслеђем Боливара. Иако се чависти неретко поистовећују са сиромашним народним масама, треба истаћи да они представљају много више од тога, односно софистициран и добро организован друштвени покрет (Ramírez, 2005: 79). Конкретне активности отпочињу покушајем државног удара 1992. године, које је преузела организација *Movimiento Bolivariano Revolucionario 200 (MBR-200)* на челу са младим официром, потпуковником венецуеланске војске, Угом Чавезом (шп. *Hugo Rafael Chávez Frías*). Војне снаге су нападе председничку резиденцију оклопним тенковима, Чавез је предузимао активности у Каракасу, док су остале јединице контролисале значајне војне објекте у Маракаибу и Валенсији. Но, пропусти у комуникацији, координацији, цурење информација али и недовољна подршка народа су пуч учинили неуспешним. И поред тога овај акт је уздрмао режим, који није адекватно предвидео превратнички потенцијал и потценио могућности покрета (Martínez Meucci, 2008: 7-8). Међутим, речи Чавеза, *Саборци, нажалост, за сада, циљеви које смо поставили нису постигнути* шп. *Compañeros, lamentablemente, por ahora, los objetivos que nos planteamos no fueron logrados*, изговорене у телевизијском обраћању, су од стране венецуеланског народа доживљене као чврсто обећање о наставку борбе. Чувено *за сада* (шп. *por ahora*) је добило велику симболима и Чавеза већ у тим моментима учинило херојем (Gott, 2011: 47-48).

У документима и јавним наступима Чавез је легитимитет пуча проналазио у члану Устава 132, који налаже да су оружане снаге у служби Републике и имају обавезу реаговања у случају кризе, те члан 119 који указује на ништавност аката, који произилазе узурпацијом власти (Berengan, 2023: 235). Ипак, оваква интерпретација је више представљала реторичку стратегију и покушај накнадног декларативног оправдања пуча него правно ваљану одбрану. Уставне одредбе свакако нису садржале механизам који би омогућио официрима да самостално процењују „узурпацију“ и делују ван институционалне хијерархије. Према томе, није спречено притварање Чавеза, који је скоро две године провео у затвору *Yare*, у предграђу Каракаса. Међутим, време проведено у затвору није значило и престанак његовог превратничког ангажмана. Штавише Чавез је ово време проводио читајући Боливара, Родригеза, Маркса и друге левичаре, одржавао комуникацију са саборцима и искристалисао се као вођа. Након помиловања 1994. године, од стране председника, упустио се у, овај пут, цивилни политички ангажман (Berengan, 2023: 240) оснивањем покрета Пете Републике (шп. *Movimiento Quinta República*). Чавез је у политичком животу креирао имиџ човека из народа, обилазио је земљу, умногоме критиковао дотадашње обрасце функционисања применом популистичке стратегије (Frías, 2004: 25). На крилима поменуте политике Уго Чавез долази на власт

убедљивом изборном победом са 56% подршке у венецуеланском народу и фебруара 1999. године преузима власт (Freidenberg, 2007: 100).

Једна од првих декларативних али значајних уставних промена је нови назив државе – Боливарска Република Венецуела, као и редеофинисање поделе власти. Чавез је на овај начин обновио историјско наслеђе базирано на фигури Симона Боливара, ослободилачког лидера, носиоца народне власти и борца за независност (de Venezuela, Asamblea Constituyente, 1999: 1-2). На основу овога могло се преуидицирати о карактеру режима који се гради, или боље речено регенерише након либералне етапе. Постављене су основе централизоване и персонализоване власти, уз проширена председничка овлашћења и ослањање на директну комуникацију са народом, чак и увођењем механизма као што су референдумска грађанска изјашњавања, којим су заобилажени постојећи институционални модели. Покушај државног удара из априла 2002. године, који је на кратко уклонио Уга Чавеза с власти, уместо да осујети Боливарску револуцију, довео је до њене даље консолидације и идеолошке радикализације. Иако је у пучу учествовао део војног врха уз подршку привредних елита, повезаних са нафтним компанијама, медија и страних актера, масовна мобилизација народа и делова војске омогућила је Чавезов повратак у року од 48 сати. Међутим, узрок краха пуча треба тражити и у слабости политичке опозиције која је чавизму дала другу шансу и додатно учврстила режим на власти (Carías, 2002: 17).

Након етапе бурних догађаја Чавезов режим је увидео потребу за значајнијом реформом нафтног сектора, као језгра државног богатства. До ње је дошло 2003. године, када је нафтна компанија *Petroleos de Venezuela, S.A.* (у даљем тексту: *PDVSA*) реструктурирана успостављањем контролних механизма државе над производњом, управљањем ресурсима и приходима од нафте. Политика је у том процесу имала кључну улогу будући да је власт искористила кризу у компанији да уклони независну технократску елиту, те уместо ње уведе лојалне политичке кадрове. Овим је нафтна моћ постала оружје режима које је обезбедило масовну политичку подршку, али је истовремено смањена управљачка способност компаније и повећана државна зависност од стања на тржишту енегената. Без обзира на дугорочно негативне економске ефекте приходи од нафтне ренте су коришћени за финансирање социјалних мера као инструмента политичке мобилизације. Новоформирани друштвени образац је смањио социјалне разлике и сиромаштво у земљи, тиме омогућивши активније бављење и другим сферама, када је социјална егзистенција осигурана (Kovalik, 2019: 58–62). Уочи избора 2006. године Чавез је наступао не само као председник који је преживео пуч и штрајк, већ и као лидер који је преусмерио најважнији национални ресурс у корист народа. Овај политички наратив, праћен стабилним високим ценама нафте, омогућио му је убедљиву изборну победу, чиме је добио мандат за радикализацију чавизма (Corrales i Penfold, 2011: 29-30). У пракси то је значило увођење концепта *социјализам за 21. век*, базираног на теоријским идејама немачког социолога Ханса Дитериха (нем. *Heinz Dieterich*) и прилагођеног венецуеланском контексту, комбинујући елементе марксизма, боливарског национализма и латиноамеричког антиимперијализма (Dieterich, 2008). Исти аутор истиче партиципативну демократију према капацитетима грађанске већине да одлучује о јавним пословима нације (Paula, Manuel, & Carlos, 2018: 230). Сумарним прегледом Чавезових говора могу се идентификовати специфичне карактеристике овог социоекономског модела. Најпре је реч о промоцији вредности

попут солидарности, једнакости, љубави које се доводе у везу са хришћанством, наспрам капиталистичког конзумеризма и индивидуализма. Овај концепт своје упориште проналази у латиноамеричкој традицији што је додатни замајац. На пољу економије поспешује се развој задруга и колективно власништво над средствима за производњу, док се на спољнополитичком плану подстиче идеја о колективној домовини већег броја латиноамеричких народа (Chávez, 2014: 78), што подстиче конфликт са постхладноратовским капитализмом САД.

Сумарни преглед владавине Уга Чавеза представља тек први корак у разумевању сложеног политичког феномена Боливарске револуције. Ова анализа фокусирана на кључне елементе попут централизоване и персонализоване власти, национализације економије и развоја социјалних програма даје начелну слику о постулатима чавизма којима ће се тежити и током владавине Мадуре. Међутим, право значење и пуни домет Чавезове владавине открива се тек када се она постави у шири контекст односа са Сједињеним Америчким Државама, чији је утицај, отпор и интервенционизам у периоду након Хладног рата одлучујуће обликовао развојни ток Венецуеле. Стога, то ће бити централни задатак саме студије, док овај почетни преглед служи као неопходна основа за касније дубинске анализе које ће обухватити како унутрашње политичке промене, тако и спољнополитичке конфронтације и њихове конкретне безбедносне последице у периоду чавизма и постчавизма.

9.2.1.3. Владавина Николаса Мадуре

Након смрти Уга Чавеза 2013. године, власт у Венецуели преузео је његов политички наследник Николас Мадуро (шп. *Nicolás Maduro*), након изборне кампање фокусиране на култ преминулог вође, за шта се користи термин *политичка експлоатација постхумне харизме* (Arenas, 2016: 117)⁶¹. Држава је идеолошки остала доследна концепту „социјализам за 21. век“, забележен је континуитет Боливарске револуције и одржана реторика антиимперијализма. Међутим, како то обично бива са државама у којима власт почива на харизми једног човека, нова венецуеланска власт се убрзо налазила пред кризом. Њен извор на унутрашњем плану је представљала тесна изборна победа и изостанак ауторитета код војске (Salas 2015: 207), као историјског стуба венецуеланске државе, док је економска криза, нарочито пад цене нафте, додатно дестабилизovala почетне године Мадурове владавине. За разлику од Чавеза са чврстом политичком контролом која је гарантована високим нафтним приходима, Мадуро се суочавао са финансијском нафтном кризом која се високо котира у тако устројеном систему и веома брзо прелива на остале сфере друштва. Током мандата Мадуре, између 2014. и 2021. године, БДП се смањио за 75%, што је најзначајнија депресија у одсуству рата, док је до краја 2022. преко 7,5 милиона људи отишло из земље, истовремено 80% људи живи у сиромаштву, а чак 53% у екстремном сиромаштву (BTI Transformation Index, 2024: 3-4). Током 2019. године хиперинфлација је достигла свој максимум износивши 300.000%. Индекси који бележе економски просперитет земаља Венецуелу позиционирају око зачеља, док је на континенту само Хаити иза ње (Green, 2024). Иако је економска и институционална ерозија Венецуеле започела још током касних година Чавезове

⁶¹ Аутори истичу понављање ове праксе, када се ради о лидеру који је уживао значајну народну подршку и представљао идеолошког вођу, те врше поређење са Стаљином који је наследио Лењина (Strong & Killingsworth, 2011: 409).

владавине, период Николаса Мадуре представљао је фазу у којој су акумулирани структурни проблеми изашли на површину.

Такво стање је довело до ерозије демократије у Венецуели, посезањем за ауторитарним механизмима ради очувања власти, услед јачања опозиционе подршке у народу. Овај период је праћен масовним демонстрацијама, док је 2015. године опозиција добила већину у Скупштини, која је две године касније оспорена ауторитарним потезима власти. Наредне, 2018. године, Мадуро добија изборе, пре свега захваљујући делимичном опозиционом бојкоту (Buxton 2018: 9). Иако се продубљивање кризе у Венецуели под Николасом Мадуром првенствено објашњава економским факторима, део литературе истиче и политичку димензију у виду недостатка личне харизме и способности мобилизације коју је имао његов претходник (López Maya, 2016: 159). У очима народа, Мадуро је увек представљао једног од лојалних Чавезових људи, а протоком времена није успео да се узгидне значајније од тог утиска, док је један од кључних разлога одсуства његовог ауторитета представљала чињеница да није потицао из војних редова (Arenas, 2016: 116). Његово политичко деловање темељи се на раздорном дискурсу, који иницира друштвене поделе кроз перманентно представљање политичке борбе кроз сукоб *народа и олигарске елите* под утицајем спољних непријатеља, пре свега САД. Централни елемент његовог политичког наратива представља култ Уга Чавеза чији су лик, реторика и симболика видљиви у јавним наступима, представљајући извор народне подршке. Истовремено, Мадуро практикује популистичке тактике блискости са народом, попут импровизованих јавних наступа, симболичког учешћа у радничким активностима и спонтане комуникације са грађанима (Smilde, 2021). Међутим, иако ова стратегија успева да одржи језгро лојалних присталица, она није у потпуности надоместила недостатак личне харизме и политичког ауторитета претходног председника, што је резултирало сужавањем политичке базе и порастом зависности од репресивних мера. Но, као и у случају претходника, период владавине Мадуре је важно сагледати кроз призму конкретних дешавања која се умногоме доводе у везу са носиоцем униполарног поретка.

9.2.1.4. Природно-географске одлике Венецуеле и њен геополитички контекст

Боливарска Република Венецуела је северна латиноамеричка држава са површином од 916.477км² и 30,5 милиона становника. Застава Венецуеле је жуто-плаво-црвена тробојка са једнаким хоризонталним пругама, на чијој средини се налази осам белих звезда, које означавају број држава потписница Декларације о независности, распоређених у луку. Доминантна религија је католичанство, док је званична валута, са значајном нестабилношћу, боливар. Реч је федералној републици са 23 државе, чије језгро свакако чини простор око главног тромилионског града Каракаса (шп. *Caracas*), ког од Карипског мора дели узак планински ланац (Oficina de Informacion Diplomática, 2024: 1). Преостали милионски градови су Маракаибо (2.4м), Валенсија (2м) и Баркисимето са 1,3 милиона становника (World Population Review, 2025). На карипској обали, налазе се највеће венецуеланске луке Ла Гуара (шп. *La Guaira*), Пуерто Кабелџо (шп. *Puerto Cabello*) и Маракаибо (шп. *Maracaibo – Lake port*), које се поред трговине истичу и у транспорту нафте. На северозападу земље улази планински венац Анда, који се грана на два масива, где се налази 5002 метара висок врх Боливар. Региони Лара и Фалкон (шп. *Falcón*) се настављају на планински појас, први простор је пољопривредни и брдовит, док је други полупустињски и нафтноиндустријски оријентисан. На крајњем северозападу се налази басен

Маракайба, изузетно богат нафтом, истоимени град и језеро које се улива у Карипско море. Брисан и значајан простор између Анда, Каракаса и тока Оринока чине љаноси – тип високотравнатих савана карактеристичних за Латинску Америку. Интегрални део овог подручја, уз Ориноко, је један од нафтом најбогатијих појаса на свету. Јужно од Оринока је пак венецуелански део Гвајанске висоравни (Oficina de Informacion Diplomática, 2024: 1), којим доминирају стене и пешчаре пресечене речним токовима (видети илустрацију број 4). Поменута природно-географска разноврсност условљава климу, биодиверзитет, начин живота и регионалну поделу земље. Стога, климатске зоне варирају од планинске у рејону Анда са значајном температурном и падавинском варијацијом, преко топле и влажне климе у равници љаноса, до обалних подручја која карактерише тропска приморска клима, са кишном или сушном сезоном. Сходно томе Венецуела је дом бројним ендемским врстама биљака и животиња. Свеукупност природних различитости испољава се и на начин живота становништва, те у травнатим областима доминира сточарство, у подножју Анда пољопривреда и занатство, док се обала фокусира на трговину, туризам и рибарство.

Илустрација бр. 4 – Природно-географске карактеристике Венецуеле

Извор: Аутор.

Територијална позиција, границе са суседним државама, приступ Карипском мору и природни ресурси чине Венецуелу стратешки важном како на регионалном, тако и на глобалном нивоу. Међутим, спољнополитички курс земље умногоме је зависио од историјске епохе и актуелног идеолошког одређења. На пример током демократске ере Венецуела бележи активно чланство у УН, ОПЕК, ОАС

(Организација америчких држава), Контадора групи, Латиноамеричкој асиоцијацији за интеграцију и другим организацијама тежећи демократским постулатима. У тим годинама држава се оштро противила ауторитарним режимима, штавише конституисана је доктрина према којој се прекидају билатерални односи са владама које су продукт државног удара или пуча. Овако оштар став је шездесетих и седамдесетих година релаксиран поновним успостављањем односа са Аргентином, Панамом, Перуом, Кубом и многим другим државама региона. Затегнути односи са суседном Гвајаном и Колумбијом, у одређеним периодима, су настајали услед територијалних спорова. Спољна политика Венецуеле је значајно повезана са САД, сходно географским, економским, политичким и безбедносним факторима. Током демократског периода односи двеју земаља су блиски, уз протоколарне спорадичне економске спорове. Поред идентификације са Западном Европом Венецуела бележи подршку политичком отварању земаља на истоку Европе (Boff, 2006: 30-33). Наизглед идиличан и стабилан период Хладног рата прекида се регенерацијом левичарских идеја када постаје евидентно дистанцирање од некомунистичких земаља, попут САД, УК, Мексика, Перуа и приближавање Куби, Боливији, Ирану и њиховим савезницима. Са идеолошким заокретом Венецуела је постала главни „кривац“ за серију левичарских политичких успеха на тлу Латинске Америке, које су означене синтагмом *ружичаста плина* (Enríquez, & Newman, 2016: 595; Cannon, & Hume, 2012; Ellner, 2019). Конфонтације су обележене и оштром реториком председника Чавеза, који председника Буша назива кукавицом, убицом, наредбодавцем геноцида, или у оквиру говора у УН 2006. године га пореди са ђаволом (BBC, 2013; ABC News, 2006). Слична реторика је усмерена и ка британском премијеру Тонију Блеру, кога сматра пешаком империјализма (Guardian, 2006).

Анимозитет према капиталистичком делу света је реципрочан наклоности према државама са социјалистичким наслеђем. Сходно томе, евидентна је венецуеланска подршка изградњи мултиполарног света, кроз побољшану сарадњу са Кином и Русијом, које се сматрају важним у економском реформисању и осујећивању америчке геополитичке доминације (Kononova & Almukov, 2025: 70). Стога, поједини аутори Венецуелу доживљавају као једно од жаришта у сукобу великих сила, имајући у виду контрадикторност интереса и немогућност компромиса. Док за САД представља реметилачки фактор у поставци Монроове доктрине, Венецуела је, за Русију и Кину, стретешки партнер и тачка ослонаца на западној хемисфери. Кинески продор је очигледан на пољу економије, представља инфраструктурног инвеститора, другог најзначајнијег трговинског партнера, док се 45% укупних венецуеланских кредита финансира из Кине (Koval, & Sorokin, 2021: 197; 203). На другој страни, спољна политика Русије према овом региону је компатибилна са класичном реалистичком концепцијом и иде у два правца, то су енергетика и наоружање (Mijares, 2017: 203). Први аспект своју потпору добија укључивањем Газпрома и још неколико руских нафтних компанија у истраживање нафтног региона Оринока, у оквиру инвестиционог пројекта вредног између 20 и 30 милијарди долара (Rouvinski, 2019). Што се тиче војне димензије, Бланк истиче наоружавање Венецуеле као значајно за руско савезништво у перспективи обликовања новог међународног поретка (Blank, 2009). Венецуела пак интерес ових односа проналази у тежњи ка диверзификацији, очувању аутономије и политичког система. Закључно, Венецуела остаје важан геополитички актер у Латинској Америци и шире, сходно својој енергетској моћи и савезништвима. Ипак, економска

криза и политичка нестабилност могу у великој мери ограничити њен утицај, тако да је будућа позиција Венецуеле у глобалној геополитици тешко предвидива.

9.2.1.5. Нафтни сектор Венецуеле - ресурси, структура и изазови

Насељеници венецуеланског простора су нафту користили још у претколонијалном периоду у свакодневном животу, за на пример премазивање кануа или у медицинске сврхе, док она тек крајем 19. века постаје предмет комерцијалне експлоатације. Као формални почетак нафтне ере Венецуеле узима се 1878. година, када је основана прва нафтна компанија у земљи (Pietrosemoli & Rodríguez-Monroy, 2019: 418). Већ двадесетих година прошлог века експлоатација нафте је окосница венецуеланске привреде, да би до 1928. године држава постала други светски произвођач нафте, а више од половине државних прихода је посредно потицало из енергетског сектора. Овај нагли успон нафтне индустрије означио је радикалну трансформацију економске структуре, од традиционално аграрне земље, Венецуела је у кратком периоду прерасла у економију зависну од нафтне ренте (Miranda Delgado, 2017: 89). Према доступним подацима, Венецуела поседује готово петину светских доказаних резерви нафте, односно око 303 милијарди барела (Energy Information Administration, 2024). Међутим, специјализација и усмереност само ка нафти је развила феномен *холандске болести*, будући да нафта није нужно кључ који води ка благодети, како се наизглед чини, већ може бити и извор економске неуједначености. Елем, поменути термин означава економске последице које настају запостављањем многих индустријских грана, услед уске специјализације (Ilić, Nikolić, & Simeonović, 2018: 306). Проблеми таквог економског управљања настajали су током флуктуација цена на тржишту енергената, што се директно испољавало на економију и животни стандард Венецуеланаца. Међутим други проблем, са касније видљивим последицама, је тенденција да је значајно богатство у ресурсима привукло пажњу актера који су располагали технологијом, капиталом за комерцијалну експлоатацију и чије су привредне потребе за енергентима умногоме расле. Издвајале су се америчке компаније, међу којима су најзначајније *Royal Dutch Shell*, *Standard Oil of New Jersey* и *Gulf Oil*, које су контролисале ланац активности ове индустрије, значајно повећале производњу али земљу учинили зависном од спољних актера. Ове три компаније су убрзо управљале са чак 98% венецуеланског нафтног тржишта, што је довело до дубоке економске зависности од страних актера (Roy & Cheatham, 2024).

Једна од првих крупних промена у институционалном оквиру управљања енергентима у Венецуели био је Закон о угљоводоницима из 1943. године, којим је држава настојала да преузме активнију улогу у односу са страним компанијама и повећа контролу над националним ресурсима. Рудна рента, порези на доходак и други механизми су постепено водили ка моделу *fifty – fifty*, односно једнакој прерасподели добитка између државе и америчке стране компаније. Поред демократске ере, која је наступила од 1958. године, важан конкретан корак ка даљем побољшању националне позиције представљало је оснивање Венецуеланска нафтне корпорације (шп. *Venezuelan Petroleum Corporation – CVP*), која није имала капацитет аутономног управљања, али је успешно развијала свест да борба за нафту представља одбрану дела суверенитета. Паралелно са тим долази и до међународне сарадње, под венецуеланском иницијативом, оснивањем *Организације земаља извозница нафте* (ОПЕК), којој су приступили Кувајт, Саудијска Арабија, Ирак и Иран (Boff, 2006: 9). Овом колективном акцијом земаља богатих „црним златом”,

национални интереси нису штићени само на државном нивоу, већ је одбрана попримила међународни карактер. След догађаја је разумљиво створио бојазан код САД, имајући у виду ограниченији приступ нафте. Но, у том периоду је изостала значајнија реакција. Умерен приступ, са политиком обуздавања, је водио ка прагматичном наставку сарадње, будући да је Венецуела и даље представљала кључног снабдевача нафтом. Дакле, америчких прихода од нафте је било значајно мање, али је енергетска безбедност била на високом нивоу, што је представљало приоритет, надасве стечени приходи нису коришћени противно интересима Вашингтона. Егзактније сагледано и поткрепљено, почетком седамдесетих година двадесетог века од сваког долара извезене нафте влада Венецуеле је добијала 80 центи (Mommer, 2003: 2), истовремено држава је неговала демократију, ишавши у корак са америчком идејом за западну хемисферу.

До кључне промене долази 1976. године национализацијом нафтне индустрије оснивањем државне компаније *Petróleos de Venezuela, S.A.* (у даљем тексту: *PDVSA*) (Salas, 2015, 77-79). Ово је један од најважнијих аспеката програма Велика Венецуела (шп. *La Gran Venezuela*), који је увео председник Перез, у циљу индустријализације и модернизације државе. Иако су стране компаније национализацијом формално изопштене из власништва и управљања, њихово наслеђе није нестало. Створене су филијале *PDVSA*, које су преузеле инфраструктуру, модел пословања и кадар ранијег система, чиме је остварен континуитет технократске елите. Током златног доба, како се назива период од 1973. до 1977. године, Венецуела је доживела изузетан фискални бум, њен БДП је порастао за 31% (Buxton, 2020: 1374), учврстила је статус регионалног лидера и остварила значајан политички престиж унутар ОПЕК-а. Но, треба истаћи да је овај развој почивао на крхким основама, дугорочно посматрано. Постојећа стратегија била је заснована на уверењу да ће цене нафте трајно остати високе, што није реално имајући у виду константне флукуације на тржишту енергената. Паралелно са тим национална нафтна компанија је стицала статус „држава у држави”, са сопственим интересима и значајним полугама моћи.

Након 1982. године долази управо до пада цене нафте, што се директно одразило на економско стање државе. Отпочела је дужничка криза, субвенције су укинуте, дошло је до наглог раста цена егзистенцијалних намирница и до експлозије грађанског незадовољства. *Caracazo*, као симбол друштвено-политичке кризе, означио је крах „магијске” државе и ушлив у нову етапу означену поновном кризом легитимитета и ерозијом система (Coronil, 1997: 356-369). Овај период је јасно показао да је нафта, као кључни ресурс, у суштини управљала земљом, јер је пад њене цене на тржишту директно условљавао економску, политичку и социјалну динамику Венецуеле (Karl, 1997). Током ере Чавеза *PDVSA* је стављена у службу идеолошке агенде, постајући инструмент за финансирање владиних програма, социјалних пројеката и политичке мобилизације. Овај вид унутрашње трансформације је довео и до заоштравања односа са другим државама, пре свега САД. Настале напетности су ограничавале приступ технологији и капиталу додатно отежавајући ефикасност енергетског сектора. На пример, током 2023. године Венецуела је производила 742.000 барела сирове нафте сваког дана у просеку, што је за 70% мањи обим производње у односу на податке од пре једне деценије. Значај савремене технологије у експлоатацији венецуеланске нафте је велики, будући да екстра тешка сирова нафта из појаса Оринока захтева комплексну рафинеријску прераду (Energy Information Administration, 2024). Такође, укупна производња енергије у Венецуели се од 2011.

до 2021. године смањивала просечном годишњом стопом од 8,2% (Energy Information Administration, 2021). Владавина Николаса Мадуре је интензивирала постојеће трендове, појачала политичку контролу над PDVSA, те је додатно опала продуктивност и ефикасност имајући у виду да је стручни кадар већински политички регрутован. Последице оваквог приступа су хиперинфлациона и социјална криза са којом су се држава и друштво суочавали.

Сумарним прегледом, висока зависност од нафте, смањење обима њене производње и цене на глобалном тржишту, довело је до социјалне угрожености значајног дела становништва, чиме су, по моделу домино ефекта, покренуте политичке промене и грађанско незадовољство у Венецуели. Заокрет који је уследио је умногоме био и идеолошки, те је демократска ера *Punto Fijo* замењена чавистичким концептом *социјализам за 21. век*. Политика национализације, отворено противљење Вашингтону и настојање да се Венецуела позиционира као регионални антипод америчког утицаја довели су до дубоких геополитичких тензија и спољних притисака о којима ће бити речи у наставку кроз хронолошку анализу безбедносних постхладноратовских последица. Једно је сигурно, готово све у Венецуели зависи од нафте, њени трендови се налазе у корену друштвених, (гео)политичких и економских последица.

9.2.2. Хронологија испољавања америчке моћи и насталих безбедносних последица на простору Венецуеле

Од Монроове доктрине до недавног америчког мешања у унутрашњу политику Венецуеле прошла су два века. Током тог периода пуно ствари се променило, од начина економског и политичког утицаја до глобалног контекста, али једно је остало непромењено: Сједињене Америчке Државе и даље настоје да задрже значајан утицај и контролу над овим регионом. Завршетком Хладног рата амерички интереси постају категорија са глобалним дометом, док се „држање шапе” над латиноамеричким простором на неки начин подразумева. Међутим, Венецуела представља специфичан и сложен случај. Њени огромни енергетски ресурси, политичка нестабилност и склоност ка антиамеричкој реторици чине је изузетком који захтева директније и сложеније облике америчког утицаја. Управо овај аспект је централни задатак истраживања случаја Венецуеле. Стога, у оквиру подналова испитује се америчка улога у покушајима промене режима, ефекти и циљеви економских санкција и прогресивне изолације, могућност војног активирања и свеукупни континуитет полуга меке моћи према Венецуели од стране САД у 21. веку.

Уочи тог задатка пожељно је указати на турбулентност односа двеју земаља током одређених историјских етапа. У првој половини 19. века САД су међу првима признале венецуеланску независност, посматрајући је као део сопственог дворишта у складу са спољнополитичком концепцијом тадашњег председника Џејмса Монроа. Почетак 20. века са собом доноси откриће нафте и бележи почетке њене експлоатације, доминантно од стране америчких компанија. Сарадња условљена нафтом је у овој етапи креирала обострано задовољство, будући да САД нису могле лакше до сигурне нафте, а Венецуела није могла лакше до сигурног купца. Фаза демократске консолидације тј. *Pacto de Punto Fijo*, довела је до национализације нафтног сектора и негативно се одразила на дотадашњи амерички статус. Поред тога, билатерални односи земаља били су стабилни и у потпуности очувани до

таласа насилних протеста 1989. године, познатих под називом *Caracazo*, који су отворили пут за долазак Уга Чавеза на власт и јачање конфронтација. Дакле током Хладног рата Венецуела је била поуздан савезник САД, пружајући стабилан приступ нафти и подржавајући антикоминистичку стратегију Вашингтона. Ипак, након завршетка Хладног рата односи постају контрадикторни, земља која је некада била партнер сада се перципира као политички и идеолошки противник, сходно обнови култа боливаризма кроз чавизам. Према томе, квалитативна анализа садржаја која предстоји у наставку илуструје последице са којима се сусреће земља која се супротставља глобалном постхладноратовском лидеру.

9.2.2.1. Покушај државног удара против Чавеза и улога САД (2002)

Након окончања Хладног рата САД су биле лишене конкурентних претњи и у позицији неоспорног глобалног хегемона. Тај период једнополарне доминације, није дуго потрајао. Већ почетком 21. века глобални безбедносни поредак је измењен у корену. Кључни моменат у тој трансформацији био је терористички напад 11. септембра 2001. године, који је не само драматично изменио америчку спољнополитичку агенду, већ и наметнуо нови глобални наратив рата против тероризма, као свеобухватне, неконвенционалне и транснационалне претње којој се мора одговорити превентивно, војно, дипломатски и идеолошки. Формула „ко није са нама, тај је против нас“, коју је експлицитно артикулисала администрација председника Џорџа В. Буша, постала је кључни политички и нормативни критеријум за одређивање савезника и противника у међународном систему. Према томе, државе и лидери који су одбацивали амерички унилатерализам или критиковали стратегију глобалне хегемоније били су често етикетирани као противници којим се треба радикално супротставити. Управо се ту може разумети позиција Уга Чавеза, председника постхладноратовске Венецуеле, чија је спољнополитичка и идеолошка оријентација била изразито антиамеричка, базирана на критици неолибералне глобализације, империјализма и америчког војног интервенционизма. Тадашњи однос Чавеза, према северном хегемону, је осликан у примеру када је приликом америчке инвазије на Авганистан показао фотографије убијене деце уз напомену да се против тероризма не бори тероризмом (Coronil, 2005: 89-90). Настали антагонизам покренуо је конфронтацију са Венецуелом, која је у Вашингтону све више доживљавана као реметилачки фактор у региону. Док су многе државе Латинске Америке настојале да се ускладе са америчком агендом и поретком, Венецуела под Чавезом свесно је заузела супротан курс, истичући потребу за мултиполарним светом.

На основу свега изреченог, не изненађује што је уследила једна врста „тихе борбе“ против Чавеза, која се манифестовала кроз комбинацију дипломатских притисака, медијских кампања и подршке опозиционим структурама унутар саме Венецуеле. Управо у том контексту треба посматрати и покушај државног удара 2002. године, који представља прву отворену кулминацију конфронтације на релацији Каракас - Вашингтон. Непредвидивост Чавезових потеза је и његову подршку учинила једнако непостојаном, те је на власт дошао са 56%, 2001. године достигао популарност од 80%, док је већ наредне године она износила свега 30% (Coronil, 2005: 92). Према томе, значајно је пратити след догађаја током кризе априла 2002. године и могући утицај САД. Наиме, у основи грађанског незадовољства се налазила нафтна

меритократија⁶² која је покренула марш *Ни корак уназад* (шп. *Ní un paso atrás*), неколико стотина хиљада људи, до државне нафтне компаније и председничке палате. У немирима код палате Мирафлорес (шп. *Miraflores*) и на мосту Љагуно (шп. *Puente Llaguno*), под неразјашњеним околностима, живот је изгубило 19 људи. Сам догађај је убрзо добио две супротстављене интерпретације: према једној, реч је о акту репресије режима Уга Чавеза, док је према другој у питању деловање опозиције, која је тиме настојала да оправда ескалацију. У појединим извештајима и каснијим истраживањима наводи се чак да су неке изјаве опозиционих лидера снимљене пре поменутих масакара, што појачава сумњу у сценарио намерне провокације. Фотографије ових егzekуција кружиле су приватним медијима, додатно распламсавајући грађански бунт. Штавише, нашле су се и у америчким гласилима са снажним пропагандним ефектом, вршећи међународни притисак на Чавезов режим. То је делимично уродило плодом, део војске се окренуо против Чавеза који је задржан у војној бази. У хаотичној политичкој и безбедносној атмосфери, за председника је уз америчку подршку изабран Педро Кармона, који је распустио скупштину, суспендовао Устав и врховни Суд. Овакви поступци су у делу народа протумачени као „пуч након пуча“, те су мотивисали контраофанзиву са поделом у врху војске која је кроз 48 сати резултовала Чавезовим повратком на место председника, успостављањем контроле над институцијама и финалним неуспехом превратничких снага (Coronil, 2005: 97; 102-104; Maya, 2002).

Однос званичног Вашингтона према дешавањима у Венецуели могуће је сагледати из више аспеката. У интервјуу, неколико дана након покушаја пуча, председник Буш је истакао да режим у Каракасу мора учврстити демократске механизме, те је пружио подршку опозиционој борби у том смислу. Такође, Венецуела је перципирана као изазивач регионалне нестабилности, као актер који не сарађује у питању наднационалних безбедносних проблема, у првом реду тероризма (The White House, 2002). Међутим, мимо формалне реторике намењене широким масама, потребно је анализирати активности америчких невладиних организација и безбедносних структура у блиском периоду. На трагу ове теме Нибел наводи шаљиву опаску да се Америка никада не суочава са државним ударима, јер у њој нема америчке амбасаде. Аутор се надовезује тезом о агентима ЦИА, који користе дипломатско покриће за деловање у страним земљама, што потврђују истраге устанака у Ирану, Гватемали, Чилеу, на Куби. Елем, доласком неоконзервативне администрације председника Буша бележи се активност ЦИА, Пентагона и Стејт Департамента из страха од „кубанизације“ Венецуеле и коришћења нафте као политичког оружја (Hoefer, 2013: 321-323). У прилог овим тврдњама наводи се и присуство високих америчких војних и дипломатских званичника, попут шефа за антитероризам у америчкој амбасади и војног аташеа, у команди војске у Каракасу током грађанских немира. У припреми пуча регрутовани су припадници венецуеланске војске и чланови опозиције, који су се стручно усавршавали у САД, те више пута састајали са званичницима Бушове администрације, чинећи језгро планираних активности (Lander, et al., 2002: 6-8). Синхронизација поступања опозиционих група и делова војске, као и извештаји истраживача и медија, указују на присуство логистичке, саветодавне и информационе подршке од стране америчких обавештајних и других структура. Овакав индиректан утицај, иако

⁶² Реч је о систему у коме приступ приходима од нафте зависи од политичке подобности, а не од стручне компетентности и заслуга.

тешко доказив у формалном научном смислу, има карактер типичног обавештајног деловања у Латинској Америци, примењиваног у многим случајевима, са динамиком пуча као процеса у којем спољни актери стају на страну побуњеног народа, али су вођени вишим интересима. Сагледано из перспективе глобалног хегемона, америчко укључивање у Венецуели може се посматрати као прагматично средство за заштиту и пројекцију националних интереса. Као кључне конфронтације истичу се сарадња са Ираком у оквиру ОПЕК-а, критика плана Колумбија, забрана летова над Венецуелом услед борбе против дроге, изостанак подршке рату против тероризма, добри односи са Кубом, критика споразума о слободној трговини и многе друге (Lander, et al., 2002: 5), које воде ка оправдању америчког деловања, са позиције силе и реализма. Међутим, ова стратегијска логика запоставља чињеницу о мешању у унутрашњу политику суверене државе, те се мора правити јасна дистинкција између прагматичне оправданости и легитимности таквог поступања.

Значајну улогу одиграле су и невладине организације, различити инструменти и политички механизми „промоције демократије“, усмерени ка оснаживању опозиционих актера. Њихово деловање спровођено је преко локалних партнера, пословне коморе *Fedecámaras* и синдикалне централе *CTV*, који су непосредни организатори штрајка током априла 2002. године у Венецуели. Појачавању жељених ефеката доприноси и пет приватних ТВ канала, пре свега *RCTV* и *Venevisión*, који покривају већину становника Венецуеле (Weisbrot, 2004). Иако су деловали као независне грађанске структуре, њихови лидери су у претходним годинама били у контакту са огранцима Националне задужбине за демократију (енг. *National Endowment for Democracy – NED*), као главним каналом логистичког и финансијског америчког утицаја (Clement, 2005: 67). Реч је о телу, формираном осамдесетих година од стране Конгреса, које брани визију о америчком поретку широм света, те према природи активности, како наводи Блум, често замењује Централно-обавештајну агенцију (Blum, 2006). Дрastiчан пораст буџета и издвајања кроз грантове за Венецуелу после 2000. године створио је институционалну и материјалну основу за шире опозиционо деловање (NED, 2002). Активности овог глобалног инструмента за промоцију демократије иду у два правца, преко Интернационалног републиканског института (енг. *International Republican Institute – IRI*) и Националног демократског института (шп. *National Democratic Institute – NDI*). Први огранак је повезан са америчком Републиканском партијом и организатор је семинара и радионица у планирању изборне кампање и антирежимског деловања. Поред формалног јачања демократских институција, у пракси је организација подстакла умрежавање елита, које су подржале Крамонино преузимање власти. Друга организација, блиска Демократској странци, је деловала нешто умереније, али са суштински истим циљем, уз активно противљење Чавезовој доминацији. Након неуспелог пуча бележи се и деловање *USAID* оснивањем Канцеларије за транзиционе иницијативе (енг. *Office of Transition Initiatives – OTI*) која финансира медијске, локалне и изборне кампање и подстиче умрежавање опозиције (Clement, 2005: 67-70; Corn, 2002). Ова канцеларија је у наредних 8 година уложила више од 100 милиона долара у подривање Чавезовог режима и подршку опозицији (Golinger, 2014). Свеукупно посматрано, америчка наклоност опозицији и утицај на дешавања у Венецуели током 2002. године није упитна. Предмет дискусије, на основу прегледа литературе, може бити обим и карактер тих активности. Наиме, устаљени образац промоције демократије је проширен активнијим обликовањем унутрашње

политичке динамике у тренуцима кризе. Тиме су начињене последице по националну безбедност, али и продубљено неповерење између Каракаса и Вашингтона, које ће у наредном периоду додатно ескалирати.

9.2.2.2. Увод у санкције САД: енергетске и спољнополитичке алтернативе услед кризе америчко-венецуеланских односа

Након покушаја државног удара, Венецуела улази у турбуленту етапу континуираног погоршања односа са САД. У годинама након тога долази до преломних догађаја који ће одредити њену будућност, унутрашњу динамику политичког система, али и спољнополитички курс. Један од првих, али и најзначајнијих, је генерални штрајк националне нафтне компаније PDVSA (2002-2003), када је производња нафте опала са преко 3 милиона барела дневно на 400.000 барела. Тиме су државни приходи, умногоме зависни од нафте, значајано умањени, а држава се нашла пред дубоком економском кризом. Руководство компаније је активно учествовало у штрајку сврставши се на страну опозиције (Wiseman & Béland, 2010: 145-147). Према проценама трошкови штрајка су износили преко 7.367 милиона долара, односно 7,59% БДП. Нафтни трошкови се пак гранају према категоријама: губици по основу нафте која није извезена (2,600 милијарди долара), губици продаје на домаћем тржишту (267 милијарди долара) и 841 милијарду долара услед куповине горива по међународним ценама (OAEF, 2003). Без сумње, штрајк 2002-2003. године је дубоко уздрмао економију Венецуеле, парализујући нафтни сектор и подривајући поверење у институционалну стабилност државе. Уследио је низ мера које су имале за циљ да консолидују контролу над нафтним сектором. Једна од кључних била је радикални одговор Чавезовог режима, који је отпустио укупно 18.756 радника нафтне компаније (Provea, 2003: 47), чиме је PDVSA у потпуности стављена под државну контролу, постајући инструмент одржања власти. У прилог томе национална нафтна компаније је у периоду од 2003. до 2008. године потрошила преко 23 милијарде долара нафтих прихода на социјалне програме (Weisbrot et. al., 2009: 9).

Значајније укључивање државе у управљање нафтним сектором је резултовало национализацијом и институционалним реформама. Најпре је члан 12 Устава Венецуеле лежишта свих угљоводоника означио као јавну имовину, која је неотуђива, да би Закон о угљоводоникима, чланом 22, додатно конкретизовао активности истраживања и производње нафте и гаса, која су поверена државним компанијама са већинским уделом у власничком капиталу (Urdaneta, et al., 2011: 679). Тиме је дошло до промене дотадашњих оперативних уговора, који су сматрани неповољним и несувислим са националним интересима, на нови модел заједничких улагања (шп. *empresas mixtas*). Ренте на експлоатацију нафте су повећане са 1-16% на преко 30%, порез на добит је подигнут на 50%, док је пореска наплата спровођена и ретроактивно. Све наведено је представљало оштар заокрет према западним компанијама, навикнутим на експлоатацију и значајно приходавање од венецуеланске нафте, чинећи њихов опстанак све упитнијим. Излазак појединих нафтних корпорација из Венецуеле представљао је један од најјаснијих показатеља дубине институционалних реформи у нафтном сектору, које је иницирала влада Чавеза. На пример, компаније *ExxonMobil* и *ConocoPhillips* одбиле су да прихвате нове услове сарадње, који су предвиђали већинско власништво државне PDVSA и након национализације њихових инвестиција, покренуле судске процесе против Венецуеле

пред Међународним центром за решавање инвестиционих спорова (енг. *International Centre for Settlement of Investment Disputes - ICSID*). Насупрот томе, друге велике корпорације попут *Chevron*, *Total* и *Statoil* пристале су на компромис, али су њихови удели и крајњи приходи били значајно умањени у корист државе. Овај процес је, како истичу аутори, био јасан сигнал Чавезове намере да диверзификује Венецуелу од западног капитала и отвори простор за продубљивање сарадње са другим државама, изван западне сфере утицаја (Wiseman & Béland, 2010: 148-153). Након национализације, Венецуела је почела да додељује концесије и склапа уговоре са кинеским, руским и иранским компанијама. Кина је значајним кредитирањем будуће испоруке нафте одржавала ликвидност Каракаса, док је Иран нудио техничко знање у области нафтне индустрије и економски помагао земљу.

Иако се ова промена тумачи као, пре свега, енергетска реформа, она је имала значајне геополитичке импликације, чиме је енергетска политика постала кључни инструмент у артикулисању антихегемонистичке спољне политике. У изостанку доминантних савезника у окружењу, Венецуела је приморана на сарадњу са географски удаљеним земљама, пре свега Кином, Русијом и Ираном, што је геополитички парадокс. И поред тога успостављене су значајне политичко-економске везе засноване на антиамеричком дискурсу. НР Кина је почетком 21. века спознала значај латиноамеричког простора, те је трговина на тој релацији утростручена. Структура такве размене је умногоме очекивана будући да Кина увози енергенте и руде⁶³, док у извозу доминирају индустријски производи. Управо Венецуела, након погоршања односа са САД, представља оличење поменуте кинеске стратегије. Њеном конкретизацијом евидентно је венецуеланско испоручивање нафте зарад кредита и инвестиција, које су омогућавале опстанак и функционалност нафтне инфраструктуре и до 2016. године премашиле 50 милијарди долара (Gallagher & Myers, 2014). Тиме је Кина тежила енергетској безбедности, док је званични Каракас проналазио један од жељених алтернативних праваца (Jenkins, 2017: 182-190). Сарадња Венецуеле и Кине током периода чавизма може се разумети као процес у којем је Пекинг попунио празан простор настао постепеним дистанцирањем Каракаса од САД. Док је Кина у Латинској Америци у целини тражила приступ природним ресурсима и нова тржишта за своје индустријске производе, у случају Венецуеле фокус је био јасно постављен на енергетски сектор. Мимо овога кинески геополитички интерес је остварен учвршћивањем позиције на западној хемисфери, односно у америчком комшилуку.

Геополитичко приближавање Русије Венецуели део је ширих аспирација Москве да обнови позицију велике силе, након дубоке кризе у којој се нашла завршетком Хладног рата. Природа овог савезништва почива на снажном противљењу америчком империјализму и залагању за обнову мултиполарног света (Rouvinski, 2019). У складу са поменутим циљевима Русија је уложила у енергентски сектор, кроз инвестиције у *PDVSA*, укључивањем руских компанија *Роснефт* и *Газпром* у појасу Оринока, уз присутност инфраструктурних пројеката који су умањивали одсуство САД у венецуеланској економији. Но, један од важнијих модалитета сарадње је војна компонента. Русија је обезбедила Венецуели испоруку савременог

⁶³ Прегледом доступних анализа кинеског увоза у периоду од 2008. до 2012. године, са посебним освртом на категорију енергената (угаљ, нафта, природни гас), доминирају Куба (47%), Костарика (36%) и Венецуела (17%), чиме се потврђује теза о интензивној енергетској сарадњи (Ray & Gallagher, 2016: 140).

наоружања и војне опреме, укључујући тенкове, хеликоптере, борбене авионе ловце Су-30 и системе противваздухопловне одбране. Овим је Каракас модернизовао своју војску интерпретирајући подухват као јачање суверенитета (Dall'Agnol, Zabolotsky, & Mielniczuk, 2019). Руски војни стручњаци били су ангажовани у обуци венецуеланских снага, чиме се штитила земља, енергетска инфраструктура и јачао утицај у региону али истовремено и враћао имиџ руској војсци пројекцијом моћи преко Атлантика. Надасве односи двеју земаља обележени су интензивним дипломатским активностима, попут посета високих званичника. Током једног од сусрета са Чавезом, 2008. године, тадашњи председник Руске Федерације Дмитриј Медведев обишао је руске ратне бродове у венецуеланској луци Ла Гваира (Reuters, 2008). Вишеструко стратешко савезништво са једном од сталних чланица СБ УН је било одговор на растући утицај и притисак САД.

У иранско-венецуеланској сарадњи доминира политичко-идеолошка и економска димензија. Наиме, режими Чавеза и Ахмадинежада⁶⁴ уједињени су у антизападном дискурсу, истичући суверено право држава да самостално одлучују о политичким и економским путевима, што је видљиво и кроз активност у УН, где две државе наступају заједнички у дебатама о спољним притисцима и санкцијама. Унутар ОПЕК-а, ова сарадња је добила значајан аспект, обе државе су, као значајни произвођачи, заступале линију очувања високих цена нафте, ограничавања производње и јачања утицаја картела у глобалној енергетској политици (Brun, 2010: 35). Исто тако, у Покрету несврстаних, који је и за Венецуелу и за Иран био важан форум, истицале су борбу за мултиполарни светски поредак и право глобалног југа, а од такве реторике се не одступа ни почетком 21. века. Поред тога, Венецуела је једна од ретких држава која подржава развијање нуклеарног програма Ирана (Goforth, 2012: 31). На пољу економије државе су потписале мноштво споразума у различитим делатностима. На пример, мимо енергетике, 2006. је издвојено преко 400 милиона долара за изградњу десет хиљада кућа, отворена фабрика аутомобила и трактора, а 2008. године формиран посебан развојни фонд. У најзначајнијој делатности Иран се укључује у истраживање појаса Оринока, нуди техничко знање и помаже у процесу транспорта нафте (Goforth, 2012: 38). Елем, аутори овај однос перципирају као опортунистички, а не стратешки, јер Иран нема капацитет, ни војни ни економски, да значајно подржи латиноамеричке државе (Gundogan, 2012: 45). Без обзира на то САД су усмерене ка контроли и истискивању актера са западне хемисфере, мимо изолације и агресивне реторике.

Приликом анализе алтернативних неамеричких економско-политичких сарадњи неизоставно је поменути ALBA (*Боливарска алијанса за народе наше Америке*, шп. *Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América*), као значајан регионални савез са почетка 21. века. Покренули су га Чавез (Венецуела) и Кастро (Куба), док су чланице и Антигва и Барбуда, Боливија, Доминика, Еквадор, Хондурас, Никарагва и Свети Винсент и Гренадини. ALBA функционише путем механизма и инструмената који могу заобићи неповољне националне владе, а утицај остварује на више нивоа и прожима готово све димензије друштва, од обезбеђивања нафте под повлашћеним условима, успостављања финансијских институција, до социјалних програма. Рецимо, бавећи се прецизним подацима, снабдевање нафтом држава чланица из

⁶⁴ Конзервативац Махмуд Ахмадинежад је постао председник Ирана 2005. године. На позицији шефа државе је био до 2013. године, као усталом и венецуелански лидер Уго Чавез, са којим је делио антиамеричку реторику.

Венецуеле се повећало са 59.000 барела дневно (2007) на преко 160.000 барела (2009), док је у регион, током истоветног временског периода, уложено 24,5 милијарди долара у енергетску инфраструктуру, чиме је створено преко 60.000 радних места. Такође, овај модалитет трговине остварује бројне уштеде, функционише попут фондова ЕУ, те средства прерасподељује путем регионалних иницијатива за развој, од чега је преко 15 милиона људи имало користи (Muhr, 2010: 616-619; Riggirozzi & Tussie, 2021). Вашингтон овај савез види као изазов и претњу интересима у региону, сматрајући круцијалне лидере ауторитарним левичарима. Услед директне конфронтације са АЛБА, САД су јачале везе са другим регионалним организацијама и успостављале билатералне споразуме о слободној трговини са Чилеом, Колумбијом, Перуом, креирајући својеврсну противтежу. Но, неопходно је да Вашингтон поново усмери пажњу на целокупну Латинску Америку, као „занемарено задње двориште“, и да одговори на реалне социоекономске изазове, који су били основа за јачање антиамеричких режима у региону. Поред тога, дугорочна стратегија мора узети у обзир улогу великих сила као што су Русија и Кина, које пружају политичку, војну и економску подршку. САД би уместо конфронтације требало да користе инструменте економске међузависности и меке моћи као полуге за ублажавање њихове подршке, док је отворени сукоб излишан и свакако носи ризике глобалне ескалације.

Без обзира на тежњу ка проналажењу алтернатива САД и даље представљају највећег економског партнера Венецуеле, те највише нафте заврши управо на америчком тржишту (Larper, 2006: 30). Међутим, сама тенденција ограничавања тог обима се тумачи као претња и процес до кога долази услед поступне кризе у америчко-венецуеланским односима. Наиме, од 2005. године Стејт департмент је у извештајима редовно укључивао Венецуелу као земљу која не сарађује са напорима САД у борби против тероризма. Ово је био формални разлог⁶⁵ увођења првих ограничења Венецуели, у набавци оружја и војне опреме од САД, у складу са чланом 40А Закона о контроли извоза оружја (Congress, 2019). Потпарол Стејт департмента је као разлоге овакве одлуке навео блиске обавештајне везе са Ираном и Кубом, сарадњу са колумбијским герилским групама и важну транзитну позицију која се злоупотребљава (Boese, 2006). Ове мере су представљале први званични корак САД ка употреби санкција као механизма притиска на Венецуелу. Током 2008. године појавио се предлог резолуције под називом *H. Res. 1049 – Calling for the Bolivarian Republic of Venezuela to be designated a state sponsor of terrorism*, која је претила да Венецуелу окарактерише као терористичку претњу због подршке међународним терористичким организацијама, посебно *FARC (Revolutionary Armed Forces of Colombia)* и *ELN (National Liberation Army)*, (Mack, 2008). Међутим остала је на нивоу предложене мере и није прошла кроз даље законодавне процедуре, које би потенцијално Венецуелу означиле као државу спонзора тероризма. На основу свега наведеног може се закључити колико је Вашингтон озбиљно почео да посматра Венецуелу, као претњу сопственим интересима у Латинској Америци. Међутим, ту није био крај, већ напротив, криза је добијала све комплексније димензије. Током 2006. године председник Уго Чавез протерао је амбасадора САД Вилијама Браунфилда, истовремено све више развијајући стратегију пренебрегавања америчке зависности у

⁶⁵ Међутим, суштински разлог био је дубље (гео)политичке природе. Под вођством Уга Чавеза, Венецуела је све јаче и интензивније наступала као отворени противник америчке хегемоније у Латинској Америци.

економији. Две године касније, дошло је до нове дипломатске кризе када су Венецуела и Боливија протерале америчке амбасадоре због оптужби за мешање у унутрашњу политику, на шта је Вашингтон узвратио реципрочним мерама. Коначно, 2010. године, односи су додатно деградирани након што је Вашингтон одбио да акредитује венецуеланског амбасадора, а Каракас узвратио одбијањем америчког представника. Овим потезима званичне дипломатске везе пале су на најнижи ниво од њиховог успостављања. Након дипломатских конфликта и све жешћег антиамеричког дискурса Чавеза, САД су постепено прелазиле са политичких превирања и симболичних дипломатских мера на структурније облике притиска, укључујући оштре свеобухватне санкције (Romero & Corrales, 2010: 238).

9.2.2.3. Почети санкција и Венецуела као претња националној безбедности САД

Након смрти Чавеза 2013. године за председника је изабран Николас Мадуро, који је наследио државу у изузетно лошем економском стању, са високом инфлацијом, праћеном несташицом егзистенцијалних добара и електричне енергије. Ограничен приступ ресурсима и пад животног стандарда директно су утицали на пораст криминалитета и ширење илегалних активности, док је социјално незадовољство изазвало повећану мобилизацију опозиционих структура. Ова економска и друштвена криза стварала је основу за ескалацију политичких тензија, до којих је дошло 2014. године са великим студентским протестима (Robertson, 2014). Извор незадовољства били су независни универзитети, којима не управља централна Влада, и припадници средње класе чији је животни стандард погоршан актуелним околностима у земљи (Lugo-Ocando et. al., 2015: 2785; Ito Cerón, 2014). Грађанска непослушност, која је обележила прву половину 2014. године, мотивисана је економском кризом и недостатком поверења у либералне институције (Levi & Stoker, 2000: 475). Имајући у виду владину контролу државних медија, протестна мобилизација одвијала се успешно путем дигиталних платформи, поред чињенице да у том моменту тек 40% становништва Венецуеле има приступ интернету (Lugo-Ocando & Romero, 2003). Убиство студента, које је снимљено и објављено на Јутјубу, је подстакло народ Венецуеле на једно од најмасовнијих окупљања у савременој историји земље. Наиме, према неких проценама тада се на улици нашло преко 800.000 људи, који су наишли на оштре репресивне мере режима (Uzcategui, 2014: 153).

Демонстрације у Венецуели 2014. године изазвале су непосредну реакцију САД, која се може посматрати на два међусобно повезана нивоа, политичком и законодавном. У политичком смислу Вашингтон је осудио репресију над демонстрантима, позвао на поштовање људских права и слободу изражавања. Реч је о наративу којим се САД легитимишу као заштитиник демократских постулата у региону, тиме правдајући свој ангажман пред међународном заједницом, док на унутрашњем плану таква реторика иницира подршку Конгреса и јавности за предузимање оштријих мера против „недемократских” режима. Тиме је обезбеђен легитимитет за увођење санкција и политички притисак на власт Николаса Мадуре, што је усклађено са широм америчком стратегијом у Латинској Америци. Јасна импликација тог процеса је законодавна реакција Конгреса САД кроз усвајање Закона о заштити људских права и цивилног друштва у Венецуели (енг. *Venezuela Defense of Human Rights and Civil Society Act*), који је представљао приближавање свеобухватним економским санкцијама.

След догађаја резултирао је, 8. марта 2015. године, усвајањем извршне наредбе 13692 (енг. *Executive Order 13692*) од стране председника САД Барака Обама, на основу уставних и законских овлашћења⁶⁶. Њоме је Венецуела проглашена *ванредном и необичном претњом по националну безбедност и спољну политику САД*. Разлози оваквог третмана су, како се наводи у документу, ерозија људских права у Венецуели, прогон политичких противника, ограничавање слободе штампе и медија, репресија према антивладиним демонстрантима и обим јавне корупције (Executive Office of the President, 2015). Извршна уредба институционализује сет појединачних санкција, које су САД до тада усмериле против Венецуеле, дефинишући механизме деловања. У члану 1, уредба предвиђа замрзавање све имовине и интереса, који припадају појединцима и ентитетима који подривају демократске процесе, спроводе насиље, крше људска права, врше цензуру или се баве јавном корупцијом. Ове мере усмерене су првенствено на чланове политичке и војне елите у Венецуели, укључујући садашње и бивше званичнике, лидере институција, као и лица из сектора безбедности, одговорна за репресивну политику режима. Санкције се проширују и на њихове сараднике, ентитете под њиховом контролом и посреднике који обезбеђују финансијску, материјалну или технолошку подршку таквим активностима, чиме се гради широка мрежа одговорности (Executive Office of the President, 2015).

Члан 2 уводи забрану уласка у САД за санкционисане појединце, изузев у случајевима посебне међународне обавезе или америчког националног интереса. Уредба такође забрањује донације, размену добара и услуга, као и било какве трансакције усмерене на заобилажење мера (чланови 3–5). Посебна дефиниција појмова (члан 6) елиминише могућност правних празнина у примени. Члан 7 прописује да се санкције могу уводити без претходног обавештавања санкционисаних, јер би могућност брзог трансфера капитала угрозила ефикасност мера. Даље, уредба делегира значајна овлашћења Министарству финансија и Стејт департменту (чланови 8–11), укључујући право доношења прописа, извештавања Конгреса и укидања мера када престану услови за њихову примену. Систематизованим приступом и јасном институционалном поделом надлежности, ова уредба не само да је продубила санкциони дијапазон према Венецуели и постала преломна тачка у америчком притиску на Мадуров режим, већ је поставила и модел за будућу употребу санкција, као једног од најзначајнијих инструмената америчке спољнополитичке и безбедносне стратегије (Executive Office of the President, 2015). Кроз пар месеци Стејт департмент објављује прву листу санкционисаних лица, која временом бива проширена, чиме је политика санкција прерасла из симболичне у систематску и редовно ажурирану меру америчке спољне политике према Венецуели.

⁶⁶ Уредба је усаглашена са следећом нормативом: Закон о међународним економским овлашћењима у ванредним ситуацијама, Закон о националним ванредним ситуацијама, Закон о одбрани људских права и цивилног друштва, Закон о имиграцији и држављанству (Executive Office of the President, 2015).

9.2.2.4. Заоштравање санкција и економска изолација Венецуеле

Доласком Доналда Трампа на место председника САД, 2017. године, уследило је значајно заоштравање америчке политике према Венецуели, пре свега у домену економских санкција. За разлику од претходне администрације, која је санкције усмеравала углавном на појединце из највиших државних и безбедносних структура, Трампова администрација проширује репертоар мера и први пут уводи секторске санкције које погађају кључне изворе државних прихода, пре свега нафтну компанију *PDVSA*, уједно и финансијски систем земље. Овим приступом Вашингтон је настојао да повећа притисак на режим Мадуре, услед чега су се венецуеланско друштво и економија нашли у дубокој кризи. Извршне уредбе, почев од 2017. године, су представљале правну основу на којој је почивао амерички економски третман према Венецуели.

Прва у низу уредби потписана је 24. августа 2017. године, евидентирана под бројем 13808 и називом Увођење додатних санкција због ситуације у Венецуели (енг. *Imposing Additional Sanctions With Respect to the Situation in Venezuela*). У преамбули се прецизира да овај документ почива на Закону о међународним економским овлашћењима у ванредним ситуацијама (енг. *International Emergency Economic Powers Act – IEEPA*) и Закону о националним ванредним ситуацијама (енг. *National Emergencies Act – NEA*), те уређује могућност делегирања председничких овлашћења извршним агенцијама. Првом целином дефинисане су кључне забране и то:

- Забрана новог дуга *PDVSA* са роком доспећа дужим од 90 дана;
- Забрана новог дуга Влади Венецуеле са роком доспећа дужим од 30 дана;
- Забрана куповине обвезница Венецуеле, издате пре ступања на снагу уредбе;
- Забрана исплате дивиденди и других профита који би ишли Влади Венецуели, од ентитета које држава контролише (Executive Office of the President, 2017).

Суштински ова уредба представља значајно заоштравање постојећих мера, најпре у самом фокусу, који се са појединца премешта ка ширем финансијском систему државе. Тиме је умногоме отежан приступ тржишту капитала и трговини хартијама од вредности, што је утицало на ликвидност Венецуеле.

Наредна уредба 13827, под називом Предузимање додатних корака за решавање ситуације у Венецуели (енг. *Taking Additional Steps to Address the Situation in Venezuela*), од 19. марта 2018. године, представља реакцију на дигиталну валуту *Petro*, коју је увела Влада Венецуеле, са циљем заобилажења санкција које су погађале нафтни и финансијски сектор државе. Наиме уредбом се америчким грађанима, компанијама и субјектима забрањује сваки вид трансакција са овом дигиталном валутом (Executive Office of the President, 2018). Иако венецуеланска дигитална валута *Petro* није успела да заживи на међународном тржишту и постане релевантно средство плаћања, сама уредба је имала јак симболички и практичан значај. Она је показала експедитивну реакцију Вашингтона на иновативне покушаје заобилажења санкција и сигнализирала одлучност председника Трампа да истраје у блокади свих алтернативних механизма, који би регенерисали венецуелански финансијски сектор и опоравили економију државе. У пракси, уредба је додатно изоловала Венецуелу од глобалних финансијских токова и ојачала економски притисак на државну нафтну индустрију.

На наредну извршну уредбу се није дуго чекало, 13835 - Забрана одређених додатних трансакција у вези са Венецуелом (енг. *Prohibiting Certain Additional Transactions With Respect to Venezuela*) је усвојена већ 21. маја 2018. Њоме се наставља континуитет заостравања санкционих мера. Конкретно, забрањена је куповина дуга Венецуеле, укључујући потраживања, као и учешће у дуговима, који су после ступања уредбе стављени као залог. Такође, уредба ограничава могућност Владе Венецуеле да продаје, уступа или користи као залог акције у компанијама у којима има већинско власништво (Executive Office of the President, 2018). Последња, у овом низу значајних извршних уредби 13884 Блокирање имовине Владе Венецуеле, (енг. *Blocking Property of the Government of Venezuela*) донета је 5. августа 2019. године. Овај извршни документ налаже блокирање све имовине коју Влада Венецуеле поседује, или ће доћи под њихову контролу, у САД. Блокада имовине се односи и на сва лица која су материјално подржавала или била повезана са Мадуровим режимом. Такође, према тим лицима прописује се забрана финансијских трансакција, робне размене, пружања услуга и уласка у САД. Изузетак од поменутих мера представља хуманитарна помоћ (Executive Office of the President, 2019). Уредба је заиста сматрана најстрожијом до тада, јер је обухватила не само државу као целину већ и појединце блиске режиму, као и све облике имовине под њиховом контролом.

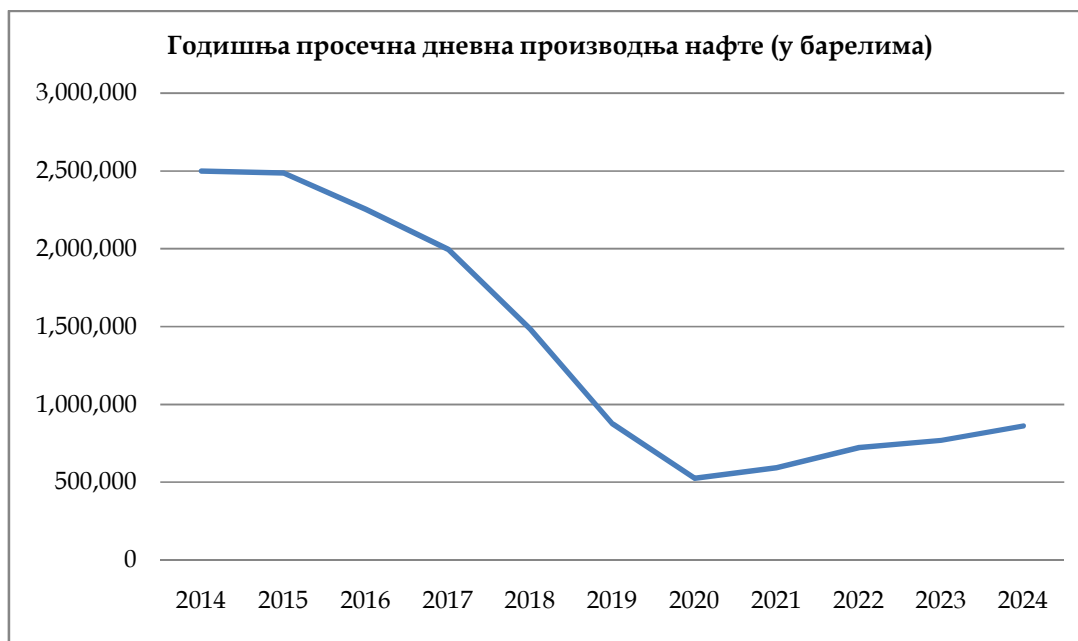
Представљене једностране санкције, које је увела Трампова администрација, су јасно кршење међународно правних норми садржаних у Повељи Организације америчких држава (шп. *Organisation des États Américains*, енгл. *Organization of American States* - OAS). Посебно су релевантни чланови 19. и 20. Поглавља IV, који недвосмислено забрањују сваку форму мешања у унутрашње или спољне послове друге државе, као и употребу економских или политичких принудних мера ради потчињавања суверене воље једне нације. У случају Венецуеле, санкције нису биле усмерене само на економску изолацију већ су пратиле јавне изјаве и акције високих америчких званичника који су отворено истицали циљ рушења владе Николаса Мадуре (Organization of American States, 1993).

Економске санкције установљене уредбама представљају најзначајнији и најконзистентнији инструмент испољавања америчке моћи према Венецуели у постхладноратовској ери. Том приликом продуктивне безбедносне последице се целовито могу сагледавати анализом енергетске, економске, социјалне и политичке димензије. Најпре су санкције из 2017. године значајно утицале на производњу нафте у Венецуели, те је у наредној години губитак био преко 6 милијарди долара. Услед ових економских крахова појачано је илегално вађење злата, које је одржавало и делимично финансијски опорављало државне структуре (Boersner, 2020: 546). Имајући у виду високу зависност земље од нафтних прихода, увоз хране и лекова је значајно опао⁶⁷, а дотадашњу инфлацију заменила хиперинфлација, која је износила између 750 и 1350% на годишњем нивоу. Контекст ових мера био је талас масовних протеста у Венецуели 2017. године, у којима је за четири месеца погинуло више од 120 људи. Разлог демонстрација била је одлука Мадуре и његових савезника да путем спорног референдума покрену процес измене устава (VOA, 2017). Касније санкције, из 2019. године, су додатно угрозиле енергетски и финансијски сектор државе. Дошло је до изразитог пада производње нафте. Приказана вредност на оси указује на стабилност производње нафте до 2015. године. Истине ради, прва тачка

⁶⁷ 2018. године увоз хране је износио око 2.5 милијарде долара што је готово 5 пута мање у односу на 2013. годину (Weisbrot & Sachs, 2019: 4).

пада из 2016. се поклапа са кризом на нафтном тржишту и падом цене, док су за наставак умањења производње нафте у Венецуели директно одговорне америчке санкције (Rodriguez, 2024). До назначајнијег пада долази управо између 2017. и 2019. године, када су ступиле на снагу извршне уредбе које су директно погађале нафтни сектор, док наког тога стиже благи опоравак производње, који прати истоветна релаксација у билатералним односима (видети дијаграм број 5). Апропо овој теми, САД су током 2018. године увозиле 35,6% венецуеланске нафте, готово 600.000 барела дневно, да би почетком наредне године та вредност била једнака нули у одређеном моменту. Анализом наведеног стања предвиђено је да приходи од нафте те године опадну за енормних 67% (Weisbrot & Sachs, 2019: 1-3). Ограничен приступ дизел гориву, неопходном за рад резервних термоелектрана, је довео и до рестрикција и нестанка струје, угрожавајући болнице, саобраћај, телекомуникације и директно безбедност грађана.

Дијаграм бр. 5 – Годишња просечна дневна производња нафте у Венецуели (2014–2024)

Извор: Аутор (према: Ycharts, 2024).

Јасно је да санкције нису ограничене само на сферу политике и економије, већ су се и те како рефлектовале на свакодневни живот становништва. Морталитет (2017-2018) је повећан за 31%, услед изостанка лекова, медицинских и општих услова. На пример, 80.000 људи са ХИВ-ом није примило терапију, 16.000 људи је остало без потребне дијализе, 16.000 оболелих од карцинома без адекватног третмана, док је 4 милиона људи са дијабетесом и срчаним проблемима остало без инсулина и терапије (Weisbrot & Sachs, 2019: 4). Поред хуманитарне кризе и пада животног стандарда значајну социјалну последицу представља мигрантска криза, егзодус највећи у региону Латинске Америке. Према подацима Високог комесаријата Уједињених нација за избеглице (енг. *United Nations High Commissioner for Refugees - UNHCR*), из 2024. године, широм света је било 7,9 милиона венецуеланских избеглица и миграната, од тога 85% у оквиру континента и на Карибима. Већина њих се суочава са потешкоћама у обезбеђивању основних средстава за живот, пружању услуга здравствене заштите и запошљавању, упркос напорима земаља домаћина (UNHCR, 2024). Поред суседних земаља, Колумбије, Перуа, Еквадора и

Бразила, значајну дестинацију представљају САД. Процењује се да их у земљи, чије су санкције суштински разлог иселавања, има око 770.000 (Migration Policy Institute, 2025).

9.2.2.5. Америчка подршка Гваиду: стратегија за промену режима у Венецуели

Санкције САД према Венецуели довеле су до значајне међународне изолације земље, ограничавајући њен приступ глобалним финансијским тржиштима и инвестицијама, пад ликвидности, хиперинфлацију и урушавање нафтног сектора. Ова економска и политичка изолација онемогућила је режиму Мадуре да одржава нормално функционисање јавних институција, те је девалвирано поверење у делу јавности. Као последица тога, влада је принуђена да смањује финансирање социјалних програма, што је додатно интензивирало економску и хуманитарну кризу. Елем, сагледавањем свега наведеног евидентно је да је смањење моћи Мадуре, као примарни циљ ових санкција, умногоме остварен рефлектовањем једног процеса на настајање низа других последица. Штавише, бојазан од ширења америчких санкција, или њиховог потенцијалног међународног карактера, је уносила дозу несигурности иницирајући догађаје попут слања режимске делегације на Барбадос, ради обнове дијалога са опозицијом (Rendon & Price, 2019: 4-6). Такво стање у држави је ојачало опозицију, чинећи је релевантнијим актером у политичком животу, чија подршка је расла. Поделе у војсци су додатно дестабилизовале режим, отварајући простор за превратничке тежње из тих редова и смањујући могућност владе да спроводи ефективну власт. Имајући све наведено у виду, циљ поднаслови је да укаже на карактер политичке подршке САД опозицији у покушају насилне смене власти у Венецуели.

Изборни процес у Венецуели одржан је 20. маја 2018. године, када је Николас Мадуро добио други председнички мандат, убедљивом победом са преко 6 милиона гласова (Organization of American States, 2018). Међутим, избори су умногоме сматрани нелегитимним, од стране опозиције и великог дела међународне јавности, у којој предњачи САД. Разлози за то су изузетно ниска излазност од свега 46%, услед бојкота највећих опозиционих партија, или Мадурових противкандидата који су били у егзилу или затвору, промене термина одржавања избора и манипулације са условима расписивања, све до ограничавања грађанских и политичких слобода и систематске репресије. Након тога 5. јануара 2019. године Народна скупштина, једина грана власти која је под контролом опозиције, изабрала је новог председника Хуана Гваиду (шп. *Juan Gerardo Guaidó Márquez*), испоставиће се, важног појединца у будућности. Будући да је скупштином руководио члан опозиције, Мадуро је председничку заклетву положио пред Врховним судом, што је представљало споран моменат противан члану 231 Устава. Опозиција је ово сматрала узурпацијом власти и није признала председнички мандат и легитимитет Мадуре, већ према уставним овлашћењима за привременог председника прогласила Гваиду, као другог у реду и носиоца законодавне власти. Међутим, он је до тренутка избијања у први план био релативно непознат и у самим венецуеланским опозиционим круговима, а нарочито на међународној сцени. Као тридесетпетогодишњи инжењер и адвокат, члан партије *Voluntad Popular*, није имао велику политичку тежину све до тог јануара 2019. године. Поред његове недвосмислене тежње да се наметне и приближи грађанима, путем јавних обраћања и митинга, важну појединост представља међународно признање које је добио, пре свега од САД и њених високих званичника, али и од ЕУ и већег дела континента (Boersner, 2020: 541-543). Тиме је отпочета председничка

криза у овој држави на северу Латинске Америке. Мадуро против Гваиди, контрола над институцијама и војском наспрам дипломатске и међународне подршке, односно савезништво са Кубом, Русијом, Кином или подршка САД, ЕУ и региона на другој страни.

У оквиру 74. заседања Генералне Скупштине УН, председник САД Доналд Трамп, се у веома директном обраћању осврнуо на дешавања у Венецуели. Истакао је да има преко 15.000 политичких затвореника, неколико хиљада убистава, по десет сати се чека у реду за храну, док се диктатор Мадуро крије од свог народа. Трамп је говорио о 55 земаља које признају председника Гваиду и великој хуманитарној помоћи која чека да буде испоручена народу Венецуеле. Надасве уследила је и идеолошка критика социјализма, који је окарактерисан као рушилац нација и друштва, који служи само јачању моћи владајуће класе. Финално, реченица *Пажљиво пратимо ситуацију у Венецуели и чекамо дан када ће демократија бити обновљена, када ће Венецуела бити слободна, и када ће слобода тријумфовати широм ове хемисфере* (Trump, 2019), је потврда да САД гледају на Венецуелу кроз призму стратешког интереса и да ће се одлучно борити против режима Мадуре. Вашингтон је у овој председничкој кризи видео јединствену прилику за остваривање политичког циља, смену режима. САД су одржавале комуникацију са деловима венецуеланске војске, позивајући их да откажу лојалност Мадуроу. Генерал команде ваздухопловних снага је међу првима признао Гваиду, који је припадницима војске обећавао повлашћен правни третман или амнестију, уколико подрже промену власти (Cohen, Spetalnick & Rampton, 2019). Стејт Департмент је именовао посебног изасланика за Венецуелу, искусног и контроверзног Елиота Абрамса, укљученог у прикривање злочина проамеричких војних режима у Ел Салвадору и Гватемали неколико деценија раније (Kovalik, 2019). Његов задатак је била координација активности, подршка опозицији и Гваиду, јавна дипломатија са оштром реториком али и надзор над строгим санкцијама уведеним нафтном сектору Венецуеле. Реч је о својеврсном преседану у међународној политици, будући да су америчке мере економског утицаја коришћене као инструмент усмерен ка унутрашњим променама у држави. Наиме, циљ таквог приступа је стварање економског притиска, који ће произвести грађанско незадовољство. На тај начин, промена власти требало је да изгледа као природни ток унутрашње социоекономске кризе, док би САД формално задржале улогу спољног посматрача и заговорника демократских постулата, уз минимизирање или прикривање директног превратничког деловања. На конто ове идеје издигла се максима америчких званичника, у којој је садржана читава суштина економских санкција према Венецуели. „Нема хране. Нема лекова. Нема ни струје... На реду је – нема Мадуро“ (Трапара, 2021: 158; Kovalik 2019).

На унутрашњем плану Гваидо је током 2019. године имао подршку мале групе војника и учестало организовао демонстрације, али све то без конкретних резултата и успеха. Такође, Гваидо је именовао амбасадоре, у државама које су га признале за председника, те путовао регионом упркос забрани Врховног суда, али уз пратњу и директну заштиту представника САД и ЕУ (Boersner, 2020: 544). Без сумње подршка Мадуроу је опадала, али је он опстајао на власти захваљујући репресивном апарату, чије је језгро остало на његовој страни. Према доступним подацима, од 2002. до 2019. године, у венецуеланским демонстрацијама је убијено 273 особа⁶⁸, најмање 50 у

⁶⁸ Распоред жртава према регионима Венецуеле доступан је на: <https://foropenal.com/victim-as-de-la-represion/> Приступљено: 11.09.2025.

последњој години, уз преко 2200 ухапшених (Foro Penal, 2022). Последице председничке кризе су се рефлектовале и на регион, који је све више прелазио на страну Гваида, због америчких притисака и венецуеланских миграната, који се повезују са повећаном стопом криминала и економским обавезама (Boersner, 2020: 553). Поред тога опозиција је постепено губила јединство, што је формалноправно кулминирало освајањем скупштинске већине партије Николаса Мадуре *Partido Socialista Unido de Venezuela*, на изборима 2020. године. Тиме је Гваидо изгубио срж легитимитета, на који се до тог момента позивао, опозиција се додатно фрагментисала, а САД су декларативно наставиле да признају Гваида као привременог председника (Rosales & Jiménez, 2021: 462). Подршка Вашингтона се поступно смањивала и свела на про форме дипломатско признавање, док је стање на терену показивало да Мадуро и даље контролише институције и кључне државне ресурсе. Напоследку, до краја 2022. године осујећене су превратничке тежње у Венецуели, поред обиља међународне подршке, и симболички је окончана председничка криза.

9.2.2.6. Војно присуство САД у Карипском региону и интервенционистичке претње Венецуели

Трамп је доласком на власт (2017) исказао интересовање за питање Венецуеле која је, уз Иран и Северну Кореју, представљена као спољнополитички приоритет, што је добило своју потпору извршним уредбама, као инструментима економског притиска. Међутим, поред интензивирања санкција, које нису давале жељене резултате, Трамп је разматрао могућност војне интервенције у Венецуели (Camilleri, 2018: 194). Иако се укључивање војне моћи сматрало мало вероватним, постојао је историјски преседан, не тако давних, америчких војних интервенција у региону, случајеви инвазије на Гренаду 1983. и интервенције у Панами 1989. године, који је уносио бојазан од понављања таквог сценарија (McPherson, 2016). Према томе, иако се Трампова реторика често тумачила као политички притисак, без реалне намере за интервенцију, таква могућност није могла бити у потпуности одбачена у аналитичким круговима, те је стога потребно целовито је сагледавати. Камилери сматра да је хипотетичка војна интервенција скупа и штетна по америчке интересе у Латинској Америци. Инвазија би готово извесно произвела снажан антиамерички одјек, ојачала перцепцију о интервенционистичкој природи и подстакла нови талас левичарског покрета у региону, што би се косило са дугорочним стратешким интересима САД. Дакле, иако Венецуела представља антипод америчкој визији света, битно је апострофирати да објективно не може угрозити њену националну безбедност, те би следствено томе изостала спремност војног естаблишмента за несувислом интервенцијом, без обзира на разматрања Трампових саветника, Џона Болтона и Мајка Помпеа, о употреби војне силе (Camilleri, 2018: 196). Кинтана такође војно укључивање сматра непотребним, указујући да би војна акција увећала постојеће хуманитарне и економске последице, додатно оптерећујући не само Венецуели већ и регион (Quintana, 2019: 7).

Елис пак иде корак даље указујући на след догађаја након интервенције, односно на потребу за обновом земље, као дуготрајног и скупог процеса, који подразумева присуство САД, попут оног на Блиском истока, само овај пут на западној хемисфери, те том алгоритамском експликацијом одбацује војну акцију. Стога исти аутор сматра да је адекватнија стратегија САД сарадња на међународном, нарочито регионалном нивоу, ради размене обавештајних и других података и контроле ситуације у Венецуели (Elis, 2017: 30). Најближи сарадник САД, са којим се континуирано остварује кооперација, је Колумбија, конфронтирани сусед Венецуеле. У неколико наврата међу овим земљама су затворане границе и прекидани дипломатски односи, уз обостране оптужбе. Наиме, у Каракасу су сматрали да Колумбија и САД заједнички креирају стратегију за смену режима, док су из Боготе долазиле индиције о венецуеланској подршци или пружању уточишта припадницима ФАРК (шп. *Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia*, срп. *Революционарне оружане снаге Колумбије*) и ЕЛН (шп. *Ejército de Liberación Nacional*, срп. *Национална ослободилачка војска*), герилским левичарским покретима (Gill & Brown, 2020). Бразил, јужни сусед, је под Болсонаром постао значајан савезник САД у дипломатским притисцима против Мадуре (Saraiva, 2020). Штавише, са истом сврхом основана је 2017. године Лима Група (шп. *Grupo de Lima*) регионални политички блок са циљем обнове демократских институција у Венецуели, услед неефикасности Организације америчких држава. Ову коалицију земаља чиниле су Аргентина, Бразил, Канада, Чиле, Колумбија, Коста Рика, Гватемала, Хондурас, Мексико, Панама, Парагвај и Перу. Иако САД нису формални члан, Вашингтон је снажно подржавао активности групе. Суштински, стварање коалиција земаља, ради решавања политичке кризе захтева деидеологизацију, што није случај са Лима Групом. Она је стекла епитет окупљања десничарских влада Латинске Америке и недвосмисленог савезника опозиционих снага, што значајно сужава њен преговарачки капацитет. Надасве организација је под притиском Трампове администрације за радикализацијом, чиме се смањује регионална управљачка аутономија и додатно доводи у питање делотворност Лима Групе (Chaves García, 2020: 189-191; Legler, 2011; Barros, & Gonçalves, 2021).

Суочавање мале државе са ма каквом војном претњом најмоћније силе света представља изузетно тежак изазов. У конкретном случају бојазан није нерационалан или неоснован, имајући у виду распоред америчких војних снага у региону. Наиме, Јужна команда САД (енг. *United States Southern Command – SOUTHCOM*) представља једну од борбених команди америчке војске, задужену за одржавање хегемоније у Латинској Америци и на Карибима (Vidal, & Wietchikoski, 2022). Током Трамповог мандата, када је претња војном силом била најчесталија, Конгресу је поднет извештај Јужне команде, према коме је Венецуела оцењена као извор нестабилности у региону. Документ, поред миграција, криминалних мрежа и сарадње са герилским покретима, наглашава безбедносну и политичку повезаност режима Мадуре са превасходно Русијом и Кубом. Међутим нема најаве директне интервенције, већ је реч о пружању подршке савезницима и редовној приправности (Faller, 2019). Што се тиче конкретних војних активности Јужне команде, а у (не)посредној вези са Венецуелом, треба истаћи следеће:

- повећано поморско и ваздушно патролирање у јужним Карибима – интензивније ротације разарача и патролних бродова ради контроле протока робе и оружја ка Венецуели;
- присуство напредне оперативне локације (енг. *Forward Operating Locations – FOL*) на Курасаоу и Аруби, острвским територијама Холандских Антила тик уз венецуеланску обалу и Јединствене тактичке групе Браво (енг. *Joint Task Force-Bravo*), у Хондурасу, одржава видљиво војно присуство у региону, служи као центар за обуку и логистичку подршку и омогућава оперативну флексибилност снага према потребама⁶⁹;
- активност обавештајних, извиђачких и надзорних система и средстава (енг. *Intelligence, Surveillance, Reconnaissance – ISR*) војска користи за прикупљање обавештајних информација о војним и цивилним активностима Венецуеле и њених савезника⁷⁰;
- војне вежбе са Бразилом, Хондурасом и Колумбијом током 2019. године⁷¹ делују као инструмент притиска (Faller, 2019: 2-20), указујући на војне капацитете САД за пројекцију силе.

Наредна, 2020. година, је готово у потпуности одбацила могућност војне интервенције у Венецуели. За то је, поред унутардржавних идеолошких превирања, умногоме заслужна глобална епидемија корона вируса, озбиљно погодивши САД и представљајући значајно безбедносно питање које је изменило приоритете (Трапара, 2021: 160-161). Но, тиме криза у Венецуели није окончана, држава се такође суочавала са епидемијом, али и значајним друштвено-економским проблемима. Симболичну прекретницу представља и губитак статуса државе са најјефтинијим горивом, будући да је тај извор прихода виђен као потребан за економску стабилизацију земље (Silva and Long, 2020). Иако је режим Мадуре показивао слабости, опозиција ни на који начин није уверавала грађане да може прагматичније руководити земљом, услед чега је постојећи *status quo* очуван.

Доласком Бајденове администрације на власт, 2021. године, односи САД и Венецуеле постају још растерећенији. Но, умеренији политички стил не треба да завара, будући да амерички став према Венецуели и режиму Мадуре остаје непромењен. Али у пракси је дошло до ублажавања санкција појединих сектора и хуманитарне помоћи (Seelke, et al., 2021). Најдикретнија потврда таквог приступа је одлука председника Бајдена, од 8. марта 2021., дакле убрзо након инаугурације и ступања на дужност, да венецуеланским емигрантима у САД додели привремени заштићени статус (енг. *Temporary Protected Status – TPS*), у трајању од 18 месеци (U.S. Department of Homeland Security, 2025). Тешко је очекивати да овакво растерећење представља трајни заокрет, смисленије је тумачити га као затишје пред нову буру - кризу, будући да питање Венецуеле и даље није решено нити закључено у оквиру америчке спољне политике.

⁶⁹ Детаљније о напредним оперативним локацијама на: <https://www.afsouth.af.mil/About-Us/Fact-Sheets/Display/Article/319233/curacaoaruba-forward-operating-locations/> Приступљено: 14.09.2025.

⁷⁰ Детаљније на: <https://www.southcom.mil/MEDIA/NEWS-ARTICLES/Article/2575201/southcom-can-use-more-isr-capacity-security-cooperation/> Приступљено: 14.09.2025.

⁷¹ Детаљније на: <https://www.southcom.mil/MEDIA/NEWS-ARTICLES/Article/1892097/multinational-task-force-begins-deployment-during-hurricane-season-to-latin-ame/> Приступљено: 14.09.2025.

9.2.2.7. Криза америчке меке моћи у Венецуели

Конвенционална мека моћ САД је и те како присутна и у Венецуели. Реч је о устаљеним обрасцима утицаја који се испољавају кроз више димензија, али је њихов домет условљен политичким и друштвеним контекстом земље. Културни утицаји, које са собом доноси Холивуд, популарна музика, дигиталне платформе и бејзбол, као национални спорт, су неминовни обрасци функционисања млађих генерација. Неизоставна је привлачност америчког образовног система и са њим повезаних програма, попут *Fulbright*-а. Без обзира на све што се догађало, Венецуела је у 2019. години имала чак 6.855 студената у САД, што је позиционира на четврто место међу земљама Латинске Америке, након Бразила, Мексика и Колумбије (Kodzów & Kréková, 2021: 176-177). У ширењу америчког политичког наратива се пак истичу медијска гласила попут *CNN en Español* и *Voice of America*. Мимо неизоставне јавне дипломатије, на пољу политичког деловања, значајна је активност цивилног сектора. Национална задужбина за демократију (енг. *National Endowment for Democracy – NED*), *USAID* и Канцеларија за транзиционе иницијативе (енг. *Office of Transition Initiatives – OTI*) се нарочито издвајају у финансијском и логистичком смислу (Clement, 2005; Corn, 2002). На пример, у фебруару 2019. године, *USAID* је поставио пунктове дуж колумбијске границе са Венецуелом и предложио допремање лекова и залиха хране, како би помогао грађанима Венецуеле који пате усред економске кризе са којом се земља суочава⁷² (Gill & Brown, 2020). Иако је та акција имала хуманитарни карактер, она је истовремено представљала инструмент меке моћи, јер је настојала да кроз симболичку и практичну подршку грађанима побољша статус САД у венецуеланском јавном мњењу и истовремено Мадуро представи немоћним у обезбеђивању егзистенције грађанима.

Поменути модели америчке меке моћи имају глобални карактер те им је, уз незнатне измене стратешке природе, изложена готово свака национална држава (видети целину 8.8). Но, за конкретан случај Венецуеле значајно је указати на специфичне аспекте, попут друштвених медија, који су током политичке кризе у земљи били поприште дисидентских ставова, глобалних наратива али и америчког утицаја. Еклектичност и синергија, која том приликом настаје, је подесна за дубљу анализу. Најпре популизам, како режимски тако и прозападни, је Венецуеланце умногоме дистанцирао од устаљених средстава информисања и усмерио их ка дигиталним платформама. Тај помак ка сајбер простору није остао непримећен. Политички актери, различитих оријентација, релативно брзо су препознали његов мобилизациони потенцијал и прилагодили своје стратегије, пребацујући кључне поруке и кампање на друштвене мреже. На тај начин, дигитална сфера је постала важна полуга политичке борбе у Венецуели, током периода кризе. На пример, кохерентно истраживање периода 2018-2019. године, анализирао је приближно 10 милиона објава на мрежи, што отвара простор за извођење дубљих закључака. Најпре председничка криза, изазвана самопроглашењем Хуана Гваида, је довела до наглог повећања активности на друштвеним мрежама. Елем, међу најпопуларнијих 250 дигиталних налога у Венецуели, огромна већина је припадала локалним блогерима и аналитичарима, а не америчким каналима јавне дипломатије. Њихова активност је привлачила пажњу, на пример, када се тиче хуманитарне помоћи венецуеланском становништву. Твитови америчког порекла, доминантно су имали

⁷² Реч је о својеврсном апсурду будући да се актер који је умногоме одговоран за ескалацију економске кризе појављује и као „спаситељ“ на другој страни.

за циљ дискредитовање Мадуре и опозициону подршку, али су се губили међу објавама локално утицајних људи. Истраживање у том смислу уочава једну атипичност, појединачна твитер активност председника Трампа, државног секретара Помпеа и других референтних америчких званичника имала је већу интеракцију него наменски налози институција, медија и канала америчке јавне дипломатије (Sytnik, Tsvetkova, & Tsvetkov, 2022: 198). Већ на основу тога је евидентно да Венецуела представља изузетак од правила, те да стратегије меке моћи које почивају на институционализованим инструментима немају адекватну ефикасност. Аутори ову појединост сматрају кључном тачком за разумевање утицаја меке моћи САД у венецуеланској политичкој кризи. Стога, дигитално препирање је довело до поларизације јавности на мрежи између Мадуре и Гваиде, који су апсолутно предњачили у популарности⁷³. Стога је од другог квартала 2019. године примећен значајан пад активности канала САД, што може бити повезано са истеком или губитком момента у коме се преврат чини могућим. Контрола над током кризе је препуштена националним опозиционим структурама (Sytnik, Tsvetkova, & Tsvetkov, 2022: 200-201), које протоком времена све теже успевају да очувају подршку и спрече консолидацију режима Мадуре.

Америчка мека моћ према Венецуели није остварила свој пун капацитет, односно није успела да промени политичку орјентацију земље. Поменута неделотворност има свој континуитет, од 2002. године и неуспелог државног удара против Чавеза, када се бележи значајна америчка финансијска и логистичка подршка цивилном друштву, преко економских санкција комбинованих са инструментима меке моћи, све до председничке кризе, обележене притисцима америчке јавне дипломатије и интензивнијом употребом сајбер простора у политичком животу. Овај дводеценијски период се може окарактерисати као криза меке моћи САД. Сва њена доминатност је у овом случају наспрам себе имала дубоко укоревљен режим, са институционалном и друштвеном контролом. Створен је политички вакуум, уз фрагментисање и дискредитовање опозиције и њеног утицаја, без обзира на активну подршку САД. Један од ретких канала преко којег је америчка мека моћ успела донекле да делује је венецуеланска дијаспора у САД, али је ово ширење наратива кроз личне мреже и контакте ограниченог карактера. У погледу савремених информационих средстава режим Мадуре је ограничавао приступ медијима и интернету, цензуришао или блокирао одређене дигиталне платформе користећи техничке, правне и политичке инструменте контроле. Тиме је створен *информациони зид*, који је заустављао продор америчке меке моћи. У одређеним случајевима САД нису успеле ни да тестирају своје стратегије меког утицаја, будући да оне нису стигле до крајње мете, што показује да када је унутрашња власт, као што је режим Николаса Мадуре, снажна и централизована, није важно каква спољна мека моћ заправо прети. Дакле, мека моћ није само питање ресурса и инструмената „нападача“, већ у великој мери зависи од отпора, контроле и структуре националне моћи.

⁷³ Овај феномен неодољиво подсећа на кампању уочи председничких избора у САД 2016. године и дубоке поларизације друштва између Доналда Трампа и Хилари Клинтон (Tsvetkova, 2020: 105-112).

9.2.3. Збирни преглед димензија америчке моћи и безбедносних последица у Венецуели

Упркос интензивним напорима, САД до овог момента нису успеле да постигну главни циљ у Венецуели – промену режима. Политика максималног притиска довела је до значајних безбедносних последица, али није сломила државни апарат, нити изазвала масовну подршку опозицији. Но, у складу са методолошком поставком при крају истраживања случаја нарочито је значајно испитати релевантност помоћних истраживачких питања о испољавању америчке постхладноратовске моћи у Венецуели. Разматрајући располагање полугама моћи евидентан је мултидимензионалан приступ у остваривању циљева, комбинујући различите врсте моћи које се међусобно преплићу. У наставку важно је дати одговор и на друго помоћно истраживачко питање, које разматра постојање хронологије у примени врста моћи. Наиме, одређен редослед је евидентан. У конкретном случају Венецуеле најпре је коришћена мека моћ, у покушају државног удара против Чавеза 2002. године. Будући да се њено самостално деловање показало недовољним, њој је придодата економска моћ. Серија економских санкција која је уследила такође бележи своју хронологију, временом постајући све радикалнија. Међутим, примарни циљ САД и даље изостаје, те се активно разматра могућност укључивања војне моћи, као последње у том низу. Овај наратив садржи дипломатски карактер, тежећи да путем претње принудом, као аспекта војне моћи, оствари исходе који би иначе били постигнути употребом силе (Нај, 2012). Војна интервенција је ипак изостала, услед стратешке одлуке да је она сувишна, те је немогуће затворити круг употребе свих врста моћи у Венецуели, иако се поменута претња принудом може сматрати видом војне моћи која кокетира са меком моћи. Треће помоћно истраживачко питање претпоставља униполарни моменат у коме доминирају САД, иако се у случају Венецуеле може довести у питање у којој мери је та позиција потврђена, будући да нису остварени зацртани циљеви. Међутим, таква перцепција би била умногоме површна. САД поседују капацитет за војну интервенцију, али у случају Венецуеле посежу за прагматичним одустајењем од ње, уз клаузулу да амерички национални интереси нису угрожени и да би се таква реакција негативно одразила на њену позицију у региону.

Иако доказивање доминације САД и умешаност у унутардржавна питања, у постхладноратовској ери, није непознаница, потребно је уочити разлоге таквог деловања. У случају Венецуеле сматра се да су идеолошке противречности, америчког либералног капитализма и боливарског антиимперијалистичког наслеђа, допринеле расту тензија. Но, не треба запоставити и енергетско-економску димензију, односно тенденцију Венецуеле ка национализацији нафтног богатства, које су до средине 20. века САД значајно експлоатисале. Тиме се, повлачењем паралела са Блиским истоком, стиче утисак да где год САД беспопштедно инсистирају на заштити демократских постулата, често у позадини постоји енергетски интерес. Елем, табела која следи има за циљ да омогући збирни преглед деловања америчке моћи у Венецуели и том приликом насталих безбедносних последица (видети табелу број 19).

Табела бр. 19 - Збирни преглед димензија америчке моћи и безбедносних последица у Венецуели

Врста моћи САД	Операционализација моћи случај Венецуеле	Безбедносне последице на простору Венецуеле
ВОЈНА	• Претња употребом силе - повећано поморско и ваздушно патролирање у јужним Карибима; - појачана обавештајна и извиђачка активност; - војне вежбе у региону; - наратив и реторика званичника;	• Перцепција о потенцијалној спољној претњи • Безбедносна нестабилност • Милитаризација режима • Друштвена и политичка поларизација • Регионалне тензије
ЕКОНОМСКА	• Економске санкције САД - појединачне санкције; - финансијске санкције; - енергетске санкције; - извршне уредбе о конкретизацији економске изолације; • Секундарне санкције услед америчких притисака - регионални савезници; - активност ЕУ; • Притисак на међународне институције	• Економска и финансијска изолација - пад државних прихода; - губитак страних инвестиција; - забрана приступа међународним тржиштима; • Колапс нафтног сектора - пад производње; - смањење извоза; - замрзавање имовине националне нафтне компаније; - диверзификација тржишта; • Хиперинфлација • Хуманитарна криза • Смањење животног стандарда • Масовне миграције
МЕДИЈСКА	• Јавна дипломатија - активна подршка америчких званичника опозицији; • Културна димензија - високо образовање; - музика и филм; - енглески језик; • Средства масовне комуникације - конвенционални медији; - друштвене мреже за ширење америчког наратива; • Деловање цивилног сектора - NED, USAID и друге организације; - хуманитарна помоћ;	• Превратничке тежње и јачање опозиције - покушај државног удара против Чавеза; - председничка криза Мадуро-Гваидо; • Социјална поларизација • Американизација урбаних елита • Јачање антиамеричког наратива

Извор: (Аутор).

9.3. Случај Украјине

Украјина је држава у Источној Европи, која је независност стекла 1991. године након дисолуције Совјетског Савеза, чиме је њена државност подударна са постхладноратовским периодом, који је предмет рада. Представља највећу државу која се у целини простира на европском континенту, равничарску конфигурацију терена ремете Карпати, који се издижу на западу, а њене обале заплјускују воде Црног и Азовског мора. Карактерише је изузетно богато историјско и културно наслеђе, јер се током векова налазила на раскршћу различитих империја. Њена заставица, са два једнака хоризонтална поља плаве и златне боје, симболизује плаво небо и жуте равнице прекривене пшеницом, чији је један од највећих извозника на свету. У области књижевности издваја се Тарас Шевченко, музиком доминира традиционални инструмент *бандура*, специфичне пуњене кнедле *вареники* и супа *боршч* су национална јела, док је на пољу спорта Украјина изнедрила бројне врхунске атлетичаре.

Циљ овог истраживачког поглавља је да укаже на карактер испољавања постхладноратовске моћи САД кроз случај Украјине. За разлику од претходних студија, које су базиране на конфронтацији са САД, овом приликом су димензије моћи усмерене ка стратешком зближавању и партнерству. Сходно томе, глобални лидер, након Хладног рата, пружа војну помоћ, обуку и стратешко саветовање, финансијску и економско-институционалну сарадњу као и политичко и дипломатско посредовање. Тиме се обједињује присутност свих врста моћи САД у Украјини, усмерених ка обуздавању Руске Федерације. Две крајности, у којима се сударају интереси великих сила, искључују једна другу и држави намећу низ изазова. Тиме борбу за Украјину претварајући борбом у Украјини. Стога истраживање систематски и хронолошки анализира украјински простор и формирање украјинског идентитета, узимајући у обзир сложен историјски контекст, представља природно-географске карактеристике Украјине и њен значај из угла геостратегије. Постављањем неопходне основе приступа се централном истраживачком задатку кроз дефинисање интереса САД на крајњем истоку Европе и њиховом операционализацијом путем анализе америчког утицаја у кључним постхладноратовским догађајима на тлу Украјине, од почетне транзиционе подршке, револуционалног континуитета Наранцасте и Евромајдан револуције, до анексије Крима и сплета других ефеката, који су кулминирали ратом почетком 2022. године.

9.3.1. Историјски контекст: формирање државе и украјинског идентитета

Простор данашње Украјине је у раном средњем веку био насељаван бројним племенима и народима, који су истраживајући речне руте, на путу ка јужнијим центрима византијске и исламске цивилизације, спознавали значај територија које су повезивале Балтик са Каспијским језером. Овај период представља прелаз од праисторијских и античких заједница ка словенству. Кључну улогу у том процесу одиграли су *Варјази*, скандинавски ратници тзв. источни Викинзи, који су спознали значај Кијева на Дњепру и успоставили контролу над њим око 830. године. На том путу ка југу основане су две државе, најпре у Новгороду 862. године под влашћу *Рјурика*, који ће дати име читавој династији и 882. у Кијеву са *Олег* на руском или *Helgi* на скандинавском језику, као владарем који је почетком 10. века напао и опљачкао и Цариград (Subtenly, 2009: 25-27). Наредни, далеко неуспешнији владар

ове династије, је *Игор*, а затим и *Олга*, или *Helga* на скандинавском, која је 955. године примила хришћанство. Следећи владар *Свјатослав*, код кога је евидентно словенско име, познат је по ширењу територије ратним походима. *Володимир Велики* је започео нову епоху Кијевске Рус⁷⁴, као највећег царства у Европи, са око 800.000 километара квадратних, које је *Јарослав* (1036-1054) проширио, те се простирало од Балтика и Каспијског региона, до Карпата на западу и реке Оке на истоку. Последњи господар Кијевске Рус био је *Володимир Мономах*, а након његове смрти 1132. године долази до постепеног пада Кијева као центра и наступа период политичке фрагментације. До коначног краха Кијева дошло је 1240. године, када је разорен од стране Монгола, чиме је окончана ова историјска епоха (Subtenly, 2009: 32-27, 41). Иако је Кијевска Рус била под влашћу Скандинаваца, треба истаћи да су се они умногоме асимилували, те се држава у културолошком смислу може сматрати словенском. Но, битно је указати на немогућност да савремене етничке поделе налазе валидно упориште у периоду Кијевске Рус, будући да код Источних Словена, за разлику од других, није постојала подела на Русе, Украјинце и Белорусе (Трапара, 2023: 42). Дакле сви су били један народ. Стога, савремено поистовећивање или раздвајање уз аргументовање овог периода је крајње дискутабилно, прво услед неузимања у обзир утицаја каснијих векова, а друго услед потпуног запостављања периода једнонародности.

Епоха која је уследила умањила је значај украјинског простора, учинивши га маргиналним, те староседеоце приморала да се боре за очување свог статуса у оквиру пољско-литванског периода. Најпре је средином 14. века кнежевина Литванија окупирала Кијев. Ова експанзија није била радикална, напротив усвајала је словенску културу, те су језик и православље опстајали. Међутим, значајнији изазови долазе са пољским аспирацијама, које су доживљаване као борба против паганских Литванаца и православних Украјинаца и које су резултовале значајним територијалним освајањем (Трапара, 2023). 1375. године у Лавову је основана надбискупија, мноштво манастира и долазило је до свеопштег покоравања Украјинаца другом народу. Десет година касније, на велико изненађење, дошло је до Кревске уније Пољака и Литванаца, који су прихватили католичанство и пољској круни припојили и украјинске земље. Најзначајнију прекретницу представља 1569. година када је Лублинском унијом дошло до пољско-литванског уједињења, а украјинске земље припале Пољској, са уделом у становништву већим од четвртине. Унија је уређена као републиканска монархија, а коришћен је и назив Посполита (пољ. *Rzeczpospolita* - република), (Осипович Ключевский, 2007: 137). У наредном периоду украјинско становништво је било феудално експлоатисано, изузев козачких заједница које су живеле у степама (Subtenly, 2009: 71-80). Из овог периода је важно, за модерне међународне односе, да се тадашња лубинска подела поклапа са данашњим границама Белорусије и Украјине и да постоји конфронтација уније са Москвом (Plokhy, 2015: 59; Трапара, 2023: 79).

⁷⁴ Термин *Рус* захтева додатно појашњење. Трапара упозорава да се у домаћој историографији *Рус* (рус. и укр. *Русь*) изједначава са *Русија*, те се тако формиран термин *Кијевска Русија* користи као аргумент у дискурсу да је Русија једини следбеник тог простора, а Украјина представља савремену конструкцију без јасног упоришта (Трапара, 2023: 37). За означавање овог простора се у литератури може пронаћи и назив *Древна Русија*.

Од средине 16. до 18. века бележи се успон козачке заједнице, као феудалних бегунаца и заштитника од турско-татарских упада. Тада је дошло до стварања Хетманата, признате државе православних козака, која се сматра основом украјинске државности. Међутим, њихова војна и политичка криза, услед дуготрајног рата са Пољском, довела је до поступног приближавања Русији, као православној сили. Један од најзначајнијих догађаја у том смислу је козачки устанак Богдана Хмељницког 1648. године, када део ослобођеног простора улази у састав Русије, док је Вечним миром из 1686. године територија додатно прераспоређена (Опачић, 2024: 40; Ostapchuk, 2013). Русији је припао део источно од река Дњепар и Кијев, док је Пољска преузела запад, чиме су украјинске земље подељене између две силе. Козачка заједница се све више налазила под руским утицајем, те се ови догађаји учестало разматрају као значајни и за каснију доминацију. У овом смислу треба узети у обзир и контекст, где Русија у том историјском тренутку потврђује империјалне аспирације, док се козаци налазе у незавиднијем положају, у складу са епитетом бегунаца, где се одлучују за руску страну, као „мање зло” наспрам католичког завојевача, који представља озбиљнију претњу за украјински идентитет. Историјски дуализам, који се тада ствара, остаје предмет дебате и енигма до данашњих дана. Да ли је реч о малим Русима, који су се вратили коренима након вишевековног католичког заробљеништва, или о засебном идентитету, који је формиран утицајем тих векова, а неправедно се налази „под шапом” руске империје?. Но, остаје отворено питање, у којој мери су козаци сами одговорни за ограниченост алтернатива. Њихове унутрашње поделе и честе промене савезништва подривале су могућност стварања стабилне политичке заједнице. Тако су, сходно реалполитици, постали простор обрачуна одлучнијих држава, а слобода постала илузија, зависна од спољних сила. Стога, алтернативе пре можемо посматрати као последице сопствених поступака козачке заједнице, него као „лошу судбину”.

Следећу значајну епоху Украјинци су провели у два царства, око 80% под Руском империјом (1721-1917) и мањи део на западу, односно на простору Галиције, у којој су настанили Русини, под Хабзбуршком влашћу. Централизована политичка моћ је од поданика захтевала послушност, зарад безбедности унутар тако велике империје. Током 19. века фокус руске елите се померио са турског на пољско и касније јеврејско питање, док је украјинску историју, међу руским писцима, историчарима, бирократама, било тешко идентификовати (Von Hagen, 2014: 179), а украјински језик је доживљаван као дијалекат руског. Током владавине Петра I Великог приметни су интензивнији покушаји козака, на челу са Иваном Мазепом⁷⁵, да се изборе за свој статус, у односу на Пољску и Русију. Савез са шведским краљем и дистанцирање од Русије је доживљено као чин издаје и иницирало интервенцију, након које је украјинска аутономија фактички укинута. Под Катарином Великом овај процес је довршен. Наиме, Хетманат је формално суспендован 1764. године, а Малорусија интегрисана у велику империју у потпуности (Plokhy, 2015: 136). Катаринина политика представљала је саставни део ширег империјалног пројекта, територијалног ширења и интеграције идентитета. Долази до социјалне и културне трансформације украјинског племства, које је постепено укључивано у структуре

⁷⁵ У којој мери је Иван Мазепа значајан за украјински идентитет говори и чињеница да се његов лик налази на ночаници од 10 украјинских гривна. Тада, али и данас, он је двоструко перципиран, у Украјини се његов лик и дело везују за отпор ка очувању идентитета, док је према руској страни одметник.

руске аристократије. У другој половини 19. века интензивирани су мере русификационе политике. Најпре је 1863. године донет Валујевски циркулар, документ који је ограничио штампање и дистрибуцију књига на украјинском језику, осим верских и образовних текстова изузетих од цензуре. Док је Емски указ, из 1876. године, отишао корак даље, забранивши увоз, штампање и јавне наступе на украјинском језику, укључујући књижевност, позориште и дечије публикације (Трапара, 2023). Истовремено је уведена строга контрола над образовним и научним радом, чиме је украјински културни живот готово потпуно маргинализован. Тиме је дошло до апсурдног заокрета, те је Галиција, односно део под пољском влашћу, постао језгро покрета за очување украјинског идентитета, иако је и у оквиру те територије било присутно русофилство (Трапара, 2023: 100-102).

Период од краја Првог светског рата до формирања Совјетског Савеза представља изузетно бурну фазу украјинске историје, обележену крахом империје, краткотрајном независношћу и успоном социјализма. Најпре је непосредно након Фебруарске револуције, 1917. године, формирана Украјинска Централна Рада, као облик борбе за аутономију, што је резултовало проглашавањем Украјинске Народне Републике – УНР (Бойко, 2002: 323; Magosci, 1996). Након Брест-литовског мировног споразума, украјинска територија потпада под немачку и аустроугарску контролу и војну присутност стварањем Хетманата, који је уз чињење злочина опстао до краја 1918. године (Казьмирчук, Гусев, Капеллошный, 2010: 332). Већ наредне године Украјина постаје поприште грађанског рата, са укрштеним интересима бољшевика, руских монархиста и пољских трупа. Ова кратка, али турбулентна епоха, је завршена споразумом у Риги 1921. године, којим је земља подељена између Пољске, којој су припале западније територије и Совјетске Русије, која ће створити Украјинску Совјетску Социјалистичку Републику (УССР).

Прва деценија Совјетског Савеза обележена је политичком консолидацијом и аутономијом, која је допринела изградњи украјинске нације (Kappeler, 2014: 110). Међутим, такво стање је већ тридесетих година 20. века радикално промењено, Стаљиновом централизацијом и репресијом. Лоша економска политика је 1932-1933. године кулминирала догађајем познатим као *Голодомор*. Реч је о масовној глади, која се према западној литератури сматра геноцидом, док Совјети нуде умереније приступе, попут трагичног исхода економске трансформације (Хонигсман, 1994: 66; Konkvest, 1988). Уследиле су и чистке украјинске интелигенције, свештества и културних радника, односно слојева друштва који су носили језгро националне идеје (Martin, 2018)⁷⁶. Украјина је у Другом светском рату поднела значајне људске и материјалне губитке, али је након Постдамске конференције територијално проширена на рачун дотада пољских територија. Током Хладног рата Украјина је постала један од кључних индустријских и територијалних центара Совјетског Савеза, али је била у сенци дубоког система и идеолошког антагонизма са САД. На идентитетском плану истичу се Хрушчовљеве изјаве о совјетском јединству под једним (прим. аут. руским) језиком, док његов наследник Брежњев политику русификације институционализује, док су се реформистичке идеје Горбачова, последњег лидера Совјетског Савеза, показале неделотворне, самом чињеницом да је дошло до дисолуције савеза (Ploky, 2015). Елем, 1. децембра 1991. одржава се

⁷⁶ Аутор у својој књизи нуди значајну и једну од свеобухватнијих анализа совјетског национализма, у периоду од 1923. до 1939. године.

референдум о украјинској независности, за председника се бира Кравчук и конституише Украјина какву познајемо до 2022. године.

Историјска анализа простора који данас чини Украјину је предуслов за разумевање сложености њеног идентитетског и политичког положаја. Вековима је овај простор био раскршће различитих културних, верских и цивилизацијских утицаја, од скандинавског, византијског и словенског, преко пољско-литванског, немачког и хабзбуршког, до руског и совјетског, што је условило изразиту вишеслојност националног идентитета. Управо та историјска комплексност, чини украјински случај једним од најсложенијих у источној Европи. Његово разумевање је пак значајно и за постхладноратовски поредак, као централни предмет рада, у коме се дипломатски дискурси често враћају на далеке векове историје, у потрази за легитимацијом савремених позиција. Према томе, историјски преглед формирања украјинске државе није само уводна историографска нужност, већ аналитички оквир за истраживање које предстоји.

9.3.2. Природно-географске одлике Украјине

Постхладноратовска Украјина се простире на преко 600.000 километара квадратних, док се број људи који насељава тај простор континуирано смањује, 1992. године је то било 52 милиона, док је у години пре почетка рата тај број износио 44 милиона људи (World Bank Group, 2024). На северу се граничи са Белорусијом, на североистоку и истоку са Русијом, што представља њену најдужу и геополитички најосетљивију границу, на западу са Пољском, те са Словачком и Мађарском, са границом од по стотинак километара и на југозападу са Румунијом и Молдавијом, коју са три стране окружује. На југу се пак налази обала Црног и Азовског мора, у дужини од око 2800 километара (Rudenko et al., 2007).

Територијом се у великој мери простире источни део Источноевропске равнице, са просечним надморским висинама испод 300 метара, што омогућава плодно чезноземско земљиште, погодно за пољопривредну активност. У том домену, Украјина се истиче у производњи житарица, пшенице, кукуруза, јечма и сунцокрета, те стиче епитет *житнице Европе*. Поред тога, земља је богата природним ресурсима, попут гвожђа, магнеза, титанијума, уранијума. Према подацима из 2018. Године, Украјина је трећа у Европи по резервама природног гаса, одмах иза Русије и Норвешке. Овај ресурс је углавном лоциран на истоку земље, у Дњепарско-Доњецком басену, али и у Волинско-Подилској висоравни и региону Закарпатја (Voytyuk, 2020: 210-211). Релјефна структура условљава издвајање неколико географских региона. Карпатски планински масив, преко Румуније улази на крајњи запад земље, на њега се наставља Закарпатска низија, Подолија и Дњепровска висораван, док у дубини земље преовладавају степска пространства. Речним системом доминира Дњепар, трећа најдужа река Европе, на којој се налази и главни град, Кијев. Приобални простор, са лукама Одеса, Миколајив, Херсон и Маријупол, је део важних трговинских и енергетских рута, али и извор учесталих тензија, сходно стратешком и безбедносном значају. Украјину доминантно карактерише умерено континентална клима, док у одређеним деловима земље има степских, сушних климатских одлика (Rudenko et al., 2007).

Такође, Украјина се често описује као енергетски чвор Европе, будући да представља кључни транзитни пут, за енергенте из Русије, кавкаског региона и средње Азије ка Европи, јер многи гасоводи и нафтоводи пролазе преко њене погодне равничарске територије. Први гасовод *Dashava–Stryi* је изграђен још 1922. године, да би до шездесетих година 20. века била развијена мрежа до Москве, Виљнуса, Минска и Риге (Malyarchuk, 2016). Након тога је уследила најпродуктивнија фаза развоја енергетске инфраструктуре (1965-1990). Најпре је започета изградња гасовода *Brotherhood*, а затим и уговор века гасоводом *Urengoy–Pomary–Uzhhorod*, који је имао за циљ снабдевање доброг дела западне Европе, све до транзитног гасовода *Progress*. На почетку 21. века украјински систем гасовода је изузетно добро функционисао, имајући дужину од 36.700 километара (Voytyuk, 2020: 215), да би услед револуционалног континуитета и геополитичких превирања та позиција временом постала минимизирана. Русија је конструисала енергетску стратегију заобилажења Украјине, али она и даље представља важну енергетску транзитну државу.

9.3.3. Геостратешки значај Украјине и ширег региона Источне Европе

Представљене природно-географске одлике украјинског простора несумњиво су од великог значаја за њен економски и социјални развој. Међутим, оне добијају свој пуни смисао тек када се посматрају у контексту геостратешког положаја земље, односно ширег простора Источне Европе и спољнополитичких аспирација према том региону. Ова перцепција има упориште у цитату истакнутог геополитичара Макиндера: „Ко Влада Источном Европом влада Срцем копна, ко влада Срцем копна влада Светским острвом, ко влада светским острвом влада светом” (Machinder, 1996: 106). Према томе, контрола Источне Европе, као срце копна, је први корак ка глобалној доминацији. Она се тумачи као обод у Макиндеровом схватању Евроазије, као огромног континенталног простора, који креће управо између источне Европе и Урала на западу, настављајући преко западног Сибира и Казахстана, све до подножја Хималаја и монголских степа на истоку. Северна граница овог подручја досеже готово до обала Северног леденог океана, са речним сливовима Оба, Јенисеја и Лене, док јужним делом Евроазије доминирају језерске површине, попут каспијске и аралске (Machinder, 1996). Ова континентална тврђава, ограничена непловним просторствима Северног леденог океана и унутрашњим басенима средишње Азије, представља срце светске копнене моћи (Mackinder, 1904). Њена стратешка вредност проистиче из чињенице да је географски заштићена природним баријерама, планинским венцима и арктичким морем, изузев западне стране, која је у делу источноевропске равнице отварао овај простор. Током историје ова континентална моћ је коришћена за експанзију према обалним територијама, све до момента уздизања поморске моћи и повезивања великих светских вода, да би појава железнице и ваздухоплова опет повратила значај евроазијском копну (Mackinder, 1919).

Дакле, из овога је евидентна важност Евроазије за глобалну доминацију, али треба истаћи да је највећи део тог простора припадао царској Русији и касније Совјетском Савезу. Но, познато је да је ова империја ипак доживела крах, не због неоснованости Макиндеровог геополитичког разматрања, већ управо због изостанка контроле над Источном Европом, чија позиција је пресудна. Реч је о простору који спаја два мора, Балтичко и Црно, повезана са већим водама мореузима. Дакле, контрола тих мореуза, Источну Европу чини природним продужетком *срца копна* (Mackinder, 2009). Но, уски водени пролази, који отварају пут ка централној Европи, током 20.

века нису били под руском контролом. Мореузи на Балтику, Скагерак, Категан, Велики и Мали Белт, су под контролом Данске и Шведске, односно посредно западних поморских сила, чиме је онемогућен излаз Русији, ка том делу Атлантика. На југу, кључни пролаз из Црног мора ка Средоземљу, чине Босфор и Дарданели, који су током већег дела модерне историје били под турском управом, која се данас налази у осмој деценији стажа у оквиру НАТО-а. Све ове чињенице показују да руска држава, ма колику континенталну моћ поседовала, никада није успела да превазиђе поморску баријеру, коју је противнички блок успешно држао. Штавише, једна бојазан је долазила управо и са копна, Источноевропска равница, као простран и брисан простор, је отварала могућност продора ка средишту срца копна, у смеру запад-исток, историјски представљајући проблем Петру Великом и Стаљину, а у 21. веку вероватно и Путину.

Немогућност Немачке да загосподари Источном Европом, услед пораза у најсмртоноснијој борби историје – Стаљинградској бици, је довела до поновног редефинисања снага након Другог светског рата, што је погодно за операционализацију раније изречених геополитичких поставки, закључно са садашњим постхладноратовским тренутком. Источна Европа је, у биполарној структури поретка, представљала зону совјетске контроле, која се ефикасно ширила ка Средњој Европи, будући да су Пољска, Чехословачка, Мађарска, Румунија, Бугарска и Источна Немачка биле потписнице Варшавског споразума и државе социјалистичког уређења (Чомски, 1999: 79). Тиме је гарантована стратешка дубина и створена тампон зона, уз наклоност источном блоку. На другој страни, САД су пројектовале своју моћ имајући савезнике у Западној Европи. Тиме је Европа била дубоко поларизована, изузев југословенске политике несврстаности, а оба блока су користила супротну страну као оправдање за терор у сопственој зони утицаја (Чомски, 1999: 79; Gadiss, 1987). Биполарни светски поредак, током Хладног рата, је био период релативне стабилности и равнотеже снага са јасно дефинисаним геостратешким сферама утицаја САД и Совјетског Савеза, уз непостојање актера конкурентне моћи.

Бжежински је овај простор обрачуна, од Лисабона до Владивостока, назвао *великом шаховском таблом*, дуж које главни играчи вуку потезе (Бжежински, 1999: 36). Но, будући да је реч о вештачком конструкту, базираном на економској, политичкој и идеолошкој подели, протоком времена не чуди промена динамике поретка и његово преобликовање. У сржи дезинтеграције СССР-а налазили су се, пре свега, унутрашњи чиниоци, попут економске неефикасности, социјалне неједнакости и бирократизације, али и опадање способности спољне координације над простором сфере утицаја, симболично потврђено падом Берлинског зида. Аутор истиче да иако је Русија остала без значајних поља на табли, и даље представља важног актера у том региону, са амбициозним геополитичким циљевима, те то потврђује следећим речима, „једном када поврати своју снагу, она ће значајно утицати на своје западне и источне суседе” (Бжежински, 1999: 45; Опачић, 2024). Ова реченица, са краја деведесетих, је уистину била визионарска. Русија је веома брзо кренула пут обнове моћи и континуираног побољшања свог статуса, уз непорециву америчку надмоћ. Дакле, фигуре са шаховске табле нису порушене, однос снага није равноправан, али сат је на страни источних изазивача и партија се очигледно наставља.

9.3.4. Мултивекторски постхладноратовски интереси САД у Источној Европи

Дезинтеграцијом Совјетског Савеза и завршетком Хладног рата отклоњена је бојазан САД, од евроазијске континенталне совјетске доминације. Али тиме, према савременој геополитичкој стратегији, ривалство САД и Русије није завршено, штавише, често се 21. век сматра континуитетом Хладног рата. Овакав став произилази из чињенице да Евроазија и даље није добила јединственог господара. Иако САД представљају глобалног лидера, Русија и Кина су такмаци, чије се димензије моћи не смеју потценити. Према томе, материјализација униполарног статуса ће умногоме зависити од успешности на тлу Источне Европе. Тај подухват подразумева ширење НАТО-а на исток, што Руску Федерацију чини безбедносно угроженом, а САД омогућава стратешко обуздавање и контролу над добрим делом срца копна. Следећи хипотетички корак, у употпуњавању глобалне доминације, било би окруживање Кине, јединог преосталог конкурента (Трапара, 2024: 35). Тиме би Кина, поред утицаја САД са тихоокеанске обале, била додатно притиснута са северозапада. Стога, заступљено је схватање да умерено руско-кинеско партнерство, институционализовано кроз БРИКС савезништво и друге моделе кооперације, почива управо на описаним америчким претњама. Утисак, који се напоследку намеће, је да се преко Кијева одлучује не само о Москви, већ и о Пекингу, односно о фактичкој глобалној супремацији Вашингтона, или је такав став ипак осيون.

Из претходно представљених стратешких поставки о Источној Европи, произилазе и постхладноратовски интереси САД према том, геополитички значајном, региону. Иако ће амерички интереси бити разложени, аутономно анализирани и операционализовани у оквиру целина о Украјини које предстоје, у овој фази их је могуће сумирати на следећи начин:

- ограничавање и обуздавање руског утицаја;
- улазак у НАТО и војна подршка;
- консолидација демократије и прозападног политичког дискурса;
- економска транзиција и интеграција;
- енергетска диверзификација.

Америчко ограничавање и обуздавање руског утицаја, повезано са описаном геополитичком стратегијом, је у великој мери тековина 21. века. Наиме, САД су, непосредно након Хладног рата, подржавале руску међународну интеграцију, статус сталне чланице СБ УН, укључивање у Партнерство за мир и у Г8, као и ексклузивитет на совјетско нуклеарно наоружање (Трапара, 2023: 183). Та политика заснивала се на покушају да се постсовјетска Русија постепено трансформише у либералну демократију и уклопи у западноцентрични спољнополитички дискурс. Међутим, већ почетком двехиљадитих постаје јасно да дубоке историјске и идентитетске разлике и испреплетени геополитички интереси онемогућавају западну интеграцију Русије. Сходно томе, америчка стратегија се коренито модификује, од покушаја сарадње ка политици обуздавања, стратешке контроле евроазијског простора и поновног оживљавања логике Хладног рата, а новонастали приступ је фокусиран на заокрет ка бившим совјетским и социјалистичким републикама.

Ширење НАТО-а на исток представља контроверзан процес, са опречним ставовима, који корене има у 1990. години. Наиме, зарад давања зеленог светла за уједињења Немачке, тражене су совјетске гаранције да се НАТО неће ширити на исток, а тим поводом одржан је и састанак Михаила Горбачова, председника Совјетског Савеза и Џејмса Бејкера, државног секретара САД. Тада формално није потписан споразум, али употребљена је формулација која имплицира одсуство проширења јурисдикције НАТО-а на исток, у случају немачког уједињења (Sarotte, 2014: 90-92). Од тог момента линија ограничења ће се све ређе помињати, а америчка реторика ће постајати радикалнија. У том смислу Буш изговара реченицу "We prevailed, they didn't. We can't let the Soviets clutch victory from the jaws of defeat" (срп. „Дођавола с тим! Ми смо победили, они нису. Не можемо дозволити да Совјети отму победу из чељусту пораза”), (Lipman, 2014). Исход по питању Немачке је представљао први тријумф за САД, који је слугио на позитивну будућност савеза. Вашингтон и Бон су дипломатски надмудрили Совјете, избегли било какво формално ограничење будућег деловања и осигурали водећу позицију САД у постхладноратовској Европи. Међутим, ова дипломатска победа садржала је, како је сам Бејкер касније записао у својим мемоарима, „семе будућег проблема”. Ова западна стратегија је оставила Москву на периферији новог поретка. Руска огорченост, према таквом третману, је била евидентна и међу официрима КГБ-а стационираним у Дрездену, те ће, испоставиће се, управо један од њих, бити посвећен осујећивању потпуног заокруживања тог питања у наредним годинама. Реч је Владимиру Путину (Sarotte, 2014: 96-97). Међутим, НАТО ће, до тада, кроз неколико периода проширења учвршћивати статус централног безбедносног стуба евроатлантског простора. Истине ради, Миршајмер истиче да су деведесетих година постојала опречна мишљења о ширењу НАТО-а на исток, реалисти су сматрали да се тиме провоцира Москва, док су либерали у том процесу видели демократизацију Источне Европе. Превагнула су либерална убеђења, у складу са страначким опредељењем тадашњег председника Клинтона (Mearsheimer, 2014). Елем, први талас, 1999. године обухватио је Пољску, Чешку и Мађарску, три државе централне Европе и бивше чланице Варшавског пакта, које су симбол почетног продора НАТО-а, у сферу некадашњег совјетског утицаја. Други талас проширења НАТО-а, из 2004. године, је квантитативно и квалитативно најзначајнији. Приступило је чак седам држава и то: Естонија, Летонија, Литванија, Словачка, Словенија, Бугарска и Румунија. Овим су, по први пут, чланице некадашњег Совјетског Савеза постале и формално део супротног блока, а НАТО изашао на руске границе (Frydrych, 2008: 15). Трећом, четвртој и петом фазом омасовљења савеза обухваћене су: Хрватска и Албанија (2009), Црна Гора (2017) и Северна Македонија (2020). На овај начин САД и НАТО су проширили утицај и на простор Балкана⁷⁷ и вишеструко ојачале контролу над јадранском обалом. Коначно, последње придружене чланице долазе из скандинавског региона, реч је о Шведској и Финској, које заокружују пак стратешку контролу савеза над Балтичким морем. Тиме су, у региону, једино Украјина, Белорусија и маргиналнија Молдавија остале ван Северноатлантског савеза, док је првопоменути држава, показатељ се, епицентар борбе и интереса.

⁷⁷ У региону, али и на значајно ширем радијусу, само Србија и Босна и Херцеговина нису чланице НАТО, иако се на територији Србије налази америчка база Бондстил.

Један од приоритета америчке политике у источној Европи била је имплементација либералне демократије и изградња стабилних, парламентарних система оријентисаних ка евроатлантизму. Вашингтон је финансијски и логистички подржавао политичке реформе и координисао изборне процесе. Демократска транзиција није подразумевала само увођење изборног плурализма, већ и редефинисање постојећих образаца, усмеравање и обликовање медијских стратегија, цивилног друштва и универзитета, ка прихватању западних вредности, као универзалног стандарда. Паралелно са укључивањем у политичке процесе САД су промовисале економску трансформацију, кроз концепт тржишне либерализације и приватизације, уз активност међународних организација, попут Светске банке и Међународног монетарног фонда. Дакле, реч је о вишеслојној и свеобухватној реорганизацији архитектуре региона Источне Европе.

9.3.5. Билатерални односи САД и Украјине

Дакле, ако пођемо од потврђене констатације да је Источна Европа значајна, у оквиру ње Украјина је кључна тачка и САД то препознају. Билатерални односи САД и Украјине, стога, нису засновани искључиво на актуелним кризама, већ представљају дугорочни пројекат, институционалног, политичког и безбедносног повезивања. Реч је о дискурсу који је председник Буш након Хладног рата најавио, као помоћ новим независним државама, да направе скок из комунизма у демократију, из командних економија у слободно тржиште, из ауторитаризма у слободу (Rodriguez, et al., 2016: 398). Према томе, овај поднаслов тежи да прикаже карактер и учесталост председничких сусрета, док ће конкретни догађаји безбедносних последица бити засебно анализирани. Елем, билатерални односи САД и Украјине успостављени су током првог званичног сусрета председника Џорџа Буша Старијег и Леонида Кравчука, 6. маја 1992. године, у Вашингтону. Буш је истакао слободу и независност Украјине, након векова тоталитаризма, подсетивши на Голодомор, прогон интелектуалаца и друге моделе угрожавања украјинског идентитета. Поред нуклеарног разоружавања, скуп је обележила конкретизација економске сарадње и успостављање дипломатских односа. Том приликом је отворена Амбасада Украјине у Вашингтону и најављена реципрочна мера у Кијеву. Буш је апострофирао да ће САД стајати уз демократску Украјину, као и више од милион америчких грађана украјинског порекла (Bush, 1992), чиме је постављен темељ сарадње двеју земаља.

У Кијеву је, 25. октобра 1993. године, потписан споразум под насловом *Agreement between the United States of America and Ukraine concerning Assistance to Ukraine in the Elimination of Strategic Nuclear Arms, and the Prevention of Proliferation of Weapons of Mass Destruction*, који представља један од почетних и значајних докумената у билатерали САД и Украјине. Његов значај превазилази техничку димензију елиминације оружја, он је прерастао у инструмент стратешке трансформације Украјине, од наследнице нуклеарног арсенала, у државу усмерену ка евроатлантској безбедносној интеграцији. У формалноправном смислу, САД су се, према одредбама документа, обавезале да Украјини пруже техничку и материјалну помоћ, у циљу демонтаже стратешких нуклеарних система (*Agreement between the United States of America and Ukraine*, 1993). На суштинском нивоу, овај документ означава прву институционализацију америчко-украјинског стратешког партнерства, постављен је модалитет сарадње, који ће касније бити проширен ка реформи војних структура, а

САД су преузеле улогу заштитника и менторске силе. На том трагу, наредна година је обележена Трилатералним споразумом САД-Украјина-Русија, односно Клинтон-Кравчук-Јељцин. У складу са њим настављен је процес денуклеаризације Украјине, која би изгубила формални статус треће нуклеарне силе на свету, али добила безбедносне гаранције (Budjeryn, 2014: 3-4). Суштински следбеник је *Будимпештански меморандум*, назван по месту у коме је овај политички обавезујући документ и формално потписан. Овом приликом председник Клинтон је још једном истакао да САД подржавају украјинску сувереност и представљају гаранта њене безбедности (Clinton, 1994), док је континуитет такве политике потврђен посетом Кијеву 1995. године⁷⁸. Додатно стратешко партнерство САД и Украјине, најављено од стране Ал Гора, је материјализовано 1997. године првим састанком у оквиру *U.S.-Ukraine Binational Commission* (U.S. Department of State, 1997). Дакле, до краја 20. века америчко-украјински односи су еволуирали из повремених дипломатских контаката до интензивног партнерства у области политике, економије и безбедности. Клинтонова администрација је сарадњу сматрала кључном, јер је постојао став да би се у супротном Украјина приклонила Русији, што би водило ка обнови империје (Yekelchuk, 2007: 195). Посета Вашингтону, присуство на самиту НАТО-а у Прагу, активно ангажовање америчких амбасадора у Украјини је само потврда поменуте концепције (McFaul, 2007: 67).

Током мандата Џорџа Буша Млађег, првог у целини постхладноратовског председника, америчко-украјински односи били су дефинисани Наранцастом револуцијом и опредељењем Виктора Јушченка ка евроинтеграцијама. САД су снажно стајале уз демократску трансформацију Украјине, подржавајући евроатлантске тежње Кијева и умногоме настављајући политику, која је вођена током периода Клинтонове администрације. Први сусрет председника догодио се непосредно након револуције, 4. априла 2005. године, када је Јушченко посетио Белу кућу. Том приликом Буш га је окарактерисао храбрим лидером слободне Украјине и истакао да је недавна револуција снажан пример демократије за читав свет. Такође, председник САД је потврдио наставак подршке украјинском чланству у НАТО-у и Европској унији (Bush, 2005). У узвратној посети Кијеву, 2008. године, кључни аспект разговора је био Акциони план (енг. *Membership Action Plan - MAP*), који представља корак ка пуноправном чланству у НАТО-у. Документ дефинише конкретне унутрашње и заједничке активности у оквиру политичке, економске, безбедносне и војне сарадње, као и у другим областима од заједничког интереса, са циљем јачања регионалне стабилности и усаглашавања украјинских институција са стандардима НАТО-а. За спровођење плана одговорни су Национални систем координације, Међуресурска комисија, за припрему Украјине за чланство у НАТО, под вођством Министарства спољних послова, подршка међуресурских радних група, као и Национални центар за евроатлантску интеграцију, чиме се обезбеђује свеобухватан и координисан приступ имплементацији интеграционог плана (North Atlantic Treaty Organization, 2008).

У раним годинама власти Барака Обаме карактер билатералних односа је значајно измењен, не америчком вољом, већ унутрашњом политиком Украјине, будући да је Виктор Јанукович, председник који је свој мандат отпочео 2010. године, перципиран као руски човек. Билатерална сарадња била је минимална, а САД су се уздржавале

⁷⁸ На следећем линку доступан је видео материјал о посети председника Клинтона Кијеву током 1995. године: <https://www.youtube.com/watch?v=xnkVlvVwZMQ> (AP Archive, 2015).

од активне подршке унутрашњим иницијативама Кијева, фокусирајући се на праћење ситуације. Односи су се значајно променили тек након Мајдан револуције, када је америчка администрација интензивирала подршку Украјини, доласком на власт Петра Порошенка. Нови председник је убрзо посетио Вашингтон, саставши се са председником Обамом и државним секретаром Џоном Керијем. У обраћању је изразио захвалност америчкој солидарности, исказао потребу за војном помоћи украјинским оружаним снагама и додатне економске санкције према Русији (Ukrainian world congress, 2014). У тим годинама потписан је и *U.S.–Ukraine Charter on Strategic Partnership*, којим је продубљена сарадња у области безбедности, енергетике и економских реформи.

За време првог мандата председника Трампа није било званичних посета са украјинским председником Зеленским, изузев сусрета на маргинама активности у УН. Билатерални односи и војна помоћ су били очувани, али без значајног институционалног продубљивања партнерства, што ће уследити тек доласком Бајдена на власт. На темељу учвршћивања билатералне сарадње налази се посета украјинског председника Вашингтону, последњег дана августа 2021. године. Главне теме састанка биле су војна помоћ, демократске реформе, енергетски изазови и хуманитарна и здравствена помоћ, услед актуелне епидемије (Vazquez & Liptak, 2021). Конкретизација партнерства, у области одбране, остварена је усвајањем Стратешког одбрамбеног оквира САД-Украјина (енг. *U.S.–Ukraine Strategic Defense Framework*). Документ даје подршку суверенитету и територијалном интегритету Украјине, услед анексије Крима и догађаја на истоку земље, активно доприноси јачању војних способности Украјине, кроз финансијску помоћ, обуке и вежбе, обезбеђује слободну пловидбу црноморском обалом и подстиче сарадњу у области сајбер безбедности (U.S. Department of Defense, 2021). Дакле, иако је карактер билатералне сарадње САД и Украјине умногоме вођен геополитичким интересима, он је истовремено динамичан, вишеслојан и зависан од глобалних изазова и политичких токова у обе земље.

9.3.6. Хронологија ефеката америчке моћи и безбедносних последица у Украјини

Пуне три деценије украјинског постхладноратовског бивствовања нису нипошто мање динамичне од прошлости овог простора. Сучељавање најразличитијих спољнополитичких интереса, током ових година, је оставило последице по украјинску националну безбедност. Поднаслови који следе имају за циљ да подробније анализирају догађаје са (не)посредним учешћем САД, од почетног транзиционог периода до почетка актуелних ратних активности. Специфичност ангажмана постхладноратовског лидера условљава реакцију других актера, превасходно Руске Федерације, тиме Украјину чинећи топовским месом и местом обрачуна. Секције које предстоје аутономно и хронолошки проучавају дешавања у Украјини након Хладног рата, са фокусом на улогу САД, која не мора нужно бити пресудна или најзначајнија, али је присутна и погодна истраживачком разматрању.

9.3.6.1. Транзициони период: војна и безбедносна реформа

Након распада Совјетског Савеза, први циљ америчког утицаја била је денуклеаризација Украјине. Она је, као једна од наследница совјетског нуклеарног арсенала, поседовала трећи по величини нуклеарни потенцијал на свету, што је представљало озбиљан безбедносни изазов за постхладноратовски међународни поредак. Након успешне реализације тог процеса, споразумом о неширењу нуклеарног оружја, Будимпештанским меморандумом и двосмерном комисијом, отпочета је постепена институционализација евроатлантског партнерства, у области одбране и безбедности, које је сматрано стратешки важним ради учвршћивања суверенитета и независности Украјине (Pavliuk, 2002: 81). Најпре је Кравчук, председник Украјине, 1992. године обавио званичну посету седишту НАТО-а, што представља увод у период интензивније евроатлантске сарадње. Убрзо, 1994. године, Украјина је потписала оквирни програмски документ Партнерства за мир, а НАТО представио спремност за сарадњу у специфичним војним и цивилним активностима (Todorov, 2014: 87), уз консултације по формули 16+1, дакле тадашње државе чланице и Украјина. У будућности, сарадња се продубила уз обостране интересе, а Украјина је учествовала у мировним операцијама и управљању кризама под вођством НАТО-а (Alexiyevets & Alexiyevets, 2020: 181), попут, на пример, мисије КФОР-а на Косову. Америчка подршка у овом процесу је имала стратешки значај, будући да је Украјина *кључни мост* између безбедносно важних подручја, односно Евроазије, те би њена успешна војна реформа, могла представљати модел за остале постсовјетске државе. На другој страни, Украјина је свој интерес ове сарадње проналазила у стандардизацији, обуци и војном осавремењавању, недоступним националним буџетом.

Пољаков истиче неколико конкретних инструмената путем којих су, САД и НАТО, утицали на реформу украјинског војног сектора, у годинама непосредно након независности:

- процес планирања и прегледа у оквиру Партнерства за мир (енг. *PfP Planning and Review Process - PARP*) је кључни механизам у успостављању интероперабилности, што ће представљати основ за креирање украјинских стратешких и доктринарних докумената. Наиме, Пољаков интероперабилност тумачи не само као компатибилност система већ и начина размишљања, тиме уводећи и димензију меке моћи на овом пољу (Polyakov, 2004: 12);
- војне обуке, курсеви и едукације посредством програма *International Military Education and Training - IMET*, усмереног на кадровску трансформацију преношењем знања, вредности и модела. Тај пут је прошао велики број украјинских официра, у америчким академијама као што су *Fort Leavenworth* и *National Defense University*, пре него што су постали носиоци реформе украјинског војног и безбедносног сектора по западним концептима командовања и управљања;
- заједничке војне вежбе, као наредни инструмент, су представљале практично тестирање постигнућа војне реформе уз техничку, политичку и симболичку димензију. На пример, једна од учесталих редовних вежби са краја 20. века се одржавала у Лавовској области и носила назив Штит мира (енг. *Peace Shield*). У оквиру ње су усавршаване војне операције, активности командовања и

комуникације и цивилно-војна сарадња у кризним ситуацијама те је Пољаков са правом назива *laboratory of interoperability*. Поред тога најконтроверзнија војна вежба, са регионалним импликацијама, је Морски поветарац (енг. *Sea Breeze*) са поморским и десантним симулационим операцијама (Polyakov, 2004: 18-20);

- Оснивање тренинг центра на крајњем западу земље у Јавориву, 1999. године, уз пресудну позицију САД кроз финансирање и координисање преко америчке команде у Европи (енг. *U.S. European Command - EUCOM*), представља још један значајни модел америчког војног утицаја у Украјини. Томе сведочи и чињеница да је овај центар попримио регионални карактер, кроз окупљање и едукацију војних представника околних држава (Polyakov, 2004: 22-26).

Представљени модалитети војне сарадње својим значајем превазилазе техничку и тактичку помоћ, постајући институционализовани инструменти ширења прозападних вредности и облика мишљења. На овај начин је коренито извршена реформа украјинске војске, од почетне едукације кадрова и стратешког опредељења до имплементације средстава и симулације војних мисија. Стога, на делу је испољавање *меке војне моћи*. Дакле, учестало коришћење војне моћи кроз примену силе и у сврху застрашивања је замењено делегирањем војног знања и средстава, уз добровољно усвајање и постепено усмеравање Украјине ка прозападном дискурсу. САД су том меком стратегијом остваривале цивилно-војне циљеве у Источној Европи, а Украјина „куповала” националну безбедност, али уз све конкретније заузимање стране. Међутим, управо поменути облици сарадње, су од стране суседне Русије тумачени као прикривено ширење НАТО-а на постсовјетски простор, из чега су произишле бројне геополитичке тензије и дубоко неповерење према западним намерама у региону, што ће доживети своју конкретизацију током каснијих година и догађаја на простору Украјине.

9.3.6.2. Транзициони период: економска и културна сарадња САД - Украјина

САД су дисолуцијом Совјетског Савеза препознале, не само војни и стратешки, већ и економски и културни потенцијал Украјине, за пројекцију свог утицаја крајем 20. века. Процес преобликовања украјинског друштва је заснован на примени комбинације инструмената меке и економске моћи САД, које резултују стварањем амбијента компатибилног са западним вредносним системом. Почетни вид економског утицаја материјализован је већ након првог билатералног састанка председника Украјине и САД, када је у оквиру економског развоја и транзиције Украјине, ка тржишној привреди, Буш најавио 110 милиона долара, у склопу подстицајног програма, *Commodity Credit Corporation*, за куповину америчких пољопривредних производа, чиме је омогућено стварање иницијалне трговинске зависности Украјине од америчког тржишта. Промовисано је отварање канцеларије *Overseas Private Investment Corporation*, ради подстицања америчких инвестиција, док је склапање Споразума о трговини и промоцији улагања вид правне регулације економске сарадње. Украјини је том приликом додељен статус најповлашћеније нације, а потписан је и споразум о увођењу програма *Peace Corps*, чији је циљ био развој малих бизниса и културна размена (Bush, 1992). САД су виделе Кучму као реформатора, чији ће политички програм добити подршку ММФ-а и Светске банке,

а Украјина ће постати трећи највећи прималац америчке помоћи, после Израела и Египта, са 225 милиона долара годишње (Kuzio, 2003).

Усвајањем *Freedom Support Act (FSA)* 1992. године, Конгрес САД постао је главни финансијер програма подршке државама насталим распадом Совјетског Савеза. Од тог момента, до 2003. године САД су пружиле финансијску помоћ од преко 20 милијарди долара, у 12 земаља некадашњег савеза. Више од три милијарде је директно усмерено ка економском реструктурирању и демократизацији Украјине (Pishchikova, 2007: 38). Средства су издвајана кроз посебну буџетску ставку *Assistance for the Independent States of the Former Soviet Union - FSA Account*, у оквиру годишњег закона *Foreign Operations Appropriations Act*. Расподелу средстава спроводиле су институције као што су Агенција САД за међународни развој (*USAID*), *State Department*, Министарство одбране (*DOD*) и Министарство енергетике (*DOE*), док је Конгрес задржавао надзор над спровођењем демократских и економских реформи. У оквиру тог програма, Украјина је од самог почетка идентификована као кључни партнер, не само због своје величине и геополитичког положаја, већ и због потребе за безбедном денуклеаризацијом и институционалном трансформацијом. Извештај Тарнофа, израђен у сарадњи са америчким институцијама, наглашава да је америчка помоћ Украјини имала више компоненти попут економске, политичке, демократске и безбедносне, те да је њен циљ био да подржи транзицију ка стабилној, тржишно оријентисаној и демократски устројеној држави (Tarnoff, 2005). Један од најзначајнијих канала економског и политичког утицаја САД, у постсоцијалистичким земљама, па тако и у Украјини, је сектор невладиних организација. Овај приступ омогућава САД да утичу на институције и јавне политике, кроз оснаживање цивилног друштва и промовисање америчког вредносног обрасца. Значајну предност америчког донаторског сектора, који се у том периоду умногоме и са правом поистовећује са активностима *USAID*, представља директна повезаност са америчком спољном политиком и безбедносним интересима.

Један од најрепрезентативнијих и најскупљих програма америчке техничке и образовне помоћи у постхладноратовској Украјини био је *Ukrainian Market Reform Education Program - UMREP*, који је *USAID* покренуо 1993. године, као део шире стратегије економске и демократске подршке. Његова примарна мисија је повећано учешће грађана у доношењу политичких и економских одлука, подршка независним медијима, ради бољег информисања о актуелним дешавањима и суштинска измена наслеђеног совјетског менталитета (Pishchikova, 2006: 115-116). Вишедимензионални карактер програма потврђен је сарадњом са универзитетима и истраживачким центрима, са циљем продужетка реформског процеса и на систем образовања. Поред тога, информативне медијске кампање су имале за циљ да ублаже друштвени отпор према променама, чиме се мека моћ комбинује са пратећим економским утицајима. Аутори, као једино ограничење овог програма, истичу његову фокусираност на урбане центре и градска језгра, док рурално становништво остаје мимо инструмената утицаја (Pishchikova, 2006). Спољнополитичка агенда је праћена Кучминим унутрашњим реформама, нарочито убрзаном приватизацијом. Током 1995. године приватизован је велики број малих и средњих предузећа, у складу са *USAID Core Programs*. Штавише, Фонд за државну имовину је састављао годишњу листу предузећа која је потребно приватизовати, док

су укинута до тада масовни државни кредити у индустрији и пољопривреди (Wynnyskyj, 2003: 32).

За разлику од економских програма, са опипљивим институционалним резултатима, утицај кроз украјинске политичке партије се суочавао са више изазова и имао ограничену ефикасност. Бадер сматра да је такво стање повезано са домаћим контекстом и структуром политичких организација у Украјини. Наиме, оне нису масовне, идеолошки и програмски профилисане, већ окупљене око олигархијских група и регионалних интереса. У том смислу, америчко улагање, кроз финансијску подршку, тренинге, обуке, консултације није остваривало жељене ефекте (Bader, 2025). Но, поред украјинске политичке специфичности, одговорност треба тражити и у америчком приступу, који је умногоме стандардизован, према моделима сличних активности у Латинској Америци или Централној Европи, те је као такав неприлагођен и некомпатибилан са постсовјетским ниским друштвеним поверењем, slabим институцијама и флуидним партијским системом. Бадер у овом смислу уводи значај појма примаоца помоћи (енг. *recipient problem*), указујући да успех спољне подршке не зависи само од понуђеног програма, већ и од карактеристика примаоца, односно таргета (Bader, 2025). Међутим, иако је подршка политичким странкама у Украјини била ограничена домаћим структурним слабостима, што је процес учинило споријим и посреднијим, САД су и поред тога успеле да остваре значајан део својих стратешких циљева, по моделу *пре или касније*. До жељених ефеката се долазило постепеним обликовањем друштвене културе и образаца функционисања. Тај процес је током последње деценије 20. века потпомогнут НВО програмима, који су се бавили људским правима, родном равноправношћу и медијским слободама. Деведесете године прошлог века праћене су и медијском реформом. Укинута је цензура, уведено приватно власништво над делом медија и долази до отварања према свету, развојем кабловске и сателитске телевизије. Међутим, треба истаћи да је држава задржала власништво над 10% најзначајнијих медијских кућа, које су биле највидљивије и најдоступније грађанима (Dyszok, 2006: 220). Сумирајући све наведено, може се закључити да су амерички програми економске, техничке и политичке подршке, као и активност НВО усмерених на друштвене и културне области, представљали увод у Украјину оријентисану ка прозападном дискурсу, тржишту и демократији, што ће представљати извор безбедносних ризика и последица у 21. веку.

9.3.6.3. Позиција САД у Наранцастој револуцији

Период од независности до краја 20. века у Украјини био је обележен дубоком друштвеном, политичком и идентитетском растрзаношћу, између наслеђа совјетског система и свеобухватног утицаја запада, пре свега САД. Овај дуготрајни процес транзиције није био линеаран, већ је производио дубоке поделе унутар украјинског друштва. Управо је таква амбивалентна клима, испуњена супротстављеним визијама будућности Украјине, створила услове за политичку, идеолошку и медијску поларизацију, која ће уследити током другог мандата Леонида Кучме и наставити се, уочи председничких избора 2004. године, када ће се јасно испољити границе између проруског и прозападног блока. У периоду 1999-2004. медији су представљали инструмент који је строго контролисан и усмерен ка очувању режима, док су независни медији и интернет, као новитет у успону, служили као спорадични канали отпора. У пракси су коришћени темњици (рус. укр. *temnyky*), интерне

прикривене инструкције, без потписа или печата, које су слате редакцијама са упутством (Dyczok, 2006: 224). За разлику од совјетског периода медијска цензура је била сведенија и софистициранија, али свакако присутна. Поред тога, током изборне кампање 2004. године и постизборних догађаја, не сматра се да су традиционални медији били значајно ефикасни у обликовању јавног мњења. Телевизија, радио и режимски листови били су намењени широј јавности, док су интернет и мањи независни листови, попут *Dzerkalo Tyzhnia*, служили као извори опозиционих информација (Dyczok, 2006: 226-228). Дакле, медији у Украјини, у почетним годинама 21. века, нису могли да се посматрају изоловано, већ искључиво као саставни део ширих политичких процеса и борби за власт, са упориштем и подршком од споља.

Поменута политичка поларизација постаје формализована издвајањем два главна председничка кандидата 2004. године. Виктор Јанукович, делегиран од стране Партије региона, био је наследник дотадашњег система са проруском оријентацијом. Док је противкандидат, у том изборном процесу, био Виктор Јушченко, независни опозициони представник евроатлантског опредељења. Створена дихотомија је исток и југ земље, дакле простор Донбаса, Харкова, Крима, учинила умногоме русификованим, уз отворену подршку Јануковичу, док су, на другој страни, западне и централне области, доминатно око Лавова, Тернопоља и Кијева, кампању усмериле ка демократским реформама, уз чланство у НАТО и ЕУ и недвомислену подршку Јушченку. Током ове председничке кампање опозициони изборни штаб био је изложен систематском притиску и опструкцијама од стране државних институција под контролом владајућег режима. Према извештајима посматрача и независних медија, државна телевизија је месецима водила негативну кампању против Јушченка, уз ускраћивање основних логистичких услова за одржавање митинга (Karatnysky, 2005). Поред административних баријера, кандидат је био изложен и физичким претњама, укључујући саботирање летова и покушаје саобраћајних инцидената. Репресија се проширила и на активисте и студенте повезане са опозицијом, многи су били изложени притисцима и претњама. Но, овај политички блок је имао подршку америчких високих званичника, попут државног секретара Колина Пауела и сенатора Ричарда Лугара, која је више пута јавно истицана (U.S. Department of State, 2004). Такође, организације као што су *Internews Network* и *IREX ProMedia* примале су финансијску подршку од *USAID*-а, ради јачања медијске слободе, професионалних стандарда новинарства и јавне контроле изборног процеса. Истраживања јавности уочи избора, финансирана од стране САД, су тенденциозно стала на страну Јушченка (Fox News, 2004), стварајући утисак о убедљивој победи која предстоји. У тако тензичној политичко-друштвеној атмосфери одржан је први круг избора. Два кандидата су имала приближне резултате, који су водили у други круг председничких избора, уочи и током ког су забележени бројни случајеви изборне нерегуларности, уз највећу излазност на истоку земље, у Доњецкој и Луганској области (EU Parliament, 2004). Формални епилог изборног процеса је, према објави Централне изборне комисије, победа Виктора Јануковича упркос бројним доказима о неправилностима.

То је покренуло серију масовних протеста широм Украјине, познатих као *Наранџаста револуција*, у којима су грађани, опозициони активисти и студенти захтевали поништавање незаконито проглашених резултата другог круга председничких избора и организовање поновног гласања. Иако се овај вид

мобилизације сматрао *народном моћи*, он је оспораван ставом о пучу одозго, са спољашњим утицајем (Lane, 2008: 553). Конкретнијим разматрањем и једно и друго гледиште могу добити појединачну потврду. Од великог броја људи, који су својим средствима, мотивисани лошим политичким и економским стањем, помагали револуционалне акције, до иностране финансијске подршке цивилном друштву. Дакле, Лејн закључује да, иако је постојала спољна подршка, Наранцаста револуција није била искључиво спољно контролисан процес, већ сложен догађај, који је укључивао домаће политичке и друштвене факторе (Lane, 2008). Комплексност друштвене поделе поткрепљује квантитативно истраживање из 2005. године, које идентификује 5 група грађана: *револуционари* – гласали за Јушченка и активно учествовали у протестима (18.6%); *присталице револуције* – гласали за опозицију, али нису учествовали у протестима (36,3%); *противници револуције* – гласали за Јануковича (31,5%); *контрареволуционари* – учествовали у протестима али нису гласали за опозицију (2%); и *неактивни*, који нису гласали нити учествовали у грађанским окупљањима (Beissinger, 2013: 579). Хетерогена политичка орјентација је указивала да се учесници протеста нису нужно идентификовали са политичким програмом Јушченка. До мимоилажења је доминантно долазило у економским питањима, попут приватизације и око статуса руског језика (Beissinger, 2013: 585-590). Међутим, грађани су били окупљени и уједињени око критичког односа према политици Кучме и жељи да прекину њен континуитет, што објашњава зашто режим није успео са противтежном мобилизацијом значајнијег броја људи у своју одбрану.

Но, уколико се фокусирамо на ток протеста треба истаћи да је он био променљив, али у сваком случају интензиван, за појам једне постсовјетске републике. Демонстрације су трајале 17 дана у многим градовима, док је само на централном кијевском тргу сваке вечери било између 100.000 и 300.000 грађана. Учесници протеста користили су различите тактике ненасилног отпора, укључујући блокаде административних зграда, јавне скупове, говоре и визуелне симболе, као што је наранцаста боја, што је помогло у очувању видљивости и препознатљивости покрета. Структурно језгро протеста чинили су омладински и студентски покрети, који су промовисали ненасилни грађански активизам и били финансијски и логистички подржани од стране америчких фондова. Посебно је значајан пример организације *Пора!* (укр. *Пора!*, енг. *It's Time!*), која је, по узору на грузијски покрет *Кмара!* и српски *Отпор!*, користила технике ненасилног отпора и симболичку мобилизацију, како би подстакла масовне протесте (Nikolayenko, 2007: 169; McFaul, 2007). Организација је ишла у корак са савременом технологијом, те је одржавала веб сајтове, слала мејлове и поруке за координацију активности. Мимо поменуте, САД су финансијски и логистички подржале и друге организације као што су *Znayu, Freedom of Choice Coalition* и *Internews-Ukraine*, те украјинске медије попут *Ukrainska Pravda* и *Razumkov Centre*. Поред подршке неформалним организацијама бележи се и умерени амерички институционални утицај. Наиме, Врховна Рада је добила техничку помоћ преко *Indiana University Parliamentary Development Project*, што је ојачало њену независност од председника. *International Republican Institute (IRI)* и *National Democratic Institute (NDI)* су годинама сарађивали са појединцима, који су касније постали водећи у „Нашој Украјини“, а оснивањем партије су наставиле да пружају тренинге и обуке (McFaul, 2007: 70-75). *IRI* је организовао посету Јушченка и његових сарадника Вашингтону 2003. године, док је Мадлен Олбрајт посетила Украјину наредне године и повратком у матичну земљу позитивно окарактерисала политику

Јушченка. Све наведено је администрацији председника Буша давало до знања да је Украјина вредна и достојна подршке.

Поред поверења у спољне чиниоце треба истаћи да је, од почетка политичких тензија, Врховни суд у Украјини сматран једном од ретких националних институција са кредибилитетом у побуњеном народу. Управо ово тело је потврдило жалбе на изборне резултате, поништило исте 3. децембра 2004. године и одлуком иницирало понављање другог круга председничких избора, заказаног за 26. децембар (Corsey, 2005: 104-105). Овај моменат је значајно умирио политичку кризу, чинећи легалан, суверен и жељени корак ка њеном решавању. Реверзибилно гласање, праћено мноштвом посматрачких прозападних мисија и невладиним организацијама, произвело је крајњу победу Виктора Јушченка, означило крај ове политичке кризе и тријумф Наранцасте револуције, формализован председничком инаугурацијом јануара 2005. године (Katchanovski, 2008; Earle and Gehlbach 2015). Међутим, ово није учинило Украјину стабилном, нити је означило крај њених дубоких подела и политичких превирања, што ће се потврдити безбедносним последицама, које ће уследити у наредним годинама и поглављима овог рада.

Украјина је уочи избора 2004. године представљала дубоко подељено друштво, оптерећено структурним слабостима, корупцијом, регионалним неједнакостима и недовршеном транзицијом. Та унутрашња криза створила је плодан терен за спољне утицаје, Москве и Вашингтона, који су настојали да обликују исход према сопственим интересима. Иако се не може тврдити да је америчка подршка била пресудна за избијање и успех Наранцасте револуције, она је била неопходан катализатор, који је омогућио да се постојећи потенцијал незадовољства и грађанског активизма каналише у масовни покрет. Америчке иницијативе нису створиле револуцију, али су јој дале организациону структуру, материјалну подршку и легитимитет у међународној заједници. Другим речима, САД нису могле да изазову промену саме, али су умеле да искористе повољну политичку климу у Украјини, како би је усмериле према аспирацијама дела грађана и свакако својим интересима. Будући да сам револуционарни чин захтева наставак кооперације, ради заокруживања идеје и циљева, донаторске институције САД су фебруара 2005. године поднеле захтев за додатну апропријацију Украјини, мимо редовне финансијске подршке, у вредности од 60 милиона долара. Примарни циљ овог улагања је помоћ новоизабраном председнику Јушченку у спровођењу политичких и економских реформи. Од овог износа преко 19 милиона је предвиђено за борбу против корупције, 3 милиона за администрацију новог председника, готово 13 милиона за економске реформе, 10 милиона за грађанске организације, 5 милиона за подршку парламентарним изборима, 4,5 милиона за борби против ХИВ-а и 5,5 милиона за нуклеарну безбедност (Tarnoff, 2005).

9.3.6.4. Евромајдан – револуционарни континуитет и спољни утицај

Са Наранцастом револуцијом не долази до друштвено-политичке стабилизације у Украјини. Напротив, уследило је делимично разочарање у демократске идеале, због сукоба унутар „наранцастог” блока, пре свега на релацији Јулија Тимошенко – Виктор Јушченко, што је резултовало парализом извршне власти и осипањем грађанске подршке. Извор сукоба било је неслагање у погледу реформске политике, нарочито у енергетском сектору, будући да је Тимошенко водила отворену борбу против тзв. гасног лобија. Америчка влада је у више наврата покушавала да

посредује између двоје лидера, препознавајући значај њиховог јединства за наставак демократских реформи (Barrett, 2018: 88-89). Поред свог залагања институције су остале слабе, а политички савез се ипак урушио, учинивши украјинску демократизацију лако реверзибилном (Kudelia, 2012: 424-426). Таква политичка динамика омогућила је 2010. године повратак на власт, од раније познатом проруском кандидату, Виктору Јануковичу. Игрица се, метафорички речено, обрнула за 180 степени, оживевши поларизовану борбу, актуелну пре револуције. Уследио је политички реваншизам, јер је до краја 2012. године нови режим затворио водеће политичке противнике, укључујући Тимошенко и министра унутрашњих послова Јурија Луценка, под оптужбама за злоупотребу службеног положаја. Ове мере су изазвале оштре реакције САД, које су их сматрале нападом на политички плурализам. Амерички Сенат је преко Комитета за спољне односе усвојио резолуцију, којом се захтева безусловно ослобађање Тимошенко, повезујући њен случај са ширим питањем стања људских права и спољног утицаја у Украјини (Barrett, 2018: 90).

У тим годинама присутно балансирање између Москве и Брисела се налазило пред изазовом, а то је исход Споразума о придруживању између ЕУ и Украјине (енг. *EU-Ukraine Association Agreement*). Циљ споразума, који је укључивао и компоненту о свеобухватној и продубљеној зони слободне трговине (енг. *Deep and Comprehensive Free Trade Area – DCFTA*), био је постепена економска и правна интеграција Украјине у европски систем, усклађивањем домаћих стандарда са регулативама ЕУ (EEAS, 2015). Иако су преговори формално окончани до 2012. године, потписивање је пролонгирано условним спровођењем реформи у области владавине права, правосуђа и борбе против корупције. Уочи самита Источног партнерства у Вилњусу 2013. године, када је планирана ратификација, Кијев се суочио са растућим притисцима Москве, док је истовремено економска ситуација у земљи била јако нестабилна. Спектар изговора је допринео коначној одлуци Јануковича да 21. новембра 2013. обустави припреме за потписивање Споразума, позивајући се на националну безбедност и потребу очувања трговинских односа са Русијом (Shevsky, 2022; Стојановић, 2023). Ово опредељење изазвало је оштру реакцију САД, које су у том потезу препознале повратак украјинске политике у сферу руског утицаја. Стејт департмент је убрзо након одлуке Кијева изразио дубоко разочарање, наглашавајући да је реч о пропуштеној историјској прилици, уз уверење да је „интеграција Украјине са Европом најсигурнији пут ка економском просперитету и демократији” (U.S. Department of State, 2013).

Епилог одлуке био је узрок за отпочињање масовних демонстрација широм Украјине, током наредних месеци, које су убрзо прерасле у највећи талас грађанских протеста у њеној историји. Међутим, непосредни повод биле су објаве са друштвених мрежа, које су позивале грађане да се окупе на централном кијевском тргу – Мајдану. Ово је један од пионирских и најупечатљивијих примера рађања новог облика политичког активизма, у којем сајбер моћ постаје важан инструмент. Истовремено, склоност дела украјинског друштва ка западним вредностима, демократији и слободи изражавања допринела је томе да интернет и сајбер простор постану најприроднији и најефикаснији канали за ширење политичких ставова и отпора. У периоду 2013–2014. године Твитер је дуплирао своју активност, са преко три милиона твитова који су се тicali протеста, што сведочи о дигиталном ширењу револуционарних идеја у реалном времену (Bohdanova, 2014). Подробнијом

анализом активности, на овој платформи током протеста, уочава се највећа концентрација око урбаних центара, док подаци о језичкој структури додатно илуструју комплексност будући да је преко половина објава била на руском језику, а енглеском и украјинском припада приближан удео, од по једне петине у укупном узорку (Metzger et al., 2016: 18). Ови налази потврђују да је Твитер служио не само као средство унутрашње мобилизације, већ и као канал за комуникацију са међународном заједницом, чиме је сајбер простор постао средство политичке артикулације и спољнополитичке пројекције украјинских протеста.

Сам ток Евромајдан протеста може се систематизовати у три јасно разграничене фазе, које одражавају постепену трансформацију спонтаног окупљања у масовни политички покрет. Прва, тзв. *студентска фаза*, започета је након позива на друштвеним мрежама, када су се хиљаде грађана, углавном младих и проевропски оријентисаних студената, окупиле на кијевском Мајдану (Shveda and Park, 2016: 86). Њихови захтеви били су усмерени ка оставци политичког врха и наставку евроинтеграција, што је указивало на јасну идеолошку оријентацију ка западним вредностима. Друга фаза, позната као *Мајдан камп*, обележена је интервенцијом полицијских снага које су, применом прекомерне силе, покушале да угуше протесте (Стојановић, 2023). Међутим, медијске слике полицијске бруталности, које су се муњевито шириле путем глобалних медија и друштвених платформи, створиле су ефекат супротан очекивањима режима, подстичући даље омасовљавање и радикализацију покрета. Трг је убрзо постао центар перманентног отпора, симболичким претварањем у камп. Финална трећа фаза, названа *Мајданска борба*, означила је кулминацију кризе почетком 2014. године (Стојановић, 2023). Усвајање репресивних закона, који су ограничавали право на окупљање и изражавање, додатно је продубило конфликт и ојачало уверење демонстраната да власт клизи ка ауторитаризму (Shveda and Park, 2016: 86-88; Стојановић, 2023). Ова завршна фаза показала је динамику све веће ескалације друштвеног сукоба, са дубоким геополитичким импликацијама. У тромесечним немирима живот је изгубило бар 113 особа, уз велики број повређених и делимичну државну блокаду. Коначно, неостваривост било каквог политичког компромиса приморала је председника Јануковича да због угрожене безбедности напусти Кијев, 21. фебруара 2014. године (Shveda and Park, 2016: 90). Следећег дана, парламент га је формално лишио председничких овлашћења, чиме је Евромајдан револуција званично окончана. Нова влада у Кијеву била је прозападна и антируска до сржи, а садржала је четири високорангирана члана, који би се легитимно могли назвати неофашистима (Mearsheimer, 2014: 3-4).

Током Евромајдана САД нису имале улогу, у толикој мери институционализовану, као током Наранџасте револуције, јер је фокус сада био на евроинтеграцијама, али је њихов утицај ипак био присутан, важан и свакако интересно идентификујући са револуционалном намером. Пре свега се огледао кроз подршку организацијама цивилног друштва, невладиним организацијама и медијима, који су годинама радили на јачању демократских капацитета и владавине права у Украјини. Број званично регистрованих невладиних организација је са 40.000, у 2004. години, готово удвостручен до 2014. године (Smagliy, 2020), што потврђује да америчке инвестиције у цивилни сектор Украјине, доминатно преко агенција USAID-а, бележе континуитет. Најзначајнију улогу у реформском процесу имао је тзв. Реанимациони реформски пакет (енг. *Reanimation Package of Reform*, укр. *Реанімаційний пакет реформ*),

који се састојао од скоро 100 невладиних организација. Ова кровна грађанска коалиција постала је водећа након Евромајдана, делујући као *umbrella organization*, што је значило да је објединила различите групе, које су раније деловале независно, али које су имале сличне реформске циљеве (Barrett, 2018: 90-92). Модел функционисања *одоздо-навише* је представљао спону друштвених идеја и парламента, лобирајући за конкретне законе и пратећи њихову примену. Поменути коалиција организација је имала снажну спољну подршку, у погледу финансирања и обуке, од стране САД, ЕУ и њихових припадајућих фондова. Током самих протеста, амерички званичници су пружали подршку демонстрантима, те ова јавна дипломатија представља један од аспеката америчке меке моћи у Украјини. На пример, Викторија Нуланд (енг. *Victoria Nuland*), тадашња помоћница америчког државног секретара, посетила је Мајдан и делила храну демонстрантима, што је било јасно изражавање солидарности са њиховим тежњама. Такође, *BBC* указује на фрагмент телефонског разговора Викторије Нуланд и америчког амбасадора у Украјини Џефрија Пјата (енг. *Geoffrey Pyatt*), на основу ког се увиђа да САД активно координишу односе са украјинском опозицијом током кризе, разматрајући састав привремене владе (*BBC*, 2014). Надасве, тадашњи председник САД, Барак Обама, је вишеструко истакао храброст украјинског народа током Евромајдана и подршку у процесу стабилизације земље, спровођења економских реформи и организовања демократских избора (*The White House*, 2014a).

9.3.6.5. Анексија Крима: између моћи истока и запада

Поновна вестернизација Украјине представља једну од кључних безбедносних последица Евромајдан револуције. Међутим, овај процес није линеаран, нити стабилан, већ више подсећа на геополитичку клацкалицу, јер се Украјина периодично креће између западног и руског утицаја. У тренуцима када Запад оствари предност, као током Наранцасте или Евромајдан револуције, Русија настоји да поврати изгубљени положај, било политичким, економским или војним средствима. Најдрастичнији пример таквог одговора представља анексија Крима 2014. године, која је била директна реакција на промену режима у Кијеву и приближавање Украјине евроатлантском блоку, што је од стране Русије доживљено као претња националној безбедности. Стога, захтева се анализа троугла међусобно условљених интереса, САД, Украјине и Руске Федерације, унутар којег се обликује регионална безбедносна архитектура Источне Европе.

Елем, Кримско полуострво, које се простире на 27.000 километара квадратних, се налази на северној обали Црног мора, док га са северозапада запљускују воде Азовског мора. Из тог разлога га називају „скоро острвом“, које доминира поморским комуникацијама и контролом црноморског региона (Oleinikova, 2019). Географске особености полуострва, укључујући природне луке, повољне пловне путеве и пољопривредне ресурсе, су током историје представљале трајну стратешку привлачност великим силама. У геополитичком смислу Крим омогућава приступ топлим морима и источном Средоземљу, што је кључно за пројекцију поморске моћи. Апропо тога, контрола над овим простором, током векова, је сложена и разнородна (Shahi, 2022: 1-6). Након грчких колонија и византијске власти нашао се у саставу Кијевске Русије, затим био предмет монголско-татарских, литванских, пољских и османских аспирација, да би 1783. године Катарина Велика анектирала Крим у састав Руске империје, чиме је постао важна војна и поморска тачка, посебно лука Севастопољ, као база Црноморске флоте, у одбрани јужних руских граница.

Судбоносна прекретница догодила се 1954. године, када је Никита Хрушчов, административном одлуком, пребацио Крим у састав тадашње украјинске совјетске републике, док је Севастопољ остао под посебним статусом унутар руске федералне јединице. После распада Совјетског Савеза 1991. полуострво је остало у оквиру независне Украјине као Аутономна Република Крим (Shahi, 2022: 1-6). Дакле, Крим је након Хладног рата у саставу Украјине, претежно је насељен етничким Русима и са дубоким културно-историјским везама ка матици. Ово стање постаје спорно са евроатланским интеграцијама Украјине, које су од стране Русије тумачене као претња по националну безбедност.

Иако је деловање САД и ЕУ у Украјини имало облик сарадње, подршке демократским реформама, војне и економске помоћи, та политика је, парадоксално, допринела продубљивању унутрашњих подела и политичкој нестабилности земље. У настојању да Украјину приближе евроатлантизму, ови процеси су истовремено појачали геополитичку конфронтацију са Русијом, што је у коначном исходу продубило украјинску кризу и довело до ескалације сукоба, чиме се, апсурдно, угрожавало управо оно чему се декларативно тежило, стабилност и просперитет Украјине. У складу са том аналогijом, након Евромајдана долази до интензивирања активности Русије око Крима, које се могу посматрати као део шире стратегије, заштите њених геополитичких и безбедносних интереса. Кримски протести били су замајак, који је створио предуслове за руску интервенцију. Под образложењем заштите руског становништва и очувања безбедности сународника на полуострву, Русија је 1. марта 2014. распоредила своје војно особље на Криму. Већ 16. марта одржан је референдум о отцепљењу од Украјине и прикључењу Руској Федерацији, на којем су, према званичним резултатима, гласачи готово апсолутно (97%) подржали припајање Русији (Salushev, 2014). Два дана након референдума, уследила је званична анексија Крима, чиме је Руска Федерација формално интегрисала полуострво у свој државни и правни систем. Потписивањем Споразума о приступању Републике Крим и града Севастопоља Руској Федерацији у Кремљу, као и његовом накнадном ратификацијом у руском парламенту, процес је институционално заокружен (Biersack & O'lear, 2014: 247). Овим чином Русија је успоставила сопствену управу, правни поредак и безбедносну инфраструктуру на полуострву, као и постепену економску и административну интеграцију у своје државне структуре. Иако је Москва анексију оправдавала правом на самоопредељење и заштитом руског становништва, већина држава међународне заједнице овај чин није признала, сматрајући га нарушавањем територијалног интегритета Украјине и међународног права.

Званична реакција Вашингтона, односно говор председника Барака Обаме, од 20. марта апострофира забринутост услед нелегалног референдума и анексије дела Украјине. Истовремено најављена је извршна уредба о увођењу широких санкција Русији, уколико се настави са ескалацијом. Такође, истиче се помоћ Украјини и сарадња са ММФ-ом и Конгресом, док се устаљеном дипломатском реториком Русија позива на деескалацију (The White House, 2014b). Декларативан позив на смирење очекивано није био учинковит, те је уведен низ свеобухватних економских и финансијских санкција према Русији од стране САД, ЕУ, Канаде, Аустралије и других западних савезника. Њихов ток је имао тренд постепеног заоштравања, почевши од благих санкција, које су таргетирале физичка лица и поједине компаније, забрану путовања и замрзавање имовине, до пакета санкција

које обухватају забрану извоза и увоза оружја, ограничење извоза робе двоструке намене, опреме за нафтну индустрију и забрану дугорочног финансирања руских државних и енергетских компанија, као што су *Сбербанк*, *ВТБ*, *Газпромбанк*, *Росселхозбанк*, *ВЕБ*, *Роснефть*, *Транснефть* и *Газпромнефть*. Номинални циљ ових санкција, као најобимнијег инструмента западног економског ангажмана након Хладног рата, је смањење војне и економске моћи Русије (Korhonen, Simola & Solanko, 2018: 4-5). Мултилатералне санкције Запада имале су јачи негативан ефекат на трговину и инвестиције, него једностране америчке санкције. Међутим, санкције су истовремено довеле и до неочекиваног повећања инвестиција из транзиционих земаља у Русију, што показује сложеност и контрадикторност економских последица санкција. Истраживања истичу и да су санкције проузроковале негативне последице по мање земље у региону, које су биле зависне од Русије. Збирни резултати воде ка закључку да овакве санкције против великих, интегрисаних економија производе шире регионалне последице и захтевају координисане политике ублажавања које би заштитиле мање државе и истовремено ојачале њихову интеграцију у алтернативне економске токове (Sedrakyan, 2022: 878-880).

Елем, економски и политички притисак је спровођен и путем међународних институција, попут УН, Г7, ММФ-а, ОЕБС-а, где је Русија интерпретирана као реметилачки и рушилачки фактор принципа међународног права. Створена је перцепција о Путину као „новом Хитлеру“, иако Миршајмер ову тезу аутократског етикетања и кривљења оспорава, сматрајући анексију реактивном и условљеном догађајима у Кијеву, неколико месеци раније, а руску политику превасходно доживљава одбрамбеном, не офанзивном (Mearsheimer, 2014: 6). Мимо поменутог притиска, Вашингтон се активније посветио позицији НАТО-а у Источној Европи, започете су редовне ротације америчких и савезничких трупа у Пољској, балтичким државама и црноморском региону, а успостављене су и иницијативе за повећање оперативне спремности НАТО снага. Поред тога, након анексије Крима унутар САД водила се дебата, да ли треба конкретније реаговати. Супротне тежње о блажем поступању нису разматране, иако је на њих указао професор Џон Миршајмер. Према њему прагматични излаз из украјинске кризе почива на пар кључних промишљања, и то:

- *западна моћ је ограничена*: употреба војне силе у одбрани Украјине се не разматра, као и заоштравање санкција, будући да би то угрозило енергетски сектор земаља Западне Европе;
- *упитност западне стратегије*: наставак процеса евроинтеграција појачава непријатељство са Русијом (Mearsheimer, 2014: 6-9);
- *предлог решења*: стварање неутралне Украјине, која би се налазила мимо руског и западног блока, попут Аустрије током Хладног рата. Експлицитније, то подразумева обустављање украјинске интеграције у НАТО, подршку економском опоравку на међународном нивоу, уз руско и америчко присуство и заштиту права националних мањина, са посебним фокусом на руске грађане (Mearsheimer, 2014: 6-9).

Међутим, предложено решење није ни по једног тачки реализовано, те се наставило са применом ранијих образаца. Највећи губитник читаве ситуације свакако је и даље била Украјина, пион на шаховској табли, која је услед континуираног сукоба интереса великих сила све дубље тонула у политичку, економску и безбедносну кризу.

9.3.6.6. Континуитет Хладног рата - кумулативни ефекти испољавања моћи у Украјини

Поједини савремени теоретичари међународних односа описују турбулентност и карактер односа САД и Русије у 21. веку, нарочито након 2014. године, као обнову Хладног рата, те се појављује неформалнији термин *Хладни рат 2.0*. За разлику од оригиналног хладноратовског сукоба, који је у основи имао идеолошку поларизацију комунизам–капитализам, овај савремени облик конфронтације заснива се, пре свега, на геополитичком надметању и безбедносним интересима. Догађаји око Украјине представљају важну тачку, јер се на њеном примеру најјасније одражава судар евроатлантског и евроазијског концепта безбедности. У том смислу потези кључних актера у Украјини, током овог периода, неодољиво подсећају на Њутнов закон акције и реакције, према коме свака сила акције има силу реакције, с тим да њихов интензитет није као у физици идентичан, већ зависи од могућности стратешких капацитета и перцепције претње (видети табелу број 20).

Табела бр. 20 – Динамика стратегије акције и реакције у Украјини

Временски период	Акција (САД/ЕУ)	Реакција (Русија)	Последице по Украјину
1991-1999	Талас ширења НАТО-а на исток, уз пратећу економску транзицију	Умерена реакција, услед државне слабости и распада СССР	Препознаје се пун геополитички значај Украјине
2004	Наранцаста револуција – активна подршка	Јачање и подршка проруских политичких опција	Политичка поларизација Украјине
2013-2014	Подршка Евромајдан револуцији и евроинтеграцијама	Руска анексија Крима	Украјина клизи у рат
2014-2021	Економске санкције Русији и војна помоћ Украјини	Јачање војних потенцијала и креирање алтернативних партнерстава	Украјинска повећана зависност од САД и ЕУ
2022	Убрзавање украјинског чланства у НАТО	Русија покреће специјалну војну операцију	Кулминација кризе и отворени рат

Извор: (Аутор).

У постанексионом периоду било је покушаја, пре свега европских држава, за стабилизацијом украјинског конфликта кроз формирање Минског процеса, Минск I и Минск II, који ће се показати недовољно ефикасним. САД су подржале споразуме, али нису биле директне потписнице. Њихов утицај остаје фокусиранији на јачање украјинских институција и војних капацитета кроз финансијску, логистичку и безбедносну помоћ. На пример, само за мисију Неустрашиви чувар (енг. *Fearless Guardian*) САД су издвојиле преко 265 милиона долара, у сврху обучавања и опремања украјинских снага. У само једној фази мисије учествује 300 америчких војника, који имају за циљ да обуче до пет војних и један батаљон специјалних снага (Fernando, 2015). Америчка политика у овом периоду је суштински била усмерена ка покушају обуздавања Русије, кроз јачање Украјине. Ова исцрпљујућа и

непоколебљива стратегија је довела до учвршћивања подела између Русије и Запада и продубљивања украјинске кризе.

Поред више пута апострофираних економских и војних полуга америчке моћи у Украјини, попут пројекта наоружавања и обучавања украјинске војске (Walt, 2018: 225), важно је истаћи и димензију меке моћи на овом простору, након 2014. године. У овим околностима долази до наглог пораста међународних, доминантно америчких, развојних и хуманитарних пројеката, који су директно повезани са либералном трансформацијом и структурним слабљењем државе. Свитич овај феномен назива *насилним либерализмом* (Svitych, 2023: 2409). Креатори ове политике нису само корпорације и државе, већ „неугодна коалиција“ финансијских донатора, партнера и НВО, која, иако се формално залаже за друштвено добро, је вођена суровом логиком профита и тржишта (Fraser, 2005: 317). Док оружани сукоб у Донбасу доноси физичко разарање, неолиберално оснаживање продубљује неједнакост и несигурност, приморавајући људе да се сналазе у новим тржишним оквирима, без реалне друштвене заштите, док притом стварна моћ и профит остају концентрисани код спољних актера. Ово је објашњиво и Фукоовом постструктуралистичком критиком развоја, која конституише дискурс о стварању категорија са прецизним карактеристикама, које касније подлежу одређеном третману (Foucault, 1981: 48-79). Свитич, ангажован као службеник у оквиру програма *Economic Resilience Activity*, под покровитељством *USAID*, препознаје ову аналогију у терминима *vulnerability, inclusion, gender-based violence*, које програм приписује људима у источном Донбасу (Svitych, 2023: 2410). Када су формиране, категорије људи појављују се „спаситељи“, који усмеравају њихово понашање и одлуке, али у оквиру системских граница, док они сами верују да делују слободно. Дакле, реч је о виду управљања преко добротворства, у моментима када нема пуно алтернатива. Према томе, утицај америчког *USAID* у Украјини, након 2014. године, базиран је на стратегији извођача радова (енг. *contractor assemblage*), где средства не иду директно ка заједници, већ њима управља приватна компанија, којој по том основу припада део средстава, док НВО подизвођачи, својим непрофитним и хуманитарним статусом, дају програму кредибилитет и легитимитет, прикривајући профитни интерес компаније. У пракси *Development Alternatives Inc. – DAI* се појављује као глобална развојна компанија и највећи клијент *USAID*-а, од кога је, у периоду 2020-2022., добио 717 милиона за реализацију три пројекта, од којих се један тиче Донбаса, односно економске отпорности Украјине. У овом случају појављује се и Дански савет за избеглице (Svitych, 2023: 2411-2412), као добротворна организација, која заправо представља „плашт“ за амерички меки утицај, који *USAID* остварује и приход компаније *DAI*, према уговорној извођачкој обавези.

Описано стање се несумњиво може сматрати Хладним ратом 2.0, који се води преко посредника, односно Украјина представља простор сучељавања великих сила, без њиховог директног војног сукоба. У оригиналном Хладном рату су то били подељена Кореја, Вијетнам или Немачка, а данас је то поларизована Украјина. Дакле, принцип је протоком времена остао исти, али приступ, стратегија и методе једног од актера, су се дијаметрално промениле, односно прилагодиле савременом добу. Русија, у периоду 2014-2021., предузима анексију и примењује војну силу, у борби за националну безбедност и статус у региону, док САД користе иновативније принципе своје импозантне меке моћи, путем економских, развојних, хуманитарних и институционалних инструмената. Према овоме се стиче утисак да САД иду „у

корак са светом”, или су просто оне креатор тог света, док Русија остаје верна конвенционалним методама из седамдесетих година прошлог века. Наведено је потврда америчке глобалне доминације и спектра димензија моћи хиљадама километара далеко, притом у суседству једног од изазивача. У овом случају још једном се потврђује теза да када се велики препиру, мали испаштају. Украјина носи терет безбедносних последица од људских губитака, уништене инфраструктуре, економског краха, расељавања становништва и дубоке друштвено-политичке поделе до словенске братоубилачке ратне ескалације.

9.3.6.7. Однос САД према руској војној интервенцији у Украјини (2022)

Рат у Украјини, који је почео 24. фебруара 2022. године, представља последњу, али и најдраматичнију, последицу читаве постхладноратовске епохе. Тај сукоб није изолован догађај, већ кулминација тридесетогодишњег процеса, са нерешеним питањем транзиције Источне Европе и ширења НАТО-а на исток, уз преклапање геополитичких интереса. Овакву реторику користи и председник Русије Владимир Путин, у дану почетка инвазије на Украјину, који у свом говору наглашава постхладноратовске западне обмане усмерена ка слабљењу државе (President of Russia, 2022). У месецима уочи рата Русија је захтевала безбедносне гаранције од стране САД, које подразумевају редефинисање европске безбедносне архитектуре. Иако је Москва била свесна да су такви захтеви за Вашингтон политички и стратешки неприхватљиви, они су представљали последњи, макар декларативни, покушај да се ескивира оружани сукоб и дипломатским путем потврди нова равнотежа моћи у Европи. Одбијање захтева, са наративом између реалне безбедносне бриге и геополитичког ултиматума, послужило је као увод у рат. Међутим, САД су вешто искористиле руску агресију на Украјину, те је геополитици, као постојећем постхладноратовском интересу, природата идеолошка димензија, што је америчку спољну политику учинило заокруженом и убедљивом. Тај сукоб је пружио Вашингтону политички и морални изговор за интензивирање свог утицаја под окриљем „одбране демократије”, уз консолидацију евроатлантског савеза, ујединивши Европу око америчког лидерства (Трапара, 2023: 63).

Истовремено, Русија је систематски изопштена из већине токова међународног живота. Економске санкције довеле су до изолације руског финансијског система, обуставе трговинских односа, искључивања из механизма попут *SWIFT*-а и масовног повлачења западних корпорација са руског тржишта. На културном плану, руски уметници и спортисти били су суспендовани из међународних такмичења, забрањено је истицање руске заставе и интонирање химне на спортским манифестацијама, док је у неким западним институцијама дошло до ограниченог или симболичног бојкота руске културне баштине, од дела Чајковског и Достојевског, до уклањања руских аутора из образовних програма и изложбених простора. Ова појава друштвеног притиска, концентрисана око термина културе отказивања (енг. *cancel culture*), (Norris 2021), представља нову димензију америчке постхладноратовске меке моћи, чија снага додатно долази до изражаја када се узме у обзир селективност њене примене. Рецимо према Израелу, током рата у Гази, исти стандарди нису примењени. Напротив, изостанак санкција и континуирана политичка и војна подршка од стране САД и њених савезника указују да је евроатланска политика условљена америчким стратешким интересима, а не универзалним принципима и вредностима.

Никада, од стицања независности Украјине, САД нису пружале овакав ниво свеобухватне подршке. Овај приступ свакако није мотивисан алтруизмом, већ представља израз сложеног спектра геополитичких, економских и безбедносних интереса. Поред употребе меке моћи, усмерене на ограничавање руског утицаја (Петровић и Буквић, 2019: 138), важно је анализирати и економску компоненту конфликта из перспективе САД, као и пројекције и очекивања сваке од страна у погледу исхода сукоба. Америчка војна помоћ Украјини није започета са инвазијом 2022. године, већ је била присутна доста раније, што указује да САД рат нису посматрале као изненадни догађај, већ као предвидив сценарио, за који је потребна дугорочна припрема. У периоду пре ратне ескалације, САД и њихови савезници су развили мрежу удаљених техничких центара у суседним државама, намењених украјинским јединицама, као и адаптиране програме обуке, који су се спроводили ван украјинске територије или даљинским путем. Амерички инструктори су прилагодили постојеће програме специфичним условима украјинског ратишта, са циљем постепене трансформације оружаних снага Украјине, из структуре совјетског типа у покретљивију и технолошки способнију војну формацију (Marsh, 2022: 331-332). Према тврдњама Пентагона, овај процес обуке допринео је развоју агилније и смртоносније силе, са побољшаним системом командовања и контроле (Garamone, 2022). Овај процес праћен је осавремењавањем украјинских војних потенцијала, те фраза Винстона Черчила „дајте нам алате и ми ћемо завршити посао” одражава реалност, надасве обогашену адекватном обуком (Marsh, 2022: 342-343). Према томе, успех украјинске одбране умногоме зависи од спољне помоћи, пре свега САД.

Економска димензија америчке подршке Украјини указује на сложену интеракцију између војне и финансијске стратегије. Иако формално средства САД, намењена Украјини, имају за циљ јачање одбране земље, значајан део тих средстава припада америчким произвођачима наоружања, од којих су многи власништво великих инвестиционих фондова као што је *BlackRock*. Прави епилог наступа када дође до постконфликтне реконструкције Украјине, тада компанија очекује повратак улагања током рата. Имајући у виду обим инвестиције, поврат није реалан и једноставан, те се он модификује наставком економске реформе у Украјини, односно све активнијим присуством мултинационалних корпорација. У прилог томе, 2021. године укинут је мораторијум на продају украјинског пољопривредног земљишта, чиме је у будућности омогућена и инострана куповина, под одређеним условима. Елем, ово добија пун смисао када се узме у обзир да Украјина носи епитет житнице Европе. Дакле, Украјина од Запада добија средства за рат против Русије, али није реч о донацији већ о позајмици, која се враћа економским устипцима. Коначно, стиче се утисак да Украјина плаћа САД да она ратује за америчке интересе (Malagurski, 2024; Јелесијевић, 2023). Према овоме, САД добијају рат на више фронтова, финансијски и логистички подржавају сукоб друге државе, који се води у складу са америчким интересима, од тога финансијски профитирају, али и афирмишу свој систем вредности, док су истовремено усмерени ка свеобухватном изопштавању и омражавању Русије, као главног конкурента. Управо у овоме се непобитно препознају све димензије америчке постхладноратовске моћи, од војне и економске до меке моћи.

Предвиђања и очекивања овако комплексног сукоба нису ни мало једноставна, али се стиче утисак да су сви (не)посредни актери изненађени његовим почетним током, услед преамбициозно постављених идеала. Русија својом „специјалном војном операцијом“ није изазвала брзу смену режима у Украјини, која истовремено исказује изневереност, јер се Запад није одмах директно војно укључио у конфликт, или је интересао у НАТО, док се неуспех САД уочава у неделотворности уведених санкција, које нису произвеле очекивани ефекат по руску економију (Цветковић, 2023: 22-23). Све наведено представља увод у дуготрајан и исцрпљујући рат. Но, важно је истаћи да улог држава није исти. Украјински залог је вероватно најјаснији, имајући у виду угрожену државност. Из угла САД, неповољни исход рата би деградирао њихову лидерску позицију, то не мора нужно значити и њен губитак, имајући у виду представљени дугорочни економски интерес и прокси позицију. Ипак, Вашингтон ће настојати да спречи чак и такав негативан тренд, будући да би он подрио дугорочне интересе САД и подстакао ревизионистичке изазове њиховој глобалној доминацији. Штавише, у том случају мало је вероватна америчка пасивност, већ постоји могућност директног укључивања САД у рат. На другој страни евентуални руски губитак рата доводи до значајног дискредитовања њеног статуса велике силе, будући да у суседству не успева да изађе као победник, односно отклони претње по националну безбедност. Према овом становишту, руска интервенција у Украјини није првобитно имала за циљ освајање и анексију целокупне украјинске територије, већ заштиту руског становништва од политичког, културног, верског и другог прогона, те денацификацију и демилитаризацију тог простора (Цветковић, 2023: 23). Ипак, током трајања сукоба дошло је до проширења руских политичких и територијалних аспирација. Упркос почетној посвећености споразуму из Минска II, који је подразумевао очување Донбаса у оквиру украјинске државе, постепено је дошло до заокрета политике Москве, од дефанзивне стратегије ка офанзивним намерама према значајним деловима источне и јужне Украјине (Mearsheimer, 2022).

Сходно овоме треба указати на аналитичку могућност даље ескалације, укључујући и нуклеарну, овог сукоба. САД би могле посегнути за директним војним ангажманом, уколико би настојале да обезбеде победу или спрече пораз Украјине, док би Русија могла размотрити употребу нуклеарног оружја у настојању да постигне победу или у условима непосредне могућности пораза, сценарију који би постао извеснији у случају директног укључивања америчких снага у сукоб. Одлучност у циљевима и изостанак дипломатског консензуза представља играње с ватром, упозорава Миршајмер, које може довести до највећег нивоа ескалације (Mearsheimer, 2022). На трећој страни, украјински циљеви у рату су релативно јасни - повратак изгубљених територија, укључујући Крим, и трајно слабљење Русије, као војне и политичке силе. Ипак, способност Кијева да те циљеве оствари у великој мери зависи од америчке војне и финансијске подршке, као и од начина на који ће Москва реаговати на продужени сукоб. Упркос томе што се рат води на украјинској територији, његов ток и исход у суштини обликују две велике силе, САД и Русија, те не чуди фокусираност управо на њихове акције и стратешке планове.

9.3.7. Збирни преглед испољавања америчке моћи и безбедносних последица у Украјини

Примена америчке моћи у Украјини одликује се високим степеном специфичности, будући да она не функционише кроз директну пројекцију војне или економске силе, као у случајевима СРЈ и Венецуеле, већ пре свега кроз механизме сарадње, кооперације и институционалне интеграције. Ови облици утицаја, војна и економска помоћ, програми економских реформи, партнерство и јавна дипломатија, деловање цивилног сектора делују индиректно, увлачећи Украјину у шире безбедносне динамике. Иако начелно представљају позитивне ефекте, као што су јачање одбрамбене способности, институционалне стабилности и међународног легитимитета, они такође стварају одређене ризике, попут политичке зависности од спољних актера, друштвене поларизације, јачање антируског наратива (видети табелу број 21). У случају Украјине, САД увиђају да се ка геополитичким интересима не мора нужно стремити агресивном инструментализацијом, те посежу за алтернативном „меком” стратегијом. На овај начин, Украјина се заправо немилосрдно жртвује и постепено клизи у све дубљу конфронтацију са Русијом, која обухвата читав спектар хронолошких дешавања, од транзиционе интеграције и револуционарних момената, преко анексије Крима, све до избијања активног рата. Ова стратегија илуструје како САД могу водити „рат на даљину”, од кога могу остварити значајне геополитичке користи, док директне ратне стране сносе велике губитке и ризике.

Разматрајући употребу америчке моћи евидентан је мултидимензионалан приступ, који комбинује различите врсте моћи. Стога, у складу са првим истраживачким питањем, није једноставно издвојити доминанту полугу моћи, те самим тим и утврдити хронологију њихове употребе, предвиђену наредним истраживачким питањем. Наиме, од самог настајања независне Украјине, које иде у корак са америчким супремативним моментом, присутан је свеобухватан транзициони утицај. Бележи се равномерна и истовремена посвећеност војној реорганизацији и интеграцији Украјине у западни блок, економској и тржишној либерализацији и дипломатској подршци сваке постхладноратовске америчке администрације. Током времена облици сарадње се подижу на виши ниво, ескалацију конфликта чинећи све извеснијом, јер свака додатна интервенција или подршка повећава сложеност и ризике регионалне безбедности. Такође, испољавање америчке моћи, макар и индиректне, на тлу Источне Европе јесте индикатор униполарног статуса, иако његова пуна потврда зависи од дугорочних резултата и способности САД да остваре своје геополитичке циљеве у региону.

Табела бр. 21 - Збирни преглед димензија америчке моћи и безбедносних последица у Украјини

Врста моћи САД	Операционализација моћи случај Украјине	Безбедносне последице на простору Украјине
В О Ј Н А	• Војна помоћ - испорука оружја и муниције, тешке технике, ПВО компоненти и других одбрамбених система; - неформална НАТО интеграција; - обука и развој кадрова; - обавештајна подршка; - логистика и одржавање; - саветодавни програми помоћи;	• Повећана зависност од спољне подршке систему одбране • Смањење самосталности у доношењу одлука • Продужетак и интензивирање сукоба • Повећана руска одмазда - удаљавање од компромиса и заопштравање ратних циљева;
Е К О Н О М С К А	• Финансијска помоћ - САД као водећи донатор и гарант кредитних линија; • Институционална подршка економским реформама • Инвестиције и трговински утицај - улазак америчких компанија; - подршка приступу Украјине западним тржиштима; • Хуманитарна и развојна помоћ	• Институционална зависност од страних кредита • Политичка условљеност економске помоћи • Социјалне тензије - спровођење неолибералних реформи по америчком моделу је изазвало раст неједнакости у друштву; • Неравноправни економски односи • Економска рањивост у случају повлачења подршке
М Е К А	• Јавна дипломатија - активна политичка подршка америчких званичника; • Партнерство са америчким институцијама • Културна и образовна димензија - студентске и академске размене; - промоција америчког система вредности; • Медијска и информациона подршка - подршка развоју независних медија; - кампање о евроатланским интеграцијама; • Деловање цивилног сектора • USAID и сродне организације; • хуманитарна и развојна помоћ;	• Стратешка и политичка зависност од спољне подршке - прилагођавање реформским очекивањима САД; • Револуционални континуитет - Наранџаста револуција; - Евромајдан револуција; • Политичка нестабилност - слаба унутрашња коегзистенција и политички расколи; - учестало грађанско незадовољство; • Друштвена поларизација - подела између западних/централних региона и истока/југа Украјина; • Ревизија историјског наратива • Јачање антируског осећаја у јавности

Извор: (Аутор).

10. ДИСКУСИЈА

Ово поглавље има за циљ да најпре презентује резултате истраживања америчке постхладноратовске моћи на простору СРЈ, Венецуеле и Украјине кроз резиме безбедносне компоненте тог процеса. Поред тога, дискусија ће обухватити и критичку процену методолошких, контекстуалних и епистемолошких аспеката истраживања, указујући на ограничења комплексног задатка. На крају, разматрају се смернице и сугеришу могући правци будућих истраживања.

10.1. Резиме резултата истраживања

Резултати истраживања постхладноратовске америчке моћи указују да је реч о флексибилном и адаптивном пољу, на коме су САД изградиле доминацију. Она произилази из недостатка у том периоду адекватног конкурента, који би могао у одређеној мери ограничити њихову позицију водеће глобалне силе. Тај вакуум моћи омогућио је САД да развију и усаврше импозантан спектар полуга глобалног утицаја, коришћењем војне, економске, меке и сајбер моћи. У таквим условима америчка моћ није била заснована само на материјалним ресурсима, већ и на способностима привлачења, обликовања наратива, вредности и норми, у складу са сопственим интересима. Управо та комбинација структурне надмоћи омогућила је САД да у различитим регионалним контекстима, као што су Балкан, Латинска Америка и постсовјетски простор, пројектује своје интересе кроз широк спектар инструмената деловања, при чему у сваком конкретном случају проналазе онај облик утицаја који је најпогоднији за постизање жељених резултата.

Истраживачка анализа случаја СРЈ упућује на тежњу ка обрачуна са социјалистичком идеологијом након Хладног рата, те је мека моћ, нарочито америчке дипломатије, константа током овог периода. Остваривање интереса путем економске моћи, на постјугословенском простору, резултовало је етапама свеобухватних санкција, које су произвеле хиперинфлацију, колапс привреде и финансијску нестабилност земље. Иако инструменти меке и економске моћи нису нипошто били безазлени по својим ефектима, до кулминације безбедносних последица испољавањем америчке моћи долази војном интервенцијом 1999. године и активном подршком сецесионистичкој тежњи. Дакле, у овом случају може се уочити употреба свих облика америчке моћи, што СРЈ чини једним од ретких примера свеобухватног деловања САД у постхладноратовском периоду. Ипак, упркос ширини и интензитету примене моћи, резултати америчке стратегије не могу се окарактерисати као у потпуности успешни. Србија је, као релативно мала држава, са ограниченим ресурсима, успела да у датим околностима и изазовима очува одређен степен политичког континуитета и националног идентитета. Такође, питање Косова, које је представљало важан геополитички циљ америчке стратегије у региону, није трајно и једнострано решено у складу са интересима САД. Ово указује на сложеност процеса пројекције моћи, где чак и најмоћнији актери могу наићи на ограничења, услед историјских, културних и регионалних специфичности циљане државе.

Случај Венецуеле представља специфичан пример еволуције америчке моћи у Латинској Америци, где су односи између две државе, током деценија, пролазили кроз дијаметрално различите фазе, од партнерства до изразито непријатељских релација. Иако је, у појединим периодима, постојала јасна реторика и индиректна

претња употребом војне силе, до конкретне војне интервенције до сада није дошло, што указује на опрез у примени тврде моћи у региону, историјски осетљивом на спољне интервенције. Уместо тога, америчка стратегија у Венецуели била је заснована на постепеном заоштравању економских санкција, усмерених на слабљење енергетског сектора, државних институција и политичке стабилности режима. Истовремено, активно су коришћени инструменти меке моћи, попут подршке опозиционим покретима, невладиним организацијама и медијским структурама, са циљем обликовања унутрашњег јавног мњења и подстицања промене власти. Међутим, упркос дугорочној и интензивној примени ових механизма, примарни циљ америчке политике, свргавање режима Чавеза и касније Мадуре, није остварен. Случај Венецуеле указује на ограничен домет ефеката америчке моћи у контексту држава са јаким антиимперијалним наративом и затвореним политичким системом, где је приступ спољним каналима утицаја значајно ограничен.

Према резултатима истраживања, оно што се пак дешавало у Украјини дијаметрално је супротно у односу на случајеве СРЈ и Венецуеле, будући да се Украјина у америчком спољнополитичком дискурсу не доживљава као непријатељ, већ као кључни простор пројекције геополитичких интереса према Источној Европи и постсовјетском простору. У том контексту, амерички утицај није имао дестабилизујући, већ подржавајући карактер, усмерен превасходно на јачање прозападних снага и демократске оријентације. Током револуција, кључних политичких прекретница, САД су пружале политичку, економску и организациону подршку актерима који су се залагали за евроатлантске интеграције и дистанцирање од руског утицаја. Након анексије Крима 2014. године и избијања рата 2022. године, америчка политика према Украјини добила је и конкретнији војни аспект, кроз финансијску и логистичку помоћ оружаним снагама и јавну дипломатску осуду Русије у међународним институцијама. Према томе, овај истраживачки случај је пример како се америчка моћ може користити ради ширих стратешких циљева, али уз жртвовање Украјине.

Генерални резултати истраживања указују да је америчка постхладноратовска моћ уочљиво ослабила, у погледу глобалне доминације, пре свега услед консолидације других актера, који настоје да изграде сопствене сфере утицаја и постану конкурентни на међународној сцени. Поред традиционалних сила, Русије и Кине, све значајнију улогу имају и регионални актери попут Турске, Индије, Ирана и Бразила. Ипак, упркос том процесу релативног слабљења, САД и даље одржавају позицију најмоћнијег глобалног актера, са најширим спектром војних, економских, технолошких и културних ресурса. Но, савремени међународни односи, као изразито динамична дисциплина, отварају нове фронтове, те истраживање указује да обрасци моћи, који су у претходним деценијама били високо ефикасни, данас не производе исте резултате. У том смислу, САД се не могу ограничити на следење глобалних токова, већ морају бити иницијатор и иноватор у развоју нових инструмената моћи, уколико желе да одрже статус водеће глобалне силе. Тај задатак ће евидентно бити све тежи у будућности, услед све реалније мултиполарности.

10.2. Критичка анализа и ограничења истраживања

Сprovedено истраживање испољавања америчке моћи у постхладноратовској ери на простору СРЈ, Венецуеле и Украјине је методолошким оквиром прецизно дефинисано и временски одређено. Иако истраживање представља заокружену целину, битно је истаћи да је реч о *живом организму*, подложном свакодневним променама. Дакле, закључци истраживања су поткрепљени тренутном анализом расположивих података, чиме се утиче на њихову трајност и стабилност, што не умањује вредност добијених резултата, али захтева критичку рефлексiju. Према томе, ограничења овог истраживачког подухвата се могу тумачити на више нивоа, од умерено методолошког, контекстуалног до епистемолошког.

Најпре сам термин „расположиви подаци” указује на чињеницу да су одређене информације пропуштене, услед превида, или недоступности. Иако постоји тенденција мултидисциплинарности и хетерогености коришћене литературе, сходно *sui generis* карактеру истраживања, треба имати и виду да ширина извора не гарантује потпуну објективност, нити свеобухватност закључака. Упркос настојању да се обухвате различите перспективе, политичке, економске, војне, културне и безбедносне, интерпретација америчке моћи остаје условљена избором извора, контекстом њиховог настанка и ауторском позицијом истраживача. Поред академских извора, у раду су коришћени и медијски садржаји, који иако доприносе ширини увида, морају се увек тумачити са одређеном дозом резерве, због могуће пристрасности или пропагандног карактера. Иако је истраживање спроведено у складу са овим сазнањем, његово поновно апострофирање јесте важно. У том смислу нарочито се истиче анализа и интерпретација димензија меке моћи, која је подложна субјективним нормама. Иако, сходно типу истраживања, анализа три студије случаја не може у потпуности обухватити све регионалне и историјске варијације америчке моћи, њихов избор омогућава увид у различите облике примене истих принципа у другачијим контекстима, што представља предност у аналитичкој дубини.

Савремени међународни односи и студије безбедности подложни су брзим и често непредвидивим променама, што директно утиче на валидност и трајност закључака добијених овим истраживањем. Протоком времена може долазити до значајних обрта у билатералним односима држава, обухваћених студијама случаја, са САД, као последица комбинације спољних и унутрашњих фактора, попут политичких промена, економских криза, безбедносних приоритета и интереса. Посебно је важно нагласити улогу америчке администрације, чија је спољнополитичка динамика емпиријски потврђена као изразито варијабилна. Свака нова администрација може увести другачији спољнополитички дискурс, што утиче на динамику ширих процеса, сходно дoметима моћи САД. Са друге стране, промене у карактеру односа са САД могу произилазити и из унутрашњих спољнополитичких преференција држава које су предмет анализе, Републике Србије, као наследнице СРЈ, Венецуеле и Украјине. Њихова позиција у међународном систему је комплексна и условљена, не само односом према Вашингтону, већ и другим регионалним и глобалним актерима као што су Русија, Кина или ЕУ. Сходно томе, резултати анализе представљају слику једне епохе, односно одређеног историјског тренутка. Иако се околности динамично мењају и захтевају континуирану аналитичку ревизију, уз активно праћење (гео)политичких токова, истраживање је у оквиру свог временског оквира дало максималан могући увид у релевантне процесе и односе, пружајући поуздан приказ

стања у тренутку анализе. Управо ово логично и неминовно ограничење отвара простор за будућа истраживања.

10.3. Смернице за будућа истраживања

Имајући у виду резиме резултата и критички осврт на ограничења истраживања, отвара се значајан простор за анализу ове плодноносне идеје и у будућности. Представљено истраживање умногоме може бити костур или замајац у праћењу и анализи будућих односа САД према Републици Србији, Боливарској Републици Венецуели и Украјини. Поред тог временског надовезивања на проучавање случајеве, наредна истраживања треба да наставе у смеру проширивања постојећег оквира, укључивањем нових држава и прилагођавањем анализа динамичним међународним околностима, како би се обезбедила свеобухватнија слика глобалних односа моћи након Хладног рата.

Амбициозније смернице за будућа истраживања, имајући у виду променљив карактер међународних односа, не морају се ограничити само на САД, већ могу обухватити и друге, потенцијално глобално утицајне актере, који би у будућности могли преузети водећу улогу у међународном систему. Основна идеја овог истраживања јесте проучавање понашања једне глобалне силе у различитим контекстима, без обзира којој држави припада тај статус. На тај начин, истраживачка идеја остварује своју пуну флуидност.

11. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Сумирајући резултате спроведеног истраживања, може се закључити да је постављени теоријско-методолошки оквир омогућио интердисциплинарну и целовиту анализу безбедносних последица, које настају испољавањем различитих димензија моћи Сједињених Америчких Држава у постхладноратовској ери, на простору Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине. Реч је о комплексном истраживачком задатку, који у овом облику, до сада, није обрађен у домаћој и страној литератури.

У оквиру ове докторске дисертације разрађени су и интегрисани полазни теоријски обрасци, од суштинског значаја за разумевање сложености феномена моћи и силе у савременим међународним односима. Један од важних доприноса рада огледа се у систематском дефинисању појма моћи, коме се дедуктивно приступа. Након општијих тумачења, моћ се везује за област међународних односа, уз аналитичко разграничење њених врста, њихове интеракције и облика испољавања. Тиме је створен основ за разумевање начина на који се различите димензије моћи велике силе, у овом случају САД, одражавају на безбедносну архитектуру у међународном систему. Холистички и квалитативни приступ се показао као најадекватнији метод за сагледавање сложене динамике моћи, у најширем смислу тог појма.

Посебан значај има идентификација и анализа доминантних безбедносних последица, које проистичу из примене моћи, што је омогућило свеобухватно сагледавање стања безбедности у државама обухваћеним студијама случаја. Таквим приступом добијена је јаснија слика о структури и механизмима деловања америчке моћи након Хладног рата, као и о њеним ефектима на унутрашњу и спољну стабилност Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине. Истраживање је показало да сваки од анализираних случајева поседује специфичан геополитички и друштвено-историјски контекст, али и да их повезују заједничке структурне карактеристике употребе моћи у складу са америчком глобалном стратегијом. Управо у томе може лежати и извор спорадичног неуспеха америчког деловања, будући да се приступ често не прилагођава довољно локалним условима, већ се ослања на понављање истих образаца и метода у различитим контекстима. У том смислу, рад представља допринос систематизацији и продубљивању постојећих сазнања о карактеру америчке моћи, продуктованим последицама али и ефикасним методама отпора.

Конкетнијом анализом, војна моћ, иако према многим запостављена, још увек заузима значајну позицију. Ради демистификовања овог становишта, рад хронолошки анализира све аспекте укључивања америчких оружаних снага у иностранству, у постхладноратовској ери. На тај начин долази се до става да војна моћ није у толикој мери запостављена, већ се променио њен карактер и функција. Војна моћ је добила на конкуренцији, те се појављује неретко као крајња инстанца, за којом се посеже у моментима када остала средства не дају жељене резултате. У 21. веку војне стратегије уступају место геоекономији. Економија постаје кључно поље глобалне моћи, чије последице по међународне односе и безбедност могу бити далекосежне и тешко предвидиве. Стога, не чуди интензивирање инструмената економске моћи у међународним односима, било као средства тврде или меке моћи. Дакле, врло ефикасно, путем неког вида економске помоћи, могу зближити државе, или их, насупрот томе, учинити опонентима, применом негативних санкција. Иако

је у контексту економске моћи споменуто савремено доба, битно је рећи, да је оно још значајније када говоримо о сајбер моћи, која је у том периоду доживела вртоглави раст. Стога, у сајбер простору се данас може водити рат или спроводити завођење, путем модела меке моћи. Реч је о новитету са несагледивим потенцијалом. На поменуте врсте моћи се надовезује мека моћ, која у савременом међународном систему постаје све значајније средство утицаја, омогућавајући државама да обликују перцепције, вредности и понашање других актера без употребе принуде. У контексту америчке глобалне стратегије, она се реализује кроз културне, дипломатске, медијске и образовне инструменте, као и кроз подршку цивилном друштву у иностранству. Анализа студија случаја показује да меку моћ треба посматрати као пратећу и са дугорочним карактером, нарочито ефикасном у обликовању савезништва, стварању позитивног имиџа и утицају на политичке процесе других држава.

Све наведено моћ чини доста комплексном, а актере који је гомилају способним да успоставе међународни поредак према својим жељама. Применом основних постулата реализма и социјалног конструктивизма, као доминантних дискурса у постхладноратовским међународним односима, али и у овом истраживању, може се закључити да велике силе, у том односу снага, могу створити безбедносне последице по друге државе. Тиме могу значајно угрозити основне штићене вредности, као што су суверенитет, национални идентитет, витални државни интереси и критична инфраструктура. Анализом различитих студија случаја, СРЈ, Венецуеле и Украјине, показује се да инструментализација моћи САД, у постхладноратовској ери, има мултидимензионалан карактер. Поред класичне употребе војне и економске моћи, значајно место заузима и политички утицај, који се остварује кроз дипломатске механизме, подршку цивилном друштву, медијску присутност и друге инструменте меке моћи. При томе, одређене акције могу имати елементе превратничких тежњи, или подстицања унутрашњих политичких промена, што се види на примеру револуција, државних удара и сличних друштвено-политичких потреса у обухваћеним државама. Дакле, тај процес је у СРЈ евидентан кроз обрачун са социјализмом и интензивном демократизацијом која је уследила, у Венецуели је материјализован покушајима државних удара уз континуирану финансијску и логистичку потпору опозиционим снагама, док је у Украјини обележен дугорочним залагањем за евроатлантске интеграције, уз акценат на Нарандасту и Евромајдан револуцију. Такво деловање има потенцијал да трансформише политичку и безбедносну структуру земље, стварајући нове безбедносне изазове, ризике и претње.

Иако завршетак сваке студијске анализе нуди аутономни одговор на постављена истраживачка питања, важно је, у овом сегменту рада, приказати их збирно. Тиме се сложени процеси и обрасци америчке постхладноратовске моћи систематизују. У том погледу, прво помоћно истраживачко питање, које се тиче полуга америчке моћи, је проучавано путем постављене независне варијабле и индикатора који је конкретизују. *Војна моћ*, оличена кроз капацитете оружаних снага САД, се истраживачком анализом дефинише као глобално најснажнија и најсавременија. Оружане снаге броје преко 2 милиона припадника, кроз 12 родова, који покривају копнене, ваздухопловне, поморске и свемирске активности. Функционалност тако комплексном систему омогућавају адекватна стратегијско-доктринарна документа и прецизан ланац командовања, док је у основи моћи највећи војни буџет на свету,

који је од почетка Хладног рата до данас готово утростручен. Преглед постхладноратовског укључивања оружаних снага САД у иностранству указује на учесталу спремност суделовања у регионалним и другим конфликтима. Једноставности тог процеса доприноси мрежа војних база широм планете, од Јужне Америке и Европе, до Блиског и Далеког истока. Таква војна политика је директно повезана и са Северноатлантским савезом, у оквиру ког САД представљају најзначајнијег актера. Дакле, иако савез броји 32 чланице, на челу врховне команде увек се налази амерички официр, док одлуке донесене у оквиру америчких институција неретко представљају и опредељење читавог савеза.

Настављањем анализе независне варијабле испитивана је *економска моћ САД*. Добијени закључци указују да је реч о најмоћнијој економији света, док је такав став потврђен сагледавањем кључних индикатора. Најпре бруто домаћи производ САД, као најзначајнији међу њима, пружа директан увид у обим економске моћи. Наиме, његова вредност након Хладног рата бележи стални тренд раста, те је 2023. године четири и по пута већа од оне у освит постхладноратовске ере. Извори такве економске снаге почивају на највећем глобалном увозу и другом највећем извозу добара. Заслуге тог статуса су, пре свега, амерички долар, као глобално најучесталија валута, технолошка и рачунарска индустрија, берзанска трговина и инвестициони фондови, док се затим придодају производња биогорива, пружање банкарских услуга, аутомобилска и индустрија хране и пића. Мимо номиналне базе, важну полуту економске моћи САД у постхладноратовској ери представљају санкције. Држава се не либи да их употреби, ради остваривања спољнополитичких циљева, те је овај аспект важан и за саму студијску анализу истраживања. На крају, треба указати на везу америчке економије са свим другим димензијама моћи, чиме се увиђа њихова међузависност. Дакле, део економског улагања је свака пушка (војна моћ), универзитет или јавна дипломатија (мека моћ) и апликација на мрежи или дрон (сајбер моћ).

Америчка мека моћ, пак, представља домен у којем остварује потпуну доминацију. Њена потврда није доминантно квантитативна, као у случају војне и економске моћи, већ почива на квалитативним критеријумима и индикаторима. У том смислу важна је позиција свих врста уметности, од конвенционалних до савремених облика. Штавише, САД успевају да делују иновативно, те креирају нове књижевне, филмске и музичке жанрове, који постају глобално препознати и јединствени. Привлачност остварује и систем високог образовања, који доминира Шангајском листом, затим спорт и бренд, који привлаче пажњу светске јавности. Надасве, америчка јавна дипломатија, сходно предмету истраживања, чини језгро њене меке моћи. Представља кључну компоненту спољне политике САД, играјући значајну улогу у обликовању глобалних међународних односа, са акцентом на изградњу и одржавање позитивног имиџа САД у свету, кроз промовисање америчких вредности и интереса.

Последњи аспект анализе, у оквиру овог дела независне варијабле, јесте *сајбер моћ САД*, која је специфична због прожимања свих раније наведених врста моћи и због постојања меке и тврде димензије испољавања. Дакле, САД се појављују као администратор мреже, складиштар значајних података, али и управљач дрона. Број корисника друштвених мрежа вртоглаво расте, у свим делатностима, будући да постају неизоставан део свакодневнице савременог човека и окосница сајбер меке моћи. Истовремено, савремено ратовање се премешта на тло сајбер простора, кроз

употребу софистициране технологије, док је ова област институционализована и стратешки уоквирена у законодавству САД. На крају, истински изазов, пред америчком постхладнотовском моћи, је адекватно комбиновање и располагање свим представљеним димензијама.

У наставку неопходно је пружити целовити одговор на наредну компоненту независне варијабле, односно друго помоћно истраживачко питање, о потенцијалној хронологији испољавања америчке постхладнотовске моћи, на коју се надовезује четврто помоћно истраживачко питање о доминантним стратегијама САД у промени стања безбедности националних држава. Наиме, анализирани случајеви, Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине, показују извесне структурне сличности и значајне контекстуалне разлике. Иако се, у сва три случаја, на први поглед, уочава еволутивни приступ, који подразумева прво активирање инструмената меке моћи или економских притисака, а потом ескалацију ка чвршћим полугама моћи, дубља анализа показује да та хронологија није линеарна, нити строго предвидљива. У случају СРЈ, хронологија је била најјаснија, са постепеним померањем од дипломатског притиска ка економским санкцијама, да би војна интервенција, као крајња мера, била употребљена у складу са интересима хегемона, односно САД. Венецуела, међутим, илуструје сложенији образац, у којем меке и економске мере дугорочно функционишу паралелно, док се војна моћ јавља углавном као претња силом, а не као реално активирани инструмент. Тиме хронологија постаје условна и недовршена. Украјина, за разлику од претходна два случаја, показује готово одсуство класичног ескалационог низа. Различите врсте моћи делују истовремено, уз карактер партнерства, не супарништва. У том смислу, истичу се дугорочни програми политичке и економске сарадње, институционалног реформисања и војне подршке. Стога, иако је могуће идентификовати извесне редоследне обрасце, посебно у случајевима СРЈ и Венецуеле, збирна анализа показује да се америчка моћ, у постхладнотовској ери, најчешће испољава нелинеарно, кроз паралелну, мултидимензионалну и међузависну употребу различитих инструмената, чија је хронологија зависна од контекста и мноштва фактора, понајвише стратешких циљева САД.

Четврто помоћно истраживачко питање је посвећено и закључку у вези са зависним варијаблама, односно безбедносним последицама насталим испољавањем америчке постхладнотовске моћи у државама обухваћеним студијама случаја. На простору СРЈ најизраженији индикатори безбедносних последица произилазе из војне интервенције. Реч је најпре о људским губицима, материјалној штети проузрокованој на инфраструктури и дугорочним еколошким последицама, услед бомбардовања индустријских постројења и коришћења осиромашеног уранијума. Увођење санкција, у два наврата, је довело до хиперинфлације, финансијске нестабилности, колапса привреде, повећања стопе сиромаштва и емиграције становништва, као показатеља безбедносних последица. Надасве проузрокована је ерозија државног легитимитета и дугорочна политичка дестабилизација. Кључне безбедносне последице у Венецуели су проузроковане свеобухватним економским санкцијама САД. Круцијални показатељи угрожавања националне безбедности, по овом основу су: економска и финансијска изолација земље; колапс нафтног сектора; хиперинфлација; хуманитарна криза; пад животног стандарда; масовне миграције. Поред тога, бележе се интензивне превратничке тежње и политичка подршка опозицији, услед чега долази до дубоке друштвене поларизације. Специфичност

случаја Украјине, услед изостанка конфронтације са САД, доводи до безбедносних последица попут повећања спољне зависности у области економије и одбране, смањења самосталности у доношењу одлука, револуционарног континуитета и друштвене подељености. Наведено је условљено стратешком подршком САД и јачањем антируског наратива, чиме долази до продужетка и интензивирања конфликта. Украјина постаје геополитички значајно тло и место посредног обрачуна снажнијих држава. Актери укључени у настајање описаних безбедносних последица на тлу СРЈ, Венецуеле и Украјине су америчке оружане снаге, финансијске и друге државне институције, као и спектар средстава меке моћи, попут јавне дипломатије, медија и цивилног сектора, при чему конкретан скуп актера и њихових инструмената варира у зависности од сваког појединачног случаја. Ови односи и разлике детаљно су приказани у истраживачкој анализи.

Сагледавањем студија случаја, услед испољавања моћи на Балкану, у Јужној Америци и Источној Европи, може се закључити да деловање САД несумњиво указује на значајне елементе униполарности након Хладног рата, у складу са трећим помоћним истраживачким питањем. Али потпуна и недвосмислена потврда тог статуса није једнака у свим државама, нити једнако одржива током времена. У СРЈ, пројекција моћи, укључујући директну војну интервенцију, спроведену кроз НАТО бомбардовање, уз доминантну политичку и стратешку иницијативу САД, представљала је јасан израз униполарне структуре међународног поретка, у којој ниједан конкурентни актер није био у позицији да озбиљно оспори америчку одлуку или ограничити степен њене акције. У Венецуели, иако је видљив широк спектар инструмената притиска, од меке дипломатије до економских санкција и претње силом, ограничена је успешност стратегије, услед изостанка промене режима, као кључног циља. Отпор актера, алтернативни међународни партнери и специфичности унутрашњег политичког поретка су, у Венецуели, учинили америчку доминацију релативном, а не безусловном. Украјина, пак, показује другачији облик пројекције моћи. Доминација се огледа не у директној употреби војне силе, већ у способности САД да дугорочно обликују институционалне и безбедносне токове једне државе, чиме се индиректно мења геополитика региона. Такође, интензивирање руског утицаја и избијање рата указују да униполарни моменат није неприкосновен и да се велики системски ривали поново појављују, као фактори ограничавања.

Позиција у којој су се Сједињене Америчке Државе *de facto* нашле након окончања Хладног рата, као и безбедносне последице, које се доводе у везу са испољавањем њихове моћи, у великој мери су јединствене у историји међународних односа. Међутим, истраживање, спроведено у оквиру ове докторске дисертације, није ограничено искључиво на квалитативну анализу појединачних случајева. Његов шири циљ и научни допринос јесте да уочи и дефинише опште закономерности понашања великих сила, са глобалном доминацијом, без обзира на то којој држави у датом историјском тренутку припада тај статус. Овог пута, као аналитички оквир, послужиле су САД и три систематично одабране постхладноратовске студије случаја, Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине. У том контексту, теоријски оквир реализма пружа значајне инструменте за тумачење оваквих појава. Он полази од становишта да је свака сила, без обзира на њену идеолошку или културну позадину, у суштини вођена истим интересима, очувањем и јачањем сопствене моћи. Управо због тога, како реализам упозорава,

деловање великих сила у међународном систему увек носи дозу суровости. Ово становиште делимично ублажава конструктивистичка парадигма, уносећи нове феномене, значајне за крајњи епилог. Историја показује да до промена у распореду моћи нужно долази, али је од суштинског значаја континуирано пратити њен развој и трансформације у различитим облицима и контекстима. Не сме постојати празан простор у опису те еволуције, јер управо у тим интервалима често долази до раскорака, који може бити ненадокнадив. Он производи аналитичке нејасноће и теоријске празнине, будући да се прескачу поједине фазе развоја моћи и не прати њен континуитет. Услед таквих пропуста, разумевање промена у међународном систему остаје делимично и непотпуно. Према томе, вредност овог рада огледа се у настојању да бар делимично попуни тај аналитички јаз, који је до сада постојао у литератури, доприносећи бољем разумевању актуелног постхладноратовског тренутка међународних односа.

12. ЛИТЕРАТУРА

- Abdin, L. (2019). Bots and fake news: the role of WhatsApp in the 2018 Brazilian Presidential election. *Casey Robertson*, 41(1), 1-15.
- Аврамов, С. и Крећа, М. (1986). *Међународно јавно право*. Београд: Научна књига.
- Avramov, S. (1997). *Postherojski rat zapada protiv Jugoslavije*. Veternik: Idi.
- Avramović, D. i Ostojić, N. (1996). *Dejstvo sankcija na privредu i друштво SR Jugoslavije u међународној перспективи*. Београд: Европски центар за мир и развој.
- Agreement between the United States of America and Ukraine concerning assistance to Ukraine in the elimination of strategic nuclear arms, and the prevention of proliferation of weapons of mass destruction (1993, October 25). *United States Treaties and Other International Agreements*, 1993, T.I.A.S. No. XXXX. Washington, DC: U.S. Department of State.
- Adkins N. B. (2001). *The Spectrum of Cyber Conflict From Hacking to Information Warfare: What is Law Enforcement's Role?*, Alabama: Air Command and Staff College, Air University.
- Adler, E. (1997). Seizing the middle ground: Constructivism in world politics. *European journal of international relations*, 3(3), 319-363.
- Adler, E. (2013). Constructivism in international relations: Sources, contributions, and debates. *Handbook of international relations*, 2, 112-144.
- Albright, M. (1999). *Secretary of State Madeleine K. Albright Remarks to the Serbian People, March 26 1999*. Washington: White House.
- Alexiyevets, L., & Alexiyevets, M. (2020). Ukraine-the NATO: mutual relations and partnerships main stages. *East European Historical Bulletin*, (14), 175-189.
- Allison, G. (2017). *Destined for War: Can America and China escape Thucydides Trap?* Houghton Mifflin Harcourt.
- Alford, M. & Secker, T. (2017). *National Security Dillema - The Shocking New Evidence of Government Control in Hollywood*. Drum Roll Books.
- Ambrose, M. J. (2018). *The control agenda: a history of the strategic arms limitation talks*. Cornell University Press.
- Antizzo, G. J. (2010). *U.S. military intervention in the post-Cold War era: How to win America's wars in the twenty-first century* (Political Traditions in Foreign Policy Series). LSU Press.
- Arenas, N. (2016). Nicolás Maduro: ¿populismo sin carisma?. *Cuadernos del CENDES*, 33(92), 113-128.
- Artle, R. (1971, December). Urbanization and economic growth in Venezuela. In *Papers of the Regional Science Association* (Vol. 27, No. 1, pp. 63-93). Berlin/Heidelberg: Springer-Verlag.
- Astarita, C., & Marconi, M. (2024). Reading Spykman in Beijing. Can the Rimland theory question the Belt and Road Initiative?. *L'Espace Politique. Revue en ligne de géographie politique et de géopolitique*, (49-50).
- Ashmore, W. C. (2009). Impact of alleged Russian cyber attacks. *Baltic Security & Defence Review*, 11(1), 4-40.
- Bader, M. (2025). *Against all odds: aiding political parties in Georgia and Ukraine*. Taylor & Francis.
- Bakrač, S. T., Klem, E., & Milanović, M. (2018). Ekološke posledice NATO bombardovanja Republike Srbije 1999. godine. *Vojno delo*, 70(7), 475-492.

- Bakrač, S. T., Sekulović, D., & Banković, R. (2021). Procena ekoloških posledica od NATO agresije na Republiku Srbiju 1999. godine. *HATO APPECIJA HA CPJ - ДА СЕ БЕЧНО ПАМТИ*, 113-131.
- Baldwin, D. (1978). Power and social exchange. *American Political Science Review*, 72(4), 1229-1242.
- Baldwin, D. (1989). *Paradoxes of Power*. New York: Basil Blackwell.
- Baldwin, D. (2013). Power in International Relations. *Handbook of International Relations*. London: Sage.
- Baldwin, J. L. (1973). *Climates of the United States*. US Department of commerce.
- Bardos G. (2001). Yugoslavia. In: Karatnycky A, Motyl A and Schnitzer A (eds) *Nations in Transit 2001: Civil Society, Democracy, and Markets in East Central Europe and the Newly Independent States*. New York: Freedom House, 418-434.
- Barjaba, J. (2019). Albanian Diaspora across the World. *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 5(3), 173-184.
- Barković Bojanić, I., & Ereš, M. (2013). Teorija igara i pravo. *Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku*, 29(1), 59-76.
- Barnett, M. & Duvall, R. (2005). Power in International Politics. *International Politics*, 59(1), 39-75.
- Barrett, R. (2018). Reform in Ukraine and the influence of foreign actors after Euromaidan. *Laboratorium. Журнал социальных исследований*, 10(2), 80-103.
- Barros, P. S., & Gonçalves, J. D. S. B. (2021). Crisis in South American regionalism and Brazilian protagonism in Unasur, the Lima Group and Prosur. *Revista Brasileira de Política Internacional*, 64(2), e009
- Bartelson, J. (2006). *The concept of sovereignty revisited* 17(2), Oxford University Press. 463-474.
- Baffes, J., M. A. Kose, F. Ohnsorge, and M. Stocker. (2016). "The Great Plunge in Oil Prices: Causes, Consequences and Policy Implications." *Policy Research Note 1*, World Bank, Washington, DC.
- Bacevich, A. J., and Cohen, E. (2001). *War over Kosovo: Politics and Strategy in a Global Age*. New York: Columbia Univ. Press.
- Bachrach, P., & Baratz, M. S. (1963). Decisions and nondecisions: An analytical framework. *American political science review*, 57(3), 632-642.
- Baylis, J. & Smith, S. (2005). *The Globalization of World Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Beachler, G. (1998). Future Relevance and Priorities of Small States. In: *Small States Inside and Outside the European Union* (eds), Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Beissinger, M. R. (2013). The semblance of democratic revolution: Coalitions in Ukraine's orange revolution. *American Political Science Review*, 107(3), 574-592.
- Bell, D. (2014). What is liberalism?. *Political theory*, 42(6), 682-715.
- Bergsmann, S. (2001). „The Concept of Military Alliance“, In: Reiter, Erich, Gärtner, Heinz (eds.), *Small States and Alliances*, Physica-Verlag, Heidelberg, 20-31.
- Berelson, B. (1952). *Content Analysis in Communication Research*, Glencoe, Ill: Free Press.
- Berengan, M. (2023). Venezuela 1992-1994, Chávez y los comandantes en Yare: rearticulaciones políticas e ideológicas tras el 4F. *Sudamérica: Revista de Ciencias Sociales*, (19), 214-242.
- Becerra, R. (1896). *Ensayo historico documentado de la vida de don Francisco de Miranda, general de los ejércitos de la primer Republica [!] francesa y generalisimo de los de Venezuela* (Vol. 2). Imprenta Colon.

- Beham, M. (1997). *Ratni doboši*. Beograd: Miona.
- Bešić, M. (2019). *Metodologija društvenih nauka*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Бжежински, З. (1999). *Велика шаховска табла*. Подгорица: ЦИД.
- Bieber, F. (2003). The Serbian opposition and civil society: Roots of the delayed transition in Serbia. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 17(1), 73-90.
- Biersack, J., & O'lear, S. (2014). The geopolitics of Russia's annexation of Crimea: narratives, identity, silences, and energy. *Eurasian geography and economics*, 55(3), 247-269.
- Binder, D. (1995). Bosnia's Bombers, *The Nation*, 261(10), 336-337.
- Biondich, M. (2011). *The Balkans: Revolution, War and Political Violence since 1878*. New York: Oxford University Press.
- Birešev, A. (2009). Kapitalizam i opravdanje. *Filozofija i društvo*, 20(3), 223-246.
- Blair, D. (2023). A Categorical Error: Rethinking 'Drones' as an Analytical Category for Security Policy. *Lawfare*.
- Blank, S. (2009). Russia in Latin America: Geopolitical games in the US's neighborhood. *Russie. Nei. Visions*, 38, 1-23.
- Blinder, A. (2022). *A Monetary and Fiscal History of the United States, 1961-2021*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Blum, W. (2006). *Rogue state: A guide to the worlds Only Superpower*. Zed Books.
- Bogdanich, G. (2011). Prelude to the capture of Srebrenica. In: E. S. Herman & P. Corwin (Eds.), *The Srebrenica massacre: Evidence, context, politics* (pp. 36-65). Belgrade: Srebrenica Historical Project.
- Богетић, Д. (1988). *Југославија и Запад 1952-1955. Југословенско приближавање НАТО-у*. Београд.
- Богетић, Д. (2007). Никсонова посета Југославији 1970. Нови амерички прилаз политици и покрету несврстаних, *Архив*, 8(1-2), 165-178.
- Bogetić, D. (2012). *Jugoslovensko-američki odnosi 1961-1971*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Богетић, Д. (2022). *Југословенско-амерички односи после Другог светског рата*. У: Приступна предавања дописних чланова – књига 2 (ур. М. Вуксановић). Београд: Српска академија наука и уметности.
- Bogetić, Ž., Dragutinović, D., & Petrović, P. (2022). Hyperinflation and stabilization in FR Yugoslavia: 1992-1994. *Rapoeconomicus*, 69(2), 173-204.
- Бодријар, Ж. (2023). *Потрошачко друштво*. (С. Пипер, прев.) Београд: Дарма.
- Božić, V., & Poola, I. (2023). Chat GPT and education. *Preprint*.
- Бойко, О. Д. (2002). *Історія України*. Київ: Видавничий центр "Академія".
- Boot, M. (2006). *War made new: technology, warfare, and the course of history, 1500 to today*. Penguin.
- Boote, D. N., & Beile, P. (2005). Scholars before researchers: On the centrality of the dissertation literature review in research preparation. *Educational Researcher*, 34(6), 3-15.
- Booth, K., & Wheeler, N. (2008). The security dilemma. *Fear, Cooperation and Trust in World Politics*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Boskin, M. J., Dulberger, E. R., Gordon, R. J., Griliches, Z., & Jorgenson, D. W. (1998). Consumer prices, the consumer price index, and the cost of living. *Journal of economic perspectives*, 12(1), 3-26.
- Boff, F., & Santaniello, F. (2006). The Geopolitics of South America: Venezuela and Brazil. *Master's Dissertation, Scuola E. Mattei, University of São Paulo*.

- Bohdanova, T. (2014). "Unexpected Revolution: The Role of Social Media in Ukraine's Euromaidan Uprising." *European View*, 13 (1), 133-142.
- Branković, S. (2009). *Metodi iskustvenog istraživanja društvenih pojava*, Beograd: Megatrend univerzitet.
- Brettschneider, C. (1923). *The Oath and the Office*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Briggs, A. i Cobley, P. (2005). *Uvod u studije medija*. Beograd: Clio.
- Brown, A. J. (2020). "Should I stay or should I leave?": Exploring (dis) continued Facebook use after the Cambridge Analytica scandal. *Social media+ society*, 6(1), 2056305120913884.
- Brown, R. (2002). "The US and the politics of perception management". *Journal of Information Warfare*, 1, 40-50.
- Brun, E. (2010). "Iran's Place in Venezuelan Foreign Policy." In *Iran in Latin America, Threat of 'Axis of Annoyance'?*, by Halef Esfandiari, Adam Stubits Cynthia Arnson, 35-45. Washington, DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars.
- Budimir, Ž. M., & Zarić, I. (2015). Hartlend teorija Helforda Makindera i nova velika igra u Evroaziji. *Politeia*, 5(10), 9-30.
- Budjeryn, M. (2014). The breach: Ukraine's territorial integrity and the Budapest memorandum. *Nuclear Proliferation International History Project*, 3, 1-5.
- Buzzan, B. & Hansen, L. (2009). *The evolution of international security studies*. Cambridge University Press.
- Булатовић, М. (2017). *Невидљиви ланци*. Београд: Лагуна.
- Buš, Dž. (2011). *Trenuci odluke*. Knjiga komerc.
- Buxton, J. (2018). "Defusing Venezuela." *Seton Hall Journal of Diplomacy and International Relations*, 7-24.
- Buxton J. (2020). Continuity and change in Venezuela's Bolivarian Revolution, *Third World Quarterly*, 41:8, 1371-1387, DOI: 10.1080/01436597.2019.1653179
- Byman, D. L., & Waxman, M. C. (2000). Kosovo and the great air power debate. *International security*, 24(4), 5-38.
- Valantin, J. M. (2005). *Hollywood, the pentagon and Washington*. Anthem Press.
- Van Velsen, J. (1967). The extended case method and situational analysis. U: Epstein, A. L. (ed.). *The craft of social anthropology*. London: Tavistock.
- Van den Bergh, J. C. (2009). The GDP paradox. *Journal of economic psychology*, 30(2), 117-135.
- Van Dun, F. (2000), 'Human Dignity: Reason or Desire?' In: *Rationality, Information and Progress in Law and Psychology* (Eds. Koppen, P. J. and Roos, N. H. M.), Maastricht: University Press.
- Vasić, N. i Stančetić V. (2014). Društva lobista na prostoru bivše Jugoslavije i integracije u Evropsku uniju, *Evropska Unija I zapadni Balkan – izazovi i perspective*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 385-399.
- Vent, A. (2014). *Društvena teorija međunarodne politike*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Vestad, O. A. (2008). *Globalni Hladni rat* (A. Ješić, prev.). Beograd: Arhipelag.
- Vidal, C., & Wietchikoski, L. (2022). US hegemony in Latin America: the southern command as an instrument of consensus and coercion. *Contexto Internacional*, 44(3), e20210038.
- Vladeck, S. I. (2014). Big Data before and after Snowden. *J. Nat'l Sec. L. & Pol'y*, 7, 333.
- Vladisavljević, N. (2011). Protesti u nedemokratskim režimima. *Političke perspektive*, 1(01), 57-83.

- Влајковић, А. и Миловановић, Д. (2019). *78 дана апокалипсе – истина оптужује*. Нови Сад: Прометеј.
- Von Solms, S., & Van Heerden, R. (2015, February). The consequences of Edward Snowden NSA related information disclosures. In *ICCWS 2015 – The Proceedings of the 10th International Conference on Cyber Warfare and Security: ICCWS2015* (p. 358).
- Von Hagen, M. (2014). From Imperial Russia to Colonial Ukraine. In *The Shadow of Colonialism on Europe's Modern Past* (pp. 173-193). London: Palgrave Macmillan UK.
- Voytyuk O. (2020). The gas sector of Ukraine: Past and future. *Wschodnioznawstwo*, 14, 207–232. <https://doi.org/10.4467/20827695WSC.20.012.13340>
- Vujačić, I. (2015). Odnosi Srbije i SAD u periodu 2002-2012. godine – novi početak i nasleđe prošlosti. U: *Politika Sjedinjenih Američkih Država prema regionu Zapadnog balkana i Republici Srbiji* (Ur. D. Simić i D. Živojinović), 207-219. Beograd: Fakultet političkih nauka
- Vuković, M. i Štrbac, N. (2019). *Metodologija naučnih istraživanja*. Tehnički fakultet u Boru, Univerzitet u Beogradu.
- Vuković, N. (2020). Da li nam je potrebna promena ključnih geopolitičkih paradigmi?. *Међународни проблеми*, 72(1), 15-36.
- Vuković, S. (2009). Ulica Vase Miskina, Markale, Račak: događaji s obaračem. *Teme-Časopis za Društvene Nauke*, (01), 201-214.
- Вуковић, С. (2018). *Срби у наративу запада – књига прва*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића и Институт друштвених наука.
- Vučetić, R. (2021). Uspon i pad američke meke moći u Jugoslaviji i Srbiji. *Srpsko-američki odnosi: trideset godina od pada berlinskog zida*, 81-97.
- Vučković, V., Vučinić, B., & Đorđević, V. (2016). Partnership for a Secure Future: Montenegrin Road to NATO from 2006 to 2015. *The Journal of Slavic Military Studies*, 29(4), 602-625.
- Gaddis J. L. (1987). *The Long Peace – Inquiries Into the History of the Cold War*. New York: Oxford.
- Galbraith, J. K. (1958). *The affluent society*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Gallagher, K. P., & Myers, M. (2014). China-Latin America Finance Database. *Washington, DC: Inter-American Dialogue*, 30.
- Ganzer, D. (2018). *Protivzakoniti ratovi*. Beograd: Laguna.
- Gelb, L. H. (2009). *Power Rules: How Common Sense Can Rescue American Foreign Policy*. New York, N.Y.: HarperCollins.
- Гелнер, Е. (1998). *Нација и национализам*. Загреб: Политичка култура.
- George, R. (2020). *Intelligence in the National Security Enterprise*. Washington DC: Georgetown University Press.
- German, F. C. (1960). A tentative Evaluation of World Power. *Journal of Conflict Resolution*, 4, 138-144.
- Gerodimos, R., & Justinussen, J. (2015). Obama's 2012 Facebook campaign: Political communication in the age of the like button. *Journal of information technology & politics*, 12(2), 113-132.
- Gibbs, D. N. (2000). Realpolitik and humanitarian intervention: The case of Somalia. *INTERNATIONAL POLITICS-DORDRECHT*, 37(1), 41-56.
- Gill, T. M., & Brown, J. M. (2020). Two Decades of Imperial Failure: Theorizing US Regime Change Efforts in Venezuela from Bush II to Trump. *Class, Race and Corporate Power*, 8(2), 1.
- Gilpin, R. (1975). *U.S. Power and the Multinational Corporation*. New York: Basic Books.

- Gilpin, R. (1981). *War and change in world politics*. New York: Cambridge University Press.
- Gilpin, R. (1988). The Theory of Hegemonic War, *Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), 591-613.
- Glaser, C. L. (1997). The security dilemma revisited. *World politics*, 50(1), 171-201.
- Глишин, В. (2019). *Балканска геополитичка парадигма*. Сремски Карловци: КАИРОС.
- Goldberg, L. S. and Tille, C. (2008). "Vehicle Currency Use in International Trade." *Journal of International Economics*, 76(2): 177-192.
- Goldstein, J. S. (1994). *International Relations*. New York: Harper Collins College Publishers.
- Goode, E., Ben – Yehuda, N. (2009). *Moral panics: The Social Construction of Deviance*. Wiley – Blackwell, Chicester.
- Gordanić, J. (2012). Odnos Ujedinjenih nacija i regionalnih organizacija prilikom rešavanja međunarodnih sporova. *Međunarodna politika*, 63, 129-135.
- Gott, R. (2011). *Hugo Chávez and the Bolivarian revolution*. Verso Books.
- Gottemoeller, R. (2007/8). The Evolution Of Sanctions in Practice and Theory. *Survival*, 49(4), 99-110.
- Goforth, S. (2012). *Axis of Unity Venezuela, Iran & the Threat to America*. Washington, DC: Potomac Books.
- Graubard, S. (2004). *The Presidents: The Transformation of the American Presidency from Theodore Roosevelt to George W. Bush*. London: Allen Lane.
- Gracija, D. B. (2017). *Zašto je NATO bombardovao Srbiju 1999?* (T. M. Đerković, prev.). Beograd: Albatros plus.
- Gundogan, M. S. (2012). *Iranian-Venezuelan relations and impacts on the United States*. Master thesis. Monterey, California.
- Guzzini, S. (1993). Structural power: the limits of neorealist power analysis. *International Organization*, 47(3), 443-478.
- Ghannam, J. (2011). *Social Media in the Arab World: Leading up to the Uprisings of 2011*. Washington, D.C.: Center for International Media Assistance.
- Gharekhan, C. R. (1970). The Strategic Arms Limitation Talks. *India Quarterly*, 26(3), 239-248.
- Davenport, L. E. (2009). Introduction. In *Jazz Diplomacy: Promoting America in the Cold War Era* (pp. 3-26). University Press of Mississippi.
- Dall'Agnol, A. C., Zabolotsky, B. P., & Mielniczuk, F. (2019). The Return of the Bear? Russian Military Engagement in Latin America. *Military review*, 128-139.
- Damas, G. C. (1983). Simón Bolívar, el culto heroico y la nación. *Hispanic American Historical Review*, 63(1), 107-145.
- Damrosch, L. F. (2000). The Clinton Administration and War Powers. *Law & Contemp. Probs.*, 63, 125.
- Danilović, N. S., & Blagojević Danilović, A. N. (2019). Agresija NATO na Saveznu Republiku Jugoslaviju-20 godina posle: politikološko-pravni aspekti. *Politika nacionalne bezbednosti*, (1), 141-173.
- Dahl, R. (1957). The Concept Of Power. *Behavioural Science*, 2(3), 202-203.
- de Venezuela, Asamblea Constituyente (1999). Constitución de la República Bolivariana de Venezuela. *Gaceta oficial*, 5.
- Делић, М. (1996). *Обавештајна делатност*. Београд: МУП РС.
- Desai, M. A., C. F. Foley, and J. R. Hines. (2009). "Domestic Effects of the Foreign Activities of US Multinationals." *American Economic Journal: Economic Policy* 1(1): 181-203.
- Deshmukh, N. (2002). A Tour of Duty in Kosovo. *The Guthrie Journal*, 71(3), 114-116.

- Diez, T. & Steans, J. (2005). 'A useful dialogue? Habermas and International Relations', *Review of International Studies*, 31(1): 127-140.
- Dieterich, H. (2008). *Socialismo del Siglo XXI*.
- Dimitrijević, V. (1973). *Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima*. Beograd: Savez udruženja pravника Jugoslavije.
- Димитријевић, В. и Стојановић, Р. (1977). *Основи теорије међународних односа*. Београд: Службени лист СФРЈ.
- Dimitrijević, D., Lađevac, I., & Vučić, M. (2012). Analiza preduzetih aktivnosti u okviru sistema UN u vezi sa rešavanjem pitanja Kosova i Metohije. *Međunarodni problemi*, 64, 442-478.
- Donnadieu, L. (1900). *Essai sur la théorie d'équilibre*. Paris.
- Driver, D. (2021). SACEUR, CJCS, and US military influence in transatlantic security policy. *Journal of Transatlantic Studies*, 19(3), 313-334.
- Drugi svetski rat – veliki ilustrovani vodič. (2016). Beograd: DataStatus.
- Дугин, А. (2004). *Основи геополитике – књига 1*. Зрењанин: Екопрес.
- Durbin, B. (2017). *The CIA and the Politics of US Intelligence Reform*. New York: Cambridge University Press.
- Dyczok, M. (2006). Was Kuchma's censorship effective? Mass media in Ukraine before 2004. *Europe-Asia Studies*, 58(2), 215-238.
- Dworkin, R., & Hampshire, S. (1985). *Liberalism*. Cambridge, Mass.
- Ђорђевић, О. (1987). *Основи државне безбедности*. Београд: ВШУП.
- Ђорђевић, S. (2002). Ratna šteta i ljudske žrtve i prava u vezi s agresijom država Severnoatlanskog pakta na Saveznu Republiku Jugoslaviju. *Vojno delo*, vol. 54, br. 2-3, str. 231-245.
- Ђукановић, D. (2015). Spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije (SRJ/SCG) od 1992. do 2015. godine. *Međunarodna politika*, 66, 115-127.
- Ђукановић, D. (2020). *Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989-2020)*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu/Službeni glasnik.
- Ђукановић, D., Krstić, M. i Dašić, M. (2025). *Savremena spoljna politika Srbije*. Beograd: Fakultet političkih nauka i Akademska knjiga.
- Ђурђевић-Lukić, S. (2009). Spoljna politika administracije Baraka Obame – nova retorika ili novi kurs?. *Međunarodni Problemi*, 61(4), 455-494.
- Ђурић, S. (2013). *Istraživanje bezbednosti – kvalitativni pristup*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Ђурковић, М. (2020). Обојене револуције као део хибридног рата. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 175, 309– 327.
- Ђурковић, М. и Раковић, А. (2013). *Турска – регионална силе?*. Београд: Институт за европске студије.
- Earle, J. and Gehlbach, S. (2015). The Productivity Consequences of Political Turnover: Firm-Level Evidence from Ukraine's Orange Revolution. *American Journal of Political Science* 59 (3): 708-723.
- Ejdus, F. (2020). Neuspešna demokratizacija sektora bezbednosti u Srbiji. U: *Dvadeset godina 5. oktobra*. (Ur. S. Orlović i D. Kovačević). Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju, Hanns Seidel Stiftung.
- Ejdus, F. (2024). *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Fakultet političkih nauka i CLIO.
- Елиот, Т.С. (1998). *Песме* (ур. Ј. Христић). Београд.
- Elliott, K. A. (1998). The sanctions glass: half full or completely empty?. *International Security*, 23(1), 50-65.

- Ellis, R. E. (2017). The collapse of Venezuela and its impact on the region. *Military Review*, 97(4), 22-33.
- Ellner, S. (2019). Different perspectives on twenty-first-century Latin America. *Latin American Perspectives*, 46(1), 282-284.
- Elman, C., & Jensen, M. (2014). *The realism reader*. London and New York: Routledge.
- Enríquez, L. J., & Newman, S. J. (2016). The Conflicted State and Agrarian Transformation in Pink Tide Venezuela. *Journal of Agrarian Change*, 16(4), 594-626.
- Entman, R. M. (2004). *Projections of power: Framing news, public opinion and U.S. foreign policy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- European Commission (2001). *Federal Republic of Yugoslavia – Country Strategy Paper (2002-2006)*. External relations directorate general.
- Živanović, I. (2013). Da li je život u prirodnom stanju usamljenički, siromašan, opasan, skotski i kratak. *Theoria* 3(56), 41-78.
- Zeuske, M. (2003). Regiones, espacios e hinterland en la independencia de Venezuela. Lo espacial en la política de Simón Bolívar. *Revista de las Américas. Historia y presente*, 1, 39-58.
- Zeuske, M. (2004). Francisco de Miranda y la modernidad en América= Francisco de Miranda e a modernidade na América. *Prisma Histórico, Viejos Documentos, Nuevas Lecturas*, 2.
- Zehfuss, M. (2013). Critical Theory, Poststructuralism, and Postcolonialism. *Handbook of international relations*, 2, 145-169.
- Zhakova, O. (2011). *Strange Bedfellows: Cooperation between Hollywood and the Pentagon*. Lehigh University.
- Ibler, V. (1971). *Međunarodni odnosi*. Zagreb: Naprijed.
- Иванишевић, М. (2008). Докле ћутати – интервју. *Нова Зора*, 18-19. 50-62.
- Ivanović, A. R. (2017). Pojam i elementi nacionalne bezbednosti. *Pravne teme*, 5(09), 186-211.
- Igrutinović, M. (2018). *Odnosi Srbije i SAD*. Beograd: Centar za primenjene evropske studije.
- Igrutinović, M. (2018). О shvatanju nesvrstanosti u jugoslovenskoj teoretizaciji međunarodnih odnosa. *Međunarodni problemi*, 70(2), 125-142.
- Игрутиновић, М. (2024). Југословенско-амерички економски односи 1945-1971. Београд: Архипелаг/Институт за европске студије
- Pinca, D. (2021). Development of the Strategic Framework for NATO Commitment to Euro-Atlantic Security. In: *Romanian Military Thinking International Scientific Conference Proceedings* (pp. 116-135). Centrul tehnic-editorial al armatei.
- Илић, А. (2017а). *Медији и криминалитет – криминолошки аспекти*. Докторска дисертација. Београд: Правни факултет – Универзитет у Београду.
- Илић, А. (2017б). Традиционални теоријски приступ у објашњењу моралне панике. *Годишњак Факултета безбедности*, (1): 295-312.
- Плић, В., Николић, М., & Симеоновић, Н. (2018). ЕКОЛОШКА ЕКОНОМИЈА И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ. *Međunarodni simpozijum o upravljanju prirodnim resursima, Univerzitet Megatrend*, 306-311.
- Плић, В. (2012). Други александрински текст о анализи садржаја, *Sociologija*, Vol. 54, No. 3: 481-500.
- Илић, Д., Јанковић, М., Михаљевић, М., Радаковић, Б., Лозо, П., Цвијановић, М., Малешевић, Н., Павловић, Д. и Рудић, Ј. (2018). *Република Српска у одбрамбено-*

- отаџбинском рату (историјски преглед). Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
- Irwin, D. (1995). Notas sobre la evolución histórica del aparato militar venezolano 1810-1830 (El Libertador y las relaciones civiles-militares). *Anuario de Estudios Bolivarianos*, (4), 37-94.
- Irwin, D., & Micett, I. (2008). *Caudillos, militares y poder: una historia del pretorianismo en Venezuela*. Universidad Catolica Andres.
- Ito Cerón, J. C. (2014). Escenario de agitación socio-política en la Venezuela contemporánea: de los factores de conflictividad a la apertura de ventanas de oportunidad [Sociopolitical uprising scenarios in contemporary Venezuela: From the conflicting factors to the windows of opportunity]. *Memorias*, 10(24), 24-48.
- Јазих, А. (2013). *Спољнополитичка пропаганда: актери и средства*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- James, A. (1999). 'The Practice of Sovereign Statehood in Contemporary International Society,' *Political Studies*, 47(3): 457-473.
- Janačković, M., & Janačković, T. (2019). Kineske strane direktne investicije u evropskim zemljama. *Ekonomski izazovi*, 8(16), 28-39.
- Jandrić, M. (1994). Gubici u SRJ nastali uvedenim sankcijama. U: *Sankcije: uzroci, legitimitet legalitet i posledice*. (Ur. K. Mihailović). Београд: Српска академија наука и уметности.
- Janev, I. R. (1998). *Теорије о међународним односима и спољној политици*. Plato.
- Јевтић, Д. (2017). *Безбедносне последице процеса глобализације после Хладног рата*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду – Факултет политичких наука.
- Jenkins, R. (2017). China and Latin America. In *American hegemony and the rise of emerging powers* (pp. 182-197). Routledge.
- Jentleson, B. W. (2014). *American Foreign Policy – The Dynamics of Choice in the 21th Century*. New York, London: W. W. Norton Company.
- Jervis, R. (1978). Cooperation under the security dilemma. *World politics*, 30(2), 167-214.
- Jovanov, I. (2015). Povratak ka izvornom značenju pojma suvereniteta. *Nauka, bezbednost, policija*, 2, 149-161.
- Jović-Lazić, A., & Lađevac, I. (2018). Razvoj i posledice ukrajinske krize. *Međunarodna politika*, 69, 27-51.
- Jović-Lazić, A. (2019). *Kontroverze politike SAD prema Kini u Trampovoj eri*. Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Joint Yugoslav-Belarusian Forensic Team. (1999, January 21). *Report on the forensic examination of 40 bodies from Racak*. Department of Forensic Medicine, University of Pristina.
- Јокић, Б. (2004). *Мартовски погром на Косову и Метохији: 17-19. март 2004. године: с кратким прегледом уништеном и угроженог хришћанског културног наслеђа*. Београд: Министарство културе Републике Србије: Музеј у Приштини (са измештеним седиштем).
- Joksimović, A. (2007). *Srbija i SAD – bilateralni odnosi u tranziciji*. Београд: Ћигоја.
- Jolić, T. (2011). Politički realizam i anarhija u međunarodnim odnosima. *Prolegomena: časopis za filozofiju*, 10(1), 113-130.
- Johnson, L. (2017). *National Security Intelligence*. Cambridge: Polity Press.
- Joyner, D. H. (2002). The Kosovo intervention: legal analysis and a more persuasive paradigm. *European Journal of International Law*, 13(3), 597-619.

- Judah, T. (2000). *Kosovo: War and Revenge*. New Haven, Conn.: Yale Univ. Press.
- Judah, T. (2008). *Kosovo: What everyone needs to know*. Oxford: Oxford University Press.
- Jhaveri, J. (2004). Petroimperialism: US oil interests and the Iraq War, *Antipode*, 36(1), 2-11.
- Казьмирчук, Г. Д. Гусев, В. И., Капелюшный, В. П. (2010). *История Украины*. Киев: Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.
- Kaljević, M. (1972). Neke mogućnosti primene analize sadržaja, *Sociologija*, 14(2), 215-229.
- Kaplan, F. (1983). *The Wizards of Armageddon*. New York: Simon and Schuster.
- Kappeler, A. (2014). Ukraine and Russia: Legacies of the imperial past and competing memories. *Journal of Eurasian studies*, 5(2), 107-115.
- Karatnycky, A. (2005). Ukraine's orange revolution. *Foreign Aff.*, 84, 35.
- Karl, T. L. (1997). *The paradox of plenty: Oil booms and petro-states* (Vol. 26). University of California Press.
- Karlin, A. (2015). Comprehensive Military Power: World's Top 10 Militaries of 2015, *The Unz Review*.
- Kassimeris, C. (2009). Foreign Policy of Small Powers. *International Politics*, 46(1), 84-101.
- Kataria, S. (2018). Explaining Ethnicity: Primordialism vs. Instrumentalism. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 5(4), 130-135.
- Katchanovski, I. (2008). The orange evolution? The "orange revolution" and political changes in ukraine. *Post-Soviet Affairs*, 24(4), 351-382.
- Kegley, C. W. & Blanton, S. L. (2011). *World Politics: Trend and Transformation*. Boston: Wadsworth.
- Kegli, Č. I Vitkof, J. (2004). *Svetska politika: trend i transformacija*. Beograd: CSES - Diplomatska akademija.
- Кековић, З. и Димитријевић, И. (2017). *Системи безбедности са системом безбедности Републике Србије*. Београд: Факултет безбедности – Универзитет у Београду.
- Keković, Z. & Ninković, V. (2020). *Zaštita kritične infrastrukture – sistemski pristup*. Beograd: Centar za analizu rizika I upravljanje krizama.
- Kelman, H. C. (1997). Negotiating national identity and Self-determination in ethnic conflicts: the choice between pluralism and ethnic cleansing. *Negotiation Journal*, 13 (4), 327-340.
- Kennan, G. (1946). The long telegram. *Origins of the Cold War. The Novikov, Kennan, and Roberts "Long Telegrams" of*, 19-31.
- Kennan, G. (1967). Excerpts from the Telegraphic Message from Moscow. In: G.F. Kennan (ed). *Memoirs, 1925-1950*. Boston and Toronto: Little, Brown and Company.
- Kennedy, P. M. (1976). *The Rise and Fall of British Naval Mastery*. London: Allen Lane.
- Kilbane, M. (2009). "Military Psychological Operations as Public Diplomacy," in *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, (eds. Nancy Snow and Philip M. Taylor). New York, N.Y.: Routledge.
- Килибарда, З., Младеновић, М. и Ајзенхамер, В. (2014). *Геополитичке перспективе савременог света*. Универзитет у Београду – Факултет безбедности.
- Kissinger, H. (1956). Reflections on American Diplomacy. *Foreign Affairs*, October.
- Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. New York: Touchstone.
- Kisindžer, H., Šmit E. i Hatenloker, D. (2022). *Doba veštačke inteligencije i naša ljudska budućnost*. (J. Novačić i D. Bisenić, prev.). Beograd: Klub Plus.
- Клаузевиц, К. (1951). *О рату*. Београд: Војна библиотека.
- Klein, M. (2009). *Russia's military capabilities: "Great Power" ambitions and reality*, SWP Research Paper, No. RP 12/2009. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP).

- Kovalik, D. (2019). *The Plot to Overthrow Venezuela: How the US Is Orchestrating a Coup for Oil*. New York: Hot Books.
- Ковач, М. и Стојковић, Д. (2009). *Стратегијско планирање одбране*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Kovačević, M., Vujinović, N. (2014). Socijalni konstruktivizam I međunarodni odnosi. *Godišnjak FPN*, 8 (1), 147-151.
- Kovačević, N. V., Karović, S., & Kovač, M. P. (2017). Oružana agresija u savremenim međunarodnim odnosima. *Vojno delo*, 69(2), 48-63.
- Kodzów, M. A., & Krékova, M. M. (2021). LATIN AMERICANS IN US UNIVERSITIES (object of business and "soft power"). *Iberoamerica*, (3), 169-192.
- Kolon, M. (2022). *Lažljivi poker: velike sile, Jugoslavija i budući ratovi*. Novi Sad: Prometej; Arhiv Vojvodine.
- Кољевић, Н. (2008). *Стварање Републике Српске дневник 1993-1995 (књига 1): Службени Гласник*.
- Komaroni, B. (2012). Virtuelne društvene mreže. U: *Analiza socijalnih mreža* (ur. Sokolovska, V. i Škorić, M). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Konkvest, R. (1988). Zhatva skorby. *Sovetskaja kollektivnyazyja i terror holodom* [Harvest of sorrow. Soviet collectivization and famine]. London [in Russian].
- Konovalova, K. A., & Almukov, T. M. (2025). Venezuela's relations with China and Russia through the prism of the Venezuelan approach to a multipolar world. *Latinskaya Amerika*, (4), 70-83.
- Копања, М. (2022). *Геополитички приступ утврђивању делотворности концепта Велике стратегије обуздавања (студија случаја: Сједињене Америчке Државе, 1979-1989)*. Докторска дисертација. Факултет безбедности – Универзитет у Београду.
- Korhonen, I., Simola, H., & Solanko, L. (2018). *Sanctions, counter-sanctions and Russia: Effects on economy, trade and finance* (No. 4/2018). BOFIT Policy Brief.
- Костић, М. (2019). *Концепције светског поретка у политикама безбедности Сједињених Америчких Држава, Руске Федерације и Европске уније на почетку XXI века*. Докторска дисертација. Факултет политичких наука – Универзитет у Београду.
- Košanin, V. (2019). Kritična transportna infrastruktura i krizni menadžment. *Zbornik radova Fakulteta tehničkih nauka u Novom Sadu*, 34(01), 188-191.
- Krauthammer, C. (1990). The unipolar moment. *Foreign Affairs*, 70, 23-33.
- Krige, J. (2010). "Technological Leadership and American Soft Power," in *Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, Historical and Contemporary Perspectives*, (eds. Inderjeet Parmar and Michael Cox). Abingdon: Routledge.
- Kronick, D., & Rodríguez, F. (2023). Political Conflict and Economic Growth in Post-Independence Venezuela. In *Roots of Underdevelopment: A New Economic and Political History of Latin America and the Caribbean* (pp. 317-346). Cham: Springer International Publishing.
- Крстић, З. (2014). Персонализација власти, популизам и каудиљизам у Латинској Америци. *Српска политичка мисао*, 21(43), 215-234.
- Krstić, M. (2020). *Strategije destigmatizacije u spoljnoj politici država: studija slučaja spoljne politike Republike Srbije od 2001. do 2018. godine*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
- Krstić, M., Živojinović, D., Nedeljković, S. i Dašić, M. (2021). *Ekonomija u većitoj senci politike – kratka istorija ekonomskim odnosa Srbije i SAD*. Beograd: Centar za spoljnu politiku.

- Krstić, P. (2015). Intelktualna obrada „Kosova”: srpske recepcije, rezignacije i reakcije. In *Figura neprijatelja: preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa* (pp. 319-335). KPZ Beton.
- Kruk, S. (2008). Semiotics of visual iconicity in Leninist monumental propaganda. *Visual Communication*, 7(1), 27-56.
- Кршић, В. (2000). Војна моћ Европске уније. *Војно дело*, 1, 40-59.
- Kudelia, S. (2012). The sources of continuity and change of Ukraine's incomplete state. *Communist and Post-communist studies*, 45(3-4), 417-428.
- Kuzio, T. (2003). Ukraine's relations with the west: disinterest, partnership, disillusionment. *European Security*, 12(2), 21-44.
- Кузмановић, Р. (2012). Двадесет година уставноправне изградње и функционисања Републике Српске. *Politeia-Naučni časopis Fakulteta političkih nauka u Banjoj Luci za društvena pitanja*, 2(4), 23-36.
- Кучековић, З. (2021). Прогностички донети теорије секуритизације на примеру ескалације грађанског рата. Докторска дисертација. Факултет безбедности – Универзитет у Београду.
- Лагидин, Ф. И. и Афанасјев, С. В. (2020). Војнодоктринарна основа спољне политике Сједињених Америчких Држава. (Љ. Кнежевић, прев.). Београд: Медија центар „Одбрана”.
- Lamb, P. K. (2020). *AP U.S. Government & Politics*. New York: Mc Graw Hill.
- Lane, D. (2008). The Orange Revolution: 'People's Revolution' or Revolutionary Coup?. *The British Journal of Politics and International Relations*, 10(4), 525-549.
- Lapper, R. (2006). Living with Hugo, U.S. Policy toward Chavez's Venezuela." *Council on Foreign Relations, CSR*, 1-40.
- Laswell, H. & Kaplan, A. (1950). *Power and Society: A Framework for Political Inquiry*. New Haven: Yale University Press.
- Latawski, P. & Smith, M. (2003). *The Kosovo crisis and the evolution of post-Cold War European security*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Layne, C. (2010). "The Unbearable Lightness of Soft Power." In *Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, Historical and Contemporary Perspectives*, edited by Inderjeet Parmar and Michael Cox, pp. 51-82. Abingdon: Routledge.
- Levi, M., & Stoker, L., (2000). Political trust and trustworthiness. *Annual Review of Political Science*, 3(1), 475-507.
- Levy, J. (2021). *Ages of American Capitalism*. New York: Random House.
- Legler, T. (2011). *De la afirmación de la autonomía a la gobernanza autónoma: el reto de América Latina*. En F. Rojas (Ed.), *Multilateralismo vs soberanía: la construcción de la Celac* (pp. 36-40). Buenos Aires: Flacso.
- Lee, E. J., & Schwab, K. J. (2005). Deficiencies in drinking water distribution systems in developing countries. *Journal of water and health*, 3(2), 109-127.
- Leonard, L. (2002). *Public Diplomacy*. London: Foreign Policy Centre.
- Leonard, N., Udoudom, M. D., & Bassey, S. A. (2019). Strategic Arms Limitation Talks (SALT): an ethical or political problem. *International Journal of Humanities and Innovation (IJHI)*, 2(1), 28-30.
- Leonardis, de M. (2023). Introduction: NATO in Its Seventh Decade—A Reappraisal. In: M. Leonardis (Eds.), *NATO in the Post-Cold War Era* (pp. 1-23). Milan: Palgrave Macmillan.
- Lewis, M. W. (2011). Drones and the Boundaries of the Battlefield. *Tex. Int'l LJ*, 47, 293.

- Lindsay, J. M. (1986). Trade sanctions as policy instruments: A re-examination. *International Studies Quarterly*, 30(2), 153-173.
- Lineberry, R. L. (1983). *Government in America: People, Politics and Policy*. Second Edition. Boston, Toronto.
- Linklater, A. (1990). *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations*. Basingstoke: Macmillan Press.
- Lipovac, M. (2018). Različita shvatanja moći države kao ključnog pojma realističkog teorijskog pristupa. *Међународни проблеми*, 70(1), 71-95.
- Liu, L. and Tian, Y. (2008). "The internationalisation of Chinese enterprises: the analysis of the UK case", *International Journal of Technology and Globalisation*, Vol. 4, No. 1, pp. 87-102.
- Liu, Q. & Turner, D. (2018). Identity and National identity. *Educational Philosophy and Theory*, 50(12), 1080-1088.
- Lomia, A. (2020). Political Realism in International Relations: Classical Realism, Neo-realism, and Neo-Classical Realism. *International Journal of Social, Political and Economic Research*, 7(3), 591-600.
- López Maya, M. (2016). La crisis del chavismo en la Venezuela actual. *Estudios Latinoamericanos*, (38), 159-185.
- Lošonc, A. (2009). *Moć kao društveni događaj, o intenziviranju i slabljenju moći*. Novi Sad: Adresa.
- Lugo-Ocando, J. and Romero, J. (2003). From friends to foes: Venezuela's media goes from consensual space to confrontational actor. *Sincronía*, 1 (15).
- Lugo-Ocando, J., Hernandez, A., & Marchesi, M. (2015). Social media and virality in the 2014 student protests in Venezuela: rethinking engagement and dialogue in times of imitation. *International Journal of Communication*, 9, 3782-3802.
- Lukes, S. (2005). *Power: A radical view*, 2nd. London: Palgrave Macmillan.
- Lukes, S. (2007). Power of the Battle for Hearts and Minds: on the Bluntness of Soft Power. In: *Power in World Politics* (London: Routledge), 98-119.
- Luša, Đ., & Mijić, P. (2012). Vanjska politika malih država-normativna moć kao faktor utjecaja u međunarodnim odnosima. *Političke perspektive: časopis za istraživanje politike*, 2(3), 39-65.
- Lynch, J. (1983). Bolivar and the Caudillos. *Hispanic American Historical Review*, 63(1), 3-35.
- Lynch, J. (2007). *Simón bolívar (simon bolivar): a life*. Yale University Press.
- Magocsi, P. R. (1996). *A History of Ukraine*. Toronto: University of Toronto Press.
- Makijaveli, N. (2016). *Vladalac* (K. Popović, prev.). Beograd: Kontrast.
- Malyarchuk, O. (2016). Naftohazovydobuvannya zakhidnoho Rehionuukrayins'koyi RSR – skladova ekonomichnoho potentsialu respubliky, [in:] *Ukrayina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyy zbirnyk naukovykh prats'*. Seriya: Istoryia, mizhnarodni vidnosyny, vol. 18
- Manikonda, L., Beigi, G., Kambhampati, S., & Liu, H. (2018). # metoo through the lens of social media. In *Social, Cultural, and Behavioral Modeling: 11th International Conference, SBP-BRIMS 2018, Washington, DC, USA, July 10-13, 2018, Proceedings 11* (pp. 104-110). Springer International Publishing.
- Manić, Ž. (2017). *Analiza sadržaja u sociologiji*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mansfield, E. D., & Snyder, J. (2007). *Electing to fight: Why emerging democracies go to war*. Mit Press.
- Маринковић, Д. (2017). *Судија у рату и миру*. Београд: Рад.

- Martin, T. (2018). *The affirmative action empire: Nations and nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Cornell University Press.
- Martínez Meucci, M. Á. (2008). Golpes de Estado en Venezuela durante el período 1989-2004: Evolución del conflicto y contexto sociopolítico. *Análisis político*, 21(64), 3-21.
- Maršal, T. (2019). *Zatočenici geografije* (J. Kosovac, prev.). Beograd: Laguna.
- Masleša, R. (2001). *Teorije i sistemi sigurnosti*. Sarajevo: Matistat.
- Matić, D. (2005). Nacionalizam, nacija i nacionalna država: imaju li budućnost?. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 14(1-2), 75-92.
- Матић, П., и Стојадиновић, М. (2013). Револуција између теорије и праксе. *Политичка ревија*, 12(37), 91-109.
- Mahan, A. T. (2000). *El interés de Estados Unidos de América en el poderío marítimo: presente y futuro*. Univ. Nacional de Colombia.
- Mahoney, J. (2015). Process Tracing and Historical Explanations. *Security Studies*, 24(2), 200-218.
- Mackinder, H. J. (1919). *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. London: Constable and Company Ltd.
- Mackinder, H. (1996). *Democratic Ideals and Reality*. Washinton: National Defence University Press.
- Mackinder, H. (2009). *Democratic Ideas and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. London: Faber and Faber.
- Maya, M. L. (2002). El golpe de Estado del 11 de abril en Venezuela y sus causas. *Sociedad & Economía*, (3), 1.
- Mearsheimer, J. J. (2014). Why the Ukraine crisis is the West's fault: the liberal delusions that provoked Putin. *Foreign Aff.*, 93, 77.
- Mearsheimer, J. J. (2022). Playing with fire in Ukraine: The underappreciated risks of catastrophic escalation. *Foreign Affairs*, 17, 2022.
- Medin, B., & Koyuncu, S. (2017). Cinema as a soft power instrument: Hollywood cinema case. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(3), 836-844.
- Metzger, Megan, Bonneau, Nagler, and Tucker. 2016. "Tweeting identity? Ukrainian, Russian, and# Euromaidan." *Journal of Comparative Economics* 44 (1): 16-40.
- Мијалковић, С. (2011). *Национална безбедност*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Мијалковски, М. (2006). *Доктрина одбране*. Београд: Факултет цивилне одбране.
- Mijares, V. M. (2017). Soft balancing the titans: Venezuelan foreign-policy strategy toward the United States, China, and Russia. *Latin American Policy*, 8(2), 201-231.
- Микић, В. (2017). *Амерички председник као шеф дипломатије и врховни заповедник*. Београд: Службени Гласник.
- Milenković, M. i Mitrović, M. (2019). Obojene revolucije u paradigmi hibridnog rata. *Vojno delo*, 71(6), 248–263.
- Милетић, А. (1978). *Национални интерес у америчкој теорији међународних односа*. Београд: Савремена администрација.
- Miller, C. (2022). *Chip war: the fight for the world's most critical technology*. Simon and Schuster.
- Milošević, D. M. (2018). Protivteroristička zaštita energetskih postrojenja. *Vojno delo*, 70(6), 363-382.
- Милошевић-Ђорђевић, Ј. (2003). Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета. *Психологија*, 36(2), 125-140.

- Milošević, T. (2018). Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države u vreme detanta: susreti Josipa Broza Tita i Henrija Kisindžera 1970. i 1974. *Istorija 20. veka*, (2), 187-202.
- Mintz, A., & Geva, N. (1993). Why don't democracies fight each other? An experimental study. *Journal of Conflict Resolution*, 37(3), 484-503.
- Miranda Delgado, R. G. (2017). Industrialización y desindustrialización en Venezuela. Un análisis histórico. *Ensayos de economía*, 27(50), 87-101.
- Мировић, А. (2009). Грађанска непослушност: о теоријским и емпиријским условима развоју идеје, контроверзности термина и контекстуалном оквиру праксе. *Српска политичка мисао*, 16(25), 35-52.
- Miršajmer, Dž. (2017). *Tragedija politika velikih sila* (D. Simić, M. Milimonović, D. Živojinović, prev.). Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji.
- Mishan, E. J. (1967). The cost of economic growth. London: Staples Press.
- Mladenović, M., & Jeftić, Z. (2023). Humanitarna saradnja u oblasti civilne odbrane kao element ruske meke moći. *Međunarodni Problemi*, 75(4), 649-665.
- Mommer, B. (2003). Petróleo subversivo. *Poder y petróleo en Venezuela*, 19-39.
- Monteiro, N. (2012). „Polarity and Power: U.S. Hegemony and China's Challenge“. *International Security*, Vol. 36, Issue 3, 9-40.
- Moore, J. B. (1924). *International Law and Some Current Illusions*. New York: The Macmillan Company.
- Morgan, T. C., Syropoulos, C., & Yotov, Y. V. (2023). Economic sanctions: Evolution, consequences, and challenges. *Journal of Economic Perspectives*, 37(1), 3-29.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York NY: Alfred A. Knopf.
- Morgenthau H. (1952). Another Great Debate: The National Interest of the United States. *American Political Science Review*, 46(4), 961-988.
- Mundt, M., Ross, K., & Burnett, C. M. (2018). Scaling social movements through social media: The case of Black Lives Matter. *Social media+ society*, 4(4), 2056305118807911.
- Muhr, T. (2010). Venezuela and the ALBA: Counter-hegemonic regionalism and higher education for all. *Educação e Pesquisa*, 36, 611-630.
- McPherson, A. (2016). *A Short History of U.S. Interventions in Latin America and the Caribbean*. Malden: Wiley and Sons.
- McFaul, M. (2007). Ukraine imports democracy: External influences on the Orange Revolution. *International Security*, 32(2), 45-83.
- Myers, D. J. (1995). Perceptions of a Stressed Democracy: Inevitable Decay or Foundation for Rebirth. *Venezuelan democracy under stress*, 107-137.
- Myers, D. J. (2017). The struggle to legitimate political regimes in Venezuela: From Pérez Jiménez to Maduro. *Latin American Research Review*, 52(4), 711-719.
- Nazi, F. (2000). „Balkan Diaspora I: The Albanian-American Community“, in William J. Buckley (ed.), *Kosovo. Contending Voices on Balkan Interventions*. Grand Rapids, MI & Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, pp.132-135.
- Naj, Dž. (2004). *Paradoks američke moći* (A. Stevanović i S. Savanović, prev.). Beograd: Biblioteka Diplomacija.
- Naj, Dž. (2012). *Budućnost moći* (A. Krstić, prev.). Beograd: Arhipelag.
- Nakarada, R. (1998). Sankcije – između vladavine prava i dominacije. U: *Ekonomске sankcije UN – uporedna analiza i slučaj Jugoslavije* (Ur. M. Prokopijević i J. Teokarević), 97-106. Beograd: Institut za evropske studije.
- Nakarada, R. (2008). *Raspad Jugoslavije: problem tumačenja, suočavanja i tranzicije*. Beograd: Službeni glasnik.

- National Security Strategy of the United States of America (1993). Washington: The White House.
- National Security Strategy of the United States of America (2002). Washington: The White House.
- National Security Strategy of the United States of America (2010). Washington: The White House.
- National Security Strategy of the United States of America (2017). Washington: The White House.
- National Security Strategy of the United States of America (2022). Washington: The White House.
- National Cybersecurity Strategy (2023). Washington: The White House.
- NATO Press Release (1998). *NATO Press Release*, April 30. 1998, Brussels: NATO.
- Недељковић, С. (2020). *Стратегија уравнотежавања у међународним односима, студија случаја: француско и немачко уравнотежавање Сједињених Америчких Држава после Хладног рата*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду – Факултет политичких наука.
- Nikolayenko, O. (2007). The revolt of the post-Soviet generation: Youth movements in Serbia, Georgia, and Ukraine. *Comparative Politics*, 169-188.
- Ниче, Ф. (2022). *Воља за моћ* (Д. Стојановић, прев.). Београд: Алгоритам.
- Norris, P. (2021). "Cancel culture: myth or reality?" *Political studies*, 71, 145–174.
- Nygård, H. M., & Gates, S. (2013). Soft power at home and abroad: Sport diplomacy, politics and peace-building. *International area studies review*, 16(3), 235-243.
- Nye, J. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books.
- Nye, J. S., Jr. (1990). "Soft Power." *Foreign Policy*, No. 80, 153–171.
- Nye, J. (2002). *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*. New York: Oxford University Press.
- Nye, J. (2004). *Soft Power: the means to success in world politics*. New York: Public Affairs.
- Nye Jr, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The annals of the American academy of political and social science*, 616(1), 94-109.
- Nye, J. S. (2010). *Cyber power* (pp. 1-24). Cambridge: Harvard Kennedy School, Belfer Center for Science and International Affairs.
- Nye, J. (2014). The Information Revolution and Soft Power. *Current History* 113(759): 19-22.
- Nye, J. S. (2019). Soft power and public diplomacy revisited. *The Hague Journal of Diplomacy*, 14(1-2), 7-20.
- Nye, J. (2022). *Soft Power and Great-Power Competition, Shifting Sands in the Balance of Power Between the United States and China*. Cambridge, MA, USA: Springer.
- OAEF (2003): *Impacto de la huelga general sobre las perspectivas económicas y fiscales para 2003 en Venezuela, marzo, Serie IA 0303-054*.
- Обама, В. (2009). *Промена у коју верујемо*. Interkomerc.
- Обама, Б. (2021). *Обећана земља*. (Х. Ћирић, Ј. Стефановић и М. Милин, прев.) Београд: Интеркомерц.
- Obiefuna, A. S., & Onuh, P. A. (2022). Cancel Culture: COVID-19,(Un) Democratic Mobilization, and Political Participation. *European Modern Studies Journal*, 6(4), 58-67.
- Oven, D. (1996). *Balkanska odiseja*. Београд: Radio B92.
- Oleinikova, O. (2019). Crimea – Almost an Island? *Shima*, Volume 13.
- Опачић, З. (2024). *На путу за Армагедон, рат у Украјини*. Београд: Кључ издаваштво.

- Осипович Ключевский, В. (2007). *Краткое пособие по русской истории*, Москва: Айрис-пресс.
- Ostapchuk, V. (2013). Cossack Ukraine in and out of Ottoman Orbit, 1648–1681. *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, 123-152.
- Owen, R. C. (2014). Operation Deliberate Force in Bosnia, 1995: Humanitarian constraints in aerospace warfare. In A. W. Dorn (Ed.), *Air Power in UN Operations: Wings for Peace* (pp. 231–240). Routledge.
- Pavićević, V. (2009). Građanska neposlušnost u savremenoj političkoj teoriji. *Godišnjak FPN*, (03), 79-95.
- Pavliuk, O. (2002). An unfulfilling partnership: Ukraine and the West, 1991–2001. *European Security*, 11(1), 81-101.
- Pavlović, M. (2019). *Dokumenta CIA o Jugoslaviji (1948-1981)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Fakultet bezbednosti – Univerzitet u Beogradu, Službeni glasnik.
- Pamment, J. (2016). British public diplomacy and soft power. *Studies in Diplomacy and International Relations (SID)*. Palgrave Macmillan, 187-229.
- Парезановић, М. (2013). *Политички преврат – системски приступ*. Београд: Нова српска политичка мисао.
- Parks, R. & Duggan, D. (2001). *Principles of Cyber-warfare*, Proceedings of the 2001 IEEE, Workshop on Information Assurance and Security United States Military Academy, West Point, NY, 5-6 June.
- Паскал, Б. (1980). *Мисли*. (Пр. Мирослав Марковић). Београд: БИГЗ.
- Pastori, G. (2023). A Troublesome Relationship: The US Grand Strategy and NATO. In: M. Leonardis (Eds.), *NATO in the Post-Cold War Era* (pp. 45-71). Milan: Palgrave Macmillan.
- Patankar, M. S., Brown, J. P., Sabin, E. J. & Bigda-Peyton, T. G. (2012). *Safety culture: Building and sustaining a cultural change in aviation and healthcare*. Farnham: Ashgate Publishing.
- Paula, V. M., Manuel, A. R., & Carlos, C. M. J. (2018). Hugo Chávez y los principios del Socialismo del Siglo XXI: una indagación discursiva (2005-2013). *Izquierdas*, (42), 224-250.
- Paunović, N. (2017). Zaštita životne sredine u oružanim sukobima: od progresa do regresu. *Међународни проблеми*, 69(1), 103-125.
- Pautasso, M. (2013). Ten simple rules for writing a literature review. *PLoS Computational Biology*, 9(7).
- Pejanović, Lj. (2015). Posledice NATO agresije na Saveznu Republiku Jugoslaviju. *Civitas*, 9, 33-53.
- Perlo-Freeman, S., Fleurant, A., Wezeman, P. & Wezeman, S. (2016). „Trends in World Military Expenditure“, SIPRI Fact Sheet.
- Petković, R. (1998). Sankcije Saveta bezbednosti u posthladnoratovskoj eri. U: *Ekonomске sankcije UN – uporedna analiza i slučaj Jugoslavije* (Ur. M. Prokopijević i J. Teokarević), 51-82. Beograd: Institut za evropske studije.
- Петровић, Д. и Буквић, Р. (2019). *Украјинска криза 2013-2019*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Petticrew, M. & Roberts, H. (2006). *Systematic Reviews in the Social Sciences: A Practical Guide*. Malden: Blackwell Publishing.

- Pietrosemoli, L., & Rodríguez-Monroy, C. (2019). The Venezuelan energy crisis: Renewable energies in the transition towards sustainability. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 105, 415-426.
- Pishchikova, K. (2006). *Lost in translation: USAID assistance to democracy building in post-communist Ukraine*. Rozenberg Publishers.
- Pishchikova, K. (2007). *What Happened After the "End of History": Foreign Aid and Civic Organizations in Ukraine* (pp. 35-52). New York: Routledge.
- Plokhyy, S. (2015). *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. New York: Basic Books.
- Połońska-Kimunguyi, E., & Gillespie, M. (2016). Terrorism discourse on French international broadcasting: France 24 and the case of Charlie Hebdo attacks in Paris. *European Journal of Communication*, 31(5), 568-583.
- Polyakov, L. (2004). *US-Ukraine military relations and the value of interoperability*. Strategic Studies Institute, US Army War College.
- Popov, Č. (2010). *Грађанска Европа (1770-1914), Основи европске историје 19. века (1770-1815)*. Београд: Библиотека.
- Поповић, В. (2005). Република Српска – Дејтонски мировни споразум, стање и перспективе. *Република Српска десет година након Дејтонског споразума*, 89-116.
- Popović, P. (2013). Horizontalni aspekt ravnoteže snaga u međunarodnim odnosima. *Politička misao*, 50(01), 58-83.
- Привредна комора Србије (2019, јануар). *Спољнотрговинска размена Републике Србије и Сједињених Америчких Држава*. Београд: Привредна комора Србије.
- Provea (2003). *Situación de los derechos humanos en Venezuela: Informe anual octubre 2002/septiembre 2003*, Caracas, Provea.
- Prokopiјеvić M. (1998). Економске санкције УН и међународни поредак. У: *Економске санкције УН – упоредна анализа и случај Југославије*. (ур. Ј. Теократијевић). Београд: Институт за европске студије.
- Пророковић, Д. (2017). *Регионална безбедности и теорија реализма: студија случаја Арктик*. Докторска дисертација. Факултет безбедности – Универзитет у Београду.
- Prosic-Dvornic, M. (1998). The topsy turvy days were there again: Student and civil protest in Belgrade and Serbia, 1996/1997. *Anthropology of East Europe Review*, 16(1), 120-151.
- Путник, Н. (2012). *Кибер ратовање – нови облик савремених друштвених конфликта*. Докторска дисертација. Факултет безбедности – Универзитет у Београду.
- Putre Jakovljević, J. (2019). *Poluge meke moći Sjedinjenih Američkih Država u politici prema Sovjetskom Savezu u vreme Hladnog rata, 1945-1962*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
- Радојичић М. (2011). „Рат на граници права и морала?“ Агресија НАТО-а на СРЈ у међународно-етичкој перспективи. Београд: Филозофија и друштво.
- Radojković, S. (2016). Nedržavni akteri i praksa zagovaranja nezavisnosti-slucaј kosova od 1999. do 2008. godine. *Godišnjak FPN*, (15), 135-160.
- Rainio, J., Lalu, K., & Penttilä, A. (2001). Independent forensic autopsies in an armed conflict: investigation of the victims from Racak, Kosovo. *Forensic science international*, 116(2-3), 171-185.
- Ramírez, C. V. (2005). Venezuela's Bolivarian Revolution: Who Are the Chavistas?. *Latin American Perspectives*, 32(3), 79-97.
- Rapoport, A. (1960). *Fights, Games and Debates*. University of Michigan Press.

- Расел, Б. (1998). *Историја западне цивилизације и њена повезаност са политичким и друштвеним условима од најранијих доба до данас*. Београд: Народна књига Алфа.
- Rasel, B. (2022). *Moć* (N. Krznarić, prev.). Beograd: Miba Books.
- Rathjens, G. W., & Kistiakowsky, G. B. (1970). The limitation of strategic arms. *Scientific American*, 222(1), 19-29.
- Ray, R., & Gallagher, K. P. (2016). A China in Latin America: Environment and development dimensions. *Revista tempo do mundo*, 2(2), 131-154.
- Reagan, R. (2007). *The Reagan Diaries*. New York: Harper Collins.
- Rengger, N. & Thirkell-White, B. (2007). 'Still Critical after All These Years? The Past, the Present and the Future of Critical Theory in International Relations', *Review of International Studies*, 33: 3-24.
- Rendon, M., & Price, M. (2019). *Are Sanctions Working in Venezuela?*. Center for Strategic & International Studies.
- Restad, H. E. (2020). What makes America great? Donald Trump, national identity, and US foreign policy. *Global Affairs*, 6(1), 21-36.
- Riggirozzi, P., & Tussie, D. (2021). Post-hegemonic regionalism. In *Oxford research encyclopedia of international studies*.
- Robertson, E. (2014). Venezuelan unrest increases pressure on health services. *The Lancet*, 383(9921), 942.
- Robertson, S. P., Vatrappu, R. K., & Medina, R. (2009, May). The social life of social networks: Facebook linkage patterns in the 2008 US presidential election. In D. GO (pp. 6-15).
- Rodriguez, R. G., Hays, S., Henderson, T., Garcia, R., & Cotton, A. (2016). US-Ukraine Relations In The Post-Soviet Era. *European Scientific Journal*.
- Rodríguez, F. (2024). The human consequences of economic sanctions. *Journal of Economic Studies*, 51(4), 942-963.
- Роквић, В. (2017). *Системи одбране*. Београд: Факултет безбедности – Универзитет у Београду.
- Romero, C. A., & Corrales, J. (2010). Relations between the United States and Venezuela, 2001-2009: A Bridge in Need of Repairs. In *Contemporary US-Latin American Relations* (pp. 238-266). Routledge.
- Rosales, A., & Maryhen J. (2021). "Venezuela: Autocratic Consolidation and Splintered Economic Liberalization". *Revista de ciencia política (Santiago)* 41(2): 461-488.
- Rosato, S. (2003). The flawed logic of democratic peace theory. *American political science review*, 97(4), 585-602.
- Rosenberg, E., & Tama, J. (2019). Strengthening the Economic Arsenal. *Bolstering the Deterrent and Signalling Effects of Sanctions*. Centre for a New American Security (CNAS) Policy Brief.
- Rothman, S. B. (2011). Revising the soft power concept: what are the means and mechanisms of soft power?. *Journal of Political Power*, 4(1), 49-64.
- Rouvinski, V. (2019). Russian-Venezuelan relations at a crossroads. *Woodrow Wilson International Center for Scholars, Latin American Program*, 1.
- Rouvroy, A. (2008). Privacy, data protection, and the unprecedented challenges of ambient intelligence. *Studies in ethics, law, and technology*, 2(1).
- Rouz, M. (2001). *Misija u Bosni, borba za mir*. Beograd: Tetra GM.
- Rousseau, D. & Walker, T. (2010). Liberalism. In: Cavelty, M., Muer, V. (Eds.). *The routledge Handbook of Security Studies* (pp. 21-33). London and New York: Routledge.

- Rudenko, L. G., Bochkovska, A. I., Kozachenko, T. I., & Parhomenko, G. O. (2007). *The National Atlas of Ukraine: Scientific bases of creation and their implementation* (in Ukrainian). Kyiv: Akademperiodyka.
- Rummel, R. (1972). *The Dimensions of Nations*. Beverly Hills: Sage.
- Ryan, A. (1996). 'Hobbes's Political Philosophy', in: *The Cambridge Companion to Hobbes* (Ed. Sorell, T.), Cambridge: Cambridge University Press, pp. 208-245.
- Savić, A. (2007). *Nacionalna bezbednost*. Beograd: Kriminalističko policijska akademija.
- Sáez, E. C. (2015). El caudillismo y militarismo en Venezuela. Orígenes, conceptualización y consecuencias. *Procesos históricos*, (28), 143-153.
- Saito, Y. (2019). *The Global Politics of Jazz in the Twentieth Century: Cultural Diplomacy and "American Music"*. Routledge.
- Salas, M. T. (2015). *Venezuela: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press.
- Salt, J. (2012). Containing the Arab Spring. *Interface: a journal for and about social movements*, 4(1), 54-66.
- Salushev, S. (2014). Annexation of Crimea: Causes, analysis and global implications. *Global Societies Journal*, 2.
- Samaržić, S. (1994). *Prinudna zajednica i demokratija*. Beograd: Institut za evropske studije i Akademia nova.
- Sandelowski, M. (2000). Combining qualitative and quantitative sampling, data collection, and analysis techniques in mixed-method studies. *Research in nursing & health*, 23(3), 246-255.
- Sanchez, P. M. (2002). The end of hegemony? Panama and the United States. *International Journal on World Peace*, 57-89.
- Saperstein, A. M. (1991). The 'Long Peace' - Result of a Bipolar Competitive World?, *Journal of Conflict Resolution*, 35(1), 68-79.
- Saraiva, M. G. (2020). "The democratic regime and the changes in Brazilian foreign policy toward South America" *Brazilian Political Science Review*, 14, no. 3, 1-39.
- Sarkesian, S. C., Williams, J. A., & Cimbala, S. J. (2002). *US national security: policymakers, processes, and politics*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Sarotte, M. E. (2014). A Broken promise: What the West really told Moscow about NATO expansion. *Foreign Aff.*, 93, 90.
- Saul, K. (1942). *Wilson's Ideals*. (Ed. Padover.), Washington: American Council on Public Affairs.
- Svitych, O. (2023). Development for whom? The case of USAID in Ukraine's Donbas. *Review of International Political Economy*, 30(6), 2406-2422.
- Sedrakyan, G. S. (2022). Ukraine war-induced sanctions against Russia: Consequences on transition economies. *Journal of Policy Modeling*, 44(5), 863-885.
- Seelke, C. R., Nelson, R. M., Margesson, R., & Brown, P. (2021). *Venezuela: background and US Relations*. Congressional Research Service.
- Serfaty, S. (2008). A Bad War Gone Worse, *The Washington Quarterly*, 31(2), 165-179.
- Silva, V., & Long, G. (2020). Maduro risks backlash by increasing Venezuela's petrol prices. *Financial Times*.
- Simeunović, D. (1989). *Političko nasilje*. Beograd: Radnička štampa.
- Simeunović, D. (1991). *Državni udar ili revolucija*. Beograd: Simtrade.
- Симеуновић, Д. (2002). *Теорија политике – I део*. Београд: Наука и друштво.
- Simić, D. (1999). *Poredak sveta*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.
- Симић, Д. (2012). *Расправа о поретку*. Београд: Завод за уџбенике.

- Simić, D. R., & Živojinović, D. (2010). „Od Sputnjika do Lenova: šest talasa američkog deklinizma posle Drugog svetskog rata”. *Godišnjak FPN 2010*, 4, 269-295.
- Simić, D. i Živojinović, D. (2019). Kako odlučuje Donald Tramp?. *Međunarodni problemi*, 71(3), 289-310.
- Симић, П. (2000). *Пут у Рамбује*. Београд: Неа.
- Simma, B. (1999). NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects. *European Journal of international law*, 10(1), 1-22.
- Singh, P. R. (2011). Consumer Culture and postmodernism. *Postmodern Openings*, 5(5), 55-88.
- Smagliy, K. (2020). Kennan Cable No. 25: A Wake-up Call for Ukraine's Civil Society. *Wilson Center, Washington, DC*. Accessed December, 12.
- Smart, I. (1970). The Strategic Arms Limitation Talks. *The World Today*, 26(7), 296-305.
- Smilde, D. (2021). From Populist to Socialist to Authoritarian Chavismo: Obstacles and Opportunities for Democratic Change. *5G Without Borders, Wilson Center*.
- Смиљанић, С. (2021). Оружана агресија НАТО. У: НАТО агресија на СРЈ (Републику Србију) – да се вечно памти, (ур. Д. Танчић и М. Гордић). Београд: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Snidal, D. (1985). The limits of hegemonic stability theory, *International Organization*, 39(4), 579-614.
- Snow, N. (2009). "Rethinking Public Diplomacy," in *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, (eds. Nancy Snow and Philip M. Taylor). New York, N.Y.: Routledge.
- Solana, J. (1998). *Statement by the Secretary General following the actwarn decision*, September 24. 1998. Vilamoura: Portugal.
- Solana, J. (1999). *Statement by the Secretary General of NATO*, February 23. 1999. NATO: Brussels.
- Song, Y. (2016). *The US Commitment to NATO in the Post-Cold War Period*. Durham University, United Kingdom.
- Sotirović, V. B. (2014). KOSOVO & МЕТОHIЈА: TEN YEARS AFTER" MARCH POGROM" 2004. *Српска политичка мисао*, (1), 267-283.
- Spitz, D. (1954). Democracy and the problem of civil disobedience. *American Political Science Review*, 48(2), 386-403.
- Spykman, N. (1944). *America strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Spykman, N. (1944). *The Geography of the Peace*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- СРЈ – Савезно министарство иностраних послова (1999). НАТО злочини у Југославији I – документа и долази – 24. март – 24 април 1999. Београд: Службени гласник.
- СРЈ – Савезно министарство иностраних послова (1999). НАТО злочини у Југославији II– документа и долази – 25. април – 10 јун 1999. Београд: Службени гласник.
- Стајић, Љ. (2003). *Основи безбедности*. Београд: Полицијска академија.
- Stanković, N. (2019). Концептуална анализа идентитета и интереса у делу Александра Вента. *Politeia-Naučni časopis Fakulteta političkih nauka u Banjoj Luci za društvena pitanja*, 9(18), 137-154.
- Stanković Pejnović, V. (2021). Raspad Jugoslavije na temelju prava na самоопредељење. *Politikon*, (30), 7-28.
- Станчић, В., и Гујаничић, Д. (2014). Однос легитимитета и легалитета: филозофски и правни аспект. *Српска политичка мисао*, 21(45), 135-147.
- Starr, H. (1997). Democracy and integration: Why democracies don't fight each other. *Journal of Peace Research*, 34(2), 153-162.

- Старчевић, С. (2013). *Легитимност револуције*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду – Факултет политичких наука.
- Stekić, N. (2023). *Dronovi u ratu u Ukrajini: novo polje šahovske table globalnog nadmetanja*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Univerzitet u Beogradu-Fakultet bezbednosti.
- Степић, М. (2016). *Геополитика: идеје, теорије, концепције*. Београд: Институт за политичке студије.
- Stern, G. (2000). *Structure of International Society: An Introduction to the Study of International Relations*. A&C Black.
- Стојановић, Л. (2020). *Медијска слика затворских установа*. Дипломски рад. Универзитет у Београду – Факултет безбедности.
- Стојановић, Л. (2021). *Геополитички значај и енергетска зависност од „Турског тока” као сегмента критичне инфраструктуре националних држава*. Мастер рад. Универзитет у Београду – Факултет безбедности.
- Стојановић, Л. (2023). Сајбер компонента обојених револуција – случај Евромајдан. *Политичка ревија*, 31(76), 91-110.
- Стојановић, Л. (2023). Улога моралне панике у креирању перцепције безбедности. *Безбедност*, 65(3), 162-179.
- Stojanović, L. (2025). Prevratnički potencijal i pozicija masovnih medija tokom Arapskog proleća-slucaј Tunisa, Egipta i Sirije. *Sociološki pregled*, 59(1), 425-443.
- Straka, T. (2010). *Instauración de la república liberal autocrática (1830-1899). Claves para su interpretación*.
- Strong, C., & Killingsworth, M. (2011). Stalin the charismatic leader?: Explaining the ‘cult of personality’ as a legitimization technique. *Politics, Religion & Ideology*, 12(4), 391-411.
- Suarez, S. (2017). "Is America Safer? The USA FREEDOM Act of 2015 and What the FBI and NSA Have, Can, and Should be Doing". Law School Student Scholarship.
- Subtenly, O. (2009). *Ukraine: A History. Fourth Edition*. Toronto, London: University of Toronto Press.
- Sharp, G. (2010). *From Dictatorship to Democracy*. New York: Albert Einstein Institute.
- Shahi, D. K. (2022). Annexation of Crimea: A Geopolitical Analysis. *International Journal of Research in Engineering, IT and Social Sciences*, 4, 1-6.
- Shveda, Y., Park, J. (2016). "Ukraine's revolution of dignity: The dynamics of Euromaidan." *Journal of Eurasian Studies* 7 (1): 85-91. doi: 10.1016/j.euras.2015.10.007
- Shevsky, D. (2022). Euromaidan revolution in Ukraine. In *Handbook of revolutions in the 21st century: The new waves of revolutions, and the causes and effects of disruptive political change* (pp. 851-863). Cham: Springer International Publishing
- Schreier, M. (2012). Qualitative content analysis in practice. In (Flick, U. Ed.). *Qualitative data analysis*. New York: Sage Publishing.
- Schwarzenberger, G. (1951). *Power Politics: A study of International Society*. London: Stevens.
- Sytnik, A. N., Tsvetkova, N. A., & Tsvetkov, I. A. (2022). US Digital Diplomacy and Big Data: Lessons from the Political Crisis in Venezuela, 2018–2019. *Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriiā 4, Istoriā, Regionovedenie, Mezhdunarodnye Otnosheniā*, 27(2).
- Тадих, Д. (2010). Пропаганда и филм. *Часопис за управљање комуницирањем*. 5(16), 63.
- Taliaferro, J. W. (2000). Security seeking under anarchy: Defensive realism revisited. *International security*, 25(3), 128-161.
- Taliaferro, J. (2004). Power Politics and Balance of Risk: Hypotheses on Great Power Intervention in the Periphery, *Political Psychology*, 25(2), 177-211.

- Tang, S. (2009). „The Security Dilemma: A Conceptual Analysis“, *Security Studies*, 18, 3, 587-623.
- Tang, S. (2010). *A Theory of Security Strategy of Our Time: Defensive Realism*. London: Palgrave Macmillan.
- Tarnoff, C., & Foreign Affairs, Defense, and Trade Division. (2005, April). US Assistance to the Former Soviet Union. Congressional Information Service, Library of Congress.
- Taylor, P. M. (2013). *Munitions of the mind: A history of propaganda*. Manchester: University Press.
- Tellis, A. J., Bially, J., Layne, C., & McPherson, M. (2000). *Measuring National Power in the Postindustrial Age*. Santa Monica, CA: RAND.
- Teokarević, J. i Mijalković, A. (1998). „Sankcije UN protiv SR Jugoslavije u uporednoj retrospektivi.“ U: *Ekonomске санкције UN – uporedna analiza i slučaj Jugoslavije* (Ur. M. Prokopijević i J. Teokarević), 51-82. Beograd: Institut za evropske studije.
- Tirta, M. (1999). Migrime të shqiptarëve, të brendshme dhe jashtë atdheut (vitet '40 të shek. XIX - vitet '40 të shek. XX). [International and national migration in Albania (years '40 century XIX - years '40 century XX)]. *Etnografia Shqiptare*, 18.
- Тодорић, С., Младеновић, М. и Гостовић Д. (2001). *Политички систем*. Београд: Сектор за школство, обуку, научну и издавачку делатност, Управа за научну и издавачку делатност. Војна академија Војске Југославије.
- Todorov, I. (2014). Istorychni, heopolitychni ta polityko-pravovi zasady spivrobitnytstva Ukrainy i NATO [Historical, geopolitical and political and legal principles of cooperation between Ukraine and NATO]. *Nezalezhnyi kulturolohiichnyi chasopys*, 77, 84-108.
- Tokvil, A. (2002). *O demokratiji u Americi*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Tomja, A. (2023). The "CNN effect" and its influence on US foreign policy decision-making. *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, 10(1), 19-25.
- Томпсон, К. (2003). *Морална паника*. Београд: Клио.
- Torreon, B. S., & Plagakis, S. (2020). *Instances of use of United States armed forces Abroad, 1798-2020*. Washington, DC: Congressional Research Service.
- Tramp, D. (2016). *Obogaljena Amerika* (N. Todorović, prev). Beograd: Službeni glasnik.
- Трапара, В. (2021). Председничка криза у Венецуели: узроци, актери и перспективе. *Српска политичка мисао*, 28(71), 145-167.
- Трапара, В. (2023а). *Русија и Украјина – порекло једне трагедије*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Трапара, В. (2023б). Политика САД према руско-украјинском сукобу: између геополитике и идеологије. У: *Рат у Украјини: оно што знамо и не знамо* (Ур. Н. Вуковић и М. Копанђа). Београд: Факултет безбедности и Институт за међународну политику и привреду.
- Trapara, V. (2024). Različiti pristupi razumevanju rusko-ukrajinskog sukoba. *Међународна политика*, 75(1190), 26-43.
- Tsvetkova N. (2020). *Russian Digital Diplomacy: A Rising Cyber Soft Power*. Velikaya A., Simons G., eds. *Russia's Public Diplomacy: Evolution and Practice*. London, New York: Palgrave Macmillan.
- Turjačanin, V. (2004). Etnički stereotipi mladih bošnjačke i srpske nacionalnosti u Bosni i Hercegovini. *Psihologija*, 37(3): 357-374.
- Tuck, R. (1996). 'Introduction', in *Thomas Hobbes. Leviathan* (Ed. Tuck, R.), Cambridge: Cambridge University Press.

- Thorhallsson, B. & Wivel, A. (2006). Small States in the European Union: What do We Know and What would we like to know?. *Cambridge Review of International Affairs*, 19(4), 651-668.
- Ђурчић, М. (2023). *Национални интерес као аналитички оквир за истраживање политике националне безбедности Републике Србије*. Докторска дисертација. Факултет безбедности – Универзитет у Београду.
- Uzcategui, R., (2014). Movilizaciones Estudiantiles en Venezuela. Del carisma de Chávez [Students protests in Venezuela. On Chávez charism]. *Nueva Sociedad*, 251, 153-165.
- Urdaneta, M. J., Chirinos, A., Perozo, G., & Urdaneta, R. (2011). La responsabilidad social: nuevo enfoque gerencial en las empresas mixtas del sector petrolero del estado Zulia-Venezuela. *Revista de Ciencias Sociales*, 17(4), 677-691.
- Uribe, V. M. (1997). The Enigma of Latin American Independence: analyses of the last ten years. *Latin American Research Review*, 32(1), 236-255.
- U.S. Department of Defense. (2021, August 31). *Fact sheet: U.S.-Ukraine Strategic Defense Framework*.
- Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (1974). Службени лист СФРЈ, бр. 9/74.
- Falcón, F. (2007). La influencia de la formación militar de Francisco de Miranda en su actuación político-militar en Venezuela (1811-1812). *Politeia*, 30(38), 219-230.
- Fara, P. (2003). Carl Linnaeus: pictures and propaganda. *Endeavour*, 27(1), 14-15.
- Ferguson, N. (2003). "Think Again: Power." *Foreign Policy*, No. 134, 18-24.
- Filaj, A. (2019). *The development of the Albanian-American identity: Stereotyping and the adopted norms*. Doctoral dissertation, Master's Thesis. University of Debrecen.
- Fisher, F. (1975). *War of Illusions*. New York: Norton.
- Форца, Б. (2021). Од хибридног рата до сведимензионираних операција преко кршења међународног права. У: *НАТО агресија на СРЈ (Републику Србију) – да се вечно памти*, (ур. Д. Танчић и М. Гордић). Београд: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Foucault, M. (1981). The order of discourse. In R. Young (Ed.), *Untying the text: A post-structuralist reader* (pp. 48-78). Routledge and Kegan Paul.
- Frangonikolopoulos, C. A., & Chapsos, I. (2012). Explaining the role and the impact of the social media in the Arab Spring. *Global Media Journal: Mediterranean Edition*, 7(2), 10-20.
- Fraser, A. (2005). Poverty reduction strategy papers: Now who calls the shots?. *Review of African Political Economy*, 32(104-105), 317-340.
- Fraser, M. (2003). *Weapons of Mass Distraction: Soft Power and American Empire*. New York, N.Y.: St. Martin's Press.
- Freidenberg, F. (2007). La tentación populista: una vía al poder en América Latina. (No Title).
- Frías, H. C. (2004). *Hugo Chávez Frías: un hombre, un pueblo* (No. 2). Utopía Editorial.
- Fritz, J. (2008). How China will use cyber warfare to leapfrog in military competitiveness. *Culture Mandala*, 8(1), 28-80.
- Frydrych, E. K. (2008). The Debate on NATO Expansion. *Connections*, 7(4), 1-42.
- Hall, P. G. (2014). Operation Deliberate Force in Bosnia, 1995: Humanitarian constraints in aerospace warfare. In A. W. Dorn (Ed.), *Air Power in UN Operations: Wings for Peace* (213-232). Routledge.
- Haneş, N., & Andrei, A. (2015). Culture as soft power in international relations. In *International Conference Knowledge-Based Organization*, Vol. 21, No. 1, 32-37.

- Hansen, T. B., & Stepputat, F. (2006). Sovereignty revisited. *Annu. Rev. Anthropol.*, 35(1), 295-315.
- ХАНТИНГТОН, С. (2000). *Сукоб цивилизација*. Бања Лука: ЦИД.
- Hart, J. (1976). Three approaches to the measurement of power in international relations. *International Organization*, 30(2), 289-305.
- Hart, C. (2001). *Doing a Literature Review: Releasing the Social Science Research*. London: SAGE Publications.
- Heath, T. (2019). Trumps National Security Strategy Ratchest up U.S. competition with China. U.S. – China Rivalry in the Trump Era. *World Politics Review*.
- Hejvud, E. (2005). *Političke ideologije – Uvod*. (M. Radić, prev.). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Hellstrom, T. (2007). Critical infrastructure and systemic vulnerability: Towards a planning framework. *Safety Science*, 43(3), 415-430.
- Herman, E. S. (2006). The Approved Narrative of the Srebrenica Massacre. *International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique*, 19(4), 409-434.
- Херман, Е. (ур.) (2011). *Масакр у Сребреници: докази, контекст, политика*. Београд: Фонд „Историјски пројекат Сребреница, Холандија.
- Hicks, J. R. (1948). *Value and capital* (2nd ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Hobbes, T. (2013). *Levijatan, grada, oblik i moć crkvene i građanske zajednice*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Хобс, Т. (1991). *Левјатан, књига 1*. Ниш: Ђордано Бруно.
- Hobsbaum, E. (2014). *Kraj kulture – kultura i društvo u XX veku*. Beograd: Arhipelag.
- Hoeber, I. N. (2013). Venezuela 2002. El golpe de Estado como instrumento político a principios del siglo XXI. *América Latina en la turbulencia global: Oportunidades, amenazas y desafíos*, 315-331.
- Hoz, Dž. (2020). *Najkraća istorija Nemačke*. (M. Cvetković, prev.). Beograd: Laguna.
- Holbrooke, R. (1998). *To end a War*. New York: The Modern Library.
- Holzgrefe, J.L. (2003). *Humanitarian Intervention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Хонігсман, Я. С. (1994). Колективізація, голодомор і занепад єврейського землеробства в Україні. *Український історичний журнал*, (2-3), 66-75.
- Hockenos P. (2003). *Homeland Calling: Exile Patriotism and the Balkan Wars*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Hromadžić, H. (2012). Konzumeristički kapitalizam: epoha produkcije imaginarija potrošačkih želja. *Sociologija i proctor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 50(1), 45-60.
- Hufbauer, G. C., Jeffrey J. S. and Elliott, K. (1990). *Economic Sanctions Reconsidered, History and Current Policy, Second Edition*. Washington, D.C.: Institute for International Economics.
- Cagan, P. D. (1956). "The Monetary Dynamics of Hyperinflation." In *Studies in the Quantity Theory of Money*, (ed. Milton Friedman), 25-117. Chicago: Chicago University Press.
- Camilleri, M. J. (2018). "Evolution or Revolution? U.S. Policy on Venezuela from Obama to Trump." *Venezuela: la multidimensionalidad de una crisis hemisférica*: 189-205.
- Cannon, B., & Hume, M. (2012). Central America, civil society and the 'pink tide': democratization or de-democratization?. *Democratization*, 19(6), 1039-1064.
- Canyon, D. V., Ryan, B. J., & Burkle, F. M. (2020). Rationale for military involvement in humanitarian assistance and disaster relief. *Prehospital and disaster medicine*, 35(1), 92-97.

- Carey, R. (2008). Power. In: Salman, T., Imber, M. (Eds.). *Issues in International Relations, 2nd Edition*, (pp. 61-73). London and New York: Routledge.
- Cariás, A. R. B. (2002). *Golpe de Estado y proceso constituyente en Venezuela* (Vol. 68). Universidad Nacional Autónoma de México.
- Carney, N. (2016). All lives matter, but so does race: Black lives matter and the evolving role of social media. *Humanity & society*, 40(2), 180-199.
- Carr, E. H. (1946). *The Twenty Years' Crisis: an Introduction to Study of International Relations (2nd edition)*. London: Macmillan and Co.
- Cassese, A. (1995). *Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal*. Cambridge: Cambridge University Press
- Cassese, A. (1999). Ex iniuria ius oritur: are we moving towards international legitimization of forcible humanitarian countermeasures in the world community?. *European Journal of International Law*, 10(1), 23-30.
- Castagneto, P. (2014). Ambassador Dizzy: jazz diplomacy in the Cold War era. *AMERICANA E-journal of American Studies in Hungary*, 10.
- Caufman, J, P. (2021). *A Concise History of U.S. Foreign Policy*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Cawkwell, G. (1997). *Thucydides and the Peloponnesian war*. Psychology Press.
- Цветковић, В. (2002). Национални идентитет (ре)конструкција институција у Србији (идеологије, образовање, млади). *Филозофија и друштво*, 51-75.
- Цветковић, В. (2018). *Социологија политике*. Београд: Универзитет у Београду – Факултет безбедности.
- Цветковић, Н. В. (2023). Рат у Украјини: ко добија, а ко губи? (Не/очекивани моменти и последице). У: *Рат у Украјини: оно што знамо и не знамо* (Ур. Н. Вуковић и М. Копања). Београд: Факултет безбедности и Институт за међународну политику и привреду.
- CeSID (2000). *Oko izbora: Izveštaj sa parlamentarnih i predsedničkih izbora u SRJ i pokrajinskih izbora u Vojvodini*. Beograd: CeSID.
- Clauset, A., Young, M., & Gleditsch, K. S. (2007). On the frequency of severe terrorist events. *Journal of Conflict Resolution*, 51(1), 58-87.
- Clement, C. I. (2005). Confronting hugo chávez: United States “democracy promotion” in Latin America. *Latin American Perspectives*, 32(3), 60-78.
- Clinton, W. J. (1994, December 5). *Remarks at the signing of the Trilateral Statement and the Budapest Memorandum on Security Assurances* [Speech]. In *Public Papers of the Presidents of the United States: William J. Clinton, 1994* (pp. 1711–1715). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Collins, S. (2009). The efficacy of economic sanctions: Economic sanctions and American foreign policy in the unipolar era. *New England Journal of Political Science*, 3(2), 6.
- Conversi, D. (1998). *German-Bashing and the Breakup of Yugoslavia*. University of Washington: Henry M. Jackson School of International Studies.
- Copeley, G. (1995). Joint US – Muslim War against the Serbs – US as a US Puppet, *Strategic policy*, 7-8.
- Copsey, N. (2005). “Popular Politics and the Ukrainian Presidential Election of 2004,” *Politics*, 25,2: 99–106.
- Corbett, J. S. (1988). *Some Principles of Maritime Strategy*. Annapolis, MD: U.S. Naval Institute Press.
- Cordesman, A. H. (2001). *The Lessons and Non-Lessons of the Air and Missile Campaign in Kosovo*. Westport, Conn.: Praeger Publishers.

- Corn, D. (2002). Our gang in Venezuela?. *Nation*, 275(5), 24-27.
- Coronil, F. (1997). *The magical state: Nature, money, and modernity in Venezuela*. University of Chicago Press.
- Coronil, F. (2005). Estado y nación durante el golpe contra Hugo Chávez. *Anuario de estudios americanos*, 62(1), 87-112.
- Corrales, J. & Penfold, M. (2011). *Dragon in the Tropics: Hugo Chávez and the Political Economy of Revolution in Venezuela*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- Council of Economic Advisors. (2015). *Economic Report to the President*. Washington, DC: Council of Economic Advisors.
- Cohen, R. (1994). "Pacific unions: a reappraisal of the theory that 'democracies do not go to war with each other'." *Review of International Studies* 20(3), 207-223.
- Cox, R. W. (1981). 'Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory', *Millennium: Journal of International Studies*, 10(2): 126-155.
- Crawford, R. (1976). The Birth of Liberty: Music of the American Revolution. *New World Records*, 1-10.
- Cu, S. (2016). *Umeće ratovanja* (K. Popović, prev.). Beograd: Kontrast.
- Chávez, H. (2014). Aquí huele a azufre. Discursos del presidente Hugo Chávez ante la Organización de Naciones Unidas, Caracas, Ediciones MinCI.
- Chaves García, C. A. (2020). La crisis política en Venezuela y el papel del Grupo de Lima: balance y desafíos de su acción diplomática. *Revista de Relaciones Internacionales, Estrategia y Seguridad*, 15(1), 177-193.
- Christmas-Moller, W. (1983). Some Thoughts on the Scientific Applicability of the Small State Concept: A Research History and a Discussion. In: ed. Holl, O. *Small States in Europe and Dependence*. Vienna: Braumuller.
- Чомски, Н. (1999). *Контролисана демократија*. Подгорица.
- Šahović, M. (1963). *Međunarodni odnosi*. Beograd: Visoka škola za političke odnose.
- Шпајдер, Б. (1980). *Савремено председништво у политичком систему САД*. Београд: Савремена администрација.
- Шулце, Х. (2002). *Држава и нација у европској историји*. Београд: Филип Вишњић.
- Šulcinger, R. D. (2011). *Američka diplomatija od 1900. godine* (D. Simić, D. Živojinović, prev.). Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji.
- Quigley, J. (1990). The legality of the United States invasion of Panama. *Yale J. Int'l L.*, 15, 276-216.
- Quintana, A. R. (2019). *Ten Steps for US Policy on Venezuela*. Heritage Foundation, No. 3412.
- Yekelchik, S. (2007). *Ukraine: Birth of a Nation*. New York, NY: Oxford University Press.
- Ying, Y. H., Chang, K., & Lee, C. H. (2014). The impact of globalization on economic growth. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 17(2), 25-34.
- Young, R. C. (2003). *Postcolonialism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Walt, M. S. (2018). *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Waltz, K. N. (1964). The stability of a bipolar world. *Daedalus*, 881-909.
- Waltz, K. (1978). *Theory of International Relations*. University of California, Berkeley: Addison-Wesley.
- Walcott, C. and Hult, K. (2005). "White House Structure and Decision Making: Elaborating the Standard Model. *Presidential Studies Quarterly*, Vol. 35, No. 2 (June), pp. 303-318.
- Webster, J., & Watson, R. T. (2002). Analyzing the past to prepare for the future: Writing a literature review. *MIS quarterly*, xiii-xxiii.

- Weisbrot, M., Ray R. & Sandoval, L. (2009). "The Chávez Administration at 10 Years: The Economy and Social Indicators". *Center for Economic and Policy Research*.
- Weisbrot M. & Sachs, J. (2019). *Economic Sanctions as Collective Punishment: The Case of Venezuela*. Washington: Center for Economic and Policy Research.
- Weitzman, M. L., & Löfgren, K.G. (1997). On the welfare significance of green accounting as taught by parable. *Journal of Environmental Economics and Management*, 32, 139–153.
- Wendt, A. (1992). "Anarchy is what States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, No. 2.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Western, J. (2002). Sources of humanitarian intervention: Beliefs, information, and advocacy in the US decisions on Somalia and Bosnia. *International Security*, 26(4), 112-142.
- Williams, C. B., & Gulati, G. (2013). Social networks in political campaigns: Facebook and the congressional elections of 2006 and 2008. *New Media & Society*, 15(1), 52– 71. doi:10.1177/1461444812457332.
- Wiseman, C., & Béland, D. (2010). The politics of institutional change in Venezuela: oil policy during the presidency of Hugo Chavez. *Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies/Revue canadienne des études latino-américaines et caraïbes*, 35(70), 141-164.
- Wolfram, M. A. (2008). Democracy and propaganda: NATO's war in Kosovo. *European Journal of Communication*, 23(2), 153-171.
- Wolfers, A. (1962). *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Wood, D. (2020). *2020 Index of U.S. Military Strength*. Washington DC: Heritage Foundation.
- Woodruff, P. (2014). *Reverence: Renewing a Forgotten Virtue*. Oxford: Oxford University Press.
- Wohlforth, W. C. (1999). „The Stability of a Unipolar World“, *International Security*, 24(1), 5-41.
- Wright, B. W. (2003). *Comic book nation: The transformation of youth culture in America*. JHU Press.
- Wyn J. R. (1999). *Security, Strategy, and Critical Theory*. Boulder: Lynne Rienner.
- Wynne, M. A., & Sigalla, F. D. (1994). The consumer price index. *Federal Reserve Bank of Dallas Economic Review*, 2, 1-22.
- Wynnycky, M. (2003). *Institutions and Entrepreneurs: Cultural Evolution in the 'De Novo' Market Sphere in Post-Soviet Ukraine* (Doctoral dissertation). Sidney Sussex College University of Cambridge.

Интернет референце:

- ABC News (2006, September 20). *Chavez tells UN Bush is "the devil"*. Available at: <https://www.abc.net.au/news/2006-09-21/chavez-tells-un-bush-is-the-devil/1268686> Accessed: 04.08.2025.
- Air & Space Forces Magazine (1997, October). Operation Deliberate Force: A three-week air campaign in the fall of 1995. *Air & Space Forces Magazine*, 80(10), 25–28. Available

- at:<https://www.airandspaceforces.com/PDF/MagazineArchive/Documents/1997/October%201997/1097deliberate.pdf> Accessed: 03.06.2025.
- Ankor Store (2023). *How to layout a retail store*. Available at: <https://blog.ankorstore.com/store-layout-and-customer-experience/> Accessed: 02.10.2024.
- AP Archive (2015). *UKRAINE: US. PRESIDENT BILL CLINTON VISIT, 2015*. YouTube. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=xnkVlvVwZMQ> Accessed: 03.10.2025.
- Arab News (2020). *Reaper drone launched from Qatar fired missile that killed Soleimani*. Available at: https://www.arabnews.com/node/1608386/middle-east?utm_source Accessed: 16.04.2025.
- Armed Forces (2024). *Countries by UCAV (combat drones)*. Available at: https://armedforces.eu/air_forces/ranking_drones Accessed: 29.09.2024.
- ASEAN Statistical Brief (2024). *The Structure of ASEAN Economy*. Volume 4, 1. Available at: www.aseanstats.org/wp-content/uploads/2024/01/00.-ASEAN-Statistical-Brief-on-GDP_19Jan2024.pdf Accessed: 07.09.2024.
- Associated Press. (1999, January 16). *Bodies found in Kosovo village*. Available at: <https://newsroom.ap.org/editorial-photos-videos/detail?itemid=7679fc10bd36247f757f523372018420&mediatype=video&query=kosovo%20massacre&current=2&orderBy=Relevance&hits=78&referrer=search&search=%2Fsearch%3Fquery%3Dkosovo%2520massacre%26allFilters%3DMassacres:Subject&allFilters=Massacres:Subject&productType=IncludedProducts&page=1&b=018420> Accessed: 13.06.2025.
- Associated Press Archive (2015). (V) *KOSOVO: MASSACRE SITE VISITED*. [Video] YouTube. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=TUWiy04sH5A> Accessed: 13.06.2025.
- Associated Press Archive (2015, March 17). *Kosovo: Investigation into Racak killings*. [Video] YouTube. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=Omuw00MHWa8&t=51s> Accessed: 13.06.2025.
- Atlantic Council (2024). *Russian invasion aims to erase Ukrainian cultural identity*. Available at: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/russias-invasion-aims-to-erase-ukrainian-cultural-identity/> Accessed: 15.10.2024.
- Bancroft, I. (2019). *Serbia's anniversary is a timely reminder*. The Guardian. Available at: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/24/serbia-kosovo> Accessed: 20.06.2025.
- BBC (2013, March 6). *Hugo Chavez: Memorable moments*. Available at: https://www.bbc.com/news/world-latin-america-20712033?utm_source Accessed: 04.08.2025.
- BBC (2014, February 7). *Ukraine crisis: Transcript of leaked Nuland-Pyatt call*. Available at: <https://www.bbc.com/news/world-europe-26079957> Accessed: 16.10.2025.
- Biden, J. (2021). *July 8, 2021: Speech on the Drawdown of US Forces in Afghanistan*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/july-8-2021-speech-drawdown-us-forces-afghanistan> Accessed: 15.01.2025.
- Biden, J. (2022a). *February 24, 2022: Remarks on the Russian invasion of Ukraine*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/february-24-2022-remarks-russian-invasion-ukraine> Accessed: 16.01.2025.

- Biden, J. (2022b). *March 26, 2022: Remarks in Support of the People of Ukraine*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/march-26-2022-remarks-support-people-ukraine> Accessed: 16.01.2025.
- Biden, J. (2023). *October 20, 2023: Remarks on the US Response in Support of Israel and Ukraine*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/october-20-2023-remarks-us-response-support-israel-and-ukraine> Accessed: 17.01.2025.
- Bobrinskaya, M. (2023). *NATO and non-NATO membership in Europe in 2023*. Available at: <https://nordregio.org/maps/nato-and-non-nato-membership-in-europe-in-2023/> Accessed: 23.08.2024.
- Boese, W. (2006). *U.S. Bars Future Arms Sales to Venezuela*. Arms Control Association. Available at: <https://www.armscontrol.org/act/2006-06/us-bars-future-arms-sales-venezuela> Accessed: 03.09.2025.
- Bombs Without Boots: The Value of Highly Capable Proxy Forces (2017). In *Bosnia, 1995 – Operation Deliberate Force: The value of highly capable proxy forces*. Brookings Institution. Available at: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/04/9780815732419_ch1.pdf Accessed: 02.06.2025.
- Bridge USA (2025). *Summer Work Travel*. Available at: <https://j1visa.state.gov/programs/summer-work-travel> Accessed: 10.05.2025.
- Britannica (2025). *Atlanta 1996 Olympic Games*. Available at: <https://www.britannica.com/event/Atlanta-1996-Olympic-Games> Accessed: 02.04.2025.
- Brotkin, J. (2022). *YouTube blocks RT and Sputnik as Russia tells media not to say “invasion”*. Available at: <https://arstechnica.com/tech-policy/2022/03/youtube-blocks-rt-and-sputnik-as-russia-tells-media-not-to-say-invasion/> Accessed: 15.04.2025.
- BTI Transformation Index (2024). *Venezuela Country Report*. Bertelsmann Stiftung. Available at: https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2024_VEN.pdf Accessed: 01.08.2025.
- Bush, G. H. W. (1989). *Januar 20, 1989: Inaugural Address*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-20-1989-inaugural-address> Accessed: 06.01.2025.
- Bush, G. H. W. (1989). *December 20, 1989: Address to the Nation Panama*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/december-20-1989-address-nation-panama> Accessed: 08.01.2025.
- Bush, G. H. W. (1991). *February 27, 1991: Address on the End of the Gulf War*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/february-27-1991-address-end-gulf-war> Accessed: 08.01.2025.
- Bush, G. H. W. (1992, May 6). *Remarks following discussions with President Leonid Kravchuk of Ukraine*. The American Presidency Project. University of California, Santa Barbara. Available at: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/the-presidents-news-conference-with-president-leonid-kravchuk-ukraine> Accessed: 03.10.2025.
- Bush, G. H. W. (1993). *January 5, 1993: Address at West Point*. Miller Center. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-5-1993-address-west-point> Accessed: 08.01.2025.
- Bush, W. G. (2001). *September 22, 2001: Address on the U.S. Response to the Attacks of September 11*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential->

- [speeches/september-22-2001-address-us-response-attacks-september-11](#) Accessed: 11.01.2025.
- Bush, W. G. (2003a). *March 20, 2003: Address on the Start of the Iraq War*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/march-20-2003-address-start-iraq-war> Accessed: 11.01.2025.
- Bush, W. G. (2003b). *November 6, 2003: Remarks on Freedom in Iraq and Middle East*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/november-6-2003-remarks-freedom-iraq-and-middle-east> Accessed: 11.01.2025.
- Bush, G. W. (2005, April 4). *President welcomes President Yushchenko to the White House*. The White House. Available at: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404.html> Accessed: 04.10.2025.
- Vazquez, M. & Liptak, K. (2021). *Ukrainian President accomplishes years-long quest for a White House visit with Biden meeting*. CNN. Available at: <https://edition.cnn.com/2021/09/01/politics/ukraine-volodymyr-zelensky-biden-white-house> Accessed: 05.10.2025.
- VOA (2017). *US: Venezuela Sanctions Aim at Behavior, Not Regime Change*. By: Associated Press. Available at: <https://www.voanews.com/a/us-says-venezuela-sanctions-aim-at-behavior-not-regime-change-/4020220.html> Accessed: 09.09.2025.
- Garamone, J. (2022, April 29). 'U.S. Troops Train Ukrainians in Germany', DOD News, U.S. Department of War. Available at: <https://www.war.gov/News/News-Stories/Article/Article/3015610/us-troops-train-ukrainians-in-germany/> Accessed: 26.10.2025.
- Global Security.org. (n.d.). *Operation Deliberate Force*. Available at: https://www.globalsecurity.org/military/ops/deliberate_force.htm Accessed: 02.06.2025.
- Global Citizen (2023). *The Richest 1% Own Almost Half the World's Wealth & 9 Other Mind-Blowing Facts on Wealth Inequality*. Available at: <https://www.globalcitizen.org/en/content/wealth-inequality-oxfam-billionaires-elon-musk/> Accessed: 30.09.2024.
- Goldberg, D. (2024). *The other K-pop: Dua Lipa, Rita Ora and the Kosovan chart takeover*. Guardian. Available at: <https://www.theguardian.com/music/article/2024/aug/09/dua-lipa-rita-ora-kosovan-pop> Accessed: 13.05.2025.
- Golinger, E. (2014). *The Dirty Hand of the National Endowment for Democracy In Venezuela*. Counter Punch. Available at: <https://www.counterpunch.org/2014/04/25/the-dirty-hand-of-the-national-endowment-for-democracy-in-venezuela/> Accessed: 12.08.2025.
- Green, M. (2024). *Venezuela: More Than Mere Numbers*. Wilson Center. Available at: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/venezuela-more-mere-numbers> Accessed: 01.08.2025.
- Guardian (2006, February 9). *Chavez tells Blair to go to hell*. Available at: <https://www.theguardian.com/world/2006/feb/09/venezuela.usa> Accessed: 03.08.2025.
- Davis, K. (2024). *America's Top 10 Most Valuable Companies, 1990 to 2024*. CEO World Magazine. Available at: <https://ceoworld.biz/2024/06/06/americas-top-10-most-valuable-companies-1990-to-2024/> Accessed: 10.01.2025.

Dorsey, J. (1988). CIA briefed Noriega on lawmakers, Senate told. Available at: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP90M00005R000700110051-2.pdf> Accessed: 10.01.2025.

Doyle, L. (1992). Muslims 'slaughter their own people': Bosnia bread queue massacre was propaganda ploy, UN told. Independent. Available at: <https://www.independent.co.uk/news/muslims-slaughter-their-own-people-bosnia-bread-queue-massacre-was-propaganda-ploy-un-told-1541801.html> Accessed: 29.05.2025.

Elliot, K. A. (1997). Evidence on the Costs and Benefits of Economic Sanctions. Washinton: Peterson Institute for International Economic. Available at: <https://www.piie.com/commentary/testimonies/evidence-costs-and-benefits-economic-sanctions> Accessed: 09.09.2024.

Energy Information Administration (2021). Venezuela. Available at: <https://www.eia.gov/international/data/country/VEN/total-energy/total-energyproduction?pd=44&p=0040000000000000000000000000000000000000000000000000000f00o&u=0&f=A&v=mapbubble&a=&i=None&vo=value&t=C&g=None&l=249--243&s=315532800000&e=1609459200000> Accessed: 10.08.2025.

Energy Information Administration (2023). U.S. energy facts explained. Available at: <https://www.eia.gov/energyexplained/us-energy-facts/> Accessed: 01.03.2025.

Energy Information Administration (2024). Venezuela Overview. Available at: https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Venezuela/ Accessed: 11.08.2025.

EU Parliament (2004). Presidential election Ukraine – ad hoc delegation. Election Observation of first round (28 October – 1 November 2004), second round (19-22 November 2004), rerun second round (24-27 December 2004). Available at: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/212722/Election-report_Ukraine_31-October-2004.pdf Accessed: 03.01.2024.

European External Action Service (EEAS). (2015). EU-Ukraine Association Agreement - "Quick Guide to the Association Agreement". Available at: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/071215_euukraine_association_agreement.pdf Accessed: 14.10.2025.

European Commission (2024). EU Sanctions tracker (last update: September 2024). Available at: <https://data.europa.eu/apps/eusanctionstracker/> Accessed: 10.09.2024.

Eurostat (2024). Intra-EU trade in goods – main features. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Intra-EU_trade_in_goods_-_main_features Accessed: 07.09.2024.

Economic Survey of Latin America and the Caribbean (2023). Cuba. Available at: <https://repositorio.cepal.org/server/api/core/bitstreams/4507c1cd-d4f2-430a-85b2-688c4473be2c/content> Accessed: 10.10.2024.

Executive Office of the President (1998). Executive Order No. 13088: Blocking property of the Governments of the Federal Republic of Yugoslavia, Serbia, and Montenegro. Federal Register, 63(112). Available at: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/WCPD-1998-06-15/pdf/WCPD-1998-06-15-Pg1089.pdf> Accessed: 11.06.2025.

Executive Office of the President (1999). Executive Order No. 13121: Blocking property and prohibiting transactions with the Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro), the Republic of Serbia, and the Republic of Montenegro. Federal Register, 64(76).

- Available at: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/WCPD-1999-05-10/pdf/WCPD-1999-05-10-Pg778.pdf> Accessed: 11.06.2025.
- Executive Office of the President (2015, March 8). *Executive Order 13692 of March 8, 2015: Blocking property and suspending entry of certain persons contributing to the situation in Venezuela.* 80 Fed. Reg. 12747. Available at: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2015-03-11/pdf/2015-05677.pdf> Accessed: 01.09.2025.
- Executive Office of the President (2017, August 24). *Executive Order 13808 of August 24, 2017: Imposing Additional Sanctions With Respect to the Situation in Venezuela.* Fed. Reg. 82, 166. Available at: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2017-08-29/pdf/2017-18468.pdf> Accessed: 05.09.2025.
- Executive Office of the President (2018, March 19). *Executive Order 13827 of March 19, 2018 Taking Additional Steps to Address the Situation in Venezuela.* Fed. Reg. 83, 55. Available at: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2018-03-21/pdf/2018-05916.pdf> Accessed: 05.09.2025.
- Executive Office of the President (2018, May 21). *Executive Order 13835 of May 21, 2018 Prohibiting Certain Additional Transactions With Respect to Venezuela.* Fed. Reg. 83, 101. Available at: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2018-05-24/pdf/2018-11335.pdf> Accessed: 05.09.2025.
- Executive Office of the President (2019). *Executive Order 13884 of August 5, 2019 Blocking Property of the Government of Venezuela.* Fed. Reg. 84, 152. Available at: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2019-08-07/pdf/2019-17052.pdf> 06.09.2025.
- Женевска конвенција 4 (1949). *Женевска конвенција о заштити грађанских лица за време рата.* Доступно на: https://www.tuzilastvorz.org.rs/public/files/pages/2021-03/zen_konvencija_4_cir.pdf Приступљено: 26. 12. 2023.
- Idealist (2002). *National Albanian-American Council.* Available at: <https://www.idealists.org/en/nonprofit/dc2d3875ee2048548650a2d2c888b301-national-albanian-american-council-washington-dc> Accessed: 11.06.2025.
- ИЕ Open Doors (2024). *International Students.* Available at: <https://opendoorsdata.org/annual-release/international-students> Accessed: 05.04.2025.
- Insajder (2017). *Helena Ranta ексклузивно за Инсајдер: Због извештаја о Раčku сви су вршили притисак на мене.* Доступно на: <https://www.insajder.net/arhiva/tema/helena-ranta-ekskluzivno-za-insajder-zbog-izvestaja-o-racku-svi-su-vrsili-pritisak-na-mene> Приступљено: 18.06.2025.
- Јелесијевић, К. (2023). *РТ Балкан истражује: Како је инвестициони гигант „БлекРок” постао скривени власник Украјине.* РТ Балкан. Доступно на: <https://rt.rs/svet/15094-ukrajina-blek-rok-profit/> Приступљено: 21.03.2025.
- Kaspersky (2024). *What is Cryptocurrency and how does it work?* Available at: <https://www.kaspersky.com/resource-center/definitions/what-is-cryptocurrency> Accessed: 28.09.2024.
- Kleinman, B. (2023). *Top 10 most – visited Museum in the U.S.* Daily passport. Available at: <https://dailypassport.com/most-visited-museums-u-s/> Accessed: 25.03.2025.
- Lipman, M. (2014). *The origins of Russia's new conflict with the West.* ECFR. Available at: https://ecfr.eu/article/commentary_the_origins_of_russias_new_conflict_with_the_west330/ Accessed: 01.10.2025.

- Los Angeles Times (1994). *10 killed in Sarajevo Bloodiest Day in a Month*. Available at: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1994-02-05-mn-19337-story.html> Accessed: 28.05.2025.
- Malagurski, B. (2024, Mart 8). *Otkriven „gospodar rata” u Ukrajini*. [Video] YouTube. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=9fBTnN8wfMc> Pristupljeno: 28.10.2025.
- Марковић, Р. (2019). *Три крупне лажи о наводним преговорима у Рамбујеу*. Политика. Доступно на: <https://www.politika.rs/scc/clanak/422419/tri-krupne-lazi-o-navodnim-pregovorima-u-rambujeu> Приступљено: 18.06.2025.
- Mack, C. [Rep.]. (2008, March 13). *H. Res. 1049 – Calling for the Bolivarian Republic of Venezuela to be designated a state sponsor of terrorism*. U.S. House of Representatives, 110th Congress. Available at: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/BILLS-110hres1049ih/pdf/BILLS-110hres1049ih.pdf> Accessed: 03.09.2025.
- Migration Policy Institute (2025). *Venezuelan Immigrants in the United States*. Available at: <https://www.migrationpolicy.org/article/venezuelan-immigrants-united-states> Accessed: 10.09.2025.
- Mortensen, O. (2024). *How Many Users Does ChatGPT Have? Statistics and Facts (2024)*. Available at: <https://seo.ai/blog/how-many-users-does-chatgpt-have> Accessed: 26.09.2024.
- Mueller, A. (2024). *Why Movies Cost So Much to Make*. Investopedia. Available at: <https://www.investopedia.com/financial-edge/0611/why-movies-cost-so-much-to-make.aspx#citation-13> Accessed: 01.04.2025.
- National Geographic (2024). *North America: Resources*. Available at: <https://education.nationalgeographic.org/resource/north-america-resources/> Accessed: 01.03.2025.
- National Security Strategy (2018). Available at: <https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Military-Strategy/> Accessed: 12.03.2025.
- NATO (2025). *NATO on the map*. Available at: <https://www.nato.int/nato-on-the-map/#layer-1&lat=55.924324420486506&lon=4.9370076394090345&zoom=0> Accessed: 03.04.2025.
- NED (2002). *Annual report 2002*. Available at: <https://www.ned.org/docs/annual/2002AnnualReport.pdf> Accessed: 12.08.2025.
- Nedeljnik (2023). *Istorija podele na dve Amerike: Nije sve tako jednostavno*. Dostupno na: <https://www.nedeljnik.rs/istorija-podele-na-dve-amerike-nije-sve-tako-jednostavno/> Pristupljeno: 03.10.2024.
- Nedeljnik Vreme (2015, februar 26). *Konačni obračun (dokumentarni film)*. [Video] YouTube. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=6fTMatYw4SY> Pristupljeno: 15.07.2025.
- Нови Стандард (2021). *Постхладноратовски Римленд*. Доступно на: <https://standard.rs/2021/08/18/posthladnoratovski-rimlend/> Приступљено: 02.03.2025.
- North Atlantic Treaty Organization (1949). *The North Atlantic Treaty*. Available at: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm Accessed: 11.10.2024.
- North Atlantic Treaty Organization (2008). *NATO-Ukraine Annual Target Plan for the year 2008 in the frameworks of NATO-Ukraine Action Plan*. Available at: <https://www.nato.int/docu/basictxt/b080401nuc-atp-e.pdf> Accessed: 04.10.2025.

- Nye, J. (2000). *"The Power We Must Not Squander,"* The New York Times, January 3, 2000, Available at: <http://www.nytimes.com/2000/01/03/opinion/the-power-we-must-not-squander.html> Accessed: 24.09.2024.
- Obama, B. (2009a). *December 1, 2009: Speech on Strategy in Afganistan and Pakisatan.* Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/december-1-2009-speech-strategy-afghanistan-and-pakistan> Accessed: 13.01.2025.
- Obama, B. (2009b). *December 10, 2009: Acceptance of Nobel Peace Prize.* Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/december-10-2009-acceptance-nobel-peace-prize> Accessed: 13.01.2025.
- Obama, B. (2011). *May 19, 2011: Speech on American Diplomacy in the Middle East and North Africa.* Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/may-19-2011-speech-american-diplomacy-middle-east-and-north> Accessed: 13.01.2025.
- Obama, B. (2013). *September 10, 2013: Address to the Nation on Syria.* Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/september-10-2013-address-nation-syria> Accessed: 13.01.2025.
- Olympics (2025). *This is Dream Team.* Available at: <https://www.olympics.com/en/topics/this-is-the-dream-team> Accessed: 02.04.2025.
- Organization of American States (1993). *"Charter of the Organization of American States(A41)." Available at:* https://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-41_charter_OAS.asp Accessed: 07.09.2025.
- Organization of American States (2018). *Elecciones Presidenciales 2018. Por la Misión Permanente de Venezuela ante la OEA.* Available at: <https://scm.oas.org/pdfs/2018/CP39336SELECCIONES.PDF> Accessed: 10.09.2025.
- OSCE (1999, March 17). *OSCE Chairman-in-Office comments on EU Forensic Expert Team report on Racak.* Available at: <https://www.osce.org/cio/52362> Accessed: 14.06.2025.
- Oficina de Informacion Diplomatica (2024, Diciembre). *Venezuela.* Available at: https://www.exteriores.gob.es/documents/fichaspais/venezuela_ficha%20pais.pdf Accessed: 03.08.2025.
- Office of the Historian (2021). *The Acting Secretary of State to the Yugoslav Minister (Grouitch).* Available at: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919v02/d834> Accessed: 25.05.2025.
- Политика (2007). *Признање држава.* Доступно на: <https://www.politika.rs/scc/clanak/1980/Specijalni-dodaci/Priznanje-drzava> Приступљено: 11.10.2024.
- President of Russia (2022, February 24). *Address by the President of the Russian Federation.* Available at: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843> Accessed: 23.10.2025.
- Philpott, D. (2003). *Sovereignty.* In: Stanford Encyklopedia of Philosophy. Available at: <https://plato.stanford.edu/ENTRIES/sovereignty/> Accessed: 12.10.2024.
- Републички завод за статистику (2009). *Индекс потрошачких цена, Саопштење, 226 (LIX).* Доступно на:

- https://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/STindekscena_0709.pdf
Приступљено: 06.09.2024.
- Reuters (2008, November 27). *Chavez, Medvedev tour Russian warships in Venezuela*. Available at: <https://www.reuters.com/article/world/chavez-medvedev-tour-russian-warships-in-venezuela-idUSTRE4AQ6WF/> Accessed: 02.09.2025.
- Reuters (2024). *Ukraine adopts 'historic' law to ban Russia-linked minority church*. Available at: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-adopts-law-paving-way-ban-russia-linked-minority-church-2024-08-20/> Accessed: 15.10.2024.
- Ristić, D. (2018). *Пчински округ прва lokacija rada Komisije za posledice NATO agresije*. Dostupno na: <https://standard.rs/2018/06/04/pcinjski-okrug-prva-lokacija-rada-komisije-za-posledice-nato-agresije/> Pristupljeno: 29.06.2025.
- Roy, D. & Cheatham, A. (2024, July 31). *Venezuela: The Rise and Fall of a Petrostate*. Council on Foreign relations. Available at: <https://www.cfr.org/background/venezuela-crisis> Accessed: 04.08.2025.
- RT Balkan (2024). *Stvarni broj stradalih u Srebrenici mnogo manji, među „žrtvama” I živi ljudi*. Dostupno na: <https://rt.rs/srbija-i-balkan/87535-sebrenica-potocari-broj-zrtava/> Pristupljeno: 07.10.2024.
- RTS (2015, decembar 21). *Peti oktobar – kako je otišao Milošević*. [Video] YouTube. Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=4FbzR_AgyJk&t=2433s Pristupljeno: 23.07.2025.
- RTS (2019, februar 13). *Rambuže – dve decenije kasnije*. [Video] YouTube. Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=rvx_i-NNFVQ Pristupljeno: 20.06.2025.
- RTS (2019, decembar 19). *Račak: šta se dogodilo i kako je slučaj izbačen Iz Haga*. [Video] YouTube. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=me2rPK2yAU0> Pristupljeno: 15.06.2025.
- RTS (2020, novembar 24). *Rambuže – srpska priča*. [Video] YouTube. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=zhQmqSSpzk4&t=1500s> Pristupljeno: 21.06.2025.
- RTS (2020, decembar 1). *Kumanovo – pregovori pobednika*. YouTube. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=Y25Evz38sqw&t=2488s> Pristupljeno: 01.07.2025.
- RTS (2022, april 21). *Dosije Kosovo - Račak (EN, RU, SQ)*. [Video] YouTube. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=IwFEEfj6xI4&t=855s> Pristupljeno: 12.06.2025.
- PTC (2022). *Шта су Михаил Горбачов и Џорџ Буш договорили на Малти 3. децембра 1989: Два живота и смрт руске крстарице „Москва”*. Доступно на: <https://oko.rts.rs/lat/svet/4780450/sta-su-se-mihail-gorbacov-i-dzordz-bus-dogovorili-na-malti-3-decembra-1989-dva-zivota-i-smrt-ruske-krstarice-moskva.html> Приступљено: 08.01.2025.
- PTC (2023). *Досије Косово – Рачак*. Доступно на: <https://www.rts.rs/lat/tv/rts1/5089550/dosije-kosovo-racak.html> Приступљено: 15.11.2023.
- PTC (2023). *Сингапур као регионална сила – од шкампа, преко бодљикавог прасета, до дelfина*. Доступно на: <https://www.rts.rs/vesti/svet/5080846/singapur-kao-regionalna-sila-od-skampa-preko-bodljikavog-praseta-do-delfina.html> Приступљено: 25.09.2024.
- Search Engine Journal (2024). *10 Examples Of Social Media Celebrity Endorsements That Paid Off Big Time*. Available at: <https://www.searchenginejournal.com/social-celebrity-endorsements/415568/> Accessed: 01.10.2024.

- SIPRI, (2017). *Military expenditure by country*. Stockholm: SIPRI. Available at: <https://www.sipri.org/sites/default/files/Milex-constant-2015-USD.pdf> Accessed: 31.07.2023.
- Statista (2024). *Annual growth of the real gross domestic product of the United States from 1990 to 2023*. Available at: <https://www.statista.com/statistics/188165/annual-gdp-growth-of-the-united-states-since-1990/> Accessed: 17.03.2025.
- Statista (2024). *Value added to gross domestic product across economic sectors in the United States from 2000 to 2021*. Available at: <https://www.statista.com/statistics/270001/distribution-of-gross-domestic-product-gdp-across-economic-sectors-in-the-us/> Accessed: 16.03.2025.
- Statista (2024). *National Basketball Association (NBA) - statistics & facts*. Available at: <https://www.statista.com/topics/967/national-basketball-association/> Accessed: 03.04.2025.
- Statista (2024). *Number of active-duty United States military personnel in Europe in 2024, by country*. Available at: <https://www.statista.com/statistics/1294271/us-troops-europe-country/> Accessed: 12.03.2025.
- Statista (2024). *Hispanic population groups in the United States in 2023, by country of origin*. Available at: <https://www.statista.com/statistics/234852/us-hispanic-population/> Accessed: 20.04.2025.
- Statista (2025). *Active and reserve United States military force personnel in 2023, by service branch and reserve component*. Available at: <https://www.statista.com/statistics/232330/us-military-force-numbers-by-service-branch-and-reserve-component> Accessed: 15.03.2025.
- Statista (2025). *Gross domestic product of the United States from 1990 to 2023*. Available at: <https://www.statista.com/statistics/188105/annual-gdp-of-the-united-states-since-1990/> Accessed: 18.03.2025.
- Statista (2025). *Gross domestic product (GDP) at current prices in China from 1985 to 2024 with forecasts until 2030*. Available at: <https://www.statista.com/statistics/263770/gross-domestic-product-gdp-of-china/> Accessed: 21.04.2025.
- Statista (2025). *Defense outlays and forecast in the United States from 2000 to 2034*. Available at: <https://www.statista.com/statistics/217577/outlays-for-defense-and-forecast-in-the-us/> Accessed: 16.03.2025.
- Statista (2025). *Most popular social networks worldwide as of February 2025, by number of monthly active users*. Available at: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/> Accessed: 11.04.2025.
- Statista (2025). *National Football League (NFL) - statistics & facts*. Available at: <https://www.statista.com/topics/963/national-football-league/#topicOverview> Accessed: 03.04.2025.
- Statista (2025). *Russia: Gross domestic product (GDP) in current prices from 1997 to 2029*. Available at: <https://www.statista.com/statistics/263772/gross-domestic-product-gdp-in-russia> Accessed: 23.04.2025.
- Shanghai Ranking (2024). *2024 Academic Ranking of World Universities*. Available at: <https://www.shanghairanking.com/rankings/arwu/2024> Accessed: 05.04.2025.
- Tehran Times (2024). *YouTube shuts down Iranian Foreign Ministry channel*. Available at: <https://www.tehrantimes.com/news/499203/YouTube-shuts-down-Iranian-Foreign-Ministry-channel> Accessed: 15.04.2025.

- Tech crunch (2020). *How Ryan Reynolds and Mint Mobile worked without becoming the joke*. Available at: <https://techcrunch.com/2020/11/28/how-ryan-reynolds-and-mint-mobile-worked-without-becoming-the-joke/> Accessed: 01.10.2024.
- Today's Military (2025). *Based around the world*. Available at: <https://www.todaysmilitary.com/ways-to-serve/bases-around-world> Accessed: 10.03.2025.
- Trump, D. (2017). *January 20, 2017: Inaugural Address*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-20-2017-inaugural-address> Accessed: 12.01.2025.
- Trump, D. (2018a). *January 28, 2018: Address at the World Economic Forum*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-26-2018-address-world-economic-forum> Accessed: 12.01.2025.
- Trump, D. (2018b). *September 25, 2018: Address at the 73rd session of the United Nations General Assembly*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/september-25-2018-address-73rd-session-united-nations-general> Accessed: 13.01.2025.
- Trump, D. (2019). *Remarks at the United Nations General Assembly, Presidential Speeches, September, 24 2019*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/september-24-2019-remarks-united-nations-general-assembly> Accessed: 05.01.2024.
- The New Republic (1994). *The Abdication*. Available at: <https://newrepublic.com/article/104777/the-abdication> Accessed: 29.05.2025.
- The New York Times (1995). *MASSACRE IN BOSNIA; Srebrenica: The Days of Slaughter*. Available at: <https://www.nytimes.com/1995/10/29/world/massacre-in-bosnia-srebrenica-the-days-of-slaughter.html> Accessed: 01.06.2025.
- The New York Times (1999, January 17). *Mutilated Kosovo Bodies Found After Serb Attack*. Available at: <https://www.nytimes.com/1999/01/17/world/mutilated-kosovo-bodies-found-after-serb-attack.html> Accessed: 12.06.2025.
- The New York Times (1999, January 18). *U.S. and EU Denounce Massacre in Kosovo as NATO Ponders Next Move*. Available at: <https://www.nytimes.com/1999/01/18/news/us-and-eu-denounce-massacre-in-kosovo-as-nato-ponders-next-move.html> Accessed: 18.06.2025.
- The New York Times (2021). *Ronaldo's Coca Cola gesture followed by \$4bn drop in company's market value*. Available at: <https://www.nytimes.com/athletic/4209636/2021/06/15/ronaldos-coca-cola-gesture-followed-by-4bn-drop-in-companys-market-value/> Accessed: 02.10.2024.
- The New York Times (2024). *Will Taylor Swift Endorsement Actually Affect the Election?*. Available at: <https://www.nytimes.com/2024/09/12/upshot/taylor-swift-endorsement-harris-election.html?smid=nytcore-ios-share&referringSource=articleShare&sgrp=c-cb&ngrp=mn&pvid=80683787-B030-4985-8190-AD41D5EA1102> Accessed: 27.09.2024.
- The Conversation (2024). *Economic crisis in Cuba: government missteps and tightening US sanctions are to blame*. Available at: <https://theconversation.com/economic-crisis-in-cuba-government-missteps-and-tightening-us-sanctions-are-to-blame-220985> Accessed: 05.10.2024.
- The Washington Post (1995). *Anybody who moved or screamed was killed*. Available at: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1995/10/26/anybody-who->

- [moved-or-screamed-was-killed/8204f2e7-b0e9-4b3a-a5b4-00392cff570e/](#) Accessed: 01.06.2025.
- The Washington Post. (1999, January 23). *Kosovo killings called a massacre*. Available at: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1999/03/17/kosovo-killings-called-a-massacre/30015d06-76ea-4413-9693-a50df689f8d8/> Accessed: 12.06.2025.
- The White House (2002, April 18). *President Bush, President Pastrana Discuss Trade, Terrorism*. Available at: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/04/20020418-6.html> Accessed: 10.08.2025.
- The White House (2014a, March 12). *Remarks by President Obama and Ukraine Prime Minister Yatsenyuk after bilateral meeting*. The White House. Available at: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/03/12/remarks-president-obama-and-ukraine-prime-minister-yatsenyuk-after-bilat> Accessed: 16.10.2025.
- The White House (2014b, March 20). *Statement by the President on Ukraine*. Available at: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/03/20/statement-president-ukraine> Accessed: 20.10.2025.
- Ukrainian world congress (2014). *President of Ukraine Petro Poroshenko concludes official visit to the United States*. Available at: <https://www.ukrainianworldcongress.org/president-of-ukraine-petro-poroshenko-concludes-official-visit-to-the-united-states-2/> Accessed: 05.10.2025.
- UN (1945). *Charter of the United Nations and statute of the International Court of Justice*. Available at: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-8> Accessed: 24.06.2025.
- UN (1992). *Resolution 757*. New York: United Nation. Available at: S_RES_757(1992)-EN.pdf Accessed: 10.06.2024.
- UN (1992). *Resolution 787*. New York: United Nation. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/153793?v=pdf> Accessed: 01.06.2025.
- UN (1998). *Resolution 1160*. New York: United Nation. Available at: [https://docs.un.org/en/S/RES/1160\(1998\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1160(1998)) Accessed: 10.06.2025.
- UN (1999). *Resolution 1244 (S/RES/1244)*. New York: United Nation. Available at: [https://docs.un.org/en/S/RES/1244\(1999\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1244(1999)) Accessed: 01.07.2025.
- UNDP (1993). *Human Development Report 1993*. New York: Oxford University Press. Available at: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr1993encompletеноstats.pdf> Accessed: 03.10.2024.
- United Nations (2020). *UN humanitarian office puts Yemen war dead at 233,000, mostly from 'indirect causes'*. Available at: <https://news.un.org/en/story/2020/12/1078972> Accessed: 09.10.2024.
- United Nations (2023). *Economic, Commercial Embargo Imposed by United States Against Cuba Harmful, Violates UN Charter, Speakers Underline in General Assembly*. Available at: <https://press.un.org/en/2023/ga12552.doc.htm> Accessed: 10.10.2024.
- United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (2001). *Report of the World Health Organization Depleted Uranium Mission to Kosovo*. Available at: <https://iris.who.int/handle/10665/108666> Accessed: 01.07.2025.
- UNICEF (2023). *Drinking water*. Available at: <https://data.unicef.org/topic/water-and-sanitation/drinking-water/#> Accessed: 11.09.2024.
- UNHCR (2024). *Venezuela situation overview - Global Report 2024*. Available at: <https://www.unhcr.org/media/venezuela-situation-overview-global-report->

- [2024?_gl=1*drpdwq*_up*MQ..*_gs*MQ..&gclid=Cj0KCQjw0NPGBhCDARIsAGAzpp1hnCsU0kZ2aIQAHomo6MTqrche7UjBkZk1VlrEr348BAB6m4xgt_MaAu8IEALw_wcB&gbraid=0AAAAACyI4K8fSIwO5hLqWHK4vTIW8_dY5](https://www.google.com/search?q=2024?_gl=1*drpdwq*_up*MQ..*_gs*MQ..&gclid=Cj0KCQjw0NPGBhCDARIsAGAzpp1hnCsU0kZ2aIQAHomo6MTqrche7UjBkZk1VlrEr348BAB6m4xgt_MaAu8IEALw_wcB&gbraid=0AAAAACyI4K8fSIwO5hLqWHK4vTIW8_dY5) Accessed: 09.09.2025.
- UPI (1992). *Serbs bombard capital in mortal massacre*. Available at: https://www.upi.com/Archives/1992/05/27/Serbs-bombard-capital-in-mortal-massacre/1557706939200/?utm_source=chatgpt.com Accessed: 28.05.2025.
- USA Today (2015). *Serbian PM forced to flee ceremony marking Srebrenica massacre*. Available at: <https://www.usatoday.com/story/news/world/2015/07/11/tens-thousands-20-srebrenica-massacre/30006595/> Accessed: 02.06.2025.
- USA Today (2018). *Regional Climates in the United States*. Available at: <https://web.archive.org/web/20220212094152/https://traveltips.usatoday.com/regional-climates-united-states-21675.html> Accessed: 01.03.2025.
- U.S. Department of State (1997, June 18). *U.S.-Ukraine Relations*. Available at: https://1997-2001.state.gov/regions/nis/fs-us_ukr_970618.html Accessed: 04.10.2025.
- U.S. Department of State (2004, November 23). *Statement by Secretary of State Colin L. Powell on Ukraine's presidential election*. Washington, D.C.: Bureau of Public Affairs. Available at: <https://2001-2009.state.gov/secretary/former/powell/remarks/38738.htm> Accessed: 15.10.2025.
- U.S. Department of State (2013, November 21). *Statement on Ukraine's decision regarding the EU Association Agreement*. Washington, DC. Available at: <https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/ps/2013/11/217928.htm> Accessed: 16.10.2025.
- U.S. Department of Homeland Security (2025, February 5). *Termination of the October 3, 2023 designation of Venezuela for temporary protected status*. *Federal Register*, 90(26), 7752–7760. Available at: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2025-09-08/pdf/2025-17087.pdf> Accessed: 15.09.2025.
- U.S. Embassy in Belgrade (2022). *When the Serbian flag flew over the White house*. Available at: <https://rs.usembassy.gov/when-the-serbian-flag-flew-over-the-white-house/> Accessed: 27.05.2025.
- U.S. Congress (2001, January 23). *Congressional Record, Senate, Vol. 147, No. 9, S510–S511*. Government Publishing Office. Available at: <https://www.congress.gov/congressional-record/2001/01/23/senate-section/article/S510-1> Accessed: 16.07.2025.
- Faller, C. S. (2019, February). *United States Southern Command: Posture statement 2019*. U.S. Southern Command. Available at: https://www.southcom.mil/Portals/7/Documents/Posture%20Statements/SOUTHCOM_2019_Posture_Statement_Final.pdf Accessed: 13.09.2025.
- FBI (2025). *FBI's Crime Data Explorer – National Data*. Available at: <https://cde.ucr.cjis.gov/LATEST/webapp/#> Accessed: 20.04.2025.
- Fernando, L. (2015). *U.S. Begins Second Phase of Ukrainian Training, Equipping Mission*. U.S. Department of War. Available at: <https://www.war.gov/News/News-Stories/Article/Article/631007/us-begins-second-phase-of-ukrainian-training-equipping-mission/> Accessed: 21.10.2025.
- Fish, J. (2004). *Sarajevo massacre remembered*. BBC News. Available at: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3459965.stm> Accessed: 30.05.2025.
- Forbes (2024). *Top 10 biggest companies in the world by market cap in 2024*. Available at: <https://www.forbesindia.com/article/explainers/top-10-largest-companies-world-market-cap/86341/1> Accessed: 01.10.2024.

- Forbes (2024). *Cryptocurrency Prices Today By Market Cap*. Available at: <https://www.forbes.com/digital-assets/crypto-prices/?sh=6588397f2478> Accessed: 28.09.2024.
- Forbes Home (2024). *Internet Usage Statistics In 2024*. Available at: <https://www.forbes.com/home-improvement/internet/internet-statistics/> Accessed: 27.09.2024.
- Foro Penal (2022). *Reportes de Represión Política en Venezuela*. Available at: <https://foropenal.com/victimas-de-la-represion/> Accessed: 11.09.2025.
- Fox News (2004). *U.S. spent 65\$M to aid Ukrainian Groups*. Available at: <https://www.foxnews.com/story/u-s-spent-65m-to-aid-ukrainian-groups> Accessed: 04.01.2024.
- History Cooperative (2024). *The History of Hollywood: The Film Industry Exposed*. Available at: <https://historycooperative.org/the-history-of-the-hollywood-movie-industry/> Accessed: 01.04.2025.
- Hsu, T. (2018). *For Many Facebook Users, a 'Last Straw' That Led Them to Quit*. New York Times. Available at: <https://www.nytimes.com/2018/03/21/technology/users-abandon-facebook.html> Accessed: 12.04.2025.
- Human Rights Watch (2023). *Meta broken Promises – Systemic Censorship of Palestine Content on Instagram and Facebook*. Available at: <https://www.hrw.org/report/2023/12/21/metabroken-promises/systemic-censorship-palestine-content-instagram-and> Accessed: 15.04.2025.
- Human Right Watch (2023). *Cuba, event of 2023*. Available at: <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/cuba> Accessed: 09.10. 2024.
- Hume, E. & Rutter, K. (2025). *Sanctions by the Numbers: 2024 Year in Review*. CNAS. Available at: <https://www.cnas.org/publications/reports/sanctions-by-the-numbers-2024-year-in-review> Accessed: 20.03.2025.
- Hufbauer, G. C. (1998). *Sanctions-Happy USA*. Washington DC: Peterson Institute for International Economics. Available at: <https://www.piie.com/publications/policy-briefs/sanctions-happy-usa> Accessed: 21.03.2025.
- Central Intelligence Agency (1990). *Yugoslavia transformed (National Intelligence Estimate No. 15-90)*. U.S. Government Publishing Office. Available at: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/1990-10-01.pdf> Accessed: 26.05.2025.
- CZDS (2024). *Anatomija obmane – Račak – dokumentarni film*. [Video] YouTube. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=W4fFj3Sx82Q&t=195s> Pristupljeno: 18.06.2025.
- Clinton, B. (1993). *January 20, 1993: First Inaugural*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-20-1993-first-inaugural> Accessed: 10.01.2025.
- Clinton, B. (1993). *May 5, 1993: Remarks on Operation Restore Hope*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/may-5-1993-remarks-operation-restore-hope> Accessed: 10.01.2025.
- Clinton, B. (1993). *December 8, 1993: Remarks on the Signing of NAFTA*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/december-8-1993-remarks-signing-nafta> Accessed: 10.01.2025.
- Clinton, B. (1995). *November 25, 1995: Address on Bosnia*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/november-27-1995-address-bosnia> Accessed: 11.01.2025.

- Clinton, B. (1999). *Statement of Kosovo, March 24, 1999*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/march-24-1999-statement-kosovo> Accessed: 25.12.2023.
- CNN (2023). *Finland joins NATO, doubling military alliance's border with Russia in a blow for Putin*. Available at: <https://edition.cnn.com/2023/04/04/europe/finland-joins-nato-intl/index.html> Accessed: 11.10.2024.
- Committee on the Environment, Regional Planning and Local Authorities (2001). *Environmental impact of the war in Yugoslavia on south-east Europe*. Available at: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=9143> Accessed: 02.07.2025.
- Comsky, N. (2003). *The Iraq Debate*. Available at: <https://chomsky.info/20030213/> Accessed: 11.01.2025.
- Congress (1995). *National Security Revitalization Act*. Available at: <https://www.congress.gov/bill/104th-congress/house-bill/7> Accessed: 16.03.2025.
- Congress (2019, March 8). *Venezuela: Overview of U.S. Sanctions*. Available at: https://www.congress.gov/crs_external_products/IF/PDF/IF10715/IF10715.17.pdf Accessed: 03.09.2025.
- Cohen, L. Spetalnick M., & Rampton, R. (2019). *Exclusive: U.S. in direct contact with Venezuelan military, urging defections – source*. Reuters. Available at: <https://www.reuters.com/article/us-venezuela-politics-military-exclusive/exclusive-us-in-direct-contact-with-venezuelan-military-urging-defections-source-idUSKCN1PX22L> Accessed: 12.09.2025.
- Curate Labs (2024). *How many Websites Are There In The World (2024)*. Available at: <https://curatelabs.co/how-many-websites-are-there/> Accessed: 25.09.2024.
- Chronicles (1997). *The Media War against the Serbs*. Available at: <https://chroniclesmagazine.org/web/the-media-war-against-the-serbs/> Accessed: 28.05.2025.
- Cyber Strategy (2018). *Department of defence – Summary Cyber Strategy*. Available at: <https://dodcio.defense.gov/Portals/0/Documents/Library/CyberStrategy2018.pdf> Accessed: 15.04.2025.
- Walker, W. (1999, January 16). *Statement to the press on the Račak massacre*. OSCE Kosovo Verification Mission. Available at: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/7/14700.pdf> Accessed: 12.06.2025.
- War Power US (2025). *United States Armed Forces (Manpower)*. Available at: <https://www.warpowerus.com/manpower.php> Accessed: 15.03.2025.
- Weisbrot, M. (2004). *On the State on Democracy in Venezuela*. Center for economic and policy research. Available at: <https://cepr.net/publications/on-the-state-of-democracy-in-venezuela/> Accessed: 11.08.2025.
- Wilson, W. (1918). *January 8, 1918: Wilson "Fourteen Points"*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-8-1918-wilsons-fourteen-points> Accessed: 15.01.2025.
- Wola (2022). *Understanding the Failure of the U.S. Embargo on Cuba*. Available at: <https://www.wola.org/analysis/understanding-failure-of-us-cuba-embargo/> Accessed: 08.10.2024.
- World Bank Group (2023). *Inflation, GDP deflator (annual %) – United States*. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.DEFL.KD.ZG?end=2023&locations=US&start=1991> Accessed: 12.03.2025.

- World Bank Group (2023). *GPD (current US\$)*. Available at: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?most_recent_value_de_sc=false Accessed: 05.09.2024.
- World Bank Group (2023). *GPD per Capita (current US\$)*. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2023&locations=US&start=1991> Accessed: 10.03.2025.
- World Bank Group (2023). *Unemployment, total (% of total labor force) – United States*. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=US> Accessed: 16.03.2025.
- World Bank Group (2024). *Population, total – Ukraine*. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2024&locations=UA&start=1990> Accessed: 21.09.2025.
- World Metar (2024). *GDP per Capita*. Available at: <https://www.worldometers.info/gdp/gdp-per-capita/> Accessed: 11.09.2024.
- World Metar (2024). *Natural Gas Reserves by Country*. Available at: <https://www.worldometers.info/gas/gas-reserves-by-country/> Accessed: 12.09.2024.
- World Metar (2024). *Oil Reserves by Country*. Available at: <https://www.worldometers.info/oil/oil-reserves-by-country/> Accessed: 11.09.2024.
- World Population Review (2024). *Military Size By Countries 2024*. Available at: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/military-size-by-country> Accessed: 20.07.2024.
- World Population Review (2024). *Countries with Nuclear Weapons*. Available at: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/countries-with-nuclear-weapons> Accessed: 22.07.2024.
- World Population Review (2025). *Albanian Population by State 2025*. Available at: <https://worldpopulationreview.com/state-rankings/albanian-population-by-state> Accessed: 02.06.2025.
- World Population Review (2025). *Olympic Medals by Country 2025*. Available at: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/olympic-medals-by-country> Accessed: 02.04.2025.
- World Population Review (2025). *Caracas*. Available at: https://worldpopulationreview.com/cities/venezuela/caracas?utm_source= Accessed: 03.08.2025.
- World Trade Organization (2022). *Evolution of trade under the WTO: handy statistics*. Available at: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/trade_evolution_e/evolution_trade_wto_e.htm Accessed: 30.09.2024.
- World Food Programme (2024). *Global Report on Food Crises*. Available at: <https://www.wfp.org/publications/global-report-food-crises-grfc> Accessed: 10.09.2024.

13. БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА

Лазар Стојановић је рођен 20. јула 1997. године у Врању, где је завршио основну у средњу школу, као носилац Вукове дипломе. Основне академске студије на Факултету безбедности Универзитета у Београду уписао је 2016. године и завршио их у року, одбранивши дипломски рад „Медијска слика затворских установа“. Мастер академске студије на матичном факултету уписује октобра 2020. године, док их завршава у септембру 2021. године, као студент генерације, са просечном оценом 10,00. Одбранио је мастер тезу под називом „Геополитички значај и енергетска зависност од Турског тока као сегмента критичне инфраструктуре националних држава“. Од октобра 2021. године је буџетски студент докторских академских студија на Факултету безбедности Универзитета у Београду (студијски програм: студије наука безбедности).

Током студија бави се студентским активизмом, у оквиру кога стиче и усавршава ваннаставне вештине и компетенције. Од 2016. до 2020. године био је члан студентског парламента Факултета безбедности, те представник студената у телима факултета. У два мандата је изабран за студента продекана Факултета безбедности Универзитета у Београду. Од октобра 2020. до октобра 2022. године био је радно ангажован као демонстратор на матичном факултету. Од маја 2022. године је као стипендиста Министарства науке, технолошког развоја и иновација укључен у рад Института за европске студије у Београду.

Учесник је многих едукација, обука и курсева у области друштвених наука, те полазник међународних студентских боравака у иностранству. Аутор је научних радова у домаћим и међународним часописима у области студија наука безбедности и међународних односа. Учествовао је на научним конференцијама и стручним семинарима на националном и регионалном нивоу. Воли да чита и бави се спортом. Говори енглески језик.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Лазар Стојановић

Број индекса П1/21

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

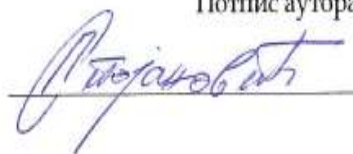
Безбедносне последице испољавања моћи Сједињених Америчких Држава у
постхладноратовској ери на простору Савезне Републике Југославије,
Боливарске Републике Венецуеле и Украјине

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду,

24.11.2025.

Потпис аутора

Изјава о истовестности штампане и електронске верзије докторског
рада

Име и презиме аутора Лазар Стојановић

Број индекса П1/21

Студијски програм студије наука безбедности

Наслов рада Безбедносне последице испољавања моћи Сједињених Америчких
Држава у постхладноратовској ери на простору Савезне Републике Југославије,
Боливарске Републике Венецуеле и Украјине

Ментор проф. др Ненад Путник

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истовестна електронској
верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у Дигиталном репозиторијуму
Универзитета у Београду.

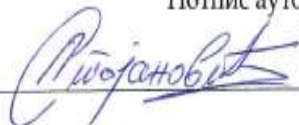
Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива
доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране
рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке,
у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду,

24. 11. 2025.

Потпис аутора

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Безбедносне последице испољавања моћи Сједињених Америчких Држава у постхладноратовској ери на простору Савезне Републике Југославије, Боливарске Републике Венецуеле и Украјине

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
- ☒ 4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду,

24. 11. 2025.

Потпис аутора

1. **Ауторство.** Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство - некомерцијално.** Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство - некомерцијално - без прерада.** Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима.** Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство - без прерада.** Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство - делити под истим условима.** Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.